

Hanna Lindberg

Mannen som objekt och problem

Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik,

ca 1930–1970

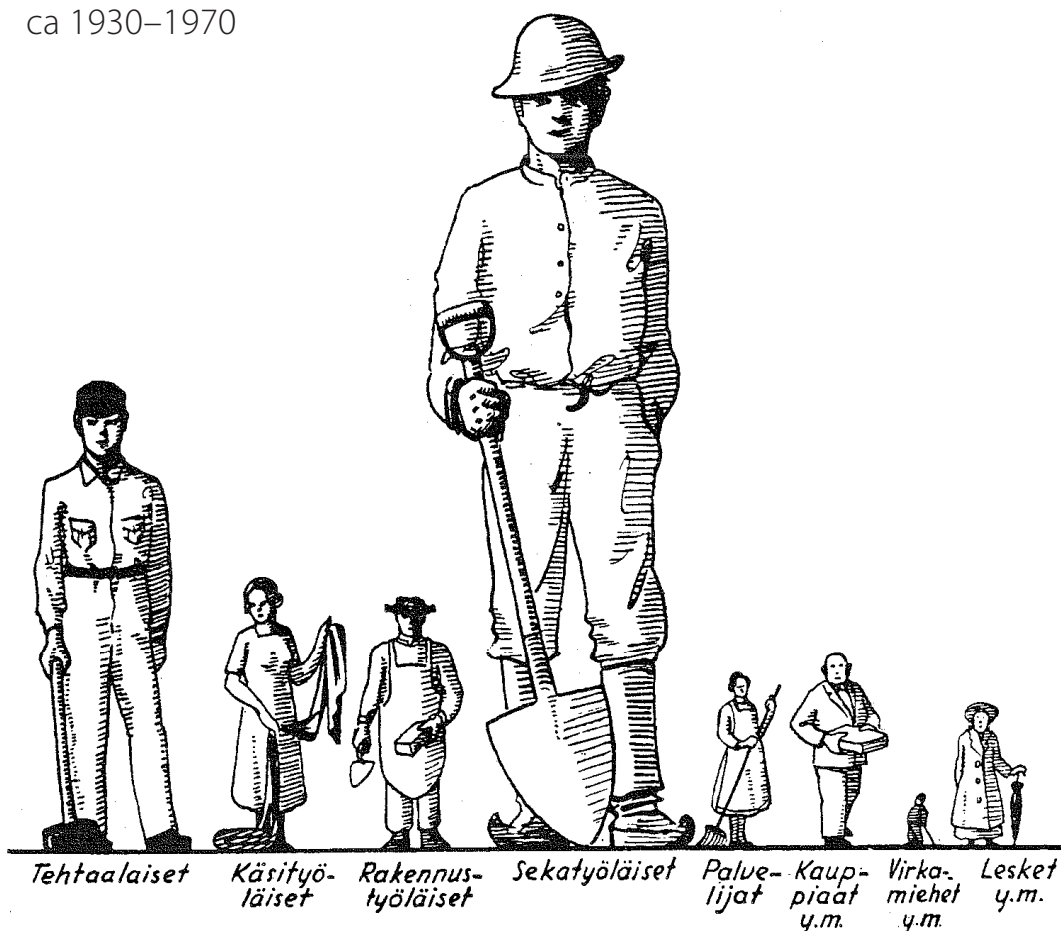

Foto: Kjell Svenskberg

Hanna Lindberg

född 1983 i Pargas, avlade filosofie magisterexamen i allmän historia vid Åbo Akademi 2007.

Åbo Akademis förlag
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 215 3478
E-post: forlaget@abo.fi

Försäljning och distribution:
Åbo Akademis bibliotek
Domkyrkogatan 2-4, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 -215 4190
E-post: publikationer@abo.fi

Pärmbild: Heikki Waris, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I
(Helsinki: Suomen historiallinen seura 1932), 155.

MANNEN SOM OBJEKT OCH PROBLEM

Mannen som objekt och problem

Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik,
ca 1930–1970

Hanna Lindberg

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2014

CIP Cataloguing in Publication

Lindberg, Hanna.

Mannen som objekt och problem :
Heikki Waris och betydelsen av kön i
vetenskaplig socialpolitik, ca 1930–

1970 / Hanna Lindberg. - Åbo :
Åbo Akademis förlag, 2014.

Diss.: Åbo Akademi. - Summary.

ISBN 978-951-765-738-9

ISBN 978-951-765-738-9

ISBN 978-951-765-739-6 (digital)

Juvenes Print

Åbo 2014

INNEHÅLL

Förord.....	5
1. INLEDNING	9
1.1 Syftesbeskrivning och forskningsfrågor	11
1.2 Tidigare forskning om kön, socialpolitik och vetenskap	14
1.3 Teoretiska utgångspunkter och analytiska verktyg.....	25
1.4 Tillvägagångssätt	35
2. HEIKKI WARIS OCH SOCIALPOLITIK SOM VETENSKAP	43
2.1 Socialpolitik som vetenskap	43
2.2 Socialpolitik som politik.....	57
2.3 Särdrag i Waris författarskap	64
3. ARBETE	73
3.1 Försörjare och försörjda	75
3.2 Icke-producerande och arbetsoförmögna.....	82
3.3 Arbete som kunskap	91
3.4 Aktiva arbetare.....	106
3.5 Sociala arbetare	114
3.6 Sammanfattning – Medvetna män och bakåtsträvande kvinnor	117
4. MOBILITET	121
4.1 Rörlighet i ett samhälle under förändring.....	123
4.2 Vem var mobila? Om kön och klass	128
4.3 <i>Self-made men</i> i en framväxande välfärdsstat.....	140
4.4 Social sänkning	144
4.5 Sammanfattning – Mobilitetens könade betydelse.....	146

5. FAMILJ	149
5.1 Familj som begrepp och funktion	150
5.2 Övergivande och frånvarande fäder	156
5.3 Arbetande mödrar.....	165
5.4 Sammanfattning – Utveckling och problem.....	174
6. ALKOHOL	177
6.1 Det alkoholpolitiska forskningsfältet tar form	179
6.2 Tidsdimensioner och civilisationsprocesser	185
6.3 Alkoholbruk och manliga grupper	197
6.4 Föreställningar om manligt och kvinnligt	203
6.5 Sammanfattning – Det könsmedvetna fältet	208
7. KÖN OCH SOCIALPOLITIK – SAMMANFATTANDE ANALYS OCH AVSLUTANDE DISKUSSION.....	211
7.1 Könets former	213
7.2 Bilder av män och kvinnor.....	219
7.3 Könets funktioner	225
7.4 Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik	227
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	230
English Summary.....	251

Förord

Då arbetet med doktorsavhandlingen är avslutat känner man som skribent många, ibland motsägelsefulla, känslor. Bland dessa finns en stor tacksamhet gentemot de personer och instanser som gjort det möjligt att över huvud arbeta med och slutföra ett projekt av den här storleken. Förutsättningen för att bedriva doktorandstudier har varit de många finansieringskällor som understött arbetet med avhandlingen. Dessa har varit Koneen Säätiö, Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II, Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, Oskar Öflunds stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms donationsfond och Waldemar von Frenckells stiftelse.

Det är ändå de människorna som följt mig på vägen som betytt mest. Jag är evigt tacksam till mina handledare professor Holger Weiss och FD Ann-Catrin Östman för deras hjälp och stöd genom åren. Holger, som har varit min professor sedan studietiden, gjorde det möjligt för mig att skriva min avhandling i ämnet allmän historia vid Åbo Akademi. Jag har storligen uppskattat Holgers analytiska infallsvinklar som har gett perspektiv på mitt avhandlingsämne. Ann-Catrin har visat ett ousinligt engagemang för min forskning samt understött, utmanat och utvecklat mitt tänkande. Utan Ann-Catrin skulle resan ha varit både svårare och avsevärt tråkigare.

Då jag inledde mina doktorandstudier våren 2008 hade jag turen att redan från början kunna ta del av flera forskarsammanhang. Under professor Pirjo Markkolas ledning pågick projektet *Manligt medborgarskap och samhällliga reformer i Finland, 1918–1960* mellan åren 2008 och 2011. Tack vare Pirjo fick jag ögonen upp för det som skulle komma att bli mitt avhandlingsämne. Pirjo har under avhandlingsskrivandet kommenterat på flera texter och i hög grad bidragit till avhandlingens utformning. Projektet erbjöd även möjligheten att arbeta med doktorandkollegorna Anders Ahlbäck, Matias Kaihovirta och Ville Kivimäki. Som ung och förvirrad doktorand har vårt samarbete varit ovärderligt.

Pirjo gjorde det möjligt för mig att ta del av den nordiska spetsforskningsenheten *The Nordic Welfare State – Historical Foundations and Future Challenges* (NCoE NordWel), ledd av professor Pauli Kettunen. I NordWels regi har jag deltagit i flera sommarskolor om välfärdsstatens historicitet, vilka gett viktiga kontakter till kollegor med varierande nationell och vetenskaplig bakgrund. NordWel erbjöd mig även möjligheten att vistas vid historiska institutionen vid Stockholms universitet höstterminen 2008. De impulser jag fick i Stockholm har satt djupa spår på doktorsavhandlingen.

Forskarseminariet vid ämnet historia vid Åbo Akademi under ledning av Holger Weiss och professor Nils Erik Villstrand har varit ett återkommande och välkommet inslag under doktorandperioden. Forskarseminariet har både tvingat fram avhandlingsskrivandet och gett flera perspektiv på mitt arbete. Andra perspektiv har delgivits vid kaffebordet i rum D114. Doktoranderna och forskarna som samlats kring kaffebordet har varit en outsinlig källa till sarkasmer, ironier och cyniskheter om forskarlivets mera och mindre viktiga sidor. Sällan har skrattmuskulerna arbetat så hårt, och detta tackar jag bl.a. Kasper Braskén, Sarah Hankalahti, Laura Hollsten, Maren Jonasson, Robert Lindberg, Stefan Norrgård, Miriam Rönqvist, Anna Sundelin, Johanna Wassholm, Mats Wickström och Victor Wilson för.

Vid slutskedet av avhandlingsskrivandet fick jag värdefulla kommentarer av förgranskarna docent Mervi Kaarninen och professor Åsa Lundqvist. Tack vare deras uppmuntran och kritiska invändningar kändes tiden mogen att sätta punkt för det här projektet.

De utomvetenskapliga sammanhangen har självklart varit minst lika avgörande för att jag har kunnat avsluta avhandlingsarbetet. Många vänner har stött mig under de åren och orkat lyssna på mina uttjtelser över avhandlingen. Ingen har förstått mig så väl som Ada Johansson. Ada har följt mig sedan lågstadiet och jag är mycket glad för att fortfarande kunna kalla henne för min bästa vän. Ett speciellt tack går även till Vera Wyder, min vän från studieåren, som hjälpt med korrekturläsningen av avhandlingen.

Min familj har erbjudit både emotionellt stöd och praktisk hjälp under åren. Mina föräldrar Gun-Britt och Bo Lindberg, samt syskon med familjer, har alla på olika sätt ställt upp för mig och understött mina akademiska ambitioner. Det största tacket är ändå Oskar och Kalle värda; alla klichéer har visat sig vara sanna. Inga ord kan beskriva det stöd och den kärlek jag fått från Oskar och Kalles ankomst mitt under avhandlingsarbetet ändrade synen på vad som betyder mest i livet. Därmed kändes inte längre tanken på att avsluta avhandlingen skrämmande.

Karis den 1 maj 2014

Hanna Lindberg

1. INLEDNING

Tutkimukseni aiheeseen, Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolen työläisyhteiskuntaan tutustuin toimiessani Kalliolan työkeskuksessa, jossa jouduin henkilökohtaisesti tekemisiin ja läheiseen yhteistyöhön useitten vanhojen ja nuorten työmiesten kanssa. Oppiessani vähitellen tuntemaan ja ymmärtämään minulle siihen asti vierasta sielunelämää heräsi minussa halu perehtyä yksityiskohtaisesti tuon työläisyhteiskunnan syntyyn ja sisäiseen kehitykseen.¹

Heikki Waris (1901–1989) inledde förordet till sin doktorsavhandling *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (Arbetarsamhällets uppkomst norr om Långa bron i Helsingfors) från år 1932 genom att redogöra för hur hans intresse för ämnet hade väckts. Waris beskrev den erfarenhet han hade fått genom sin verksamhet inom settlementrörelsen, där han personligen hade kommit i kontakt och arbetat tillsammans med medlemmar ur arbetarklassen och där en fascination för deras historia hade fötts. Med beskrivningen definierade Waris sitt intresseområde samtidigt som han positionerade sig gentemot undersökningsobjektet. Intresset låg vid en annan social grupp än den han själv tillhörde och en vilja att lära känna ett främmande ”själsliv” hade väckts vid kontakt med denna grupp. Samtidigt som Waris definierade sitt undersökningsobjekt som en bestämd social klass, definierade han det även i förhållandet till kön. Det var mötet med arbetarmännen som hade väckt hans intresse för arbetarklassens historia och det mansdominerade arbetarsamhället som växte fram norr om Långa bron i Helsingfors under 1800-talets sista årtionden.

Resultatet blev en tvådelad doktorsavhandling som i detalj skildrade arbetarsamhällets struktur och sociala förhållanden. Verket var startskottet för en

---

¹ Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1932), I. ”Jag kom i kontakt med ämnet för min studie, arbetarsamhället norr om Långa bron i Helsingfors, då jag var verksam vid Kalliolas arbetscentral. Där samarbetade jag och hade personligen att göra med flera äldre och yngre arbetare. Jag lärde så småningom känna och förstå detta för mig dittills främmande själsliv, vilket väckte hos mig en vilja att fördjupa mig i arbetarsamhällets uppkomst och inre utveckling.” Översättning H.L. Det finska begreppet för arbetare, *työmies*, är könsbestämt och hänvisar till manliga arbetare.

lång och skiftande vetenskaplig karriär som sträckte sig över fem decennier. Karriären var sammanflätad med de samhällsförändringar som 1900-talet är känt för. Mellan disputationen år 1932 och publiceringen av den sista monografen år 1976 hann Waris uppleva välfärdsstatens framväxt, det agrara samhällets nedgång, arbetsmarknadens strukturomvandling, Finlands urbanisering och kvinnornas ökade deltagande på den formella arbetsmarknaden. Även inom den vetenskapliga världen skedde stora förändringar. Starten inom den social-historiska skolan förde Waris i ett tidigt skede in på frågor och metodologier hämtade från de framväxande samhällsvetenskaperna, som fick sitt stora genomslag efter andra världskriget. Waris blev känd som Finlands första professor i socialpolitik och som den person som utvecklade socialpolitiken som vetenskaplig disciplin i Finland. Tack vare Heikki Waris insatser fick socialpolitik ställning som ett ledande ämne bland samhällsvetenskaperna, vilket var unikt internationellt sett. Genom sina texter fick Waris även rollen som en av de främsta uttolkarna av den finländska socialpolitiken samt den förändringsprocess som hade inletts i och med industrialiseringen.

I ämnet socialpolitik möttes den vetenskapliga och den samhälleliga utvecklingen. Syftet med socialpolitik som vetenskaplig disciplin var att förstå, förklara och om möjligt att förbättra befolkningens sociala förhållanden. Vid tiden för Waris verksamma period höll Finland på att omvandlas till en välfärdsstat och han brukar räknas till den grupp politiker, vetenskapsmän och byråkrater som lade grunden för den finländska välfärdsstaten. Den feministiska forskningen som började bedrivas från 1970-talet framåt har visat att välfärdsstaternas utveckling under 1900-talet var sammanlänkad med uppfattningar om kön. Olika välfärdsmodeller har ansetts både forma och vara formade av förväntningar på försörjning, reproduktion och familjesammansättning. Kön är därför en viktig analyskategori för att förstå socialpolitik.² I de nordiska länderna har socialpolitik och välfärdsreformer ansetts förstärka kvinnors position och förbättra jämställdheten mellan könen. Kvinnor och män har varit likvärdiga i förhållande till socialförsäkringar, samtidigt som den nordiska socialpolitiken har uppmärksammat kvinnors och mäns olika positioner i samhället och försökt minska på klyftorna mellan könen.³

---

² Se t.ex. Elizabeth Wilson, *Women and the Welfare State* (London: Tavistock Publications 1977). Mimi Abramovich, *Regulating the Lives of Women. Social Welfare Policy from Colonial Times to the Present* (Boston: South End Press 1988). Carole Pateman, *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory* (Cambridge: Polity Press 1989). Theda Skocpol, *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University 1992).

³ Se t.ex. Helga Maria Hernes, *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*

Bilden nyanseras dock om olika skeden i välfärdsstatens utveckling beaktas. Waris hävdade att ursprunget till hans intresse för arbetarsamhällets historia fanns i mötet med arbetarmännen och intresset för deras historia. I den här studien kommer jag att argumentera för att Waris i det inledande citatet till sin avhandling satte fingret på hur den socialpolitiska forskningen skulle utvecklas långt senare. Så som Waris senare utformade den socialpolitiska forskningen framstod den arbetande mannen som det huvudsakliga studieobjektet. Jag tar min utgångspunkt i den feministiska kritiken av vetenskapligt skrivande och mera specifikt av tidig socialpolitisk forskning. Trots att den nordiska välfärdsstaten ur flera synvinklar kan benämnas som kvinnovänlig har feministiska socialpolitiker hävdad att den socialpolitiska forskning som bedrevs vid mitten av 1900-talet ignorerade frågor om kön och formade socialpolitiken med den förvärvsarbetande mannen som implicit norm.⁴ Det här är ett påstående som ofta har upprepats men mera sällan studerats i detalj. Syftet med den här studien är därför att gå ett steg djupare i förståelsen av den manliga normen och se vilka uttryck kön tog och hur manlighet konstruerades i Heikki Waris och övriga socialpolitikens texter.

1.1 Syftesbeskrivning och forskningsfrågor

I den här avhandlingen analyserar jag den tidiga socialpolitiska forskningen i Finland ur ett könsperspektiv. Fokus ligger på Heikki Waris vetenskapliga produktion. Waris produktiva period sträckte sig från ca 1932 till 1980 och innefattade över 200 texter om teman som socialhistoria, socialpolitikens utveckling, arbetspolitik och mobilitet. Heikki Waris används i studien som ett exempel för och som en inkörsport till det socialpolitiska forskningsfältet i Finland under 1900-talets mitt. Waris har valts som förgrundsgestalt eftersom jag genom hans produktion och akademiska verksamhet täcker en stor del av det socialpolitiska fältet. Studien är nämligen inte begränsad till det som Waris författade, utan även den forskning som bedrevs i hans omedelbara närhet analyseras. Som handledare till ett stort antal avhandlingar, som medlem i ett flertal vetenskapliga föreningar

---

(London: Norwegian University Press 1987).

⁴ Se t.ex. Anneli Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipoliittikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite* (Tampere: Tampere University Press 1997), 55–76. Raija Julkunen, 'Sosiaalipoliittikan klassikkojen vaietut naiset', *Sosiaalipoliittikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja* 14 (1989), 9–22. Se även Ruth Lister, 'Gender and the Analysis of Social Policy', *Rethinking Social Policy*, eds. Gail Lewis, Sharon Gewirtz, John Clarke (London: SAGE Publications 2000), 22.

och som en del av en liten forskarmiljö hade Waris en koppling till en stor del av den socialvetenskapliga forskning som bedrevs i Finland vid 1900-talets mitt. Intresset är inte vid Waris som person och syftet är inte att ge en heltäckande bild av hans professionella verksamhet. Därför är det här varken en traditionell eller en intellektuell biografi över Waris, då flera av hans verksamhetsområden lämnas obehandlade.

Syftet med avhandlingen är att analysera könets former, bilder och funktioner i den vetenskapliga socialpolitik som bedrevs i Finland vid 1900-talets mitt, för att därmed undersöka påståendet att denna vetenskap utgick från en implicit manlig norm. Jag ser därför på de olika uttryck för kön och i synnerhet manlighet som går att utläsa ur de socialpolitiska texterna. Jag analyserar explicita diskussioner, där kön uttryckligen diskuterades i texterna, och implicita diskussioner, där textens subjekt var könsbestämt men utan att detta tydliggjordes.

I avhandlingen fokuserar jag på tre huvudsakliga problemkomplex, som behandlar de former, bilder och funktioner av kön som fanns i den socialpolitiska litteraturen vid 1900-talets mitt. Den första frågan är textnära och behandlar de konkreta uttryck kön tog i de socialpolitiska texterna. *När* och *hur* framträder kön som kategori, män och kvinnor som grupper samt manlighet och kvinnlighet som idékomplex i texterna? Jag undersöker alltså i vilken form och i vilka sammanhang kön diskuterades och behandlades i de socialpolitiska texterna. Förekom kön i olika texter endast som en demografisk variabel eller var kön föremål för diskussion och analys? I avhandlingen undersöker jag även hur de konkreta studierna utformades i relation till kön. Inkluderades både män och kvinnor i de socialpolitiska studierna, och kan forskningsproblemen betraktas som utformade i enlighet med mäns eller kvinnors intressen? Jag ser därför även hur Heikki Waris och de andra socialpolitikerna relaterade till utvecklingen av den socialpolitiska lagstiftningen. Under Waris verksamma period förändrades det socialpolitiska fältet i grunden. Socialpolitiken utvecklades från fattigvård och arbetarskydd till en välfärdsstat innefattande hela befolkningen. Waris och den socialpolitiska forskningen var en del av denna process, som av senare forskare har tolkats som en utveckling mot ökad jämställdhet. Hur diskuterade de socialpolitiska forskarna den socialpolitiska utvecklingen, speciellt sådana frågor som direkt berörde mäns och kvinnors positioner och reaktion till varandra? Jag ser även på vilka socialpolitiska frågor Waris visade mindre intresse för och vilka han helt förbisåg.

Det andra frågekomplexet handlar om frågan *vad*. Vad skrev Waris och de övriga forskarna om kön och hur framställdes män och kvinnor i de socialpoli-

tiska texterna? Jag ser på de idealbilder, modeller och positioner som tillskrevs män och kvinnor. Genom att undersöka dessa kan jag fördjupa påståendet om att den socialpolitiska forskningen utgick från en manlig norm. Därför är jag speciellt intresserad av hur bilder av män och manligheter framställdes. Jag utgår dock ifrån att varken representationerna av män eller kvinnor är statiska och enhetliga. Därför uppmärksammar jag hur kön ska förstås som sammanflätad med andra skillnadsskapande kategorier och jag frågar därför hur skillnader mellan olika män och olika kvinnor framträder. Hur kan det sätt som män och kvinnor beskrevs på i de socialpolitiska texterna förstås i relation till uppfattningar och ideal som rådde i samhället i stort? Mycket av det som Waris och andra socialpolitiker skrev om kön var åsikter som allmänt förfäktades i andra vetenskapliga texter. Hur reproducerades föreställningar och ideal om kön i Waris texter?

Frågan *varför* styr det tredje frågekomplexet som handlar om könets funktioner i texterna. De texter jag analyserar hade inte som huvudsakligt syfte att studera eller analysera kön. Vad var då syftet med att lyfta fram frågor om kön och vilka var de sammanhang detta skedde i? Fyllde diskussionerna och kommentarerna, även de flyktiga, någon uppenbar funktion i texterna? Frågan om varför kön lyftes fram i texterna handlar alltså inte om skribenternas intentioner eller bakomliggande orsaker, utan om den funktion kön fyllde i själva texterna.

Det finns en rangordning mellan de tre frågeställningarna. Mest intressant är frågan om vilka idealbilder och motbilder som skapades och förmedlades genom den socialpolitiska litteraturen. Med denna fråga synliggör jag mäns och kvinnors uppfattade positioner i ett samhälle som höll på att utvecklas till en välfärdsstat. Som jag visar i nästa underkapitel om tidigare forskning på temat kön, socialpolitik och vetenskap har förhållandet mellan manlighet och välfärd inte utforskats i någon större utsträckning. Jag kan därför bidra med nya insikter om hur manlighet konstruerades vid en tid då välfärdsstaten etablerades. Den första frågeställningen om könets former i texterna lägger grunden medan den tredje frågeställningen om funktionerna är en följdfråga. De tre huvudfrågeställningarna är dock sammanflätade i varandra och därför görs det ingen systematisk åtskillnad mellan dem i avhandlingens analyskapitel. Det är ändå viktigt att göra en analytisk skillnad mellan de olika frågorna och i avslutningen återvänder jag till dem såsom de är uppställda ovan.

1.2 Tidigare forskning om kön, socialpolitik och vetenskap

Det är en utmaning att sammanfatta ett forskningsläge för teman vetenskap, kön med fokus på män och socialpolitik i historien, eftersom de på ett varierande sätt har kombinerats men utan att de alla tre skulle ha varit föremål för en och samma studie. Jag kommer därför att presentera olika forskningsfält som jag anser att avhandlingen sällar sig till och i presentationen går jag från det mera allmänna till det specifika. För det första återknyter avhandlingen till forskning om hur olika välfärdsmodeller har relaterat till föreställningar om kön och könat aktörskap; för det andra hur olika föreställningar och ideal om manlighet har bidragit till att utforma socialpolitiken; för det tredje hur de vetenskapsmän som utformade välfärdsstaten förhöll sig till frågor rörande kön och för det fjärde forskning om Heikki Waris betydelse.

Kvinnovänlig eller repressiv?

Heikki Waris var verksam inom det vetenskapliga ämnet socialpolitik och hans roll som utformare och uttolkare av den framväxande välfärdsstaten har ofta lyfts fram. Temat kön och välfärdsstatens historia utgör därför de yttre ramarna för den här avhandlingen. Välfärdsstatens könade implikationer har väckt intresse bland både historiker och samhällsvetare och flera forskare har försökt skapa en metaförståelse av förhållandet mellan välfärd och kön. Detta har ofta skett i form av typologier eller regimer där olika västerländska länders socialpolitiska utveckling representerat olika förhållningssätt gentemot kön och jämställdhet.⁵ I dessa kontrasteringar har den nordiska välfärdsmodellen samt den amerikanska och den brittiska ansetts utgöra varandras motsatser.⁶ Amerikanska och brittiska forskare som Mimi Abramovic och Carole Pateman har visat på socialpolitikens repressiva kvaliteter gentemot kvinnor, där olika välfärdsprogram har ansetts

⁵ Jane Lewis gör skillnad mellan länder med stark manlig familjeförsörjare (USA), modifierad manlig familjeförsörjare (Frankrike) och svag manlig familjeförsörjare eller dubbelfamiljeförsörjare (Sverige). Jane Lewis, 'Gender and the Developments of Welfare Regimes', *Journal of European Social Policy* 2 (3/1992), 159–173. Se även Anneli Anttonen & Jorma Sipilä, 'European Social Care Services: Is it possible to identify models?', *Journal of European Social Policy* 5 (2/1996), 87–100.

⁶ Se t.ex. Anneli Anttonen, 'Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 203–226. Jane Lewis, 'Gender and Welfare Regimes', *Rethinking Social Policy*, eds. Gail Lewis, Sharon Gewirtz, John Clarke (London: SAGE Publications 2000), 48–49. Lena Sommostad, 'Welfare State Attitudes to the Male Breadwinning System: the United States and Sweden in Comparative Perspective', *International Review of Social History* 42 (supplement/1997), 154–156.

begränsa kvinnors handlingsutrymme och cementera vedertagna kvinnliga roller. Enförsörjarmodellen med manlig familjeförsörjare och kvinnlig hemmafru stärktes i takt med att olika välfärdssystem utvecklades, som i första hand baserades på inkomstrelaterade socialförsäkringar. Kvinnor, som i stor utsträckning stod utanför den formella arbetsmarknaden, gynnades därför inte direkt av socialpolitiken och deras beroendeförhållande till männen stärktes. Samtidigt definierades kvinnor uttryckligen som mödrar och fruar i socialpolitiken. Socialpolitiken och den modell av välfärd som byggdes upp i Amerika och Storbritannien har betraktats som ett maskulint projekt som kvinnor har haft litet att vinna på. Den här synen har dock ifrågasatts. Den amerikanska sociologen Theda Skocpol har hävdats att forskarna har varit allt för snäva i sitt tidsperspektiv och byggt upp ett teleologiskt narrativ. Skocpol lyfter fram flera maternalistiska initiativ som togs kring sekelskiftet 1900 i USA och belyser hur kvinnors position på arbetsmarknaden behandlades på nationell nivå.⁷

Den nordiska välfärdsmodellen har presenterats på ett annat sätt och begreppet kvinnovänlig välfärdsstat har använts för att beskriva den välfärdsmodell som utvecklades i Norden under 1900-talet.⁸ De nordiska länderna har ansetts i högre grad än andra länder ta i beaktande kvinnors och mäns olika positioner i samhället och arbetat för att minska på klyftorna mellan könen. De nordiska länderna har understött en tvåförsörjarmodell och socialförsäkringarna har täckt hela befolkningen, inte endast lönetagarna, vilket givit män och kvinnor samma status i förhållande till välfärdsstaten. Kvinnovänligheten har dock i kanske ännu högre grad ansetts vara ett resultat av den välutvecklade sociala servicen, som dagvård och äldreomsorg. De sociala tjänsterna ökade kvinnors möjligheter att förena familj och arbete, samtidigt som servicesektorn blev ett arbetsfält där många kvinnor anställdes.⁹

Forskare har även poängterat att kvinnor inte endast var passiva objekt för socialpolitiken utan var med och utvecklade den riktning socialpolitiken tog i

---

⁷ Skocpol, 34–35.

⁸ Helga Maria Hernes myntade begreppet ”women-friendly welfare state” då hon i boken *Welfare State and Woman Power* från 1987 hävdade att de nordiska länderna hade potential att bli kvinnovänliga välfärdsstater.

⁹ Det fanns en baksida till att kvinnor i så hög grad placerades inom sjukvården, socialvården och i skolvärlden. Arbetsmarknaden blev i hög grad könssegregerad och de kvinnodominerade yrkena i allmänhet lägre värderade. Kari Teräs och Tapio Bergholm har framfört att könssegregeringen på arbetsmarknaden ökade i takt med att välfärdsstatens utvecklades. Tapio Bergholm & Kari Teräs, ’Women on the Waterfront. Changes in the Gendered Structures of Working Life in Finland’, *The Welfare State. Past, Present, Future*, ed. Henrik Jensen (Pisa: Edizioni Plus - Università di Pisa 2002), 77–86.

Norden. Redan på 1800-talet var kvinnors insats betydande i form av socialt arbete inom fruntimmersföreningar. Under hela 1900-talet har socialpolitiken, och framför allt familjepolitiken, varit ett fält där kvinnor har varit aktiva och kunnat ta del i formandet av den nordiska välfärdsstaten. De nordiska länderna som relativt kvinnovänliga välfärdsstater har inte endast framträtt i jämförelse med angloamerikanska välfärdsmodeller utan även med centraleuropeiska stater, som har byggt upp sin välfärd utgående från en enförsörjarmodell.¹⁰ Men även för de nordiska ländernas del har begreppet kvinnovänlig välfärdsstat ifrågasatts. Yvonne Hirdman har i sitt kända verk *Att lägga livet till rätta* från 1989 visat på hur välfärdsstatens experter, med makarna Myrdal i spetsen, i och för sig utvecklade en socialpolitik som tog hemmet och kvinnorna i beaktande, men som i hög grad var kontrollerande.¹¹

Finländska forskare har både lyft fram välfärdsstatens kvinnovänliga och repressiva aspekter. År 1994 utkom antologin *Naisten hyvinvointivaltio* med bidrag av bl.a. Raija Julkunen, Mirja Satka, Anneli Anttonen och Ritva Nätkin. Antologin kan ses som en sammanfattning av den tidiga feministiska forskningens intresse för kvinnors positioner och aktörskap i samband med välfärdsstatens utveckling. De forskare som bidrar till antologin behandlar både där och i sin övriga produktion hur kvinnors positioner i samhället på olika sätt har formats av välfärdsstaten. Bidragen belyser hur socialpolitiken främjade kvinnors arbete och barnafödande, men även hur den manlige familjeförsörjaren kvarstod som socialpolitikens huvudsakliga norm. Även kvinnors aktörskap ges stort utrymme, eftersom kvinnor inte endast varit passiva objekt för sociala reformer utan även i högsta grad varit med och format dem.

Forskningen som har bedrivits om välfärdsstatens förhållande till kön visar att fokus har varit på att synliggöra socialpolitikens effekter på könsordningen och kvinnors positioner i välfärdsstaten, medan männen som kön varit i skymundan. Forskningen visar samtidigt på svårigheten med att presentera ett metanarrativ om kön i välfärdsstatens historiska utveckling. Beroende på forskarens val av historisk tid och forum kan välfärdsstaten ses som antingen kvinnovänlig eller patriarkal, som repressiv eller främjande.¹² Trots att jag i avhandlingen undersöker om och hur den socialpolitiska forskningen utgick från

¹⁰ Anttonen, 'Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot', 210.

¹¹ Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta – Studier i svensk folkhemspolitik* (Helsingborg: Carlsson 1989).

¹² Som Theda Skocpol skriver kan det finnas skillnader mellan intentioner och resultat då det kommer till hur socialpolitiken i längden inverkar på förhållandet mellan män och kvinnor. En lag som i planeringsfasen inte alls hade någonting med kön eller jämställdhet att göra kan på lång sikt visa sig vara fördelaktig för kvinnor, och vice versa. Skocpol, 38.

den förvärvsarbetande mannen som norm, betyder det inte att jag ifrågasätter att den nordiska välfärdsstaten har och har haft kvinnovänliga kvaliteter. Jag visar även delvis på olika sidor av den socialpolitiska utvecklingen, där den praktiska socialpolitiken gick i en riktning som inte fick gensvar i den vetenskapliga.

Välfärd och manlighet

I avhandlingen är jag speciellt intresserad av hur män beskrevs och manlighet konstruerades inom den socialpolitiska forskningen i en tid då välfärdsstaten etablerades. De existerande bidragen till manligheternas och välfärdsstatens historia är emellertid få. De går inte heller i dialog med varandra och framstår som enskilda forskningsinsatser på specifika områden. Stats- och kvinnovetaren Teresa Kulawik har undersökt hur föreställningar om maskulinitet inverkade på välfärdsstatens utveckling i Tyskland och Sverige. Kulawik hävdar att de olika välfärdsmodeller som utvecklades i länderna kan förstås utgående från de olika uppfattningar om maskulinitet, mäns intressen och förhållandet mellan könen som rådde under socialpolitikens första formativa period, dvs. före första världskriget. Kulawik påstår att Tyskland utformade en konservativ välfärdsmodell med starka protektionistiska lagar för kvinnor, eftersom både borgerskapet och arbetarklassen värdesatte en krigisk maskulinitet samt starkt skilde mellan det manliga och det kvinnliga. I Sverige fanns det å andra sidan ett klart mindre behov bland ledande politiker att skilja mellan könen i den socialpolitiska lagstiftning som utformades kring sekelskiftet 1900, och en klart svagare emfas på maskulin identitet.¹³ Historikern Alice Kessler-Harris har gjort en liknande analys som Kulawik men med fokus på USA och 1930-talet. Kessler-Harris argumenterar för att den välfärdsmodell som utvecklades i USA delvis var baserad på sambandet mellan manlighet och frivillighet som utformades av arbetarklassen. Enligt Kessler-Harris ansåg arbetarklassen i USA att alla former av facktillhörighet och sociala förmåner skulle vara frivilliga eftersom frihet betraktades som en manlig dygd. Att ställas i ett beroendeförhållande till staten betydde i längden att förlora en del av den manliga friheten.¹⁴

I samma tidsperiod som Kulawik och Kessler rör sig även Marjorie Levin-Clark i sin artikel om synen på manlighet i diskussioner om arbetslöshetsförsäkring i Storbritannien. Levin-Clark studerar resonemangen kring vem som

¹³ Teresa Kulawik, 'Maskulinitet och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20 (3/1999), 3–17.

¹⁴ Alice Kessler-Harris, 'Measures for masculinity: the American labor movement and welfare state policy during the Great Depression', *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Manchester: Manchester University Press 2004), 220–237.

ansågs vara förtjänt av arbetslöshetsförsäkring efter första världskriget och pekar på den spänning som rådde mellan gifta familjefäder och ofta ogifta och barnlösa krigsveteraner. Levin-Clark hävdar att manlighet och de manliga samhällspositionerna ”familjeförsörjare” och ”krigsveteran” användes som argument för att avgöra vem som var mera förtjänt av arbetslöshetsförsäkring.¹⁵

Frågor om välfärd och manlighet har även behandlats i forskningen om faderskapets historia. Exempelvis Helena Bergman och Barbara Hobson har studerat hur den svenska familjepolitiken under 1900-talet såg på faderns position inom familjen, och pekar på förändringen från ekonomisk försörjare till omvårdare i den familjepolitiska lagstiftningen.¹⁶ Frågan har även tangerats i forskningen om det sociala arbetets historia. Ett intressant bidrag är Anna Prestjans forskning om kristen manlighet kring sekelskiftet 1900. Prestjan undersöker prästen Erik E:son Hammars verksamhet, bland annat inom det kristna sociala arbetet. Då socialt arbete har studerats utgående från ett könsperspektiv har det varit för att visa på ett forum där kvinnor kunde vara verksamma och där de hade inflytande över socialpolitikens praktiska implementering.¹⁷ Prestjan hävdar dock att det sociala arbetet inom den kristna kyrkan även kunde ses som en maskulin strategi för att betona aktivitet och handlingskraft.¹⁸

---

¹⁵ Marjorie Levin-Clark, 'The Politics of Preference. Masculinity, Marital Status and Unemployment Relief in Post-First World War Britain', *Cultural and Social History* 7 (2/2010), 233–252.

¹⁶ Helena Bergman & Barbara Hobson, 'Compulsory Fatherhood: The coding of fatherhood in the Swedish welfare state', *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, ed. Barbara Hobson (Cambridge: Cambridge University Press 2002), 92–124. Se även Åsa Lundqvist, 'The Gender Equal Father? The (Welfare) Politics of Masculinity in Sweden, 1960–2010', *Men, Wage Work and Family*, eds. Emma Jeanes & Paula McDonald (London: Routledge 2012), 34–49. Ann Shola Orloff & Renee A. Monson, 'Citizens, workers, or fathers? Men in the history of US social policy', *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, ed. Barbara Hobson (Cambridge: Cambridge University Press 2002), 61–91. Jaana Vuori, 'Isyyden mallit ja isien valinnat', *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*, toim. Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (Tampere: Vastapaino 2004), 29–63.

¹⁷ Se t.ex. Aino Saarinen, 'Naiset sosiaalisena vapaapalokuntana – Filantropia 1800-luvun lopun Tampereella', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 53–72. Mirja Satka, 'Gender in the History of Social Work: Biographies of Male and Female Social Work Pioneers in Finland', *History of Social Work in Europe (1900–1960): Female Pioneers and their Influence on the Development on International Social Organizations*, eds. Sabine Hering & Berteke Waaldijk (Opladen: Leske+Budrich), 151–159.

¹⁸ Anna Prestjan, *Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal* (Lund: Sekel bokförlag 2009).

Trots att den forskning som bedrivits om välfärd och manlighet inte har varit begränsad till en viss region, har nordiska forskare framfört behovet av ökad förståelse för välfärd och manlighet eftersom Norden förknippas med en stark välfärdsstat. Författarna till den genushistoriska antologin *Män i Norden* från 2006 frågar sig om det går att urskilja en specifik nordisk manlighet och nämner välfärd som en av de komponenter som kan ha format en sådan. Enligt författarna skulle en diskussion om en nordisk manlighet inte endast ha implikationer för den nordiska forskningen utan även för fältet genushistoria i stort, eftersom det i så stor utsträckning dominerats av angloamerikansk forskning.¹⁹ Inget av bidragen i antologin problematiserar emellertid uttryckligen förhållandet mellan välfärd och manlighet. En delorsak är att bidragen behandlar 1800-talet och 1900-talets inledande årtionden, vilket är den period som lejonparten av den genushistoriska forskningen om män och manligheter varit intresserad av. Tiden efter andra världskriget, då välfärdsstaten etablerades som snabbast, har hittills väckt mindre intresse.²⁰ En annan orsak torde vara att genushistoriska studier om män och manlighet fortfarande kan anses vara ett ungt forskningsfält och forskare har tenderat att först utforska sådant material där det troligast går att finna föreställningar om manlighet. Den betoning som i Norden finns på välfärdsstaten som en kvinnovänlig institution har möjligtvis givit en bild av oförenlighet mellan manlighet och välfärd.

Kön, välfärd och vetenskap

Det sammanhang den här avhandlingen rör sig i är den vetenskapliga utformningen av ämnet socialpolitik, och därför utgör kön och socialpolitik som vetenskap de inre ramarna för avhandlingen. En utgångspunkt för den feministiska forskningen är att den akademiska världen är och har varit mansdominerad och den vetenskap som utövats manscentrerad. Därför har vetenskapligt skrivande och kön behandlats i många olika sammanhang och ur flera olika perspektiv. Fokus har varit på hur den forskning som bedrevs var könsrelaterad, men även hur forskningssamfund, -miljöer och -praktiker ofta uteslöt kvinnor.²¹

---

¹⁹ 'Inledning', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlunds förlag 2006), 9.

²⁰ Se dock Jussi Turtiainen & Ari Väänänen, 'Men of Steel? The Masculinity of Metal Industry Workers in Finland after World War II', *Journal of Social History* 46 (2/2012), 449–472.

²¹ Se t.ex. *Feminism & Science*, eds. Evelyn Fox Keller & Helen E. Longino (Oxford: Oxford University Press 1996). Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Ithaca: Cornell University Press 1986). Kirsti Niskanen, *Karriär i männens värld. Nationalekonomen och feministen Karin Kock* (Stockholm: SNS Förlag 2007).

Det har skrivits gedigna verk om samhällsvetenskapernas utveckling under 1800-talets slut och 1900-talets början.²² En stor del är i form av doktrin- och institutionshistoriska verk, vars främsta uppgift är att kartlägga de moderna samhällsvetenskapernas rötter.²³ Även historiker har intresserat sig för samhällsvetenskapernas frammarsch under 1900-talet, eftersom detta skedde i samband med de samhällsförändringar som industrialiseringen medförde och samhällsvetenskaperna utvecklades för att svara på de nya behov som uppstod.²⁴

Även välfärd och vetenskap är intimt sammankopplade eftersom välfärdsstatens utveckling har varit knuten till vetenskaplig forskning och expertis. Denna expertis, som företrädades av ekonomer, arkitekter, socialvetare, läkare och socialarbetare, depolitiserade i viss mån välfärdsstatens utveckling, eftersom socialpolitiken ansågs bygga på fakta, planering och rationellt tänkande.²⁵ Inom välfärdsstatsforskningen har därför växelverkan mellan vetenskap och politik studerats. Denna forskning har ofta varit aktörscentrerad och identifierat nyckelfigurer inom vetenskap och politik som formulerade idéer och utvecklade politiska program, vilka i sin tur formade välfärdsstaten.²⁶

I forskningen om välfärdsexperterna har även synen på kön varit central i en del studier. Det är framför allt svenska forskare som åskådliggjort välfärdsexperternas sätt att behandla kön och mest omdiskuterade är Yvonne Hirdmans texter om Alva och Gunnar Myrdal. I *Att lägga livet till rätta* från 1989 studerar Hirdman den utopiska samhällssyn som utformades av de s.k. sociala ingenjörerna på 1930- och 1940-talet i Sverige. Hirdman visar hur en rad ledande vetenskapsmän och socialdemokrater med makarna Myrdal i spetsen, utformade

²² Se t.ex. Oscar Andersson, *Chicagoskolans urbansociologi: forskare och idéer 1892–1965* (Malmö: Égalité 2007). *Discourses on Society. The Shaping of Social Science Disciplines*, eds. Peter Wagner, Björn Wittrock, Richard Whitley (Dordrecht: Kluwer Academi 1991). Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: om etableringen av sociologi i Sverige* (Umeå: Umeå universitet 2008). *The Rise of the Social Sciences and the Formation of Modernity: Conceptual Change in Context, 1750–1850*, eds. Johan Heilbron, Lars Magnusson, Björn Wittrock (Dordrecht: Kluwer Academi 1998).

²³ För Finland del se t.ex. *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992). *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, toim. Päiviö Tommila (Porvoo: WSOY 2000).

²⁴ Se t.ex. Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapernas formering 1830–1920* (Stockholm: Symposion 2000).

²⁵ Åsa Lundqvist & Klaus Petersen, 'Experts, knowledge and the Nordic welfare states. An introduction', *In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, eds. Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (Odense: University Press of Southern Denmark 2010), 14.

²⁶ Se t.ex. *In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, eds. Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (Odense: University Press of Southern Denmark 2010).

en socialpolitik som hade som mål att inordna privatlivet i välfärdsstaten. Som representanter för hem- och privatlivet var det kvinnorna som stod i blickfånget för vetenskapsmännens framtidsvisioner. Hirdman hävdar att makarna Myrdal utvecklade en socialpolitik med många kontrollerande kvaliteter, där befolkningen och speciellt kvinnorna skulle inordnas i den vision för framtiden som de sociala ingenjörerna hade.²⁷ Även historikern Annika Bergs doktorsavhandling från 2009 behandlar kön, välfärd och vetenskap, med fokus på paret Axel och Signe Höjer. Makarna Höjer gjorde sig ett namn som experter inom folkhälsopolitiken under 1900-talets mitt och Berg analyserar både olika aspekter av deras verksamhet samt deras inbördes könsarbetsdelning.²⁸

Både Hirdman och Berg analyserar hur välfärdsexperterna diskuterade kvinnors position inom ramen för den maternalistiska befolkningspolitiken som utvecklades i Sverige under 1930- och 1940-talen. Hirdman öppnar upp för en diskussion om hur den tidiga välfärdsstaten diskuterade män. Hon lyfter nämligen fram att i den befolkningspolitiska diskussionen på 1930-talet var det ofta männen som framställdes som det verkliga problemet, på grund av deras ovilja att stadga sig och skaffa barn samt deras lösa sexualmoral.²⁹ Hirdman diskuterar dock inte mera ingående vad det här kunde ha betytt för synen på manlighet bland välfärdsexperterna.

Närmast min studie kommer dock den analys som socialpolitikern Raija Julkunen gör i artikeln 'Sosiaalipolitiikan vaietut naiset' från 1989. Julkunen studerar hur kön behandlades i den finska socialpolitikens klassiska verk, däribland läroboken *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* (1961) av Heikki Waris.³⁰ Julkunen undersöker vilket utrymme klassikerna gav kvinnor och frågor om jämställdhet och kommer till slutsatsen att de förbisåg frågor som

---

²⁷ Hirdman, *Att lägga livet till rätta*. Yvonne Hirdman, *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal* (Stockholm: Ordfront 2006). Yvonne Hirdman, 'Gunnar Myrdal – feministen?', *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*, red. Claes Ekenstam, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen (Hedemora: Gidlunds förlag 2001), 175–197. Hirdman har fått kritik för sin forskning om makarna Myrdal. Kritiken har omfattat både Hirdmans analys av det utopiska välfärdssamhället och upphöjandet av makarna Myrdal som tongivande för hur den svenska välfärdsstatens utformades. Se t.ex. Bo Rothstein, *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State* (Cambridge: Cambridge University Press 1998), 171–174.

²⁸ Annika Berg, *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2009).

²⁹ Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, 137.

³⁰ Andra böcker som Julkunen analyserar är *Sosiaalipolitiikka I–II* (1931) av Eino Kuusi, *Mitä on sosiaalipolitiikka?* (1955) av Armas Nieminen och *60-luvun sosiaalipolitiikka* (1961) av Pekka Kuusi.

gällde kvinnors position och frågor som i högre grad berörde den kvinnliga delen av befolkningen. Vidare hävdar Julkunen att då kvinnor någongång figurerade i böckerna var det endast som demografiska kategorier eller i ljuset av könade stereotyper.³¹ Julkunen hävdar alltså att de socialpolitiska forskarna var blinda för socialpolitikens könade innebörd, vilket gjorde deras analys av det moderniserade samhället ensidig. Trots att jag på flera punkter kan hålla med Julkunens analys, kommer jag i den här avhandlingen visa på ett större djup i de könade innebörderna av Waris och de övriga socialpolitikernas texter. Genom att lägga fokus på de implicita könade männen träder delvis andra frågor fram än de som Julkunen ställer.

En studie som inte sätter fokus på aktörerna men som har flera beröringspunkter med min är Kirsti Lempiäinens avhandling *Sosiologian sukupuoli* från 2003. I avhandlingen behandlar Lempiäinen sociologiskt kursmaterial från 1900-talets senare hälft och studerar hur kön har upptagits och behandlats i materialet. Lempiäinen delar upp det sociologiska materialet i fyra olika kategorier utgående från i vilken mån de beaktar kön. Den första utgörs av verk som inte över huvud beaktar kön, den andra är verk där kön nämns men inte diskuteras, den tredje är de som intresserar sig för kön men utan könsteoretisk förankring och slutligen den fjärde, de där kön uttryckligen analyseras.³² Lempiäinen gör en textnära läsning och analyserar användningen av ord, metaforer och begrepp. Trots att Lempiäinens studie utgår från ett liknande material som mitt finns det avgörande skillnader mellan våra angreppssätt. Lempiäinen påpekar uttryckligen att hon inte relaterar sitt material till den samtida kontexten, vilket i mitt fall är en given inramning för studien.³³

Vad kan då min studie bidra med till denna samling av tidigare forskning om kön, välfärd och vetenskap som har nämnts hittills? Merparten av den tidigare forskningen om välfärd och kön har behandlat kvinnors position och verksamhet i välfärdsstaten, och den forskning som studerar män och manligheter är disparat. Den manshistoriska forskningen har inte i någon större utsträckning intresserat sig för frågor om välfärd, inte heller den som har bedrivits i Norden. Därför kan min studie bidra till att lägga män och manligheter i fokus inom den historiska välfärdsforskningen, också sådan som behand-

---

³¹ Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset', 9–22. I en text från 1984 gjorde Julkunen en liknande analys, men då specifikt med fokus på den arbetssociologiska forskningen. Se Raija Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', *Sosiologia* 21 (2/1984), 146–162.

³² Kirsti Lempiäinen, *Sosiologian sukupuoli. Tutkimus Helsingin ja Tampereen yliopistojen sosiologian kurssikirjoista 1946–2000* (Tampere: Vastapaino 2003), 59.

³³ Lempiäinen, 33.

lar välfärdens experter, och välfärd i fokus för den manshistoriska forskningen. Detta kan även bidra till en diskussion om huruvida en specifik nordisk manlighet går att skönja, eftersom välfärd är så intimt kopplat till just de nordiska länderna. Mitt intresse ligger vid socialpolitik som vetenskap, och den här avhandlingen är även ett bidrag till forskning om kön och vetenskap. Syftet med avhandlingen är inte endast att redogöra för vad som skrevs om kön i de socialpolitiska texterna, utan att se hur de föreställningar om manlighet och kvinnlighet som texterna gav uttryck för var en del av det samhälle som omgärdade dem.

Forskning om Heikki Waris

Det har skrivits en biografi om Heikki Waris som är skriven av Waris svåger Ville Repo och utgavs år 2011. Biografen behandlar tiden fram till år 1948 med tyngdpunkt på släkthistorien och hur Waris formades till den vetenskapliga utövare som han senare blev. Repo ger en intressant inblick i Waris uppväxt och tidiga akademiska karriär och ansatsen i biografen kombinerar Waris som privat person med positionen som vetenskapsman.³⁴ Tyvärr förblev biografen halvfärdig på grund av att Repo avled år 2000. Därför behandlar den inte Waris mest aktiva period.

Heikki Waris betydelse för den socialpolitiska och socialhistoriska forskningen har dock berörts i flera olika sammanhang. I universitets- och vetenskapshistoriska verk och översikter lyfts Waris naturligt fram eftersom han i egenskap av landets första professor i socialpolitik definierade och utvecklade ämnet.³⁵ Doktorsavhandlingen från 1932 om arbetarsamhällets uppkomst norr om Långa bron i Helsingfors nämns i merparten av de historiografiska översikterna av finländsk arbetar- och socialhistoria, eftersom den var en föregångare på de här fälten och senare fick status som klassiker. Forskare som Risto Alapuro, Pertti Haapala och Kari Teräs har lyft fram det unika i Waris avhandling, där han studerade det framväxande arbetarsamhället genom att kombinera äldre socialhistoriska metoder med samhällvetenskapliga, inspirerade av amerikansk sociologi. Waris avhandling har emellertid inte endast uppmärksamats för de metodologiska kvaliteterna utan även för hur arbetarna som grupp framställdes

---

³⁴ Ville Repo, *Ensimmäinen varis joka lensi Atlantin yli. Heikki Waris – sosiaalipoliittikan uranuurtaja* (Helsinki: Ville Revon perikunta 2011).

³⁵ Se t.ex. Erik Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, toim. Päiviö Tommila (Porvoo: WSOY 2000), 504–505. Risto Alapuro & Matti Alestalo, 'Konkreettinen sosiaalitutkimus', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 123–128.

samt hur förhållandena i samhället förklarades i avhandlingen. Senare forskare har lyft fram att Waris lämnade konflikter och arbetarklassens politiska formering utanför avhandlingen, som utkom ett och ett halvt decennium efter det finska inbördeskriget.³⁶ Haapala skriver att tystnaden om konflikter och politik kan förstås som ett sätt att integrera arbetarna i ett jämlikt och demokratiskt samhälle.³⁷ Jari Savikuja tolkar Waris ambitioner på ett snarlikt sätt i 'Heikki Waris muuttuvan yhteiskunnan tulkkinä. Sosiaalireformisti Waris' (Heikki Waris som uttolkare av ett samhälle i förändring. Socialreformisten Heikki Waris). I artikeln diskuterar Savikuja om Waris verksamhet och vetenskapliga texter kan förstås som ett uttryck för socialreformism, alltså att socialpolitiken i första hand används för att överbrygga klyftorna mellan samhällsklasserna och skapa nationell enhet, vilket den allra tidigaste socialpolitiken ofta förknippas med. I nästa kapitel, där jag närmare behandlar Waris betydelse inom socialpolitiken och huvuddragen i hans vetenskapliga texter, går jag närmare in på hur Waris ambitioner med avhandlingen om arbetarsamhället kan förstås.

De historiografiska och doktrinhistoriska tolkningarna av Waris texter och betydelse för samhällsvetenskaperna har för det mesta berört samma frågor och kommit fram till liktydiga slutsatser. Waris har alltså inte rört upp debatter eller motstridiga åsikter. Under de senaste åren har dock ett ökat intresse för Waris kunnat skönjas, vilket har synliggjort andra områden av hans verksamhetsfält. År 2008 publicerades Sami Uusi-Rauvas studie över Waris roll inom den finländska settlementrörelsen.³⁸ I Socialpolitiska föreningens hundraårshistorik ingår ett kapitel om Waris period som ordförande, skrivet av samhällshistorikern Johanna Rainio-Niemi.³⁹ År 2010 utkom Tapio Bergholms och Juho Saaris artikel som

³⁶ Alapuro & Alestalo, 123–126. Risto Alapuro, 'Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet', *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, toim. Heikki Ylikangas (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1993), 87. Pertti Haapala, *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (Tampere: Vastapaino 1986), 16–17. Pekka Haatanen, 'Sosiaalhistoria', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 185–189. Kari Teräs, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001), 11–12.

³⁷ Pertti Haapala, 'Muotia vai ei? – Suomalaisen sosiaalhistorian muuttuvat näkökulmat', *Yksilö ja yhteiskunnan muutos: juhla kirja Viljo Rasila täyttääessä 60 vuotta 22.1.1986*, toim. Kyösti Kiuasmaa et al. (Tampere: Tampereen yliopisto 1986), 268.

³⁸ Sami Uusi-Rauva, *Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris settlementiliikkeen historiakuvan rakentajana* (Helsinki: Suomen Settlementiliitto r.y. 2008).

³⁹ Johanna Rainio-Niemi, 'Yhdistys Heikki Wariksen kaudella 1949–1963', *Työväensuojelusta sosiaalipoliittikkaan. Sosiaalipoliittinen Yhdistys 1908–2008*, toim. Risto Jaakkola, Sakari Kainulainen, Keijo Rahkonen (Helsinki: Edita 2009), 75–94.

behandlar Waris avgörande roll i lösandet av konflikten inom FFC (Finlands fackförbunds centralorganisation), efter att några fackföreningar hade brutit sig ut och bildat en ny centralorganisation och Waris frivilligt tog på sig rollen som medlare mellan de olika föreningarna.⁴⁰ Dessa böcker och artiklar behandlar Waris verksamhet och honom som person, vilket stöder min förståelse av Waris, men de behandlar frågor som går utanför mitt intresseområde.

1.3 Teoretiska utgångspunkter och analytiska verktyg

Kön, manlighet och manlig norm

Avhandlingens teoretiska grund är könsteori och den primära teoretiska utgångspunkten är Joan Scotts definition av kön.⁴¹ I sitt klassiska verk *Gender and the Politics of History*, som första gången publicerades 1988, vänder sig Scott mot en deskriptiv kvinnohistoria och argumenterar för en poststrukturalistisk analys som fokuserar på frågor om hur kön konstrueras.⁴² I uppsatsen 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis' definierar Scott kön som ett konstituerande element i sociala relationer och som kunskap eller diskurser om antagna skillnader mellan det kvinnliga och det manliga. Dessa är hierarkiskt ordnade och definieras utgående från varandra. Manlighet och kvinnlighet är flytande och under konstant förändring men de kan inte heller omdefinieras hur som helst, utan förblir beroende av varandra och i den hierarkiska ordningen. Begreppet makt har en central position i Scotts definition av kön, eftersom hon ser kön som ett av de främsta sätten att befästa makt.⁴³

Scott räknar upp fyra olika sätt som kön bör studeras på. För det första nämner Scott hur kön symboliskt manifesteras, dvs. hurdana kulturella representationer av manlighet och kvinnlighet konstrueras och hur dessa konstrueras. För det andra framför Scott att forskare bör studera de normativa representationer av dessa symboler, så som de framkommer i exempelvis politiska, vetenskapliga och religiösa doktriner. I dessa sammanhang är könets binära karaktär accentuerad och oftast framställs en representation som norm. De normativa represen-

---

⁴⁰ Tapio Bergholm & Juho Saari, 'Tapahtumaketju ja solmukohdat: Heikki Waris ja ammattiyhdistysliikkeen eheyttäminen 1964–1966', *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (1/2010), 3–18.

⁴¹ Jag använder konsekvent begreppet kön i stället för genus, men däremot begreppet genushistoria eftersom det är det etablerade begreppet för deldisciplinen.

⁴² Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press 1999), 6–7.

⁴³ Scott, *Gender and the Politics of History*, 2, 42.

tationerna förmedlas även via institutioner, som staten, skolan eller militären, vilket Scott ser som det tredje elementet i studiet av kön. Den fjärde nivån som Scott nämner i studiet av kön är subjektiva identiteter. Kvinnors och mäns erfarenheter och upplevelser av sig själva som könade varelser sammanfaller inte alltid med de symboliska och normativa representationerna av kön. Enligt Scott ska forskare därför även studera hur könade identiteter konstrueras samt hur dessa relaterar till de övriga nivåerna.⁴⁴

R. W. Connell definierar kön på ett liknande sätt som Scott med fokus på kön som en social praktik. Hon ser kön som ett sätt att organisera sociala handlingar och kön är därmed en struktur av sociala praktiker. Dessa handlingar eller praktiker hänvisar konstant till kroppen men är inte reducerade till deterministisk biologi. Connell poängterar könets mångfacetterade och motsägelsefulla innebörd samt rumsliga och historiska föränderlighet. I stället för att studera män och kvinnor förespråkar hon därför att fokus ska vara på maskulinitet och femininitet, eftersom dessa begrepp är uttryck för könets föränderliga karaktär. Enligt Connell bör kön som en social struktur alltid förstås i samband med andra sociala strukturer, som klass, sexualitet eller ålder. För att förstå hur uppfattningar om kön konstrueras och reproduceras behöver man därför gå utanför könsbegreppet och studera andra förhållanden som ansluter till kön som en struktur av sociala praktiker.⁴⁵

Scotts och Connells definitioner av kön har väckt såväl stort gensvar som kritik.⁴⁶ Som en primär utgångspunkt ser jag dock att de fungerar väl, samtidigt som min förståelse av manlighet sammanfaller med deras definitioner av kön. Manlighet är såväl normer och ideal som både positiva och negativa kulturella representationer som tillskrivs män. Manlighet manifesteras genom positioner inom institutioner som är förbehållna män, exempelvis fadern i familjen eller soldaten i armén. Manlighet uttrycks även genom personliga erfarenheter och identiteter. Uppfattningar om manlighet är skiftande och motstridiga, och ska förstås i samband med andra skillnadsskapande kategorier, såsom sexualitet, klass eller ålder. I den här avhandlingen studerar jag dock kön och manlighet på den symboliska och normativa nivån, eftersom det analyserade materialet inte kan ge svar på hur kön konstrueras i förhållande till personliga identiteter och erfarenheter.

---

⁴⁴ Scott, *Gender and the Politics of History*, 43–44.

⁴⁵ R. W. Connell, *Masculinities. Second Edition* (Berkeley: University of California Press), 67–76.

⁴⁶ Se t.ex. Sara Edenheim, 'Att komma till Scott – teorins roll inom svensk genushistoria', *Scandia* 78 (2/2012), 22–32.

Förutom kön och manlighet är även begreppet manlig norm grundläggande för avhandlingen. Genom att studera vetenskapliga texter som i vissa fall redan uppnått en position som klassiker ansluter sig den här avhandlingen till den feministiska analysen av vetenskaplig kanon. Som redan nämnts är kritiken av den vetenskapliga kunskapsproduktionen en av den feministiska forskningens grundstenar. Johanna Matero räknar upp fyra konstituerande element i den här kritiken. För det första handlar det om hur män och kvinnor som vetenskapliga subjekt positioneras och hierarkiseras. För det andra handlar det om hur studieobjekten i forskningen är könsrelaterade. För det tredje handlar det om hur de begrepp och den begreppsapparat som används inom vetenskaperna är könade samt för det fjärde hur strukturer och praktiker inom vetenskapliga institutioner är könsrelaterade.⁴⁷

I förhållande till disciplinen socialpolitik har feministiska forskare som Anneli Anttonen och Raija Julkunen hävdad att den klassiska socialpolitiska forskningen, dvs. den som bedrevs vid mitten av 1900-talet var baserad på en implicit manlig norm. Anttonen benämner det här förhållandet socialpolitikens androcentriska arv. Vad avser hon med uttrycket? Enligt Anttonen är kön och könade föreställningar inbäddade i socialpolitikens och välfärdsstatens frågeställningar, teorier och metodologier, även om det sällan görs explicit. Anttonen skriver om kön som explicit frånvarande, med vilket avses att kön inte är forskningens styrande utgångspunkt men inbyggd i teorier och argumentationer samt i förlängningen i forskningens resultat. Enligt Anttonen döljer en synbar könsneutralitet ofta en androcentrisk utgångspunkt. ”Metodologinen yksipuolisuus tarkoittaa, että mies tai miehinen on refloktioimattomasti tutkimuksen puhuva subjekti ja tutkimuksen tekoa ohjaava normi silloinkin kun puhutaan ihmisistä yleensä tai erityisessä merkityksessä (esim. palkkatyöläisinä, kuluttajina tai kansalaisina).”⁴⁸ Mera specifikt om socialpolitisk teoribildning skriver Anttonen att strukturer och aktörer konstrueras kring lönearbete samt att medborgarskap och sociala rättigheter tolkas utgående från den manlige förvärvsarbetaren. ”Sosiaalipolitiikan suuret kertomukset on konstruoitu miehen kautta, vaikka miehen näkökulma ei ole tutkimuksen teon eksplisiittinen lähtökohta.”⁴⁹ Enligt Anttonen har det här tydliga implikationer för hur

⁴⁷ Johanna Matero, ’Tieto’, *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström (Tampere: Vastapaino 1996), 246.

⁴⁸ Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka*, 55–56. ”Metodologisk ensidighet betyder att mannen eller det manliga reflektionslöst är forskningens talande subjekt och forskningshandlingens styrande norm även då man talar om människor i allmän eller i särskild bemärkelse (t.ex. som löntagare, konsumenter eller medborgare).” Översättning H.L.

⁴⁹ Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka*, 69. ”Socialpolitikens stora berättelser är

socialpolitiken och vetenskap överlag framställs, eftersom kvinnor och det kvinnliga framstår som annorlunda, oenhetliga och mindre värda.⁵⁰

Könsteoretiska perspektiv och analysredskap

De ovannämnda teorierna är den teoretiska bas den här avhandlingen står på, medan jag här ska presentera de analytiska verktyg med vars hjälp jag undersöker de frågor jag tidigare räknade upp. De teoretiska koncepten fungerar på lite olika nivåer; en del är teoretiska avstamp eller perspektiv medan andra är analytiska redskap. Jag inleder med de teoretiska avstampen.

Jag vill för det första belysa vikten av ett intersektionellt perspektiv. Inom den feministiska forskningen har intersektionalitet under en längre tid varit en ledande teoretisk infallsvinkel vid studiet av maktens gestaltning och diskrimineringens mekanismer. Enligt Nina Lykke är intersektionalitet ett sätt att förstå interaktionen mellan olika maktaxlar baserade på kön, klass, etnicitet, ålder, sexualitet m.m. Med intersektionalitet kan man belysa subjeksformationer och individens villkor i ett samhälle med varierande och föränderliga maktassymmetriska kategorier. Lykke poängterar att det är viktigt att forskaren inte endast radar upp olika diskursivt konstruerade kategorier utan syftet med intersektionalitet är att visa hur de är sammanflätade och integrerade i varandra. Lykke ser intersektionalitet i grunden som ett sätt att förstå hur maktordningar konstrueras och befästs; därför har det intersektionella perspektivet en tydlig politisk dimension genom att det möjliggör en förståelse av kulturell komplexitet.⁵¹ Både Nina Lykkes sätt att beskriva intersektionalitetsperspektivet och intersektionalitet som teoretiskt begrepp i sig har kritiserats. Kritiken har speciellt handlat om svårigheterna med att tydliggöra vad intersektionalitetsbegreppet egentligen syftar till samt att synliggöra maktassymmetriernas interagerande.⁵²

Trots kritiken anser jag att det intersektionella perspektivet är nödvändigt för att jag i den här avhandlingen ska förstå de bilder och representationer av kön och manlighet som förmedlades genom de socialpolitiska texterna. I

---

konstruerade utgående från mannen, även om det manliga perspektivet inte är forskningens explicita utgångspunkt.” Översättning H.L.

⁵⁰ Anttonen, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka*, 56.

⁵¹ Nina Lykke, 'Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 24 (1/2003), 52. Se även Nina Lykke, 'Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 26 (2–3/2005), 7–17.

⁵² Se t.ex. Paulina de los Reyes & Diana Mulinari, 'Intersektionalitet som teoretisk ram vs. mångfaldsperspektivets tomma retorik', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 24 (3–4/2003), 159–162. Maria Carbin & Sofia Tornhill, 'Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25 (3/2004), 111–114.

avhandlingen studerar jag vetenskapligt konstruerade representationer av det finländska samhället och akademisk kunskapsproduktion är en arena för en typ av maktutövande.⁵³ Den vetenskapliga kontexten gav vissa människor tolkningsföreträde och vissa framställningar legitimitet framför andra. Genom sina texter gav vetenskapsmännen i sin tur legitimitet och tolkningsföreträde åt andra subjekt, baserade på deras könsliga, klassmässiga, etniska eller åldersmässiga tillhörighet. I avhandlingen visar jag hur föreställningar om kön, klass, ålder, etnicitet och handikapp var sammanflätade och betydelseskapande. Mest framträdande i den här studien är förhållandet mellan kön och klass. Heikki Waris inledde sin akademiska karriär med en avhandling om arbetarnas historia och då han under 1950-talet handledde den första skörden doktorsavhandlingar inom ämnet socialpolitik var det dominerande temat sociala relationer inom det industriella arbetet. Den genushistoriska forskningen om män och manligheter har belyst hur klass, eller stånd då det gällt en äldre tid, var avgörande för hur olika manligheter konstruerades. De övre klasserna, som oftast hade tolkningsföreträde, kunde framställa män som tillhörde de lägre klasserna som brutala och ociviliserade. Omvänt har män ur de övre klasserna framställts som löjliga och feminiserade. Jag belyser även intersektionen kön och ålder på flera ställen i avhandlingen. Likt klass har ålder ansetts vara avgörande för synen på manlighet, eftersom krav och förväntningar har varierat för män av olika åldrar. Ungdomstiden har i forskningen framställts som en tid då manligheten prövades och där mera var tillåtet, så länge det hölls inom vissa gränser.⁵⁴ Den vuxna mannen eller det tillstånd som i engelska benämns *manhood* och i finskan *miehuus* skulle uppvisa alla de drag som hörde till en accepterad manlighet. Även etnicitet och handikapp kommer att vara framträdande i en del kapitlet. Som jag visar i avhandlingen användes föreställningar om kön och etnicitet då samhällsvetarna skapade en bild av alkoholkonsumtionen i Finland.

Ett annat perspektiv är heteronormativitet. Lika grundläggande som att män och manlighet har utgjort normen i samhället i stort är även förutsättningen att heterosexualitet är och har varit normerande för sexuellt beteende och familjekonstellation.⁵⁵ Det är inte i sig överraskande att de socialpolitiska texterna från 1950-talet var uppenbart heteronormativa med kärnfamiljen som en given

---

⁵³ Se t.ex. Paulina de los Reyes & Diana Mulinari, *Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över o(jäm)likhetens landskap* (Malmö: Liber 2005), 10.

⁵⁴ För diskussion om manlighet och ålder se t.ex. Ella Johansson, 'Arbetaren', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlunds förlag 2006), 112–132.

⁵⁵ Leena-Maija Rossi, 'Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua', *Kulttuurintutkimus* 23 (3/2006), 19–20.

utgångspunkt. Heteronormativiteten är självklar i texter som handlade om familjepolitik, där familjens olika medlemmar stod i ett självklart beroendeförhållande till varandra. Jag uppmärksammar dock heteronormativitet för att belysa hur kvinnors och mäns position inom den ”normala” familjen poängterades även i sådana sammanhang där huvudfokus inte låg på familjen. Detta blir speciellt tydligt då kvinnor omnämns. Trots att min utgångspunkt är att den tidiga socialpolitiska forskningen hade den manlige förvärvsarbetaren som implicit norm, betyder det inte att kvinnor skulle ha varit frånvarande från texterna, men att de i första hand positionerades utgående från deras familjetillhörighet, dvs. som fruar, mödrar och döttrar. I avhandlingen visar jag dock att den heteronormativa positioneringen inte endast gällde kvinnor utan även män.

Jag använder mig även av analytiska verktyg hämtade ur den genushistoriska forskningen om män och manligheter. Det andra frågekomplexet jag räknade upp tidigare i inledningen handlade om hur män och kvinnor beskrevs samt vilka bilder och representationer av manlighet som konstruerades. För att analysera de här frågorna använder jag mig av begreppsparat manlig idealbild och motbild. I sin studie *The Image of Man* har George L. Mosse framfört att en modern maskulinitet växte fram under 1800-talets första hälft och att denna maskulinitet konstruerades i relation till motbilder i form av t.ex. homosexuella och manliga judar. Mosse visar hur sexualiserade och rasifierade föreställningar överlappade och sammanflätades för att utesluta vissa grupper ur den privilegierade position manligheten påbjöd.⁵⁶ Även David Tjeder har arbetat med begreppsparat idealbild/motbild men bygger upp dem på ett annat sätt än Mosse. Enligt Tjeder, som har studerat borgerlig manlighet i svenskt 1800-tal, utgjorde män som hade förlorat sin manliga karaktär motbilder till den ideala manligheten. Motbilden konstruerades genom att peka på beteenden och livsstilar som visade att en man inte hade kontroll över sina lidelser. Medan de manliga motbilderna i Mosses version utgjordes av andra sexualiteter och raser fanns det enligt Tjeder en risk för varje man att bli en motbild.⁵⁷ Andra forskare har använt begreppet omanlighet för att analysera manlighetskonstruktioner. Enligt Claes Ekenstam anspelar begreppet motbild inte endast på det som anses vara omanligt utan även på sådant som går utanför könsbegreppet. För att ringa in hur manlighet har konstruerats behöver därför fokus vara på det omanliga.⁵⁸

---

⁵⁶ George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (New York: Oxford University Press 1996).

⁵⁷ David Tjeder, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800–1900* (Stockholm: University of Stockholm 2003).

⁵⁸ Claes Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet i historien', *Män i Norden. Manlighet och*

Indelningen i idealbild och motbild och speciellt så som den är konstruerad av George Mosse har kritiserats för att vara alltför rigid och för att ge en för schematisk framställning av ett så komplext fenomen som manlighet.⁵⁹ I min analys är begreppsparet idealbild/motbild däremot synnerligen användbart eftersom jag arbetar med ett material där de studerade människorna redan var grupperade och kategoriserade. De socialpolitiska texterna kunde dessutom vara klart normativa, där en grupp framställdes som ett ideal medan en annan som problematisk. Dessa grupper var därutöver manligt könade.⁶⁰ En idealbild jag mera utförligt analyserar är *the self-made man*⁶¹. Forskare som Michael S. Kimmel och E. Anthony Rotundo har framfört att ett manligt ideal som förespråkade personlig framgång och en på egenhand förtjänad rikedom växte fram i Amerika i samband med industrialiseringen under 1800-talets första hälft.⁶² Samma konfiguration finns i Heikki Waris texter, trots att det handlade om ett samhälle och en tid som på många sätt skiljde sig från 1800-talets Amerika.

I avhandlingen visar jag hur Heikki Waris och de övriga socialpolitikerna i olika sammanhang lyfte fram relationen män emellan och de sociala påföljderna av manliga sammanhang och miljöer. Jag använder därför begreppet homosocialitet, som har använts på varierande sätt av genushistoriska forskare. Homosocialitet kan peka på exklusivt manliga miljöer där föreställningar om manlighet konstrueras, accentueras och omdefinieras. Dessa miljöer utgörs exempelvis av militären, arbetsplatser, utbildningsinstitutioner och klubbar. Begreppet homosocialitet

---

modernitet 1840–1940, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlunds förlag 2006), 30–35. Se även Jonas Liliequist, 'Från niding till sprätt. En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal', *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren (Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999), 73–94.

⁵⁹ För kritik av Mosses användning av idealbild/motbild se Ekenstam, 26. Tjeder, *The Power of Character*, 22.

⁶⁰ I stället för en dikotom modell såsom manlighet/omanlighet eller idealbild/motbild har Ann-Catrin Östman och Sigríður Matthíasdóttir argumenterat för att manlighet kan ses som en flytande skala av mera och mindre accepterade uttryck för manlighet, utan att någonting blir direkt omanligt. Sigríður Matthíasdóttir & Ann-Catrin Östman, 'Möte mellan manligheter. Nationalism, bondeideal och (åter)skapandet av de övre skiktens manlighetsideal', *Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göransson*, red. Göran Fredriksson et al (Göteborg: Göteborgs universitet 2003), 91–108.

⁶¹ Jag använder det engelska begreppet eftersom det inte finns en vedertagen svensk översättning. En omskrivning är dels för klumpig, dels skulle den sakna den teoretiska innebörd begreppet *self-made man* har.

⁶² Michael S. Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History* (New York: Oxford University Press 2006). 13. E. Anthony Rotundo, *American Manhood. Transformations in Masculinity from the Revolution to the Modern Era* (New York: BasicBooks 1993), 3.

cialitet har dock även använts för att visa på den process varigenom föreställningar om manlighet konstrueras utan att det nödvändigtvis behöver associeras till enkönade miljöer. Enligt Michael S. Kimmel är ”masculinity largely a homosocial enactment”, med vilket han avser att män i första hand söker bekräftelse från andra män och i andra hand från kvinnor. Manlighet konstrueras därmed primärt i relationer mellan män.⁶³ Eftersom det material jag studerar skiljer sig från exempelvis Kimmels använder jag begreppet homosocialitet för att visa hur socialpolitikerna beskrev exklusivt manliga miljöer och relationen män emellan samt den betydelse socialpolitikerna tillskrev dem.

Erfarenhetsrum och förväntningshorisont

Jag utgår inte endast från könsteori då det kommer till de mera konkreta avstampen och analysredskapen. Heikki Waris betydelse låg inte endast i att han var den främsta representanten för ämnet socialpolitik i Finland, utan den låg även i att han genom sina översiktverk sammanfattade den ackumulerade kunskapen om det finländska samhällets beståndsdelar. I de övergripande framställningarna av det finländska samhället låg fokus på förändring och utveckling, och jag analyserar mäns och kvinnors funktion i dessa berättelser. En ingång till att synliggöra och tolka förändring och utveckling erbjuds av den begreppshistoriska forskningstraditionen som den företräds av Reinhart Koselleck. Trots att det här inte är en begreppshistorisk avhandling, nyttjar jag vissa element ur inriktningen i min analys av Waris framställning av utveckling och tidlig förändring.⁶⁴

Reinhart Koselleck har argumenterat för att uppfattningen om tid och temporalitet förändrades från och med renässansen då ny teknologi, nya uppfinningar samt kapitalismen och industrialiseringen förändrade samhället i grunden. Den tidigare cykliska tidsuppfattningen där erfarenheterna av det tidigare upplevda konstituerade förväntningen på det som skulle komma, ersattes

⁶³ Kimmel, *Manhood in America*, 5. Se även Michael S. Kimmel, 'Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity', *Theorizing masculinities*, eds. H. Brod & M. Kaufman (Thousand Oaks: Sage 1994), 119–141. Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men. English Literature and Homosocial Desire* (New York: Columbia University Press 1985).

⁶⁴ Begreppshistoriens syfte är enkelt uttryckt att visa hur betydelsen av olika begrepp skiftar över tid och rum; för att förstå en historisk text behöver forskaren kunskap om vilken betydelse begreppen som förekommer i texten hade vid den specifika tidpunkt texten uppkom. Begreppshistorien förknippas med två inriktningar; dels Begriffsgeschichte med Reinhart Koselleck som förgrundsgestalt, dels den s.k Cambridgeskolan med Quentin Skinner. Reinhart Koselleck har studerat politiska grundbegrepp i det tyska språkområdet och i monumentalverket *Geschichtliche Grundbegriffe* har han i detalj analyserat grundbegreppens utveckling.

med en lineär tidsuppfattning, där det förgångna och framtiden skiljdes åt i olika kategorier. Nya begrepp, såsom framsteg, åskådliggjorde processen mot att förväntan på framtiden allt mera lösgjorde sig från erfarenheten från det förflutna samt att den förra ansågs vara något bättre än den senare.⁶⁵ Koselleck använder begreppen erfarenhetsrum och förväntningshorisont för att illustrera förhållandet mellan det förgångna och det framtida. Enligt Koselleck är erfarenhet ett närvarande förflutet, som kan återkallas, medan förväntningshorisonten är förhoppningar, förväntningar och farhågor om framtiden som konstant är närvarande. Vidare råder det en spänning mellan erfarenheter och förväntningar men de ska däremot inte förhållas statiskt till varandra.⁶⁶ Enligt Koselleck: ”konstituerar [de] en tidslig differens i nuet genom att på ett asymmetriskt sätt knyta det förflutna och framtiden till varandra.”⁶⁷

I analysen använder jag begreppen erfarenhetsrum, det närvarande förflutna, och förväntningshorisont, förhoppning för framtiden, då jag diskuterar den bild av utveckling och förändring som Waris förmedlade genom sina texter. I stället för att i huvudsak se hur olika begrepp temporaliseras, använder jag Kosellecks idéer om erfarenhet och förväntning för att beskriva Waris utvecklingstänkande i stort. Då Waris diskuterade aktuella socialpolitiska problem hade han ofta ett historiskt perspektiv som sträckte sig till slutet av 1800-talet. Detta var relativt ovanligt för efterkrigstidens samhällsvetare som sällan intresserade sig för den historiska dimensionen av det samtida.⁶⁸ Samtidigt var socialpolitiken ett ämne som konstant såg till framtiden och försökte uppskatta hur samhället skulle utvecklas. Det förflutna, nutiden och framtiden var dock inte åtskilda tidsdimensioner, utan konstant närvarande och kontrasterande.

Kontextualisering

Könsteoretiska och begreppshistoriska ansatser har i ringa grad kombinerats i historisk forskning.⁶⁹ Joan Scotts forskning visar dock på flera beröringspunkter

---

⁶⁵ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik* (Göteborg: Daidalos 2004), 177–195. Se även Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi* (Gråbo: Anthropos 2003), 173–174. Jussi Kurunmäki, 'Begreppshistoria', *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, red. Göran Bergström & Kristina Boréus (Lund: Studentlitteratur 2005), 186.

⁶⁶ Koselleck, 171–177.

⁶⁷ Koselleck, 177.

⁶⁸ Se även Pauli Kettunen, *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta* (Helsinki: Tutkijaliitto 1997), 167.

⁶⁹ Se dock *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*, toim. Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011).

med begreppshistorien som den företräds av Quentin Skinner. Likt Skinner framför nämligen Scott i sin genushistoriska teoriutveckling ett starkt kontextualiserande och historiserande angreppssätt vid studiet av texter.⁷⁰ I avhandlingen kommer jag att fokusera på tre olika, men sammanlänkade, kontexter. Eftersom avhandlingens huvudfrågeställning är hur uppfattningar om kön och manlighet framträdde i den tidiga finländska socialpolitiska forskningen, ska jag relatera Waris texter till den könsordning samt de manlighetsideal som förekom under den studerade perioden. En annan given kontext är det finländska samhället och socialpolitiken samt de upplevda samhällsproblem forskarna studerade. Den forskning som bedrevs var förankrad i aktuella problem, som ofta presenterades som unika för Finland. Samtidigt var emellertid forskningen lika stadigt förankrad i ett internationellt, oftast amerikanskt, forskningsfält där liknande problem tacklades. I avhandlingen synliggör jag metodologisk nationalism i Waris texter, dvs. hur fenomen presenterades som karakteristiskt finska trots att de följde internationella forskningsinfluenser. Det internationella forskningsfältet utgör således den tredje kontext som jag fokuserar på. Den vetenskapliga kontexten utgörs alltså delvis av de internationella förebilder Waris hade. Dessa är inte helt enkla att spåra eftersom Waris i många texter ansluter sig till en viss forsknings-tradition men utan att direkt namnge den. Den vetenskapliga kontexten utgörs naturligtvis även av andra samtida samhällsvetare och historiker i Finland, Norden och Amerika, som verkade parallellt med Waris och som diskuterar liknande frågor.

Frågan om kontexter är inte endast ett sätt för mig förstå texterna bättre. Den är även en vägledning för hur jag ska analysera Waris texter. I texten 'Meaning and understanding in the history of ideas' lyfter Skinner fram ett antal anakronismer, eller mytologier som han kallar dem, som forskare har gjort sig skyldiga till då de analyserat förgångna tänkare. Texten publicerades ursprungligen 1969 men den är på flera punkter lika angelägen nu som den var då. Två mytologier är speciellt relevanta för den här avhandlingen. Mytologin om doktriner handlar om att forskaren förutsätter att en person ska ha svarat på bestämda doktriner eller frågor. Risken är att forskarna antingen övertolkar det som sägs för att passa in i den bestämda doktrinen eller kritiserar personen för att den *inte* tar upp doktrinen.⁷¹ En av de frågor jag ställer i avhandlingen är hur den manliga normen kan synliggöras i ljuset av de socialpolitiska frågor Waris fäste uppmärksamhet vid och de han inte uppmärksammade. För att kunna svara på

---

⁷⁰ Scott, *Gender and the Politics of History*, 6.

⁷¹ Quentin Skinner, *Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method* (West Nyack: Cambridge University Press 2002), 64.

den här frågan behöver jag alltså en förståelse för både den samhällskontext och den vetenskapliga kontext Waris skrev i. Den andra mytologin är mytologin om inkonsekvens. Enligt Skinner har forskare ett stort behov av att skapa helheter och liktydigheter då en litterär produktion ska sammanfattas, även om denna helhet är svår att konstruera. Ställen där författaren är inkonsekvent eller som motsäger huvudlinjen i författarskapet tas helt enkelt inte i beaktande.⁷²

I boken *Only Paradoxes to Offer* poängterar Scott precis som Skinner vikten av att lyfta fram inkonsekvenserna i de politiska tänkarnas författarskap. Scott kritiserar historiker för en teleologisk läsning, där allt tolkas som ett led i en målmedveten process som endast kan uppfattas senare. Enligt Scott är det dock viktigt att synliggöra de uppenbara motsägelserna politiska tänkare ofta framförde.⁷³ I avhandlingen analyserar jag uppfattningar om kön och manlighet i texter som ofta inte hade ambitionen att diskutera sådana frågor. Därför är inkonsekvens och motsägelser något som kan förväntas.

1.4 Tillvägagångssätt

Material och avgränsningar

Materialet för den här avhandlingen är Heikki Waris texter och den forskning som bedrevs i anslutning till honom. Det är till största del akademiska avhandlingar, vetenskapliga artiklar och läroböcker ämnade för universitetsstuderande. Waris samlade produktion består av elva monografier inklusive reviderade upplagor samt ca 200 artiklar och recensioner publicerade mellan 1932 och 1980, men i huvudsak koncentrerade till 1940-, 1950- och 1960-talen.⁷⁴

J.P. Roos har delat in Waris vetenskapliga produktion i tre grupper. Den första gruppen består av de rent historiska undersökningarna, med fokus på social-, arbetar-, urban- och universitetshistoria. Hit hör historiken över den savokarelska studentnationen *Savo-karjalaisen osakunnan historia I, 1833–1852* (Savokarelska studentnationens historia I, 1833–1852) från 1939, samt de kapitel Waris skrev i flerbandsverken *Helsingfors stads historia* samt *Suomen kulttuuri-*

⁷² Skinner, 67–69.

⁷³ Joan Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge: Harvard University Press 1996), 16–17.

⁷⁴ För att spåra Waris texter har jag främst använt mig av Liisa Paakkanen & Risto Eräsaari, *Yhteiskunta-taloudellinen yhteiskuntatutkimus ja sosiaalipolitiikka. Selektiivinen bibliografia Suomen yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta 1870–1945 ja sosiaalipolitiikkatiedettä koskevasta keskustelusta 1870–1974* (Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys 1975).

historia (Finlands kulturhistoria 1936). I den andra gruppen räknar Roos de arbeten som förenade en historisk och en socialvetenskaplig ansats, som avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I & II* (1932/1934) och undersökningen om den karelska befolkningens anpassning *Siirtoväen sopeutuminen* (Anpassningen av de omflyttade 1952). Den tredje gruppen utgörs av de socialpolitiska läroböckerna, där Waris sammanfattade den finländska socialpolitiken och samhällsstrukturen. De mest lästa översiktsverken är *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Den finländska samhällsstrukturen 1948), *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* (Det finländska samhällets socialpolitik, första upplagan 1961), *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (Det finländska samhället under förändring, första upplagan 1968) och *Aikamme muuttuva maailma* (Vår tids förändrade värld, 1969).⁷⁵ De två korta översikterna över det finländska samhället *Samhället Finland* (1961) och *Die soziale Struktur Finnlands* (1966) kan även räknas till den här kategorin men de var skrivna för en utländsk publik. Roos missar dock att peka ut texter om internationell socialpolitik eller internationella frågor, såsom flyktingpolitik, som Waris ägnade slutet av sin karriär åt. I den sista monografin *Aikamme maailman pakolaisongelma* (Flyktingproblematiken i vår värld, 1976) fortsatte Waris på temat flyttningsrörelser som han hade inlett med studien om den karelska befolkningen, men såg problemet ur ett internationellt perspektiv.

Vetenskapliga produktioner består naturligtvis inte endast eller ens främst av monografier. Eftersom Waris inledde sin akademiska bana inom ämnet historia publicerade han i historievetenskapliga tidskrifter, som *Historiallinen Aikakauskirja*.⁷⁶ Waris var en av de grundande medlemmarna i Stiftelsen för alkoholforskning och han publicerade flera artiklar i bland annat *Alkoholipolitiikka* som behandlade alkoholforskning med fokus på hur forskningen utvecklades och hur alkoholkonsumtionen förändrades.⁷⁷ Andra tidskrifter där

⁷⁵ J.P. Roos, 'Sosiaalipolitiikan kehittäjä. Heikki Waris (1901–1989)', *Kansallisgalleria: suuret suomalaiset. 4 Kehittyvä Suomi (1945–1965)*, toim. Allan Tiitta et al (Espoo: Weilin + Göös 1996), 114.

⁷⁶ T.ex. Heikki Waris, 'Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta Englannissa ja Yhdysvalloissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 30 (1932), 188–195. Heikki Waris, 'Suomen terveydellisiä oloja koskevista lähteistä ja tutkimuksista', *Historiallinen Aikakauskirja* 32 (1934), 110–118. 'Teollisuusyhteiskunnan syntyhistoria' [recension av E. Aaltonen, *Vanhan Forssan elämää I*], *Historiallinen Aikakauskirja* 31 (1933), 50–53. Heikki Waris, 'Säätö-yhteiskunta ja yliopisto' [recension av Sven-Erik Åström: *Ståndssamhälle och universitet*], *Historiallinen Aikakauskirja* 49 (1951), 44–48.

⁷⁷ T.ex. Heikki Waris, 'Merkkitapaus tieteellisessä alkoholitutkimuksessa. Väkijuomien käyttö Peräpohjolassa tutkimuksen kohteena', *Alkoholipolitiikka* (2/1954), 55–56. Heikki Waris, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan*

Waris publicerade flera artiklar var *Kansantaloudellinen Aikakauskirja*, *Social tidskrift*, *Huoltaja* och *Suomalainen Suomi*.

Det fanns naturligtvis en viss rangordning mellan Waris olika texter. Doktorsavhandlingen och undersökningen över den karelska befolkningens anpassning var inflytelserika studier som även senare har rönt mycket uppmärksamhet. Lika inflytelserika var dock även flera av de översiktsverk och läroböcker Waris skrev, där den dittillsvarande kunskapen sammanställdes och gavs legitimitet. Eftersom dessa var bland de första samhällsvetenskapliga läroböcker som skrevs på finska, lästes de av hela generationer av kommande samhällsvetare. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* och *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* var särdeles inflytelserika översiktsverk. Allt som Waris skrev var dock inte av ren vetenskaplig karaktär, i synnerhet det han författade i egenskap av representant för någon organisation. Även de texter som var ämnade för en publik utanför det vetenskapliga samfundet, såsom de i *Huoltaja*, en facktidskrift inom socialvården, skilde sig i språk och form från de vetenskapliga texterna. Skillnaden mellan de olika texterna var dock flytande. Stilen varierade men innehållet var ofta snarlikt och Waris kunde påpeka att han skrev i egenskap av vetenskapsman. Dessa texter var således också en del av en expertlitteratur som gjorde anspråk på auktoritet, objektivitet och kunnande. Därför ser jag Waris olika texter som en del av en enhetlig korpus, där främst nyansskillnader skilde texter på olika nivåer.

För att skapa de kontexter jag nämner i föregående kapitel analyserar jag även texter som Waris hade inflytelse över, som Waris var influerad av samt texter som var tongivande vid mitten av 1900-talet. Det är alltså för det första frågan om avhandlingar som Waris handledde och jag ser därmed hur ett forskningsfält bygdes upp i Waris regi. Dessa skrevs av bl.a. Pekka Kuusi, Armas Nieminen och Paavo Seppänen, som senare blev inflytelserika vetenskapsmän och politiker. För det andra har jag analyserat texter av andra tongivande socialpolitiker och sociologer, såväl finländska som internationella. I syfte att kunna visa på äldre traditioner har jag läst texter som skrevs under början av 1900-talet, t.ex. av Waris handledare Väinö Voionmaa och socialpolitikern Eino Kuusi. För att visa på internationella influenser har jag läst texter av några av tidens mest berömda teoretiker, såsom Pitirim Sorokin, Ernest W. Burgess och Talcott Parsons. För det tredje har jag även analyserat texter av samtida socialpolitiker och sociologer, som Waris inte hade direkt samarbete med, men som

---

täyttäessä 60 vuotta 24 II 1960, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 199–207. Heikki Waris, 'Alkoholijuomien ja muiden juomien kulutus Suomessa', *Alkoholikysymys* (2/1965), 120–130.

kommenterade på samma ämnen som jag har uppmärksammat i Waris texter. Texter av finländska sociologer, såsom Erik Allardt och Yrjö Littunen samt svenska socialforskare som Åke Elmér, Karl Höjer och Alva Myrdal, ger således en kompletterande bild till de diskussioner jag analyserar.

Eftersom mina frågor har ett smalt perspektiv har jag haft som ambition att vara mera öppen än restriktiv då det kommer till val av källmaterial. Heikki Waris texter har ändå förblivit den nod avhandlingen kretsar kring. All övrig litteratur återknyter till ämnen Waris behandlade och jag har inte fokuserat på teman som det inte finns spår av i Waris egna texter. Den övriga litteraturen har för det mesta använts som komplement och stöd till Waris texter. Det har dock funnits ämnen och områden där andra forskare har haft mera att säga än Waris och i sådana fall har jag låtit deras texter dominera medan Waris texter har tagit ett steg tillbaka.

Läsning

Hur går jag konkret tillväga då jag läser de texter jag nämner ovan och vad fäster jag mig vid i texterna för att hitta svar på mina forskningsfrågor? I analysen av texterna och av enskilda textstycken är jag begrepps- och diskursfokuserad, eftersom jag ser att föreställningar om kön kan synliggöras på de här nivåerna. Den brittiska lingvisten Sara Mills har visat hur uppfattningar om manlighet och kvinnlighet samt om skillnaden mellan könen går att läsa ur det skrivna språket på olika nivåer: på ord-, uttrycks- och diskursnivå.⁷⁸ Heikki Waris sätt att skriva öppnar sig för en begrepps-fokuserad läsning. Waris skrev under en tid då samhällsvetenskaperna höll på att finna sin plats och socialpolitiken sin vetenskapliga karaktär, vilket märks i språkbruket överlag och begrepps-användningen specifikt. Det är i synnerhet översiktverket som inbjuder till en begrepps-fokuserad läsning. I dem hade Waris ett klart och tydligt språk och begrepp som ansågs viktiga var markerade. Språkbruket och ordvalen var av allt att döma genomtänkta och noga övervägda, eftersom Waris i vissa fall diskuterade vilka begrepp som passade bäst för sammanhanget.⁷⁹ Samtidigt kunde Waris anamma ett målande språkbruk, ibland med humoristisk underton, t.ex. genom användningen av metaforer.⁸⁰ I läsningen av Waris texter ser jag hur

⁷⁸ Sara Mills, *Feminist Stylistics* (London: Routledge 1995).

⁷⁹ Se t.ex. Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo: WSOY 1968), 263. Waris diskuterade vilket begrepp som skulle användas för handikappade och föreslog *vammainen* som det mest neutrala och sakliga begreppet.

⁸⁰ I en recension av *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* i *Suomalainen Suomi* kommenterade

olika begrepp konstituerade skillnader mellan män och kvinnor samt olika begrepps implicita könade innebörd. I de textstycken där män och kvinnor togs upp till diskussion, visar jag hur olika begrepp användes för att beskriva dem och därmed konstruera skillnader mellan män och kvinnor, mellan manligt och kvinnligt, samt mellan olika män. Jag tar även fasta på begrepp som inte uttryckligen syftade till kön, men där min analys visar att de hade en stark könad betydelse. Exemplevis begreppen försörjare, aktivitet och yrkeskunskap utslöt inte nödvändigtvis kvinnor, men var starkt kopplat till manlighet.

I andra fall synliggörs den könade innebörden av texterna bättre med en diskursfokuserad läsning. Detta gäller speciellt ämnen där frågor om kön behandlades flyktigt och indirekt men där en sammanställning visar på en diskursiv likhet mellan olika uttalanden. I någon mån tar jag även tagit fasta på generiska pronomen, yrkestitlar samt standardiserade uttryck som var könsbestämda. Dessa kunde vara skenbart könsneutrala men som Mills och många andra feministiska forskare har visat, har t.ex. användningen av han som ett generiskt pronomen direkta implikationer för hur en läsare uppfattar subjektet i texten.⁸¹

Studiens upplägg

Avhandlingen är tematiskt disponerad och varje kapitel behandlar ett temaområde: arbete, mobilitet, familj och alkoholkonsumtion. Analyskapitlen ska läsas som delstudier där jag belyser avhandlingens huvudfrågeställningar utgående från varierande texter och perspektiv. De valda temaområdena hänvisar delvis till specifika forskningsfält. Exempelvis industriella relationer, dvs. arbetssociologi, blev ett stort forskningsfält då socialpolitiken etablerades, och även mobilitets- samt alkoholforskning tilldrog sig intresse. I vissa av de här fälten, som arbetssociologi och mobilitetsforskning gjorde Waris en betydande insats som vetenskapsidkare och som initiativtagare av fortsatt forskning. Även på alkoholforskningens område var Waris viktig genom sitt medverkande i Stiftelsen för alkoholforskning. Delvis är kapitelindelningen även byggd på teman som genomsyrade den socialpolitiska forskningen; detta gäller speciellt för arbete och familj.

Anledningen till att just dessa teman är valda är för sin relevans för frågor om kön och för att här upplägget bäst synliggör de frågor jag ställer materialet.

---

historikern Eino Jutikkala på språkbruket i boken. Enligt Jutikkala var boken språkligt ytterst genomarbetad och Waris visade prov på en utvecklad uttrycksförmåga genom de korta och slagkraftiga meningarna. Jutikkala uppmärksammade även den "äka wariska humorn" som kryddade boken. Eino Jutikkala, 'Yhteiskunta, johon kuulumme', *Suomalainen Suomi* (2/1948), 100.

⁸¹ Mills, 87–88.

Det är alltså inte områden där Waris nödvändigtvis gjorde sin största forskningsinsats, utan där jag ser att könade uppfattningar blir speciellt intressanta och relevanta.

I kapitel 2, Heikki Waris och socialpolitik som vetenskap, redogör jag för de vetenskapliga och textuella sammanhang de texter jag analyserar uppkom i och kapitlet fungerar som en språngbräda för analysen. Jag diskuterar hur socialpolitiken utvecklades till en självständig vetenskaplig disciplin och vilken roll Waris hade där i. Jag diskuterar hur Waris såg att socialpolitiken, både som vetenskapligt ämne och som politiskt fält skulle gestaltas. Jag tar även upp tre ledmotiv i Waris författarskap, förändring, homogenitet och kristendom, som genomsyrade hans texter och som skilde dem från andra författares. Samtidigt presenterar jag mera utförligt Waris viktigaste vetenskapliga verk samt annan verksamhet som hade inflytande över det vetenskapliga utövandet.

Kapitel 3 behandlar temat arbete, vilket är en naturlig inledning på avhandlingens analysdel. Socialpolitiken var inledningsvis primärt fokuserad på den industriellt arbetande befolkningen. Trots att socialpolitiken hade breddats till att omfatta alla grupper och individer i behov av socialskydd vid tiden då Heikki Waris tillträdde professorsstolen, stod frågor om arbete fortsättningsvis i förgrunden i den socialpolitiska forskningen. I kapitlet ser jag hur kön får betydelse genom olika sätt att skilja mellan människor utgående från arbete; mellan försörjare och försörjda, mellan arbetsförmögna och -oförmögna samt mellan aktiva och passiva. Med dessa begrepp skapade Waris och andra socialpolitiker både skillnader mellan mäns och kvinnors positioner samt mellan olika män.

Temat för kapitel 4 är mobilitet. Enligt Waris var möjligheterna till mobilitet, både geografisk och social, en av de främsta förändringar det industrialiserade samhället hade fört med sig. I kapitlet visar jag på de olika sätt som kvinnors och mäns mobilitet beskrevs och argumenterar för att Waris sätt att skriva om social mobilitet var speciellt intressant. Waris illustrerade den sociala förändringen genom att lyfta fram framgångsrika män som tack vare sina talanger och förmågor hade lyckats ta sig från samhällets botten och nå dess absoluta topp. Jag argumenterar för att berättelserna om männen förmedlade ett *self-made man*-ideal och jag diskuterar hur detta gick ihop med en välfärdsstat under uppbyggnad.

I kapitel 5 är intresset på temat familj. I kapitlet analyserar jag hur Waris beskrev familjen som institution samt familjens förändrade former och funktioner. Hänvisningar till familjen, fäder och mödrar finns spridda över Waris texter, och i kapitlet argumenterar jag för att fäder och mödrar i första hand

uppmärksammades då deras frånvaro skapade problem i familjen. Jag argumenterar för att faders frånvaro diskuterades på ett annat sätt än mödrars och att detta reflekterade den position och uppgift i familjen föräldraparterna ansågs ha.

I det sista analyskapitlet, kapitel 6, går jag över till alkoholforskning. Forskning om alkoholförhållanden och hur alkoholpolitiken skulle utformas ökade markant efter andra världskriget. Kön var en given komponent i de vetenskapliga texterna eftersom studierna visade att problemet i huvudsak låg hos finska män och att synen på manlighet bland den finländska befolkningen var en bidragande orsak till det problematiska alkoholbruket. I kapitlet visar jag de de mångfacetterade sätt som kön och manlighet integrerades i texterna och i alkoholforskningen.

I kapitel 7 sammanfattar jag avhandlingens resultat. Eftersom ingångssätten varierar från kapitel till kapitel är den sammanfattande diskussionen viktig för att klargöra de gemensamma dragen i de olika delstudierna. I avslutningen går jag tillbaka till de tre huvudfrågeställningarna som jag ställde upp tidigare i inledningen för att se hur delstudierna har svarat på frågorna.

2. HEIKKI WARIS OCH SOCIALPOLITIK SOM VETENSKAP

I avhandlingen analyserar jag den socialpolitiska forskningen som bedrevs i Finland under 1900-talets mitt och utgår huvudsakligen från Heikki Waris vetenskapliga produktion. Genom Waris produktion kan man se hur socialpolitik, samhälle och förändring begripliggjordes i en vetenskaplig kontext. Orsaken till att just Waris vetenskapliga produktion står i förgrunden för avhandlingen är dels för att han utformade socialpolitik som vetenskaplig disciplin i Finland, dels för att han var en av tidens främsta auktoriteter på ”det finländska samhället under förändring”, som han själv uttryckte det. I det här kapitlet ska jag diskutera de vetenskapliga sammanhang som Waris texter uppkom i, samt ringa in de textuella sammanhang som mina senare analyser rör sig i. På det här viset skapar jag en ram för de analyser som görs i avhandlingens kommande kapitel. I det här kapitlet introduceras även en rad andra samtida forskare, vars texter analyseras senare i avhandlingen.

I presentationen kombinerar jag en kronologisk ansats med en tematisk. Jag ser för det första på socialpolitikens vetenskapliga utformning och Waris position däri. För det andra ser jag på hur Waris förstod socialpolitik som politik, dvs. dess syfte och uppgifter samt socialpolitikens främsta landvinningar. För det tredje lyfter jag fram tre ledmotiv i Waris författarskap. Waris skrev flera översiktsverk om det finländska samhällets struktur där han behandlade hur samhället hade förändrats sedan industrialiseringen. Vad bestod förändringen av och vad resulterade den i? Tidigare forskning har hävdat att ett implicit syfte med Waris texter var att presentera det finländska samhället som homogent och den finländska befolkningen som levande i harmoni. Vilka uttryck tog sig det här syftet? Jag lyfter även fram ett unikt drag i Waris författarskap, nämligen hur kristendomen och den kristna tron presenterades som ett stöd och komplement till socialpolitiken.

2.1 Socialpolitik som vetenskap

Socialpolitiken vetenskapliggörs

Begreppet socialpolitik har genom 1900-talet hänvisat till två områden, som har stått i konstant växelverkan med varandra. Det syftar till de politiska strukturer och åtgärder som försöker tillgodose människor ett visst mått av välfärd, förebygga fattigdom och utslagning samt hjälpa de människor som är redan är

utslagna. Begreppet syftar även till det vetenskapliga studiet av sociala förhållanden och den sociala tryggheten. Socialpolitiken som vetenskap har undersökt sociala förhållanden, sociala problem samt välfärdens nivå, produktion och distribution.⁸² I avhandlingen rör jag mig vid en tid då socialpolitik som vetenskaplig disciplin utformades samt socialpolitik som politikfält omformulerades och expanderade. I det här underkapitlet visar jag hur Waris var avgörande för den förra processen, medan jag i nästa behandlar hur han tolkade den senare.

Som politiskt fält började socialpolitiken utvecklas vid 1800-talets andra hälft i samband med att industrialiseringens effekter blev synliga för omgivningen. Den så kallade arbetarfrågan om beroendeförhållandet som arbetarna stod i till sina arbetsgivare och den utsatthet de stod inför i fall av arbetslöshet, sjukdom eller ålderdom, utvecklades till en av de mest omdiskuterade frågorna bland politiker och intellektuella i Europa vid 1800-talets slut. I Tyskland inledde föreningen Verein für Sozialpolitik sin verksamhet år 1873. Inom föreningen verkade den tyska nationalekonomins yngre historiska skola som kritiserade den liberala nationalekonomin samt förespråkade en reformistisk socialpolitik för att dämpa konflikten mellan liberalismen och socialismen samt för att stödja nationell enhet. Medlemmarna såg behovet av undersökningar som visade på de verkliga förhållandena, som var statistiskt underbyggda och vars resultat placerades i sitt historiska sammanhang. Den här typen av konkret socialforskning som bedrevs av de så kallade katedersocialisterna i Verein für Sozialpolitik hade det uttryckliga syftet att påverka den socialpolitiska lagstiftningen på neutrala grunder.⁸³

Den tyska forskningen fick snabbt gensvar i Finland; redan år 1874 publicerades historikern Yrjö Sakari Yrjö-Koskinens artikel 'Työväenseikka' (Arbetarfrågan) om arbetarnas situation. Enligt Risto Eräsaari och Keijo Rahkonen anlände arbetarfrågan färdigtuggad till Finland under en tid då industrialiseringen nyligen hade inletts men då varken kapitalismen eller liberalismen fullt slagit rot.⁸⁴ Den internationella utvecklingen bevakades dock noga och år 1884 grundades Kansantaloudellinen Yhdistys (Nationalekonomiska

---

⁸² Tuula Helne, 'Sosiaalipolitiikan perusteet', *Sosiaalinen politiikka*, toim. Tuula Helne, Raija Julkunen, Jouko Kajanoja, Sini Laitinen-Kuikka, Tiina Silvasti, Jussi Simpura (Porvoo: WSOY 2003), 43.

⁸³ Alapuro & Alestalo, 79–81.

⁸⁴ Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen, 'Johdanto', *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan*. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 37.

föreningen), efter modell av Verein für Sozialpolitik och på initiativ av Yrjö-Koskinen. Forsknings- och publikationsverksamheten kom snabbt igång för Kansantaloudellinen Yhdistys, där historikernas andel till en början var stor. De första aktuella frågorna gällde arbetarklassens situation, där bostadsfrågan var speciellt aktuell, samt landsbygdens jordlösa.⁸⁵ Det är anmärkningsvärt att Kansantaloudellinen Yhdistys uppmärksammade landsbygdsbefolkningen i så stor utsträckning med tanke på att den socialpolitiska forskningen i andra europeiska länder i princip var helt fokuserad på industriarbetarna. Enligt Risto Alapuro och Matti Alestalo berodde detta på att föreningen stod det gammal-finska partiet nära, som i sitt socialpolitiska program fokuserade på landsbygdens jordlösa. Ekonomiska samfundet, som några år senare grundades som en motsvarande svenskspråkig förening, intresserade sig i mycket mindre grad för landsbygdsfrågor och i föreningen fanns fler representanter för näringslivet.⁸⁶

Under 1900-talets första årtionden utvecklades den vetenskapliga socialpolitiken i anslutning till vetenskapliga föreningar och angränsande discipliner. Redan år 1909 hade den tvåspråkiga föreningen Suomen työväensuojelus- ja sosiaalivakuutusyhdistys – Föreningen för Arbetareskydd och Socialförsäkring i Finland grundats, och år 1932 fick den namnet Sosiaalipoliittinen Yhdistys – Socialpolitiska Föreningen, som den idag heter.⁸⁷ Föreningen kom att under 1900-talet spela en avgörande roll i hur socialpolitiken definierades och hur framtidens socialpolitik visionerades.⁸⁸

Socialpolitiken undersökte liknande fenomen som sociologin, dess utövare fanns ofta inom ämnet historia och dess vetenskapliga grund i nationalekonomin, men under 1900-talets första hälft fick den tydligare en egen profilering. I *Valtiotieteiden käsikirja* (Statsvetenskaplig handbok) från år 1923 försökte politikern Einar Böök fastställa skillnaden mellan socialpolitik och sociologi. Medan sociologin bestämde lagbundenheter i samhället skrev Böök att socialpolitiken undersökte den praktiska verkligheten.⁸⁹ Skillnaderna mellan sociologi och socialpolitik i Finland var även innehållsmässigt uppenbara. Den finländska

---

⁸⁵ Om bostadsfrågan bland arbetarbefolkningen vid slutet av 1800-talet se t.ex. Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1994), 134–151.

⁸⁶ Alapuro & Alestalo, 82–84. Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', 482–483.

⁸⁷ Alapuro & Alestalo, 116.

⁸⁸ Eräsaari & Rahkonen, 46.

⁸⁹ Einar Böök, 'Sosialipoliittikka', *Työväenkysymyksestä sosiaalipoliittikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 185. Ursprungligen publicerad i *Valtiotieteiden käsikirja III* år 1923.

sociologin företrädde vid tiden av Edvard Westermarck och den etnosociologiska inriktningen med studiet av främmande och forna kulturer.⁹⁰

Böök skrev sin text då fem år hade förflutit sedan det finska inbördeskriget som hade skapat en djup klyfta i samhället. Inbördeskriget lamslog intresset för såväl den praktiska som den vetenskapliga socialpolitiken.⁹¹ År 1923 såg dock Böök att syftet med den praktiska socialpolitiken skulle vara att försöka ena befolkningen och arbeta mot klasskonflikter, vilket var i linje med hur socialpolitik som både politikfält och vetenskapsfält hade betraktats sedan slutet av 1800-talet.⁹² Även andra finländska forskare som var aktiva under tiden före andra världskriget, såsom Eino Kuusi, såg arbetarklassens sociala integration som socialpolitikens främsta målsättning. Inte heller efter andra världskriget då klassaspekten allt mera kom i skymundan i den internationella forskningen, förlorade den helt understöd bland finländska forskare. I *Mitä on sosiaalipolitiikka?* (Vad är socialpolitik?) från 1955 hävdade Armas Nieminen att detta berodde på att inbördeskriget så tydligt hade delat upp den finländska befolkningen i olika grupper och att det fortfarande fanns ett behov av att överbrygga klasskonflikterna förorsakade av kriget. Nieminen jämförde med Sverige där han hävdade att klassförklaringen till socialpolitiken inte alls var lika tydlig.⁹³

Det mest betydande verket under 1900-talets första hälft var dock Eino Kuusis *Sosiaalipolitiikka I-II*, som utkom år 1931. Eino Kuusi var nationalekonom och professor vid universitet i Tartu. *Sosiaalipolitiikka* var ett monumentalverk i två band med över 1000 sidor och behandlade socialpolitikens utveckling och den socialpolitiska lagstiftningen i sin helhet. I boken redogjorde Kuusi för den socialpolitiska lagstiftningens läge och var nästan enbart koncentrerad på arbetarförhållanden; endast de sista 200 sidorna kom in på andra frågor, såsom bostadspolitik, fattigvård och barnskydd. *Sosiaalipolitiikka* kan i flera avseenden ses som en lärobok och utgivningen sammanföll med att socialvetenskapernas ställning som högskoleämnen stärktes. År 1925 inledde Kansalaiskorkeakoulu (Medborgarhögskolan) sin verksamhet. Syftet var att utbilda tjänstemän för att möta statens och kommunernas växande behov på utbildade arbetstagare.

⁹⁰ Om den mellankrigstida sociologin i Finland se Elina Haavio-Mannila, 'Etnologia ja sosiaaliantropologia', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 27–75.

⁹¹ Antti Karisto, Pentti Takala, Ilkka Haapola, *Finland i förvandling. Levnadsstandardens, livsföringens och socialpolitikens utveckling i Finland* (Borgå: WSOY 1998), 263–264.

⁹² Böök, 187–188.

⁹³ Armas Nieminen, *Mitä on sosiaalipolitiikka? Tutkimus sosiaalipolitiikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä* (Porvoo: WSOY 1955), 53–58.

Socialpolitik utgjorde från början en del av de obligatoriska studierna och utvecklades snabbt till ett centralt ämne i de olika utbildningarna.⁹⁴ År 1931 ändrades namnet till Yhteiskunnallinen Korkeakoulu (Samhällshögskolan) och samtidigt etablerades undervisningen än mera då Kuusi utnämndes till ordinarie lärare.⁹⁵

Under 1920- och 1930-talen bedrevs dock väldigt lite grundforskning inom socialpolitiken. Enligt Risto Alapuro och Matti Alestalo berodde detta på att en förändring höll på att ske inom nationalekonomin, där den historiska skolan som förespråkade socialpolitisk forskning förlorade i betydelse. Socialpolitiken började i och för sig allt mera framstå som en egen disciplin under 1920- och 1930-talen men det saknades resurser för grundforskning inom ramarna för ämnet.⁹⁶

Heikki Waris vetenskapliga bakgrund

År 1945 grundades statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet och samtidigt inleddes de samhällsvetenskapliga disciplinernas verkliga etableringsfas, både i Finland och internationellt. Heikki Waris utnämndes till första professorn i ämnet socialpolitik i Finland år 1948 och det var i Waris regi som socialpolitik som ett akademiskt fält utformades.⁹⁷ Waris akademiska bakgrund låg i ämnet historia. År 1919 inledde han sina studier vid Helsingfors universitet med Finlands och Skandinavien historia som huvudämne. Ämnets professorer Gunnar Suolahti och Väinö Voionmaa hade stort inflytande på Waris vetenskapliga inriktning. Historikern Suolahti samt historikern och etnologen Voionmaa representerade den s.k. kulturhistoriska skolan, som förespråkade ett kollektivistiskt angreppssätt med fokus på strukturer och processer till förmån för individuella prestationer. Namnet till trots bedrev skolan socialhistorisk forskning och framstod som en motvikt till den dominerande politiska historien.

---

⁹⁴ Viljo Rasila, *Yhteiskunnallinen Korkeakoulu 1925–1966* (Tampere: Tampereen yliopisto 1973), 39–48.

⁹⁵ Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', 504–505. Yhteiskunnallinen Korkeakoulu flyttade år 1960 till Tammerfors och 1966 ändrades namnet till Tammerfors universitet.

⁹⁶ Alapuro & Alestalo, 116.

⁹⁷ Heikki Warén föddes år 1901 på Skatudden i Helsingfors till Paavo och Aili Warén. Släkten bestod av präster, forskare och lärare och hade sina rötter i Savolax. År 1925 gifte sig Waris, som året innan hade återtagit det gamla släktnamnet, med Emmi Nousiainen och paret fick fem barn mellan åren 1926 och 1938. Emmi Waris arbetade som tandläkare. Om Waris uppväxt och ungdom se Repo, *Ensimmäinen waris joka lensi Atlantin yli*.

Heikki Waris (1901–1989). Porträtt målat av Ernst Mether-Borgström 1962. Bild: Helsingfors universitetsmuseum.

Intresset för kollektiv och skstruktur var uppenbart i Waris tvådelade doktorsavhandling. Waris disputerade år 1932 på avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle*, där han med fokus på arbetarsamhällets struktur och dess sociala förhållanden studerade hur området kring stadsdelarna Berghäll och Sörnäs hade vuxit fram under 1800-talets sista årtionden. Titeln på avhandlingen syftade på den bro som gick från Kronohagen i söder till Broholmen i norr och som var en symbol för skiljelinjen mellan det förmögna och det fattiga Helsingfors. I verkets första del redogjorde Waris för samhällets demografiska utveckling samt boendeförhållanden. I den andra delen behandlades frågor om hygien, hälsa och hälsovård. Trots att de båda delarna i stor utsträckning fokuserade på arbetarsamhällets uppbyggnad, var det även Waris ambition att undersöka hur den enskilda arbetaren hade utvecklats i arbetarsamhället. Han inledde avhandlingen med att förklara sin föresats:

Tutkimukseni tarkoituksena on kuvata, miten Helsingin esikaupunkiin viime vuosisadan loppupuolen suurena murroskautena syntyi erikoislaatuinen

kaupunkilaistyöväen yhteiskunta. Tämän rinnalla on tutkimustehtävänä oppia ymmärtämään suomalaisen työmiehen elämän kehitystä osana häntä ympäröivän yhteiskunnan kehityksestä.⁹⁸

Waris ville alltså se på hur samhällsstrukturer formade den enskilda individen. Waris ämnade skriva en tredje del där han gick djupare in på växelverkan mellan individ och struktur och där arbetarsamhällets socialmoraliska utveckling stod i förgrunden. Waris avslutade dock aldrig projektet.

Avhandlingen var banbrytande av flera orsaker. Enligt Alapuro och Alestalo var den det enda exemplet på modern socialforskning i Finland under hela 1930-talet. Sociologin hade i och för sig framträdande namn under 1930-talet i form av bl.a. Edvard Westermarck och K. Rob. V. Wikman, men de representerade den s.k. etnosociologin, som egentligen stod för antropologisk och etnologisk forskning.⁹⁹ Avhandlingen var även metodologiskt nyskapande eftersom Waris kombinerade olika ansatser. För att kunna redogöra för arbetarsamhällets struktur använde sig Waris av ett digert kvantitativt material men för att nå förhållanden bakom dessa strukturer använde sig Waris av kvalitativa metoder inspirerade av amerikansk sociologi. Waris använde den s.k. *case-study method* där information erhöles genom livsberättelser av dem som hade levt i samhället.¹⁰⁰

I förordet till avhandlingen tackade Waris bland andra Donald C. Marsh, biträdande professor i sociologi vid universitetet i Kansas, för att denne hade introducerat honom för de sociologiska metoder som hade utvecklats i Amerika. Centret för den amerikanska sociologin var Chicago, där Amerikas första sociologiska institution hade grundats år 1892. I Chicago uppstod en speciell inriktning inom sociologin som blev känd under namnet Chicagoskolan och som dominerade den sociologiska forskningen från första världskriget till slutet av 1930-talet. Chicagoskolan intresserade sig för den urbana miljön vid en tid då städerna upplevde en kraftig expansionsfas. De metoder som förespråkades var kvalitativa med fokus på en etnografi där forskaren skulle observera undersökningsobjektet i syfte att få full förståelse för det. Chicagoskola såg staden som ett laboratorium där sociala relationer kunde undersökas; staden betraktades som ett ekosystem där varje komponent var beroende av och stödde de andra. I studierna var det inte alltid staden som helhet som beaktades utan även olika stadsdelar som

⁹⁸ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, I. ”Syftet med min forskning är att beskriva hur ett distinkt arbetarsamhälle växte fram i Helsingfors under den stora brytningstiden vid förra århundradets slut. Därutöver är forskningsuppgiften att förstå den finska arbetarens livsutveckling som en del av det samhälle han levde i.” Översättning H.L.

⁹⁹ Alapuro & Alestalo, 123–125.

¹⁰⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 333–335.

ansågs representera en specifik social sammansättning.¹⁰¹ I doktorsavhandlingen undersökte Waris just en specifik del av Helsingfors, som utgjorde både en administrativ och en geografisk enhet.

Waris band till amerikansk forskning låg inte endast på ett teoretiskt plan utan var även av praktisk karaktär. Efter att Waris hade färdigställt andra delen av *Työläisyhteiskunnan syntyminen* gjorde han som Rockefellerstipendiat ett längre studiebesök till Chicago för att fördjupa sig i sociologins metoder. Samtidigt skulle Waris samla in material för en undersökning om amerikafinländarnas anpassning. Forskningsvistelsen i Chicago var anmärkningsvärd eftersom det var mycket ovanligt under 1900-talets första hälft att en finländsk forskare hade kontakt med samhällsvetare i Amerika.¹⁰² I Chicago deltog Waris i kurser och seminarier under ledning av Ernest W. Burgess, en av Chicagoskolans ledande representanter. Ett av Burgess främsta forskningsintressen var familjesociologi och det var även i detta ämne Waris skulle fördjupa sig under sin vistelse i Chicago. Waris vistades dock i Chicago under en tid då sociologin stod inför ett paradigmskifte. De kvalitativa metoderna ifrågasattes av en ny generation sociologer som framhöll bristen på objektivitet, och Chicagoskolans ställning inom den amerikanska sociologin försvagades allt efter som 1930-talet framskred. Waris påbörjade sitt forskningsarbete om amerikafinländarna och hann samla in över hundra livsberättelser av barn till immigranter, men projektet avslutades aldrig. Enligt J.P. Roos var det troligtvis just den våg av förändring som sköljde över den amerikanska sociologin under 1930-talet som ledde till att Waris övergav projektet.¹⁰³

Forskarbesöket var dock långt ifrån ofruktbart och skulle ha avgörande betydelse för Waris övergång från historievetenskapen till samhällsvetenskaperna. Enligt egen utsago lärde sig Waris i Amerika att det var samtiden och inte historien som det behövdes kunskap om.¹⁰⁴ Dessutom tog Waris med sig den kunskap om de nya kvantitativa metoderna han hade erhållit i USA. Enligt Roos

---

¹⁰¹ Wayne G. Lutters & Mark S. Ackerman. 'An Introduction to the Chicago School of Sociology', *Interval Research Propriety*, 2–3.

¹⁰² Erik Allardt, *American Impact on Science and Higher Education in Finland* (Helsinki: University of Helsinki 1984), 1. Alapuro & Alestalo, 124.

¹⁰³ J.P. Roos, 'Heikki Waris amerikansuomalaisten omaelämäkertojen tutkijana', *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäässä 80 vuotta 25.10.1981*, toim. Risto Jaakkola, Antti Karisto, J.P. Roos (Espoo: Weilin + Göös 1981), 38–47.

¹⁰⁴ Henkilökuva: Heikki Waris (1901–1989).
<http://www.helsinki.fi/videot/arkiston_aarteet.html> 6.10.2010.

var det till stor del Waris förtjänst att enkätundersökningen etablerades i Finland efter andra världskriget.¹⁰⁵

Efter vistelsen i USA koncentrerade sig Waris ändå till en början på historisk forskning, bl.a. för flerbandsverket *Suomen kulttuurihistoria* (Finlands kulturhistoria), där han skrev delar som berörde befolkningstillväxt och urbanisering under 1800-talets senare hälft, och historiken av den savokarelska studentnationen. Detta resulterade i en docentur i socialhistoria år 1940 vid Helsingfors universitet. För Waris del dominerades slutet av 1930-talet även av undervisning. Mellan 1933 och 1938 verkade Waris som rektor för Kallion yhteiskoulu (Berghälls samskola). Trots att tiden i USA hade styrt Waris allt mera mot samhällsvetenskaperna, spelade även slumpen en roll i att han senare skulle komma att göra sina största akademiska insatser inom ämnet socialpolitik. Eino Kuusi dog plötsligt år 1936 och Waris tillkallades att ersätta honom som lärare i socialpolitik vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu. Året därpå blev Waris ordinarie lärare, men hans tjänst omformulerades till att innefatta både socialpolitik och socialhistoria.¹⁰⁶

Tiden vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu markerade både i teorin och i praktiken en skiljeväg i Waris akademiska bana. Enligt Armas Nieminen kombinerade Waris äldre och yngre vetenskapliga influenser i sin undervisning. Finlands socialhistoria, socialpolitikens grunder samt samhällets struktur och dess utveckling stod i förgrunden, och dessa var även de stora ämnesområden som senare skulle definiera Waris forskningsmässiga insatser.¹⁰⁷ Framtiden gick dock i riktning mot samhällsvetenskaperna, på grund av att statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet grundades efter andra världskriget. Inom humanistiska fakulteten hade det sedan en längre tid funnits undervisning i olika samhällsvetenskapliga ämnen och professorer fanns i bl.a. nationalekonomi och statslära. I den nya fakulteten inkluderades även en rad andra ämnen med professorer, däribland socialpolitik.¹⁰⁸ Samma år beslöt även Yhteiskunnallinen Korkeakoulu att inrätta en professur i socialpolitik. Professorsutnämningen blev

¹⁰⁵ Roos, 'Sosiaalipolitiikan kehittäjä', 115.

¹⁰⁶ Armas Nieminen, 'Piirteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta', *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*, toim. Risto Jaakkola, Antti Karisto, J.P. Roos (Espoo: Weilin + Göös 1981), 20–21.

¹⁰⁷ Nieminen, 'Piirteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta', 21.

¹⁰⁸ Den nygrundade fakulteten bestod av sammanlagt tio professorer. Statslära, nationalekonomi, finanslära och praktisk filosofi flyttade över från humanistiska fakulteten. Nya professorer grundades i sociologi, socialpolitik, politisk historia, statistik och två i nationalekonomi. Matti Klinge, 'Sodan ja muutoksen aika', *Helsingin Yliopisto 1917–1990*, toim. Rainer Knapas (Helsinki: Otava 1990), 176–178.

en utdragen process, delvis på grund av att Waris som den i slutändan enda kvarvarande sökande inte av alla sakgranskare ansågs vara kvalificerad för professuren.¹⁰⁹ Därför verkade Waris som tillfällig professor vid både Yhteiskunnallinen Korkeakoulu och Helsingfors universitet 1945–48. År 1948 utnämndes Waris slutligen till ordinarie professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet.

Heikki Waris inflytande

Socialforskningen i Finlands ändrade slutligen karaktär efter andra världskriget, då den etnosociologiska forskningen gav vika för en socialforskning om det moderna industrialiserade samhället. I denna inriktning passade socialpolitiken väl in. I sin installationsföreläsning gav Waris några viktiga riktlinjer för den kommande socialpolitiken. Waris skapade ett band mellan en äldre och en nyare vetenskaplig tradition. Likt sina föregångare lade Waris stort värde vid den tyska samhällsvetenskapliga forskningen och lyfte fram Tyskland som det land där den socialpolitiska forskningen hade sina rötter. Då Waris däremot hänvisade till aktuella forskningsinriktningar var det den amerikanska och engelska forskningen som stod i förgrunden. Waris hänvisade i synnerhet till den forskningsinriktning som gick under namnet *industrial relations*, som hade introducerats vid flera amerikanska universitet. Det var även denna forskningsinriktning som dominerade på 1950-talet i ämnet socialpolitik vid Helsingfors universitet. En annan riktlinje som Waris drog var det nära förhållandet mellan socialpolitik som teori och som praktik. I föredraget lyfte Waris upp både hur socialpolitiken hade utvecklats som politiskt och som vetenskapligt fält, och poängterade hur dessa var beroende av varandra.¹¹⁰

Tiden som Finlands första professor i socialpolitik karakteriserades av ett stort engagemang för att etablera ämnet och utbilda kommande generationer av socialpolitiker. Waris hade möjlighet att utveckla socialpolitiken i den riktning han själv ansåg var bäst. Då professuren i socialpolitik skulle inrättas vid Helsingfors universitet fanns varken en entydig definition av ämnet eller direktiv

---

¹⁰⁹ Repo, 238–240. Det är inte förvånande att kompetensen ifrågasattes. Till de nygrundade professurerna sökte sig forskare från andra områden vars tidigare forskning främst berörde andra ämnen.

¹¹⁰ Heikki Waris, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä. Virkaanastujaisitelmä Helsingin yliopistossa 20.10.1948', *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 274–275. Ursprungligen publicerad i *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 44, 1948.

för vilka expertområden professuren skulle innefatta.¹¹¹ Samtidigt saknades tydliga internationella förebilder för hur ämnet skulle utformas. Internationellt sett underställdes socialpolitiken andra samhällvetenskapliga ämnen och socialpolitik fick endast i få länder en stark ställning som avgränsad disciplin.¹¹² Enligt Armas Nieminen berodde ämnets framgång i Finland på Waris som person; Waris karismatiska föreläsningsstil lockade många studenter till ämnet och hans engagerade handledningsstil säkrade dess fortlevnad. Under sin tid som professor handledde Waris 46 licentiat- och doktorsavhandlingar.¹¹³

Den forskning som bedrevs inom ramarna för ämnet socialpolitik vittnar om dess bredd. I avskedsföreläsningen i oktober 1968 då Waris sammanfattade den egna disciplinens utveckling såg han att socialpolitikens uppgift var att undersöka förhållanden och problem som låg som grund för socialpolitiken. Socialpolitiken undersökte därför så väl den socialhistoriska utvecklingen som den sociala strukturen.¹¹⁴ Mycket av den forskning som bedrevs vid socialpolitiska institutionen skulle alltså lika väl ha kunnat bedrivas inom andra discipliner som sociologi och socialhistoria.¹¹⁵ Socialpolitiken saknade även en egen teoretisk grund och forskningen baserades på den metodologiska och teoretiska utvecklingen inom de närliggande disciplinerna.¹¹⁶ Även Waris egen produktion efter 1948 var både sociologisk och historisk till sin karaktär. Det mest utpräglade socialpolitiska verket, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*, utkom först 1961. I avskedsföreläsningen betonade Waris att det låg i socialpolitikens karaktär att vara interdisciplinär, eftersom socialpolitiska frågor alltid gränsade till andra kunskapsfält. Samtidigt betonade Waris att det fanns faktorer som utmärkte socialpolitiken som vetenskap; socialpolitiken var nämligen en klinisk samhällsvetenskap och ”action oriented”, dvs. forskningen styrdes mot områden som var i behov av förändring och förbättring.¹¹⁷ Trots att Waris i andra sammanhang betonade att forskningen inte skulle bestämma den politiska utvecklingen utan endast utgöra en faktagrund för beslutsfattarna var

---

¹¹¹ Repo, 238–243.

¹¹² I Storbritannien har socialpolitik en liknande ställning som i Finland. Kyösti Raunio, *Sosiaalipolitiikan lähtökohdat* (Helsinki: Gaudeamus 1995), 281. Se även Alapuro & Alestalo, 77.

¹¹³ Nieminen, ’Piirtietä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta’, 25–27.

¹¹⁴ Heikki Waris, ’Sosiaalipolitiikka oppiaineena ja tieteellisen tutkimuksen kohteena’, *Sosiaalinen Aikakauskirja* 63 (1/1969), 12.

¹¹⁵ Alapuro & Alestalo, 143.

¹¹⁶ Tuula Helne, ’Sosiaalipolitiikka epävarmassa maailmassa’, *Sosiaalinen politiikka*, toim. Tuula Helne, Raija Julkunen, Jouko Kajanoja, Sini Laitinen-Kuikka, Tiina Silvasti, Jussi Simpura (Porvoo: WSOY 2003), 19.

¹¹⁷ Waris, ’Sosiaalipolitiikka oppiaineena ja tieteellisen tutkimuksen kohteena’, 13.

även denna gräns flytande.¹¹⁸ Flera avhandlingar avslutades med förslag på hur den konkreta socialpolitiken skulle kunna utvecklas i ljuset av forskningsresultaten.

Socialpolitik som akademiskt ämne stod mycket nära andra discipliner, i synnerhet sociologin. Det fanns ändå skillnader mellan den socialpolitiska och den sociologiska forskningen som bedrevs vid Helsingfors universitet, vilket enligt Risto Alapuro och Matti Alestalo berodde på hur professorerna Heikki Waris och Veli Verkko utformade sina ämnen. Medan Verkko förespråkade ett teoretiskt angreppssätt och kausalförklaringar var dessa främmande för Waris.¹¹⁹ Dessutom verkade det ha funnits en del konkurrens mellan de båda ämnesansvariga. Verkko lyckades aldrig nå någon framstående position inom det samhällsvetenskapliga samfundet i Finland, utan i stället var det Waris som framträdde som landets ledande socialvetare på 1950-talet. Waris var bl.a. chef för Samhällsvetenskapliga forskningsbyrån vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu, ordförande för Socialpolitiska föreningen och grundande medlem i Stiftelsen för alkoholforskning. Enligt Matti Peltonen nämnde Verkko i sina privata anteckningar att Waris var en av hans främsta konkurrenter.¹²⁰ Verkkos efterträdare Erik Allardt¹²¹ har även vittnat om skillnader i den intellektuella miljön mellan de två ämnena.

Trots att jag senare som kollega hade god kontakt med Heikki Waris och utan vidare erkänner hans stora insatser för socialvetenskapens utveckling i Finland försökte jag aldrig ta något vitsord i socialpolitik. Han representerade ur min synpunkt en sorts förmyndarmentalitet och en för mig främmande nationalromantisk syn på socialvetenskapens uppgifter. Han representerade en kombination av konservatism och socialdemokrati som jag än idag upplever som problematisk. Jag var säkert inte ensam om min reaktion. Det fanns länge en klar skillnad i urvalet av studenter till sociologi och socialpolitik. Sociologerna strävade efter att vara fria intellektuella, kritiskt analyserande och nonchalanta ifråga om vedertagna former. Socialpolitikerna ville bygga upp

---

¹¹⁸ Waris, 'Merkitapaus tieteellisessä alkoholitutkimuksessa', 56.

¹¹⁹ Alapuro & Alestalo, 135. Om skillnaden mellan sociologin och socialpolitiken i förståelsen av teori se Antti Eskola, 'Sociologian uudistuminen 1950-luvulla', toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila, *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo: WSOY 1992), 266.

¹²⁰ Matti Peltonen, *Remua ja ryhtiä. Alkoholilolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa* (Helsinki: Gaudeamus 2002), 73–74.

¹²¹ Erik Allardt (1925–) var en av de mest inflytelserika sociologerna i Finland under 1900-talets andra hälft. Han var verksam som professor i sociologi vid Helsingfors universitet mellan 1958 och 1991.

landet, anpassa människor till vedertagna former och bekämpa anarkistiska tendenser.¹²²

Motsättningen mellan de två ämnena var eventuellt mera principiell än reell, med tanke på att flera forskare och forskningsteman flöt över de disciplinära gränserna.

Vilka konkreta områden underställdes då ämnet socialpolitik? De avhandlingar som Waris handledde behandlade en rad olika teman, bland annat arbetssociologi och alkoholpolitik. I en senare utvärdering av socialforskningen på 1950-talet har Paavo Seppänen hävdad att dessa två teman dominerade eftersom det fanns ett brett samhälleligt intresse för dem och goda möjligheter till finansiering.¹²³ Som Waris installationsföreläsning hade pekat på var det inriktningen industriella relationer som blev det stora forskningsområdet under 1950-talet. På detta tema disputerade forskare som Jouko Siipi, Paavo Koli, Paavo Seppänen och Vesa Laakkonen.¹²⁴ Att just arbetssociologi med inriktningen industriella relationer fick så stort utrymme under 1950-talet berodde på olika faktorer, både inom- och utomvetenskapliga. Inflytandet från USA och den amerikanska forskningen var troligtvis mest avgörande. Åren 1952–53 gjorde Waris ett studiebesök till USA för att bekanta sig med forskningsinriktningen, vilket innebar att hans doktorander fick tillgång till färsk kunskap på området. Ämnet ansågs dock även svara på frågor som den nationella utvecklingen under 1940-talet hade gett upphov till. I en artikel om den första vågens arbetssociologi har Antti Eskola lyft fram den nya situation som uppstod i samband med att AFC (Arbetsgivarnas i Finland centralförbund) godkände FFC (Finlands fackförbunds centralorganisation) som likvärdig förhandlingspartner i januariförlovningen år 1940 och de därpå följande kollektivavtalen efter andra världskriget. Efter andra världskriget steg fackföreningsanslutningen kraftigt, men samtidigt ökade antalet strejker. Enligt Eskola var samhällsvetarna intresserade av det faktum att oroligheterna på arbetsmarknaden kvarstod trots att förhandlingsmöjligheterna hade förbättrats. Om konflikter kunde lösas och missnöje undvikas genom

---

¹²² Erik Allardt, *Bondtur och kulturchocker. En intellektuell självbiografi* (Helsingfors: Söderström 1995), 59–60.

¹²³ Paavo Seppänen, '1950-luku: Tehdas ja ammattiyhdistys', *Sosiologia* 29 (3/1992), 183.

¹²⁴ Waris adepter utnämndes alla sedermera till professurer i socialpolitik eller sociologi vid de finländska universiteten. Siipi utnämndes till professor i socialpolitik vid Åbo universitet 1966. Koli utnämndes till professor i sociologi vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu 1961 och verkade som rektor 1962–1968. Seppänen utnämndes till professor i sociologi vid Helsingfors universitet 1969. Laakkonen utnämndes till professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet 1968.

förhandling och avtal gick orsakerna till oroligheterna eventuellt i stället att finna i missanpassade individer och infekterade gruppkonstellationer. Att utreda dessa var kärnan i flera av de arbetssociologiska studierna.¹²⁵ Enligt Heikki Waris berodde den arbetssociologiska forskningen även på ett intresse från arbetsmarknadsparterna sida och han poängterade både deras principiella och finansiella stöd av forskningen.¹²⁶ Möjligtvis överdrev Waris arbetsmarknadsparternas intresse; enligt Kari Lilja och Risto Tainio visade varken arbetstagarorganisationerna, arbetsgivarorganisationerna eller staten något aktivt intresse för den arbetssociologiska forskningen. De påstår att det i stället var utvecklingen inom den akademiska världen som gav upphov till intresset för industriella relationer.¹²⁷

Waris hade även ett personligt intresse för arbetsmarknadsförhållanden och fackföreningsfrågor. Enligt Ville Repo betonade Waris vikten av fackföreningsmedlemskap, både som en nationell nödvändighet och som ett civiliserande inflytande över de enskilda arbetarna.¹²⁸ Denna ståndpunkt kom även fram i Waris övriga verksamhet. Under FFC:s turbulenta år på 1960-talet hade Waris en central position. Osämja inom organisationen ledde till att flera fackföreningar antingen lämnade eller uteslöts ur FFC och 1957 bildade några föreningar i stället ett nytt centralförbund, Fackförbundens Samarbetsorganisation. 1964 startades en kommitté under ledning av Heikki Waris för att överbrygga konflikterna mellan de olika fackförbunden, vilket fem år senare resulterade i återföreandet av FFC. Waris tillträdde på eget initiativ som medlare, vilket visar på ett stort personligt engagemang för försoningen inom FFC.¹²⁹

Forskning om alkoholkonsumtion och alkoholpolitik var ett annat forskningstema som dominerade bland de avhandlingar som Waris handledde. Under 1950-talet disputerade bl.a. Pekka Kuusi och K.E. Lanu på avhandlingar som utvärderade den finländska alkoholpolitiken. Forskning om alkoholförhållanden var ingen ny företeelse, men fick ökad uppmärksamhet efter andra

---

¹²⁵ Antti Eskola, 'Työläiset, tutkijat ja asenteet. Suomalaista työnsosiologiaa 1950-luvulla', *Sosiologia* 8 (5/1971), 242–243.

¹²⁶ Se t.ex. Heikki Waris, *Teolliset suhteet tieteellisen tutkimuksen valossa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipoliittikan laitos – tutkielmia 11 (1959), 1–2. Ursprungligen publicerad i *Teollisuuslehti* nr 10, 1959.

¹²⁷ Kari Lilja & Risto Tainio, 'Finland - Sociologisk forskning inom arbetslivsområdet', *Arbetsociologi i de nordiska länderna*, red. Hans Berglund & Carl Magnus Tunevall (Malmö: Liber 1982), 71.

¹²⁸ Repo, 196, 235.

¹²⁹ Tapio Bergholm, *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopoliittikkaan* (Helsinki: Otava 2007), 262.

världskriget.¹³⁰ År 1950 var Waris med och grundade Stiftelsen för alkoholforskning som aktivt understödde forskning om alkoholkonsumtion

I avhandlingens analyskapitel visar jag att både den arbetssociologiska forskningen och alkoholforskningen ofta exkluderade kvinnor ur undersökningsgrupperna och studerade sociala förhållanden bland den manliga delen av befolkningen. Bedrevs det någon socialpolitisk forskning under Heikki Waris tid om frågor med en mera uttalad koppling till kön, såsom kvinnors samhällsposition, föräldraskap eller sexualitet? En handfull licentiat- och doktorsavhandlingar tangerade dessa frågor. Den första doktorsavhandlingen som färdigställdes inom ämnet socialpolitik var *Taistelu sukupuolimoraalista* (Kampen om sexualmoralen 1951) av Armas Nieminen¹³¹. I avhandlingen undersökte Nieminen diskussionen om fri kontra konservativ sexualmoral bland sekelskiftets intellektuella elit. Som Waris konstaterade i sitt utlåtande om Nieminens avhandling behandlades ämnet med en strikt objektivitet och Nieminen problematiserade inte hur frågor om sexualmoral förhöll sig till kön.¹³² Under 1960-talet skrevs två licentiatavhandlingar som behandlade frågor som rörde kvinnor, *Lasten uhanalaisuus ja äidin raskaudenaikainen ansiotyö* (Barnens utsatthet och moderns förvärvsarbete under graviditeten 1968) av Telma Koli samt *Suuntaaminen akateemiseen opintoihin* (Inriktning på akademiska studier 1967) av Yrjö-Paavo Häyrynen, som behandlade studieval bland kvinnliga studenter. Utöver dessa fanns det en handfull licentiatavhandlingar som ur olika synvinklar behandlade familjepolitiska frågor. Även dessa blev fler under 1960-talet.¹³³ Forskning med könsteoretisk medvetenhet hör dock till en senare tidsperiod.

2.2 Socialpolitik som politik

Heikki Waris brukar ofta omnämnas som en av de vetenskapsmän som bidrog till att utforma den finländska välfärdsstaten, vilket ger intrycket av att Waris skisserade upp tydliga visioner för hur välfärdsstaten skulle ta sig uttryck i

¹³⁰ Waris, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', 199–207.

¹³¹ Armas Nieminen utnämndes 1956 till professor i socialpolitik vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu (senare Tammerfors universitet), där han även verkade som rektor.

¹³² Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 24.11.1951 § 4 bilaga A, Statsvetenskapliga fakultetens arkiv, Helsingfors universitets centralarkiv, Helsingfors.

¹³³ 'Sosiaalipolitiikan laitoksen opinnäytteet 1949–2003', *Sosiaalipolitiikasta yhteiskuntapolitiikkaan. Sosiaalipolitiikan laitos 1945–2003*, toim. Keijo Rahkonen (Helsinki: Helsingin yliopisto 2003), 18–39.

Finland.¹³⁴ I viss mån stämmer påståendet. På uppmaning av Heikki Waris inledde Pekka Kuusi vid slutet av 1950-talet arbetet på en plan för hur 1960-talets socialpolitik skulle gestaltas, vilket resulterade i boken *60-luvun sosiaalipoliittikka* från år 1961 (utgiven 1966 på svenska med namnet *1960-talets socialpolitik*), där socialpolitikens syften, mål och utveckling noggrant utvärderades. Waris tillhörde även bokens redaktionsråd, som hade utnämnts av Socialpolitiska föreningen, och skrev förordet till boken.¹³⁵

Waris betydelse för välfärdsstatens utveckling ser jag dock huvudsakligen som en annan. I egenskap av den ledande socialpolitiska akademikern vid 1900-talets mitt hade Waris auktoriteten att utvärdera socialpolitikens syften och största landvinningar. Genom att definiera begreppet socialpolitik, peka på utvecklingstendenser, systematisera den socialpolitiska lagstiftningen samt genom att lyfta fram vissa socialpolitiska reformer som särdeles viktiga gav Waris dessa legitimitet. I det här underkapitlet ska jag redogöra för hur Waris definierade begreppet socialpolitik, vilka uppgifter han tillskrev socialpolitiken samt vilka konkreta reformer han såg som den finländska socialpolitikens största triumfer.

Socialpolitikens syfte och objekt

I Waris installationsföreläsning kan man följa hans syn på socialpolitikens utveckling i Europa under 1900-talets första hälft. Waris inledde med att beskriva den första sociallagstiftningen som hade introducerats i England i samband med industrialiseringen vid 1800-talets mitt. Enligt Waris var socialpolitikens syfte under den här perioden i första hand hade att skydda barn och kvinnor från att bli utnyttjade av skrupelfria arbetsgivare och att förhindra den allra fattigaste befolkningen att leva i misär. Waris pekade ut några vändpunkter i det

¹³⁴ Flera av tidens ledande samhällsvetare var även politiskt aktiva. Pekka Kuusi, Waris doktorand och mångårig direktör för Alko, var t.ex. socialdemokratisk riksdagsledamot på 1960-talet. Waris var inte partipolitiskt aktiv och tog inte offentligt ställning för något parti. Waris höll emellertid inte heller sina politiska sympatier hemliga och i Ville Repos biografi framgår det att Waris röstade på Socialdemokraterna. Matti Klinge beskriver Waris som en känd socialdemokrat i historiken över Helsingfors universitet. Ett direkt politiskt inflytande hade Waris under en kort period som social- och hälsovårdsminister i Rainer von Fieandts tjänstemannaregering, som satt från 29.11.1957 till 26.4.1958. Matti Klinge, 'Poliittikka ja korkeakoulupoliittikka', *Helsingin Yliopisto 1917–1990*, toim. Rainer Knapas (Helsinki: Otava 1990), 279. Nieminen, 'Piirteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta', 32. Repo, 143.

¹³⁵ Olavi Riihinen, 'Pekka Kuusesta Terho Pulkkiseen 1957–1969', *Työväensuojelusta sosiaalipoliittikkaan. Sosiaalipoliittinen yhdistys 1908–2008*, toim. Risto Jaakkola, Sakari Kainulainen & Keijo Rahkonen (Helsinki: Edita 2009), 110–114. Erkki Tuomioja, *Pekka Kuusi. Alkoholipoliittikko, sosiaalipoliittikko, ihmiskuntapoliittikko* (Helsinki: Tammi 1996), 89–91.

socialpolitiska tänkandet under 1900-talet. Mellankrigstiden medförde för det första att arbetstagarna och arbetsgivarna levde i allt större samförstånd. För det andra väcktes ett starkt engagemang för socialpolitiska frågor i arbetarrörelsen samtidigt som fackföreningarna fick större manövreringsutrymme, vilket manifesterades genom att många länder införde kollektivavtalssystem. En annan vändpunkt kom enligt Waris i samband med massarbetslösheten som drabbade de europeiska länderna vid 1930-talets början. Socialpolitiken gick in för långsiktiga lösningar som skulle förhindra situationer av social nöd som den enskilda individen inte själv kunde förhindra.¹³⁶ Förändringen under 1930-talet bestod även av vilka befolkningsgrupper socialpolitiken vände sig till.

Sosiaalipolitiikka näin laajentuneena ei enää ole voinut rajoittua yksinomaan palkkatyöväenluokkaan. Varsinkin sosiaalivakuutuksen, sosiaalihuollon ja asuntopolitiikan kohdalla sen piiriin ovat tulleet yhteiskunnan muutkin kerrokset kuin vain palkkatyöväenluokka ja ns. vähäväkiset. Uudenaikaisen sosiaalipolitiikan kokoavaksi käsitteeksi on tullut näissä uusissa oloissa vähitellen kirkastunut ja kiteytynyt uusi tavoite, *sosiaalinen turva* (*social security*), jonka sosiaalipolitiikka pyrkii takaamaan niille yhteiskuntaluokille ja yksilöille, jotka eivät siihen omin avuin pysty.¹³⁷ (Kursiv i original)

Waris satte fingret på den utveckling som hade skett under 1900-talets första hälft; socialpolitiken hade utvecklats från en klassfråga till att omfatta alla grupper och individer i behov av social trygghet. Vid 1940-talets slut diskuterades social trygghet som en grundläggande medborgerlig rättighet.¹³⁸

Genom åren skulle Waris definition av socialpolitik komma att utvecklas, men grunden var den samma. År 1961 publicerades läroboken *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* (Det finländska samhällets socialpolitik). Den kan betraktas som Waris främsta lärobok och var även den första läroboken sedan Eino Kuusis *Sosiaalipolitiikka* från år 1931 som behandlade den socialpolitiska lagstiftningen i sin helhet. Enligt Waris skulle den ses som ett komplement till två

¹³⁶ Waris, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä', 269–273.

¹³⁷ Waris, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä', 273. ”Den utvidgade socialpolitiken kan inte längre begränsas enbart till löntagarklassen. I synnerhet gäller socialförsäkringarna, socialvården och bostadspolitiken även samhällets andra lager och inte endast löntagarklassen eller de s.k. sämre bemedlade. I dessa nya förhållanden har ett samlingsbegrepp för den moderna socialpolitiken utkristalliserats. Socialpolitiken strävar efter att garantera *social trygghet* (*social security*) för de samhällsklasser och individer som inte förmår det på egen hand.” Kursiv i original, översättning H.L.

¹³⁸ Karisto, Takala, Haapola, 285.

andra verk utgivna av Socialpolitiska föreningen: Armas Nieminen's *Mitä on sosiaalipolitiikka?* från år 1955 om socialpolitikens ursprung och teoretiska utformning samt Pekka Kuusis *60-luvun sosiaalipolitiikka* från 1961 om socialpolitikens framtida utveckling. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* gick Waris systematiskt igenom den socialpolitiska lagstiftningen i Finland och delade in socialpolitiken i huvudgrupper och undergrupper. Bokens största förtjänst var just att den systematiserade det allt bredare och mer mångfacetterade fält som kallades socialpolitik.¹³⁹ Boken var även den mest lästa av Waris läroböcker och utkom i sju reviderade upplagor, åren 1961, 1962, 1966, 1968, 1973, 1978 och 1980.

I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* uppmärksammade Waris, precis som i installationsföreläsningen, att socialpolitiken riktade sig till alla samhällsgrupper som var i behov av utomstående hjälp. Till dessa samhällsgrupper räknade Waris arbetslösa, bostadslösa, barn födda utanför äktenskapet, alkoholister, gamla och sjuka. Waris anförde vidare att socialpolitiken hade utvecklats från en politik som skulle mildra klassmotsättningarna till en allmän välfärdspolitik. Med hänvisning till Armas Nieminen hävdade Waris att socialpolitikens syfte var att tillgodose individer, samhällsgrupper och familjer en skälig levnadsstandard, social trygghet och trivsel.¹⁴⁰ Waris använde begreppet allmän välfärdspolitik men Jorma Sipilä har uppmärksammat att sättet som Waris definierade socialpolitiken inte stödde tanken om universell välfärd. I installationsföreläsningen framhävde Waris att socialpolitiken skulle säkra den sociala tryggheten för de individer och grupper som inte förmådde göra det själv och i *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* definierade Waris de grupper som var i behov av utomstående hjälp. Enligt Sipilä var det alltså tydligt att socialpolitikens primära uppgift var att kompensera för en brist av något slag, och inte att förse samhällets alla grupper med ökad välfärd.¹⁴¹

I den sista upplagan av *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* från 1980 hade Waris justerat sin definition av socialpolitikens syfte utgående från de föregående decenniernas utveckling.

---

¹³⁹ Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', 505.

¹⁴⁰ Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo: WSOY 1961), 29. Se även Heikki Waris, 'Sosiaalipolitiikka', *Yhteiskuntatieteiden käsikirja II. Raha – yhteiskuntatieteiden tutkimus*, toim. Heikki Waris et al (Helsinki: Otava 1964), 645.

¹⁴¹ Jorma Sipilä, *Sosiaalipolitiikka* (Helsinki: Tammi 1970), 28–29.

Sosiaalipolitiikka pyrkii tasa-arvoisuuden periaatteseen nojautuen turvaamaan kohtuullisen elintason kaikille kansakunnille, yhteiskuntaryhmille, perheille ja yksilöille, erityisesti vähäosaisten asemaa ja turvaa parantamalla.¹⁴²

För det första hade Waris lagt till begreppet jämlikhet (*tasa-arvo*) och hävdade att det var den ledande principen inom socialpolitiken. För det andra hade han inkluderat nationer eller folkslag i socialpolitikens objekt. Waris påstod att detta var ett utslag av socialpolitikens internationalisering och utvecklingen av den internationella biståndspolitikens.¹⁴³ Internationaliseringen märktes även i Waris egen verksamhet under 1960- och 1970-talen. Från 1959 till 1963 var Waris Finlands representant i FN:s socialråd och viceordförande i FN:s forskningsinstitut för social utveckling (United Nations Research Institute for Social Development). På 1970-talet var Waris även verksam inom Christian Peace Conference, vars ambition var att förena kristna kyrkor och föreningar och att gemensamt arbeta för fred. Waris behandlade även i allt högre grad internationella frågor i sina vetenskapliga publikationer. I sin sista monografi *Aikamme maailman pakolaisongelma* (Vår tids flyktingproblem) som utkom år 1976 kartlade Waris flyktingproblematikens historia och nuvarande läge samt hur finländska och internationella organisationer hanterade problemet.

Socialpolitikens metoder

Om syftet med socialpolitik var att stöda de individer och grupper som var i behov av samhällets hjälp, vilka konkreta tillvägagångssätt hade då socialpolitiken enligt Waris? I sin text om socialpolitik i *Yhteiskuntatieteiden käsikirja* (Handbok för samhällsvetenskaperna) från 1964 definierade Waris socialpolitikens primära uppgifter närmare. För det första lyfte Waris fram begreppet skydd. Att förse befolkningen med socialt skydd hörde enligt Waris till socialpolitikens ursprungliga uppgifter. Skyddet kunde vara i form av socialskydd eller arbetarskydd och var till för dem som var mest utsatta, som barn och kvinnor. För det andra tog Waris fasta vid de ekonomiska dimensionerna av socialpolitiken och socialpolitikens position i ett samhälle som siktade mot ekonomisk tillväxt. I det här sammanhanget var inkomstöverföringar mellan samhällets produktiva och icke-produktiva samt mellan människor i olika livsskeden ett socialpolitiskt

---

¹⁴² Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo: WSOY 1980), 50. ”Utgående från principen om jämlikhet arbetar socialpolitiken mot att trygga alla nationer, samhällsgrupper, familjer och individer en rimlig levnadsstandard samt i synnerhet förbättra de sämre bemedlades ställning och trygghet.”

¹⁴³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1980, 50–51.

medel för att trygga köpkraften och levnadsstandarden för alla befolkningslager. Waris poängterade hur inkomstöverföringarna speciellt gynnade familjer och att socialpolitiken därmed var familjecentrerad. Den tredje uppgiften som Waris lyfte fram var att hjälpa individen att anpassa sig till samhällets förutsättningar och krav. Det snabbt moderniserade samhället kunde skapa anpassnings-svårigheter för enskilda individer och socialpolitiken skulle hjälpa exempelvis alkoholister och kriminella att anpassas till rådande betedenormer, samt äldre människor till nya samhällsutvecklingar.¹⁴⁴

Anpassningsfrågor var centrala i flera texter av Waris. År 1952 publicerades boken *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* (Anpassningen av de omflyttade), som handlade om hur den karelska befolkningen hade anpassat sig till de nya hemorterna efter evakueringen av Karelen i samband med andra världskriget. Studien utformades i detalj av Waris men utfördes och skrevs av de yngre kollegorna Vieno Jyrkilä¹⁴⁵, Kyllikki Raitasuo och Jouko Siipi.¹⁴⁶ Forskningen hade inletts år 1948 vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu med finansiering av Rockefellerstiftelsen. Studien utfördes både genom djupintervjuer och opinionsundersökningar i Lapinlahti, Pertteli och Valkeakoski. Resultatet av undersökningen var att anpassningen till de nya hemtrakterna i stort sett hade fortlöpt väl, speciellt bland den yngre generationen. Att anpassningen blev lättare med åren märktes av att det fanns skillnader mellan de första undersökningsåren och de sista.

I en utvärdering av *Siirtoväen sopeutuminen* har Antti Eskola framfört att författarna såg förhållandet mellan socialpolitik, samhälle och individ som en enkelriktad process. Socialpolitiken skulle hjälpa individen att anpassa sig till de rådande samhällsstrukturerna och -normerna; processen gick aldrig i den motsatta riktningen.¹⁴⁷ Detta stämmer för vissa texter, som den i *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*, men i andra är bilden av växelverkan mellan samhälle och individ mera nyanserad. I artikeln 'Ihminen ja muuttuva yhteiskunta' (Människan och samhället i förändring), som publicerades i *Huoltaja* 1952, hävdade Waris att socialvården skulle hjälpa individen att anpassa sig till samhället medan socialpolitiken skulle anpassa samhället till individens behov.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Waris, 'Sosiaalipoliittikka', 645–646.

¹⁴⁵ Vieno Jyrkilä använde senare förnamnet Faina, och blev känd som Finlands första kvinnliga professor i sociologi. Jyrkilä utnämndes till professor år 1964 vid Jyväskylä universitet.

¹⁴⁶ Repo, 230.

¹⁴⁷ Eskola, 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', 266.

¹⁴⁸ Heikki Waris, 'Ihminen ja muuttuva yhteiskunta', *Huoltaja* 40 (8/1952), 195.

I en snarlik text som den Waris skrev i *Yhteiskuntatieteiden käsikirja* och som publicerades 1966, hade Waris lagt till samhällsplanering som en av socialpolitikens metoder. Enligt Waris medförde förändringarna på 1950-talet att alla västerländska länder insåg vikten av utförlig samhällsplanering på vetenskapliga grunder inom ekonomi, socialpolitik, kultur och skolväsendet.¹⁴⁹ Redan tidigare hade Waris talat för det naturliga och rationella i samhällsplanering, i synnerhet inom arbetskrafts- och utbildningspolitiken, samt att denna planering skulle vara baserad på vetenskaplig forskning.¹⁵⁰ Enligt Antti Saloniemi var diskussionen om behovet av samhällsplanering som Waris deltog i på 1950-talet egentligen inte ny. I stor utsträckning handlade den om samma frågor som hade engagerat samhällsforskare sedan sekelskiftet, dvs. att fakta om samhället skulle insamlas för att erbjuda politikerna möjligheten att fatta de rätta besluten.¹⁵¹

Socialpolitikens resultat

Hur utvärderade Waris socialpolitikens utveckling och vilka konkreta reformer såg han som de mest avgörande? I ett tal i samband med Socialpolitiska föreningens 70-årsjubileum år 1978 sammanfattade Waris socialpolitikens största landvinningar efter andra världskriget. Flera sammanföll med de forskningsintressen Waris själv hade haft. För det första nämnde Waris den karelska befolkningens anpassning till de nya hemtrakterna efter evakueringen i samband med fortsättningskriget. Enligt Waris hade flera studier visat att förflyttningen av 11 % av Finlands befolkning hade varit framgångsrik, både i förhållande till de praktiska omständigheterna och till de sociala förhållandena. För det andra räknade Waris upp arbetsorganisationernas samarbetsöverenskommelse från år 1940 och de därpå följande kollektivavtalen. Enligt Waris var det ett avgörande framsteg för socialpolitiken att arbetsmarknadsförhållandena stabiliserades och demokratiserades genom kollektivavtalen.

För det tredje nämnde Waris arbetstidsskyddet, som hade utvecklats i flera etapper efter andra världskriget. Exempelvis infördes 40-timmars arbetsvecka år 1966. För det fjärde nämnde Waris bostadspolitiken. Både antalet bostäder och kvaliteten på bostäderna hade förbättrats avsevärt tack vare s.k. Aravalån¹⁵². Det

¹⁴⁹ Heikki Waris, *Sosiaalipolitiikka oppiaineena ja tieteenalana*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 33 (1966), 3–4.

¹⁵⁰ Heikki Waris, 'Yhteiskunnan suunnittelu. Suunnittelu vai suunnittelemattomuus?', *Suomalainen Suomi* 22 (1/1954), 15–17.

¹⁵¹ Antti Saloniemi, 'Suunnitteluoptimistit. Näkökohtia tulevaisuuden suunnittelusta sotien jälkeen', *Äänekäs kansa*, toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka, Anu Suoranta (Tampere: Työväen historian ja perinteen seura 1996), 94–95.

¹⁵² Arava var namnet på det statliga bolaget Asuntorakennustuotannon valtuuskunta

femte framsteget som Waris nämnde var förbättringarna i den sociala tryggheten och framför allt utvecklingen av folkpensionen. Genom folkpensionen hade socialpolitiken uppfyllt sin mest grundläggande uppgift, enligt Waris, att trygga och förbättra de sämre bemedlades ställning. Som det sjätte framsteget i socialpolitiken nämnde inte Waris någon konkret reform utan den förändrade inställningen i samhället och framför allt bland beslutsfattarna. Socialpolitiken värdesattes i allt högre grad och de sociala utgifternas del av BNP hade stigit från ca 8 % år 1950 till 22 % år 1977.¹⁵³

2.3 Särdrag i Waris författarskap

I Waris produktion finns det flera verk som hade ambitionen att beskriva det finländska samhället i sin helhet. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Den finländska samhällsstrukturen) utkom år 1948, dvs. samma år som Waris tillträdde som professor, och var en översikt över Finlands demografiska och samhällsliga utveckling sedan industrialiseringen vid 1800-talets slut. Den socialpolitiska lagstiftningen stod inte i förgrunden, men enligt Waris skulle boken ses som en introduktion till ämnet, eftersom den innehöll den bakgrundsinformation som behövdes för att förstå behovet av socialpolitik.¹⁵⁴ Enligt Erik Allardt var boken vid dess utgivning unik, inte endast i en finländsk kontext utan även i en nordisk. Det skulle ta flera decennier innan liknande verk skrevs i Sverige och i Norge, och då i samarbete mellan flera olika forskare.¹⁵⁵

Under 1960-talet utgav Waris flera översiktsverk över den finländska socialpolitiken och det finländska samhället. *Samhället Finland* utgavs år 1961 av Sveriges Finlandsföreningars riksförbund och var en mycket kort beskrivning av den finländska samhällsstrukturen och politiken. År 1966 utkom boken i tysk översättning. *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (Det finländska samhället under förändring) från 1968 och *Aikamme muuttuva maailma* (Vår tids förändrade värld) från 1969 kan ses som parallellverk, där den ena utforskade hur det finländska samhället hade förändrats efter andra världskriget och den andra

---

(Bostadsstyrelsen) som grundades 1949 med syftet att bevilja statligt subventionerade lån för bostadsbygge.

¹⁵³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1980, 347–353.

¹⁵⁴ I boken behandlades befolkningens demografiska struktur, sociala struktur, yrkesindelning, effekterna av andra världskriget, organisationsstruktur och flyttningsrörelser.

¹⁵⁵ Allardt, 'Yhteiskuntatieteet', 504. Ett nytryck av boken utkom år 1952, men Waris reviderade aldrig boken trots att den har varit uppmärksamman. Man kan anta att orsaken till detta var rent praktisk. Som nybliven professor hade Waris mindre tid för eget skrivande.

hur dessa förändringar var en del av den globala världen. *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* var baserad på en föreläsningsserie Waris hade hållit år 1967, där han gick igenom utvecklingen inom arbetslivet, urbaniseringen, levnadsstandarden, familjelivet, föreningslivet, kyrkolivet, socialpolitiken och de sociala grupperingarna. Informationen i boken var egentligen inte ny, utan väldigt långt baserad på Waris tidigare forskningsresultat. Delar av texten är direkt kopierade från tidigare verk, trots att de är anpassade till situationen på 1960-talet. *Aikamme muuttuva maailma* hade ett bestämt syfte; boken var en del av rundradions och folkbildningsorganisationernas projekt för att främja vuxenutbildning. I boken återkom en del av texten från *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, men den innehöll även helt ny information eftersom den hade ett internationellt perspektiv.

I översiktsverken såväl som i Waris andra texter finns det några drag som jag vill redogöra närmare för, nämligen hur Waris såg på samhälllig förändring, hur han presenterade samhället som enhetligt samt hur kristendomen beskrevs som ett komplement till socialpolitiken.

Samhälllig förändring

Samhälllig förändring är det mest uppenbart karakteristiska draget i Waris produktion, vilket framkommer redan av titlar som *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (Det finländska samhället under förändring) och *Aikamme muuttuva maailma* (Vår tids förändrade värld).¹⁵⁶ I läroböckerna och i många artiklar var den samhällliga förändringen som hade skett sedan industrialiseringen en given utgångspunkt. Enligt Pauli Kettunen hade Waris ett för samhällsvetare ovanligt långt historiskt perspektiv. Andra fokuserade på aktuella utmaningar utan att förankra dem i historisk utveckling.¹⁵⁷

I både *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* och *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* utgjorde det förindustriella samhället utgångspunkten. Waris målade upp ett fattigt och barnrikt ståndssamhälle som försörjde sig på ett primitivt jordbruk. Samhället var geografiskt och socialt stillastående samt ideologiskt konservativt. Under 1800-talets andra hälft började dock nya vindar blåsa från de fria länderna i väst, som Waris uttryckte det. Som katalysatorer för den kommande samhällsomvälvningen lyfte Waris fram liberalismen, näringsfriheten och ångmaskinen, vilka bidrog till industrialiseringens genombrott på 1870-talet. Förändringarna som inträffade som en konsekvens av industrialiseringen var

¹⁵⁶ Andra texter som uttryckligen behandlade förändring var bl.a. 'Ihminen ja muuttuva yhteiskunta', *Teollisuus nykypäivän muuttuvassa suomalaisessa yhteiskunnassa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 34 (1967).

¹⁵⁷ Kettunen, *Työjärjestys*, 167.

kärnan i Waris skildring av hur det moderna Finland växte fram. Industrialiseringen medförde ekonomiska förändringar som penningekonomi och utrikeshandel, samt tekniska innovationer, från grundläggande såsom elektricitet till mera förfinade såsom film och bil. Waris betonade de sociala förändringarna mest. På grund av sänkt mortalitet ökade befolkningmängden. Eftersom landsbygden inte erbjöd tillräckligt med försörjningsmöjligheter inleddes en stor flyttningsrörelse, som både gick i riktning till städerna och över Atlanten till Amerika. Samtidigt öppnades möjligheterna för social stigning och det var inte längre en självklarhet att sluta sitt liv i samma sociala grupp där man hade börjat.¹⁵⁸

På det här sättet inledde Waris alla sina främsta översiktsverk. Den historiska utvecklingen utgjorde emellertid inte endast en kuliss för samtida frågor och problem. Som jag diskuterade ovan skapade de förändringar som hade skett sedan industrialiseringen anpassningssvårigheter för den enskilda människan och socialpolitiken behövdes för att trygga den sociala säkerheten i en tid av stora omvälvningar. Diskussionen om samhällelig förändring var inte heller begränsad till de inledande kapitlen utan ett sätt för Waris att förklara och begripliggöra det finländska samhället.

I inledningen till sina översiktverk redogjorde alltså Waris för den historiska utvecklingen och de förändringar som tydligast hade bidragit till samhällets samtida formering. Hur såg Waris på den framtida utvecklingen? Waris gav ett konkret svar på den här frågan i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. Waris räknade med att den utveckling som hade skett under 1900-talets första hälft skulle fortsätta; det gällde i synnerhet mekaniseringen och urbaniseringen av samhället. Waris lyfte även fram nya utvecklingstendenser och beskrev utvecklingen med nya termer. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* från 1948 hade Waris framhävt möjligheterna till social mobilitet, men i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* och andra senare texter skrev Waris i stället om höjd levnadsstandard.¹⁵⁹ Medan social mobilitet syftade till individens möjlighet att förflytta sig i ett socialt stratifierat samhälle, var höjd levnadsstandard en förbättring av de sociala förhållandena som helhet. I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* nämnde Waris även fritidens och internationaliseringens ökade betydelse. Slutligen nämnde han även socialpolitiken och den så kallade välfärdsstaten, som han uttryckte det. Waris använde slagorden jämlikhet, trygghet och medborgerliga rättigheter för att visa vad socialpolitikens mål var.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 7–20. Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 9–17.

¹⁵⁹ Se t.ex. Heikki Waris, 'Murrosajan yhteiskuntamme', *Suomalainen Suomi* (6/1950), 329.

¹⁶⁰ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 153.

Homogenitet, harmoni och samarbete

Att beskriva samhällelig förändring var ett explicit syfte med Waris texter och framkom redan på rubriksnivå. Det fanns även andra karakteristiska drag som inte var lika uttalade men som förekom genomgående i Waris produktion. Ett av dessa var hur Waris betonade konsensus och harmoni och undvek att skriva om konflikter i sin framställning av det finländska samhället. Bilden av ett enhetligt samhälle som levde i harmoni framkom både genom tystnader om konflikter och genom att lyfta fram förhållanden som ansågs vara konfliktfria.

Som jag nämnde i forskningsöversikten i inledningskapitlet har Waris doktorsavhandling *Työläisyhteiskunnan syntyminen* uppmärksammas av senare forskare för att den bröt med tidigare arbetarhistorisk forskning. Dels gällde det de metodologiska tillvägagångssätten som var inspirerade av amerikansk sociologi, dels handlade det även om hur han presenterade maktförhållanden i arbetarsamhället, eller snarare det faktum att han helt förbigick denna fråga. Waris beskrev ett samhälle som i stor utsträckning levde i harmoni utan inre konflikter, beroende- eller maktförhållanden. Nöd och fattigdom framställdes som sociologiska lagbundenheter förorsakade av trångboddhet, dålig luftkvalitet, undernäring och barnrikhet.¹⁶¹ Betoningen av enhet framkommer även i hur Waris behandlade förhållandet mellan finsk- och svenskspråkiga i arbetarsamhället. Waris målade upp en bild av ett samhälle som levde i språklig harmoni under en tid då språkstriderna gick som hetast på nationell nivå. En relativt stor del av dem som flyttade till området kom från svenska bygder, som mellersta Österbotten och västra Nyland. Under 1800-talets sista årtionden utgjorde den svenska befolkningen norr om Långa bron ca 25 %. Waris poängterade att språkgrupperna under inga omständigheter var segregerade eller i konflikt med varandra. Finsk- och svenskspråkiga arbetade sida vid sida, bodde i samma kvarter, barnen lekte med varandra och ungdomarna gifte sig över språkgränserna. För många ur följande generation var det en självklarhet att behärska båda språken och den dialekt som utvecklades i området var starkt influerad av språkblandningen.¹⁶²

Som tidigare omnämndes karakteriserades den finländska socialpolitiken under mellankrigstiden av ett klassperspektiv, alltså att socialpolitikens betydelse låg i att överbrygga skillnader mellan olika samhällsklasser. Därför kan tystnaden om klasskonflikter i Waris avhandling ses som ett led i denna strategi. Även i Waris vetenskapliga produktion kan man se denna tankegång, men i stället för att

¹⁶¹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 8, 61.

¹⁶² Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 136–149.

lyfta fram konflikterna valde Waris att förbigå dem och presentera ett enhetligt, harmoniskt och konfliktlöst samhälle.

Betoningen av ett enhetligt finländskt samhälle skulle även senare karakterisera Waris verk. I varken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* eller *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, där ambitionen var att presentera hel- täckande översikter över det finländska samhället och dess struktur, behandlades politiska grupperingar eller ideologier.¹⁶³ Även själva klassbegreppet användes mycket sparsamt och syftade endast till indelningen i olika yrkes- och inkomst kategorier, medan den politiska dimensionen helt saknades. Därför använde Waris oftare begrepp som sociala skikt eller sociala grupper. Finland som ett homogent och harmoniskt samhälle belyses även av hur han beskrev rassammansättningen i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* år 1948. Waris in- ledde presentationen med att poängtera Finlands rasmässiga homogenitet och att de små skillnader som fanns mellan olika individer saknade reell betydelse. Det fanns inte heller någon rasskillnad mellan svensk- och finsktalande. Homoge- niteten stärktes även av att det i Finland endast fanns tre minoriteter, judar, lappar och zigenare, som enligt Waris var ringa till antal och betydelse. Waris avslutade genomgången med att jämföra med central- och sydeuropeiska länder där rasblandning var vanlig och hade lett till flera samhällsliga problem. Enligt Waris stärkte därför den rasmässiga homogeniteten Finland som nation.¹⁶⁴ I en engelskspråkig text om det finländska samhället publicerad år 1968, där Waris igen konstaterade den rasmässiga homogeniteten, påstod han att det innebar att rasfördomar och diskriminering helt saknades i Finland.¹⁶⁵

Kristendom som komplement

Det tredje särdraget i Waris sätt att beskriva det finländska samhället och den finländska socialpolitiken är sättet som kristendomen integrerades i texterna. Den kristna tron är inte ett dominerande element i Waris texter men desto mera intressant om man jämför med andra samtida samhällsvetare.

Enligt Armas Nieminen väcktes ett religiöst engagemang hos Waris under studietiden genom vänskapen med Ilmari Salomies, senare ärkebiskop.¹⁶⁶ Waris

¹⁶³ Se även Alapuro & Alestalo, 127. Jari Savikuja, 'Heikki Waris muuttuvan yhteiskunnan tulkkina. Sosiaalireformisti Waris', *Janus* 10 (4/2002), 302.

¹⁶⁴ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 22–24.

¹⁶⁵ Heikki Waris, *Finland 1918–1968. A Lecture Delivered 5 December 1968* (London: University College London 1968), 4.

¹⁶⁶ Enligt Armas Nieminen blev Waris troende efter ett kristet studentmöte i Nyslott sommaren 1920. Nieminen, 'Piirteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta', 17–18.

religiösa tro och intresse för kristen verksamhet kanaliseras till settlementrörelsen¹⁶⁷, som etablerades i Finland av prästen Sigfrid Sirenus. Settlementrörelsen hade sitt ursprung i den religiösa studentrörelsen i England, där det första settlementet grundades i Londons East End år 1884. Syftet var att universitetens lärare och studenter skulle idka socialt arbete bland städernas arbetarklass. Settlementrörelsen spreds snabbt internationellt och i Finland grundades det första settlementet så tidigt som 1890 i Sörnäs i Helsingfors. Grannstadsdelen Berghäll blev dock centret för settlementrörelsen i Finland och Berghälls settlement bestod av en arbetscentral och ett läroverk, som Waris var direktör för 1923 till 1928. 1949 till 1951 var Waris ordförande för Settlementti Liitto r.y. Kopplingen mellan settlementrörelsen och tidigt intresse för socialpolitiska frågor fanns även hos andra inflytelserika socialpolitiker, såsom lord William Beveridge och Jane Addams.¹⁶⁸

I den här avhandlingens inledande citat framkom settlementrörelsens inflytande över Waris akademiska ambitioner. Kontakten han fick med arbetare genom rörelsen väckte intresset för att studera arbetarsamhällets formering. Waris bakgrund i settlementrörelsen gav därmed en impuls till hans avhandlingstema. Kristendomen och kristen verksamhet var dock inte endast en grund för Waris vetenskapliga produktion; på olika sätt inbäddades dessa i Waris redogörelse för socialpolitiken och det finländska samhället under förändring.

Kristendomen och de kristna församlingarna presenterades som grunden för den sociala tryggheten. Waris beskrev hur den statliga vården av de fattiga var sprungen ur den kristna tron och församlingarnas verksamhet.¹⁶⁹ Enligt Waris låg emellertid kyrkans betydelse inte endast i historien utan den spelade en viktig samtida roll som ett komplement till den statliga socialpolitiken. I flera sammanhang lyfte Waris fram församlingarna och olika former av välgörenhet som den kristna kyrkan utövade och den hjälp de erbjöd nödställda.¹⁷⁰ Hänvisningar till kristendomen handlade dock inte endast om den verksamhet församlingarna bedrev. I exempelvis *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* hävdade

¹⁶⁷ I Sverige mera känd som hemgårdsrörelsen.

¹⁶⁸ Se t.ex. Heikki Waris, 'Lordi Beveridge. Englannin sosiaalihuolto uudessa kehitysvaiheessa', *Huoltaja* 38 (1-2/1950), 11. Mary Jo Deegan, *Jane Addams and the Men of the Chicago School, 1892-1918* (New Brunswick: Transaction Publishers 1988), 5.

¹⁶⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 157-158.

¹⁷⁰ Heikki Waris, 'Sosiaalisen tasauksen pyrkimys. Nykyajan sosiaalipolitiikan kehityssuunnasta', *Suomalainen Suomi* (8/1951), 459.

Waris att vården av mentalt handikappade dikterades av den kristna kärleken.¹⁷¹ Waris motiverade alltså socialpolitiken genom kristendomen som ideologi.

I översiktsverken var hänvisningarna till den kristna tron och den kristna verksamheten oftast flyktiga, medan budskapet kunde vara mycket tydligare då Waris skrev i andra forum. En av de tidskrifter som Waris publicerade flitigast i på 1950-talet var *Suomalainen Suomi* (ung. Det finska Finland), som var en samhälls- och kulturtidsskrift utgiven av Finskhetsförbundet. Syftet med tidskriften var att presentera aktuella kultur- och samhällsfrågor för en bredare publik och trots att flera av Finlands ledande forskare bidrog till tidskriften kan den inte klassificeras som en vetenskaplig tidskrift. Det gör dock inte Waris artiklar i *Suomalainen Suomi* mindre relevanta, utan i stället mycket intressanta eftersom han där var tvungen att på ett mera slagkraftigt sätt sammanfatta sina idéer om socialpolitik och samhällsutveckling. I en del av artiklarna var den religiösa retoriken uppenbar och texterna kunde innehålla Bibelcitater.¹⁷² I artikeln 'Murrosajan yhteiskuntamme' (Brytningstidens samhälle) belyste Waris brytpunkter i samhällsutvecklingen och poängterade kristendomens förlorade betydelse. Waris framförde att den omvälvande materiella och sociala utvecklingen under de senaste decennierna stod i kontrast mot moraliskt förfall och mistro på framtiden. Med stöd i forskning av Arnold Toynbee och Pitirim Sorokin påstod Waris att orsaken till den senare utvecklingen var att människan hade avskärmats från det religiösa livet och den kristna etiken. Enligt Waris var den kristna tron lösningen på social nöd, moraliskt förfall och politisk spänning.¹⁷³

Jos näin tunnemme, me tajuamme myös, että tämä nykyinen murrosaika kriiseineen ja probleemeineen tarvitsee ennen muuta kristillisyyden voimaa, sen yhteiskuntaa ja ihmisten välisiä suhteita uudistavaa voimaa. Ei ole kysymys ainoastaan yksilön sielun pelastuksesta, vaan kristillisen uskon tulee ilmetä todellisena rakkautena, uudistavana voimana sosiaalisissa suhteissa.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 39

¹⁷² Heikki Waris, 'Sosiaalisen tasauksen pyrkimys', 459. Waris, 'Murrosajan yhteiskuntamme', 332.

¹⁷³ Waris, 'Murrosajan yhteiskuntamme', 331–332.

¹⁷⁴ Waris, 'Murrosajan yhteiskuntamme', 332. "Om vi känner så här förstår vi även att nutidens brytningstid med dess kriser och problem framför allt behöver kristendomens kraft som förnyar samhället och relationen människor emellan. Det handlar inte endast om att rädda individens själ, utan den kristna tron skall framträda som sann kärlek och som en förnyande kraft i sociala relationer." Översättning H.L.

I artikeln var det alltså inte fråga om en subtil referens till kristendom utan budskapet var klart artikulera.

3. ARBETE

Heikki Waris inledde år 1932 sin akademiska karriär med en doktorsavhandling om ett arbetarsamhälles uppkomst, där han behandlade sociala förhållanden och samhällets sociala struktur. Vid samma tid publicerades Eino Kuusis monumentalverk *Sosiaalipolitiikka*, som på ca 1000 sidor behandlade löntagarnas sociallagstiftning. I båda verken fokuserades det socialpolitiska intresset på arbetarna. Drygt femton år senare när Waris officiellt tillträdde som professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet ville han i installationsföreläsningen poängtera hur socialpolitik som politiskt fält hade utvecklats under 1900-talets första hälft. Socialpolitiken var inte längre endast till för löntagare i form av socialförsäkringar eller medellösa i form av fattigvård. Socialpolitiken omfattade alla grupper och enskilda individer som av olika orsaker var beroende av det stöd som staten kunde erbjuda.¹⁷⁵ Att så var fallet märktes inte direkt i den socialpolitiska litteraturen som skrevs eller i den forskning som bedrevs inom ramen för ämnet socialpolitik vid Helsingfors universitet.¹⁷⁶ I Heikki Waris översiktsverk *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, som publicerades samma år som professorsinstallationen, presenterades arbetsförmåga, försörjningsroll, yrkesposition, arbetskunskap samt fackföreningsaktivitet som utslagsgivande för olika personers samhällsduglighet. De första doktorsavhandlingarna i socialpolitik på 1950-talet behandlade temat industriella relationer, där arbetarnas förhållningssätt till arbetet, ledningen och arbetskamraterna studerades. Avhandlingarna var på ett uppenbart sätt könade. Flera avhandlingar behandlade endast manliga arbetare, vilket handledaren Heikki Waris föredrog. Kvinnliga arbetare ansågs nämligen vara en för heterogen grupp och för olika de manliga arbetarna för att kunna behandlas inom ramarna för samma avhandling.¹⁷⁷ Den manlige arbetaren blev den vetenskapliga socialpolitikens främsta forskningsobjekt, men hur detta objekt framställdes varierade i de olika studierna.

Temat arbete är en naturlig startpunkt för den här avhandlingens analysdel, på grund av temats centrala position i Waris forskning och vetenskapliga verk-

---

¹⁷⁵ Waris, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä', 273.

¹⁷⁶ Även Waris själv uppmärksammade att 1950- och 1960-talens vetenskapliga socialpolitik främst hade fokuserat på arbetspolitik och industriella frågor, trots att den praktiska socialpolitiken var bredare än så. Waris, 'Sosiaalipolitiikka oppianeena ja tieteellisen tutkimuksen kohteena', 13.

¹⁷⁷ Heikki Waris, *Kaksi tieteellistä tutkimusta teollisuuden työntekijöistä*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 8 (1959), 2, 5. Ursprungligen publicerad i *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* nr. 4, 1958.

samhet. I kapitlet analyserar jag hur arbete relaterades till kön och hur arbetaren könsbestämdes i Waris egna texter och de avhandlingar han handledde. Huvudintresset ligger på aktören, dvs. hur arbetaren eller arbetstagaren presenterades och konstruerades. Vilken betydelse genererade kön i texter som relaterade till arbete? I Waris texter var arbete den primära grund varpå befolkningen kategoriserades och hierarkiserades. Därför ska det här kapitlet fokusera på hur dikotomier och hierarkier konstruerades baserade på kön och arbete. Arbete var utslagsgivande vid indelningen av befolkningen i försörjare och försörjda samt producerande och icke-producerande individer. Grad av kunskap och grad av aktivitet blev i sin tur markörer för olika typer av arbetare. Olika former av socialt beteende på arbetsplatsen avgjorde även hur de enskilda arbetarna fungerade som del av arbetsgemenskapen. Begreppsparen försörjare/försörjda, producerande/icke-producerande, yrkeskunniga/icke-yrkeskunniga samt aktiva/passiva var alla sådana som Waris eller andra socialpolitiker använde i sina texter för att skilja mellan olika människor och för att operationalisera sina studier. Var positionerades manliga och kvinnliga arbetare i de här dikotomiserade kategorierna?

Temat arbete synliggör både en hierarkisk skillnad mellan manligt och kvinnligt, hierarkiska skillnader mellan olika män, samt hur föreställningar om manligt och kvinnligt var sammanlänkade med skillandsskapande kategorier såsom ålder och handikapp. Genom att lägga fokus på kön och arbete kan jag även analysera utvecklingsberättelsen och relationen mellan erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten i Waris texter. 1900-talet och i synnerhet dess senare hälft innebar genomgripande förändringar av arbetsmarknaden, näringsstrukturen och arbetsmarknadsförhållanden. Heikki Waris produktiva period sträckte sig från början av 1930-talet till 1970-talet och man kan anta att denna förändring på olika sätt präglade Waris texter. Förändringen låg nämligen inte endast i *hur* den finländska befolkningen försörjde sig, utan även i *vem* som förväntades arbeta. Under hela 1900-talet utgjorde kvinnor en stor del av den totala arbetskraften men kvinnors arbete var mera beroende av olika livsskederna. Under 1960-talet steg antalet förvärvsarbetande småbarnsmödrar kraftigt. Går det att skönja förskjutningar i förväntningshorisonten i Waris senare verk? Detta kan speciellt synliggöras genom en kontrast av de två översiktsverken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* från 1948 och *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, första gången utgiven år 1968. De 20 år som skiljer åt översiktsverken utgjorde en formativ period för både utvecklingen av den finländska välfärdsstaten och moderniseringen av samhället i stort.

Senare i kapitlet flyttas fokus mot de avhandlingar som skrevs inom ramarna för temat industriella relationer, dvs. det forskningsfält som dominerade vid det nygrundade ämnet socialpolitik på 1950-talet.¹⁷⁸ I förgrunden står tre avhandlingar skrivna av Jouko Siipi, Paavo Koli och Paavo Seppänen, som jag hävdar att på ett intressant sätt belyser hur manliga idealbilder konstruerades i texter om arbete.¹⁷⁹

3.1 Försörjare och försörjda

De mest grundläggande sätten att dela in människor utgående från arbete var att skilja mellan försörjare och försörjda å ena sidan samt mellan arbetsförmögna och arbetsoförmögna å andra. I det här och i nästa kapitel visar jag hur kön var konstituerande samt hur manlighet var betydelseskapande i Waris sätt att presentera och arbeta med kategorierna. Definitionen av arbetskraften samt indelningen i försörjare och försörjda var visserligen fastställda i folkbokföringen och således inte kategorier som Waris själv skapade. I sina texter hade dock Waris ett visst utrymme att självständigt arbeta med kategorierna, vilket jag hävdar exponerar deras könsbundenhet och berättar om hur olika insatser gavs olika status.

Monista yhteiskunnallisista jakoperusteista on tärkein e l i n k e i n o taikka ammatti.¹⁸⁰

I Waris översiktsverk av det finländska samhället utgjorde indelningen i olika näringsgrenar den primära grund varpå samhället var sammansatt och näringsgrenarna vittnade både om Finlands sociala struktur och ekonomiska ställning. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* ingick näringsstrukturen i ett huvudkapitel som behandlade klasstrukturen och näringsgrenarna utgjorde grunden för klassindelningen. Det är också i diskussionen om näringsgrenar där kön som demografisk kategori blir som tydligast i boken, eftersom Waris redovisade för könsin-

¹⁷⁸ En tidigare version av de delar av kapitlet där jag analyserar konstruktionen av den industriellt arbetande mannen i de arbetssociologiska avhandlingarna från 1950-talet finns i Hanna Lindberg, 'Aktiva, kunniga, sociala arbetare. Den arbetande mannen som problem och objekt i 1950-talets socialpolitiska forskning', *Historisk tidskrift för Finland* 97 (1/2012), 127–149.

¹⁷⁹ Fem avhandlingar brukar nämnas som del av den första arbetssociologiska vågen. Förutom Siipis, Kolis och Seppänens hör även *Työntekijä ja teknillinen uudistus* av Vesa Laakkonen (1958) och *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa* av Mauno Koivisto (1956) till dessa. Den senare avhandlingen skrevs vid Åbo universitet i ämnet sociologi.

¹⁸⁰ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 130. "Av många sätt att dela in samhället är den viktigaste n ä r i n g eller yrke." Översättning H.L.

delningen yrke för yrke. Grunden för att dela in befolkningen i olika näringsgrenar var emellertid också könsbunden. Hela befolkningen var inte yrkesverksam och därför delades den in i försörjare (*elättäjät*) och försörjda (*elätettävät*). Waris presenterade begreppen på följande sätt:

Toisaalta varsinaiset ammatinharjoittajat, perheen päämiehet – taikka myös pää-naiset, missä asianlaita on niin – siis elättäjät, toisaalta myös perheen jäsenet, siis elätettävät, mukaan lukien jakaantui Suomen läsnäoleva väestö 1940 seuraaviin ryhmiin.¹⁸¹

Indelning i näringsgrenar baserade sig på hur familjens huvudman, dvs. försörjare, fick sitt levebröd. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* utkom år 1948 vid en tid då begreppet huvudman (*päämies*) höll på att omformuleras i den officiella statistiken. Flera forskare har undersökt hur statistiska kategorier om arbete och familj konstruerades utgående från förväntningar på kvinnors och mäns positioner i samhället samt inbördes relation.¹⁸² Merja Kinnunen har studerat förhållandet mellan statistik och kön i Finland och hon visar hur innebörden i begreppet huvudman förändrades under loppet av 1900-talet. Under 1900-talets första hälft användes huvudman för de personer som hade ett yrke de kunde försörja sig på. Benämningen gällde alltså för alla personer som kunde försörja sig själva och vars uppehälle inte var beroende av någon annan familjemedlem.¹⁸³ Vid mitten av 1900-talet förändrades användningen av begreppet huvudman till

¹⁸¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 130. ”Medräknat dels de egentliga yrkesutövarna, familjens huvudmän – eller även huvudkvinnor, där situationen är sådan – dvs. försörjarna, dels även familjens medlemmar, dvs. de försörjda, fördelades Finland befolkning år 1940 i följande grupper.” Översättning H.L.

¹⁸² Se t.ex. Desley Deacon, ’Political Arithmetic: The nineteenth-century Australian census and the construction of the dependant woman’, *Signs* 11 (1/1985), 27–47. Joan Wallach Scott, ’A Statistical Representation of Work. The Politics of the Chamber of Commerce’s *Statistique de l’Industrie à Paris, 1847–1848*’, *Work in France: Representation, Meaning, Organization, and Practice*, eds. Steven Laurence Kaplan & Cynthia J. Koepp (Ithaca: Cornell University Press 1986), 335–363. Hege Roll-Hansen, ’Categories Negotiated: Gender struggle over the Norwegian census’, *Twentieth-century housewives. Meanings and implications of unpaid work*, eds. Gro Hagemann & Hege Roll-Hansen (Oslo: Unipub forlag 2005), 235–251. Daniel Scott Smith, ’The Meanings of Family and Household: Change and Continuity in the Mirror of the American Census’, *Population and Development Review* 18 (3/1992), 421–456.

¹⁸³ I praktiken efterföljdes inte alltid den här principen. Fruar och fullvuxna barn har troligtvis i många fall räknats som familjemedlemmar till huvudmannen trots att de har haft egna yrken. Merja Kinnunen, *Luokiteltu sukupuoli* (Tampere: Vastapaino 2001), 58–59. Elisabeth Elfvingren, *Finlands arbetskraft. Struktur och näringsstendenser* (Helsingfors: Ekonomiska utredningsbyrån 1955), 47.

att beteckna den person i varje familj som var familjens huvudsakliga försörjare och vars sociala position resten av familjemedlemmarna var beroende av. Enligt Kinnunen återspeglade alltså begreppet huvudman det hierarkiska förhållandet i familjen. Trots att både kvinnor och män kunde betecknas som huvudmän uppmärksammar Kinnunen att det språkbruk som användes i den officiella statistiken i huvudsak positionerade män som familjernas huvudmän, vilket begreppet i sig pekar på. Kvinnor betecknades som huvudmän i allmänhet endast i sådana situationer där de var ensamstående.¹⁸⁴ Då Waris skrev om huvudkvinnorna i samband med uppdelningen i olika samhällsklasser var det troligtvis just de ensamstående kvinnorna han avsåg.

Historikern Hege Roll-Hansen har visat på en liknande utveckling i den norska folkbokföringen. Enligt Roll-Hansen kan förändringen till att endast en person räknades som familjens huvudman förklaras av det ökade intresset för familjepolitik på 1930- och 1940-talen, vilket stärkte kärnfamiljen som enhet.¹⁸⁵ Kinnunen tolkar utvecklingen i den statistiska kategoriseringen under 1900-talet som ett utslag för hur seglivad modellen med mannen som försörjare och kvinnan som försörd har varit i Finland.¹⁸⁶ Detta kan ställas i kontrast mot den välfärdsstatsforskning som har tolkat att utvecklingen i de nordiska länderna gick från en enförsörjarmodell till en tvåförsörjarmodell under 1900-talet, till stor del tack vare socialpolitiska interventioner.¹⁸⁷ Sättet att kategorisera och definiera befolkningen gick snarare i motsatt riktning under 1900-talet.

Mannen som den huvudsakliga försörjaren framträder tydligare i Waris kategorisering av landsbygdsbefolkningen och i synnerhet av jordbrukarfruarna. Vid genomgången av landsbygdsbefolkningen användes begreppen huvudman, försörjare och försörjda på ett annat sätt än då samma kategorier användes för resten av den yrkesverksamma befolkningen. För befolkningen utanför jordbruket räknades alla yrkesverksamma som huvudmän, kvinnor så väl som män. I jordbruket räknades både kvinnliga och manliga jordbruksarbetare som huvudmän men bland jordbruksägarna räknades endast männen. Då Waris gjorde en mera utförlig indelning av jordbrukets olika yrkeskategorier skrev han: ”Jos lasketaan ainoastaan perheen päämiehet, mutta jätetään vaimot, lapset ja muut elätettävät huomioon ottamatta, saadaan seuraava ryhmittely: [...]”.¹⁸⁸

---

¹⁸⁴ Kinnunen, 57–65.

¹⁸⁵ Roll-Hansen, 247.

¹⁸⁶ Kinnunen, 70–71.

¹⁸⁷ Se t.ex. Lewis, ’Gender and the Developments of Welfare Regimes’, 168–170.

¹⁸⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 132. ”Om vi endast räknar familjernas huvudmän

Waris räknade alltså inte med böndernas fruar och vuxna barn i statistiken. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* från år 1961 gav Waris en tydlig definition för var gränsen mellan dem som tillhörde och dem som stod utanför arbetskraften gick och använde där jordbrukarhustruns situation för att illustrera skiljelinjen.

Työvoimaan luetaan Suomessa 15–64 vuotiaat, eräissä yhteyksissä kaikki 15 vuotta täyttäneet. Työvoimaan kuuluvat ensinnäkin työssä olevat, jotka jakautuvat toisaalta yrittäjiin eli elinkeinonharjoittajiin ja heidän avustaviin perheenjäseniinsä, toisaalta palkansaajiin. [...] Työvoiman ulkopuolelle jäävät sen sijaan koululaiset, opiskelijat, asevelvolliset sekä vanhuuden, jatkuvan sairauden tai invaliditeetin vuoksi työkyvyttöminä olevat samoin kuin vankiloissa ja muissa laitoksissa olevat. Perheenemäntäkin jää työvoiman ulkopuolelle, jos hän suorittaa yksinomaan kotitaloustöitään, mutta hänet luetaan työvoimaan kuuluvaksi, jos hän toimii jossakin elinkeinossa, myös omassa maa- ja karjataloudessa. Näin työvoima-käsitteen raja tällä kohdalla kulkee kaivon ja navetan väliltä! Kodin piirissä suoritettu työ jää siis myös työvoimapolitiikan ulkopuolelle. Tämä on yhdenmukaista sen kanssa, että kodissa suoritettu työ ei kuulu työpolitiikan muihinkaan haaroihin.¹⁸⁹

Som arbetare räknades alltså löntagare eller företagare (jordbrukare) samt deras biträdande familjemedlemmar. En jordbrukarhustru räknades som tillhörande arbetskraften om hon arbetade i jordbruket eller med boskapen, men utanför om hon endast skötte hushållsarbete. Gränsen mellan att vara del av arbetskraften eller att stå utanför låg, som Waris så slagkraftigt uttryckte det, mellan brunnen och ladugården.¹⁹⁰ En mera utförlig gruppering av landsbygdens befolkning i

---

men inte beaktar fruarna, barnen och de övriga försörjda får vi följande indelning: [...]”
Översättning H.L.

¹⁸⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1980, 122. ”Till arbetskraften räknas i Finland åldersklasserna 15–64, och i vissa fall alla 15 år fyllda. Till arbetskraften hör för det första alla i arbete, vilka delas in i företagare, dvs. näringsidkare, och deras biträdande familjemedlemmar å ena sidan, och i löntagare å andra sidan. [...] Till arbetskraften räknas inte skolelever, studerande och beväringar samt de av ålder, sjukdom eller invaliditet förorsakad arbetsoförmögna. Inte heller fångar eller andra institutionaliserade räknas som en del av arbetskraften. Även husmodern lämnas utanför arbetskraften om hon endast utför hushållsarbete men hon räknas som en del av arbetskraften om hon har förvärsarbete eller arbetar i lantbruket. Gränsen för arbetskraftsbegreppet går alltså mellan brunnen och ladugården! Det arbete som utförs inom hemmet lämnas därför utanför arbetskraftspolitikens, vilket är förenligt med att hemarbete inte hör till arbetspolitikens delområden.” Översättning H.L.

¹⁹⁰ Se även Kinnunen, 65.

Suomalaisen yhteiskunnan rakenne enligt rådande kutym skulle därmed ha definierat de flesta fruar och vuxna barn som biträdande familjemedlemmar. Kaarina Vattula har diskuterat förändringarna i hur de biträdande familjemedlemmarna statistiskt definierades vid 1900-talets början. Enligt Vattula uppkom denna kategori vid 1910-års folkräkning, då det gjordes en åtskillnad mellan de arbetande och de icke-arbetande familjemedlemmarna.¹⁹¹ Begreppet biträdande familjemedlem är enligt Merja Kinnunen dock även i sig problematiskt och bidrog till att förminska det arbete dessa personer utförde. Det skapade en bild av att husfadern stod högst i hierarkin och att husmodern var beroende av honom, trots att både arbetet och ägoförhållandena *de facto* var jämlika.¹⁹²

Enligt Kinnunen valde flera forskare att ignorera de biträdande familjemedlemmarna då de gjorde statistik över landsbygdens befolkning, eftersom de ansågs vara en problematisk grupp.¹⁹³ Det är dock inte endast senare forskning som har lyft fram de bortglömda husmödrarna, utan Waris kritiserades även av sin samtid för att osynliggöra fruarnas och de vuxna barnens arbetsinsats. I en i övrigt hyllande recension av *Suomalaisen yhteiskunnna rakenne* lyfte historikern Eino Jutikkala fram indelningen av den yrkesverksamma och icke-yrkesverksamma befolkningen i jordbruket som den främsta kritiken mot Waris.

Kun kirjoittaja jättää sivuun lapset ja muut tuotannon kannalta passiiviset henkilöt, noudattaa hän usein käytettyä menettelytapaa, jota monesta näkökulmasta – joskaan ei kaikista – voidaan puolustaa. Mutta kokonaiskuva vääristyy, kun hän samalla tavalla syrjäyttää talojen emännät ja näiden omassa taloudessa työskentelevät pojat ja tyttäret. Viimeksi mainittu suuri väestöryhmä, jonka kansanopistonjohtaja Hosia [...] sanoi joutuvan unohtuksiin silloin, kun talossa palkkoja maksetaan unohtuu myös 'Suomalaisen yhteiskunnan rakenteessa'.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ Kaarina Vattula, 'Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta', *Tuntematon työläisnainen*, toim. Leena Laine & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1989), 20–22. Enligt Vattula steg antalet yrkesverksamma kvinnor märkbart mellan 1910 och 1920. I instruktionerna för 1920-års folkräkning nämndes jordbrukarfruarna uttryckligen som biträdande familjemedlemmar vilket ökade benägenheten att räkna dem in i denna kategori.

¹⁹² Kinnunen, 68.

¹⁹³ Kinnunen, 68–69.

¹⁹⁴ Jutikkala, 100. "När författaren åsidosätter barnen och övriga för produktionen passiva personer, följer han ett förfaringsätt som ur många – om än inte ur alla – synvinklar kan försvaras. Men helhetsbilden förvrängs när han på samma sätt åsidosätter husmödrarna samt i det egna hushållet arbetande söner och döttrar. Den sistnämnda befolkningsgruppen, som

Enligt Jutikkala förbisåg Waris det viktiga arbete som husmödrarna samt de vuxna barnen utförde och därmed fick de inte den uppskattning som de förtjänade. Dessutom hade indelningen enligt Jutikkala konsekvenser för hur landsbygdsbefolkningen som helhet framställdes, med en alltför stor tyngdpunkt på landsbygdsarbetarna i stället för jordbruksägarna.¹⁹⁵

Med begreppen försörjare, försörjd, huvudman och biträdande familjemedlem skapades hierarkier som baserades på hur olika familjemedlemmars arbetsinsatser värderades. Hur ser bilden ut om man flyttar blicken från de begrepp som folkräkningen påbjöd? Vilken status gav Waris olika sorts arbete och olika typer av arbetare? En kommittérapport som Waris författade år 1940 om semesterns planläggning som socialpolitisk uppgift visar hur män och kvinnor positionerades samt vilken status deras olika arbetsuppgifter gavs. Syftet med kommittén var inte att utreda hur mycket semester arbetstagarna var berättigade till, utan att utreda vilket syfte semestern fyllde och huruvida det var statens uppgift att förse arbetstagarna med rekreation under semestern. Rapporten visar socialpolitikens förhållningssätt till olika former av arbete och olika typer av arbetare. Utgångspunkten för rapporten som publicerades i *Social tidskrift* var industriarbetaren. Behovet av semester för industriarbetare motiverades av hälsoskäl, åsyftandes både den fysiska och den mentala hälsan. Enligt Waris medförde den allt snabbare mekaniseringen av industriarbetet nya hälsoproblem. Trots att mekaniseringen hade lett till att arbetet i många fall blev fysiskt lättare, kunde nervsystemet ta skada av arbetets enformighet. Mekaniseringen och enformigheten innebar dock i ännu högre grad att arbetaren inte fann någon glädje i arbetet eller kunde få någon tillfredställelse från det. Arbetaren levde i allt högre grad för fritiden och semestern borde anpassas därefter.¹⁹⁶

Texten visade tydligt vilket kön Waris förväntade sig att industriarbetaren var. Arbetaren benämndes i texten genomgående som en man. Waris ville tillförsäkra *honom* en sammanhängande vilotid, konstaterade att *hans* arbetstid har förkortats och uppmanade *honom* att själv bestämma hur *han* firade semestern.¹⁹⁷ Även i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* benämndes arbetaren som en

---

enligt folkhögskoleläraren Hosia [...] förbises då lönerna utbetalas, förbises även i 'Suomalainen yhteiskunnan rakenne'. Översättning H.L.

¹⁹⁵ Jutikkala, 100.

¹⁹⁶ Heikki Waris, *Semesterns planläggning som socialpolitisk uppgift* (Helsingfors 1940), 6. Ursprungligen utgiven i *Social tidskrift* nr 8, 1940.

¹⁹⁷ Waris, *Semesterns planläggning*, 1, 4, 13.

man då diskussionen fördes på ett allmänt plan.¹⁹⁸ Enligt Sara Mills signalerar inte valet av generiskt pronomen könsneutralitet, och valet av maskulinum bör ses som en könsbestämmelse av subjektet.¹⁹⁹ Det kvinnliga könet framträder i texten om semesterns planläggning då Waris gick över till de mer marginella grupper som kommittén riktade sig till. Förutom industriarbetarna var även arbetstagare inom handel och statliga tjänstemän berättigade till semester, men Waris poängterade att dessa gruppers ekonomiska ställning oftast var så god att rapporten inte behövde ta ställning till hur staten kunde understöda deras semesterfirande. I en sämre position var i stället småföretagare, småbrukare samt arbetar- och småbrukarmödrar. Kommittén intresserade sig speciellt för den sistnämnda gruppen, eftersom mödrarnas position var unik och de var i stort behov av semestervård.

Som bekant äro även hos oss de mindre bemedlade arbetar- och småbrukarfamiljerna över huvud mer barnrika än de förmögnare familjerna; likaså är barnantalet större i fattiga och avlägsna trakter än i välmående kulturbygder. Därför ha mödrarna i sådana hem redan på grund av antalet barn en större arbetsbörda än mödrarna i hem med större välstånd. Då de över huvud inte har någon avlönad arbetskraft för hushållsarbetet och då småbrukarhustrun över huvud också måste sköta kreaturen och såvitt möjligt hjälpa mannen med arbetet ute på åker och äng, blir hennes arbetsdag längre än någon annans. Därtill kommer ytterligare, att ansvaret för barnen och deras fostran oftast nästan helt och hållet vilar på henne, varför hennes andliga och fysiska krafter i högsta grad förbrukas. Till råga på allt fortgår denna familjemoderns arbetstid utan avbrott från år till år, så att man med skäl har sagt, att denna *arbeterska* inte har något tillfälle att vila, utom då hon ligger i barnsäng och även då endast under en kort tid. Familjemödrarnas hälsa och arbetskraft äro dock till den grad värdefulla för nationen, att de inte kunna utsättas för alltför stora påfrestningar utan att åstadkomma stor skada och förlust.²⁰⁰ (min kursiv)

Waris använde begreppet *arbeterska* då han diskuterade familjemoderns arbetsbörda, möjligtvis för att uppgradera den typ av arbete de utförde. Som lösning på hur arbetar- och småbrukarmödrar skulle avlastas föreslog kommittén att kvinnorna skulle erbjudas vistelse på semesterhem, där de under en tid skulle vila upp sig. Reformförslaget riktades specifikt till hustrur ur mindre bemedlade arbetar- och småbrukarfamiljer och förtur skulle ges åt dem som inte hade råd med

---

¹⁹⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 156, 178.

¹⁹⁹ Mills, 87–88.

²⁰⁰ Waris, *Semesterns planläggning*, 17–18.

avlönad hjälp och åt dem med största antalet barn. Exempel togs från Sverige, där det redan hade gjorts försök med s.k. husmorssemestrar.²⁰¹ Två år efter kommittérapporten om semesterns planläggning i Finland gjordes en utredning i Sverige som specifikt handlade om husmorssemestrarna. Motiven och retoriken i den svenska utredningen liknade väldigt långt rapporten författad av Waris.²⁰²

Texten om semesterns planläggning visar hur socialpolitiken riktade sig till män och kvinnor på olika sätt. Intresseobjektet och det agerande subjektet var i första hand den manliga industriarbetaren. År 1940 då texten publicerades utgjorde kvinnor 30 % av det totala antalet industriarbetare. Som Waris senare poängterade var det en betydande siffra, vilket även innebar att industriarbetaren inte per automatik var en man.²⁰³ Arbetaren i 'Semesterns planläggning' benämndes trots det konsekvent som en man, vilket visar att den manlige arbetaren utgjorde idealtypen. Kvinnor blev i stället ett objekt för socialpolitiken i deras position som småbrukar- och arbetarhustrur med många barn att ta hand om. Männen stod för det allmänna och kvinnor för det specifika då det socialpolitiska objektet könades. Texten ger emellertid även en intressant inblick i vad som ansågs vara arbete. I första hand var det lönearbetet men det sätt som Waris behandlade småbrukar- och arbetarhustrurna visar att även kvinnors oavlönade arbete i viss mån gavs status som ett arbete som berättigade till semester. Det är det enda stället i Waris produktion där arbete definieras som bredare än det genom kontrakt bevisade lönearbetet eller jordbruksarbetet. Då Waris behandlade liknande frågor i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (1974) poängterade han mödrarnas dygnslånga arbetsinsats, men lämnade dem utanför diskussionen om förhållandet mellan arbete och fritid.²⁰⁴

3.2 Icke-producerande och arbetsoförmögna

För att över huvud kunna ta del i avlönat arbete och tillhöra arbetskraften krävdes dock grundläggande fysisk och psykisk förmåga att arbeta. I kapitlet om Finlands demografiska struktur i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* behandlade Waris ras, kön, ålder och handikapp. De två sistnämnda kategorierna var utslagsgivande för huruvida en person tillhörde den arbetsföra och producerande befolkningen eller inte. Sättet som Waris beskrev den arbetsoförmögna befolk-

---

²⁰¹ Waris, *Semesterns planläggning*, 18–19, 21.

²⁰² Åsa Lundqvist, *Familjen i den svenska modellen* (Umeå: Boréa 2007), 115–119.

²⁰³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 146–147.

²⁰⁴ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 90.

ningen på visar hur föreställningar om manlighet samt ålder och handikapp var sammanlänkade med varandra.

För att illustrera hur ålder och handikapp beskrevs i Waris texter och hur förståelsen av dessa kategorier var sammanflätade med manlighet, tar jag utgångspunkt i ett citat ur *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* där Waris diskuterade soldaterna som hade stupat i vinter- och fortsättningskriget.

Mutta mikä tämän miesmenetyksen tekee vielä monin verroin raskaammiksi, on menetettyjen miesten laatu. Ensinnäkin asepalvelukseen kutsutut miehet ovat olleet fyysillisesti valikoitua, parasta miesainesta, kun kutsunnoissa jo on karsittu pois epäkelpo aines. Ruumiillisesti ja henkisesti vajaakykyiset eivät kelvanneet asepalvelukseen. Lisäksi sodassa kaatuneet miehet kuuluivat sekä työkunnan että avioliittoisuuden kannalta tärkeimpään ikäkauteen [...] ²⁰⁵

Waris använde ordet *miesaines* som betyder ungefär mannamaterial. Hänvisningar till den bästa åldern samt olika typer av människomaterial förekom mycket i Waris och andra samhällsvetares texter. Framför allt till ålder hänvisades ofta i könade termer. Waris använde sig av begreppet *miehuuden ikä* (ung. mandomens ålder eller mannaålder) som benämning för den arbetsföra åldersklassen. Begreppet användes i samband med diskussioner om hur en individ eller en befolkningsgrupp hade nått vuxen ålder. Den åsyftade gruppen var oftast indirekt könsbestämd. ²⁰⁶ I Waris historiska verk var ålderskategorierna för män tydligt definierade. I *Helsingfors stads historia* delades mannens olika livsstadier in i barndom 0–14 år, yngre mannaålder 15–49 år, äldre mannaålder 50–64 år, samt ålderdom över 65 år. ²⁰⁷ Begreppet *miehuuden ikä* syftade emellertid inte alltid till en persons ålder utan kunde även användas som en metafor för hela befolkningens åldersstruktur.

²⁰⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 107. ”Men det som gör förlusten av dessa män ännu tyngre är kvaliteten på de stupade männen. För det första var de män som kallades till militärtjänstgöring fysiskt utvalda, det bästa mannamaterialet, eftersom uppbåden redan hade rensat bort det odugliga materialet. De fysiskt och mentalt handikappade dög inte för militärtjänstgöring. Dessutom hörde de män som stupade i kriget till den viktigaste generationen, såväl i fråga om arbetsförmåga som äktenskap [...]” Översättning H.L.

²⁰⁶ Se t.ex. Heikki Waris, ’Yleinen väestökehitys 1800-luvun puolivälin jälkeen’, *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*, toim. Gunnar Suolahti et al. (Jyväskylä: Gummerus 1936), 26. Heikki Waris, ’Kulttuuripersoonallisuus’, *Historiallinen Aikakauskirja* 46 (1948), 164. Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 321. Heikki Waris, ’Helsingkiläisyhteiskunta’, *Helsingin kaupungin historia. 3.2 Ajanjakso 1809–1875*, toimituskunta Eirik Hornborg et al. (Helsinki: Helsingin kaupunki 1951), 16.

²⁰⁷ Waris, ’Helsingkiläisyhteiskunta’, 15.

Ikärakenteensa kannalta Suomen kansa on elänyt ja elää miehuuden voiman päiviään aina 1960-luvulle saakka. [...] Nämä kansakunnan miehuusvuodet ovat olleet oikea ajankohta sellaisen suuren sosiaalipoliittisen uudistuksen alkuun panemiselle kuin yleisen kansanvakuutuksen.²⁰⁸

Begreppet *aines*, material eller element, förekom i många olika kombinationer i Waris texter.²⁰⁹ Exempelvis människomaterial (*ihmisaines*) eller befolkningsmaterial (*väestöaines*) användes genomgående i de samhällsvetenskapliga texterna. Begreppet *aines* hänvisade till vissa grupper i samhället men också till kvaliteten på olika människor, vilket begrepp som *paras aines* (bästa materialet), *epäkelpo aines* (odugligt material) och *vajavainen perintöaines* (bristfälligt arvs-material) belyser.²¹⁰ Med de olika kombinationerna av materialbegreppet avsågs ofta antingen de som stod högst eller lägst i olika sociala hierarkier. I kapitlet om emigrationen till Amerika i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* var Waris tydlig med vem som utgjorde det bästa befolkningsmaterialet.

Amerikkaan muuttaneet siirtolaiset olivat valikoitua ja tuotannollisen elämän kannalta tärkeintä väestöainesta. Suuri enemmistö oli ensinnäkin miehiä, yleensä parhaassa työiässään, sillä yli 75 % siirtolaisista oli 16–40 vuoden iässä.²¹¹

Det bästa befolkningsmaterialet bestod i första hand av män i arbetsför ålder. I citatet om de stupade soldaterna nämnde Waris förutom dessa även den fysiska och mentala kvaliteten. Kön, ålder samt handikapp var alla komponenter i det bästa befolkningsmaterialet

Hur beskrevs då den delen av befolkningen som inte skulle ha godkänts i uppådet, dvs. det odugliga materialet? I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* fick handikapp mest utrymme i genomgången av Finlands demografiska struktur.²¹²

²⁰⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 36. ”I förhållande till åldersstrukturen har den finska nationen levt och lever mannastyrkans dagar ända fram till 1960-talet. [...] Nationens mannaår har utgjort den rätta tidpunkten för att inleda sådana storskaliga socialpolitiska reformer som allmän folkförsäkring.” Översättning H.L.

²⁰⁹ T.ex. Heikki Waris, Vieno Jyrkilä, Jouko Siipi, Kyllikki Raitasuo, *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* (Helsinki: Otava 1952), 37.

²¹⁰ Se t.ex. Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipoliittikka* 1980, 252.

²¹¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 288. ”De amerikanska emigranterna var utvalda och hörde till näringslivets bästa befolkningsmaterial. Den stora majoriteten var för det första män i bästa arbetsför ålder, eftersom över 75 % var i åldern 16–40.” Översättning H.L.

²¹² Språkbruket inom handikappolitiken har förändrats mycket sedan mitten av 1900-talet, och

Ramverket för presentationen av olika handikapp var förmågan att arbeta och olika handikappade grupperades utgående från graden av arbetsförmåga, så att de delvis och periodvis arbetsoförmögna skildes från de helt arbetsoförmögna. På så sätt blev förmågan att arbeta nyckeln till de handikappades samhällsduglighet, vilket stämmer överens med hur de handikappades samhällsposition definierades i lagstiftningen och av invalidförbunden under 1900-talets mitt. Heli Leppälä, som har studerat den efterkrigstida handikappolitiken i Finland, visar hur förhållningssättet till de handikappade under 1940- och 1950-talen formades av uppfattningen om arbete som en medborgerlig skyldighet. Såväl handikappolitiken som invalidförbunden såg att syftet med rehabiliteringen av de handikappade var att skapa produktiva och självförsörjande samhällsmedlemmar för att därmed minska samhällsutgifterna.²¹³

Vid en jämförelse med hur de handikappade presenterades i andra läroböcker från samma tidsperiod är arbetsförmågan ändå mera framträdande hos Waris. I Veikko Piirainens bok *Johdatusta sosiaalihuoltoon* (Introduktion till socialvård) från 1954 ingår en presentation av olika grader av handikapp som långt liknar Waris. I Piirainens bok var utgångspunkten dock inte de handikappades arbetsförmåga utan hur de klarade sig i samhället och i vardagen i stort.²¹⁴ Minna Harjula som har studerat synen på olika former av handikapp från slutet av 1800-talet till 1930-talet lyfter fram olika förståelser av begrepp som handikapp och invaliditet. Enligt Harjula var den folkliga uppfattningen av begreppet invaliditet mycket bredare än den var i de statliga dokumenten, där begreppet alltid relaterades till nedsatt arbetsförmåga.²¹⁵

Eftersom arbetsförmågan var utgångspunkten för indelningen av de handikappade blev förhållandet mellan olika handikappade hierarkiserad och jag hävdar att föreställningar om manlighet delvis var inbyggd i hierarkin. I mitten av hierarkin stod de som var delvis eller periodvis arbetsoförmögna, som personer med lindrig epilepsi eller personlighetsstörning, och personer som var lindrigt förståndshandikappade. Enligt Waris kunde dessa personer göras nyttiga om samhället förstod att ta deras begränsade förmågor till vara och erbjöd dem

---

flera av de begrepp som Waris använde anses idag ålderdomliga och stötande. Jag använder dock svenska översättningar av de begrepp som Waris använde, eftersom de idag vedertagna begreppen skulle vara malplacerade i en presentation av 1940- och 1950-talskontexten.

²¹³ Heli Leppälä, 'Duty to Entitlement: Work and Citizenship in the Finnish Post-War Disability Policy, early 1940s to 1970', *Social History of Medicine* 27 (1/2014), 149–157.

²¹⁴ Veikko Piirainen, *Johdatusta sosiaalihuoltoon* (Helsinki: Sosiaalihoitajat 1954), 48–56.

²¹⁵ Minna Harjula, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1996), 170.

rätt sorts skolning. På samma sätt beskrevs även blinda och döva. Lägre ner fanns de som var helt arbetsoförmögna. Till denna grupp räknades sinnesslöa (idiot), sinnessvaga (imbecill) och sinnessjuka, bl.a. allvarligt sjuka epileptiker och schizofrena. Dessa personers arbetsoförmåga innebar att de inte kunde göras samhällsdugliga och olika former av vård var den enda möjliga behandlingsformen enligt Waris. För det första lyfte han fram plikten att ta hand om dem.

Huoltotoimenpiteet ovat näissä tapauksissa ainoastaan inhimillisyyden, kristillisen lähimmäisen rakkauden sanelema, jokaiselle sivistysvaltiolle kuuluva velvoitus hoitaa niitä vajavaisia ihmisyksilöitä, jotka omatta syyttään ovat siinä tilassa ja joista ei yleensä voi tulla itsensä elättäjiä ja työkykyisiä.²¹⁶

Samhällets välvilja var dock villkorlig, och riktades i första hand till individer vars handikapp inte var självförvållad. För det andra hade samhället enligt Waris även andra skyldigheten att skydda befolkningen från den skada dessa individer kunde förorsaka. Han diskuterade därför följande åtgärd.

Mutta toisaalta yhteiskunnan on välttämättä suojauduttava niitä vaaroja vastaan, jotka voivat uhata näitten sen alamittaisten jäsenten taholta. Niinpä ovat rikoksenteikijöitä koskevat, erityisesti Kailan, tutkimukset osoittaneet, että vajaakykyisyys Suomessakin on sangen huomattava rikollisuuteen liittyvä tekijä. Ja kun vajaakykyisyys monissa tapauksissa on periytyvää ja kun vähämielisillä usein on erittäin voimakas sukuvietti, on yhteiskunnan välttämätöntä r o t u h y g i e n i a n keinoin suojautua. Siksi täytyy ensinnäkin estää perinnöllisesti alamittaisten, rappeuttuneitten ainesten lisääntyminen. Avioliiton solmiminen on kielletty mielisairailta, tylsämielisiltä, kaatumatautisilta sekä tarttuvaa sukupuolitautia sairastavilta (Avioliittolaki § 11–12). Toiseksi voidaan sterilisointilain (1935) nojalla tylsämielinen, vähämielinen ja mielisairas määrätä tehtäväksi suvun jatkamiseen kykenemättömäksi (sterilisoitavaksi), jos on ”syytä varoa, että sellainen vajaakelpoisuus periytyisi hänen jälkeläisiinsä, tai jos on todennäköistä, että hänen lapsensa jäisivät hänen tällaisen vajaakelpoisuutensa takia huoltoon vaille.” Sterilisoimislakia on meillä toistaiseksi toteutettu vain varsin varoen (vuoteen 1945 mennessä vain 560 sterilisaatiota). Lain uudistaminen onkin vireillä. Sterilisoiminen on kuitenkin oikein toteutettuna yhteiskunnan

---

²¹⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 39. ”I dessa fall styrs vården endast av humanitet och det kristna kärleksbudskapet. Det är en skyldighet i varje civiliserat land att hjälpa de undermåliga individer, vars situation inte är självförvållad och vilka oftast inte kan bli självförsörjande eller arbetsförmögna.” Översättning H.L.

huoltotoimenpiteitten rinnalla eräs keino suojata kansakunnan tulevien sukupolvien ruumiillinen ja henkinen terveys.²¹⁷

Waris sätt att beskriva svårt mentalt handikappade och mentalt sjuka var i linje med tidens gängse uppfattningar om deras överdrivna sexualdrift, starkt hereditära egenskaper och lämpliga vårdformer. Som Waris skrev stiftades lagen om sterilisering år 1935. I lagen ingick en paragraf om sterilisering utan patientens godkännande i sådana fall där handikappet eller sjukdomen var hereditär eller patienten var oförmögen att ta hand om ett barn på grund av sitt handikapp. Det fanns alltså både rashygieniska och socialpolitiska motiv bakom lagen. Ideologiskt sett brukar rashygienen placeras till 1900-talets första hälft och i synnerhet 1930-talet. I praktiken förlorade inte understödet för sterilisering på eugeniska grunder lika snabbt fotfästet som rasbiologin gjorde efter andra världskriget. Under 1950-talet började dock även understödet för rashygien att tappa mark i de nordiska länderna. Som ofta var fallet släpade Finland aningen efter sina nordiska grannar.²¹⁸ I Finland kom kulmen för steriliseringar på eugeniska grunder så sent som år 1960 då över 500 steriliseringar utfördes.²¹⁹

Även andra samtida socialpolitiker förespråkade sterilisering för mentalt handikappade och psykiskt sjuka. Eftervärlden har speciellt uppmärksammat

---

²¹⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 39–40. ”Men å andra sidan måste samhället oundvikligen skydda sig mot de faror som förorsakas av dessa undermåliga samhällsmedlemmar. Brottsutredningarna, speciellt de utförda av Kaila, har visat att även i Finland är handikapp en betydande bidragande orsak till kriminalitet. Och då handikapp i många fall är ärftligt och dessa individer har en särdeles stark sexualdrift, måste samhället oundvikligen skyddas genom r a s h y g i e n. Därför måste man för det första förhindra det ärftligt undermåliga, degenererade elementet att fortplanta sig. Giftermål är förbjudet för sinnessjuka, sinnessvaga, epileptiker samt de med smittsamma könssjukdomar (Äktenskapslagen § 11–12). Dessutom kan man med steriliseringslagen (1935) förhindra sinnesslöa, sinnessvaga och sinnessjuka från att fortplanta sig, om ’det finns skäl att tro att sådant handikapp går i arv till avkommorna, eller om det är troligt att avkommorna blir utan vård på grund av handikappet.’ Steriliseringslagen har hittills använts i väldigt ringa grad (fram till år 1945 endast 560 steriliseringar). Lagen skall dock förnyas. Vid sidan om vårdåtgärder är dock sterilisering, rätt använd, ett sätt för nationen att säkra de framtida generationernas kroppsliga och mentala hälsa.” Översättning H.L.

²¹⁸ Nils Roll-Hansen, ’Conclusion: Scandinavian Eugenics in the International Context’, *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 264.

²¹⁹ Marjatta Hietala, ’From Race Hygiene to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland’, *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 240.

Alva och Gunnar Myrdal, som i det berömda befolkningspolitiska verket *Kris i befolkningsfrågan* från år 1934 nämnde sterilisering i samband med socialpolitiken för mentalt handikappade och sjuka.²²⁰ Sättet som Myrdals presenterade sterilisering skiljde sig från Waris beskrivning i det ovannämnda citatet. Makarna Myrdal tog avstånd från rasbiologin och ifrågasatte även steriliseringens rashygieniska kvaliteter. Enligt dem fanns det inte tillräckligt med belägg för att olika former av mental ohälsa gick i arv och de argumenterade i stället för sterilisering på socialpolitiska grunder. De mentalt handikappade hade enligt Alva och Gunnar Myrdal inte resurserna att sköta om sina barn, och samhället skulle belastas med försörjningen av barnen ifall dessa individer inte steriliserades.²²¹ Trots att Waris nämnde både den socialpolitiska och den rashygieniska aspekten av sterilisering, låg tyngdpunkten på den senare. Waris verkade inte heller betvivla att psykiskt handikapp och psykisk sjukdom gick i arv. I en senare doktorsavhandling som Waris handledde, *Värnlösa barn i samhällets vård* av Margit Törnudd från år 1956, föreslogs sterilisering av debila och psykotiska kvinnor som den första åtgärden staten kunde ta till för att minska antalet omhändertagna barn.²²²

Det fanns även ett annat motiv till att diskutera rashygien i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Waris tog upp frågan även i samband med genomgången av de olika raserna i Finland. Han avslutade diskussionen med att konstatera att Finland var i förhållande till den rasmässiga uppsättningen enhetligt och att detta var en stor styrka.

Kun Suomen oloja verrataan esim. Keski- ja Etelä-Euroopan maihin, joissa on monenlaisia rotusekoituksia ja niistä johtuvia vaikeasti ratkaistavia yhteiskunnallisia pulmia, on kansamme rodullista yhtenäisyyttä pidettävä suurena voimana. Tämä rodullinen yhtenäisyys on valtakunnan yhtenäisyydelle ja lujuu-delle arvokas tuki.

Rodullisten ominaisuuksien periytyessä isältä pojalle, sukupolvelta toiselle on kansakunnan huolehdittava siitä, että tämä veren perintö ei tule heikonnetuksi.

²²⁰ Se t.ex. Gunnar Broberg & Mattias Tydén, 'Eugenics in Sweden: Efficient Care', *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 104–105.

²²¹ Alva Myrdal & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan* (Stockholm: Albert Bonniers förlag 1935), 257–266.

²²² Margit Törnudd, *Värnlösa barn i samhällets vård. En undersökning rörande barn som omhändertagits för varaktig samhällsvård av Helsingfors stads barnskyddsnämnd* (Helsingfors: Helsingfors universitet 1956), 244–245.

Siksi on r o t u h y g i e n i a n keinoin ryhdytty taistelemaan vajaakykyisyyden vaaroja vastaan.²²³

Finlands rasmässiga homogenitet var en komponent var i den nationella enhetligheten och harmonin, vilket var en återkommande målsättning i Waris texter, och detta stärktes ytterligare av att förbättra den egna rasen genom rashygieniska åtgärder.²²⁴

I föregående citat skrev Waris att de rasmässiga egenskaperna gick i arv från far till son. Utöver det här fanns det inga hänvisningar till kön i Waris diskussioner om rashygien. Annan forskning har dock visat att rashygien i praktiken var könsbunden. Den överväldigande majoriteten av alla som steriliserades var kvinnor. I sig var den lag som stiftades år 1935 inte könsspecifik, eftersom den innefattade sterilisering av både män och kvinnor. I praktiken utgjorde dock männen endast 1–2 % av alla steriliserade fram till år 1970 då lagen reviderades och möjligheten till tvångssterilisering slopades. Waris nämnde inte kastrering som ett alternativ till sterilisering, vilket skulle ha varit en åtgärd enbart riktad till män. Kastrering av kriminella samt psykiskt sjuka och handikappade gjordes möjlig år 1950 då lagen om sterilisering reviderades. Möjligheten till kastrering mötte dock stort motstånd och ytterst få operationer genomfördes.²²⁵

Om de steriliserade utgjorde en implicit könad grupp fanns det även en explicit könad grupp bland de handikappade, nämligen krigsinvaliderna, som också utgjorde toppen av hierarkin bland de handikappade. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* skrevs vid en tid då de sociala följderna av vinter- och fortsättningskrigen var aktuella och de diskuterades på flera ställen i boken. Den

---

²²³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 24. ”När man jämför Finland med t.ex. länder i Central- och Sydeuropa, där det finns en mängd olika rasblandningar och samhällsproblem som dessa förorsakar, bör man se vår nations rasmässiga enhetlighet som en stor styrka. Enhetlighet i fråga om ras är ett värdefullt stöd för nationens sammanhållning och styrka. Eftersom de rasmässiga egenskaperna ärvs från far till son och från generation till generation bör nationen säkerställa att blodet inte tunnas ut. Därför har man med hjälp av r a s h y g i e n börjat skydda sig från handikappets faror.” Översättning H.L.

²²⁴ Om att Finland var rasmässigt enhetligt se även Waris et al., *Siirtoväen sopeutuminen*, 15. Waris talade dock senare mot uppdelningen i bättre och sämre raser. I en föreläsning under Lutherska världsförbundets möte i Helsingfors år 1963, menade Waris att han och övriga troende inte trodde på den vita rasens överlägsenhet, såsom det hade gestaltats på 1930-talet. Heikki Waris, 'Divided humanity – united in Christ', *Messages of the Helsinki Assembly. The Lutheran World Federation – Christ Today* (Minneapolis: The Augsburg Publishing House 1963), 50.

²²⁵ Hietala, 240–241.

stora majoriteten av alla fysiskt handikappade bestod av krigsinvalider. Enligt Waris statistik var deras antal så stort som 50000, medan de övriga grupperna tillsammans endast utgjorde 30000 personer. Det betydde också att majoriteten av de fysiskt handikappade var män och därutöver en viss typ av män. För majoriteten av dessa var skadan av sådan art att männen kunde fortsätta arbeta utan hinder. De som hade nedsatt arbetsförmåga skulle styras in på arbeten som lämpade sig för dem. För en del var skadan dock så stor att de inte kunde återgå till arbetslivet. Waris hävdade att samhället var tvunget att förse dessa män med den bästa tänkbara vården som tack för deras insatser för nationen. Vidare beto- nade Waris att det var viktigt att männen upplevde att de var medborgare som bidrog till samhället, sitt handikapp till trots.²²⁶

Enligt Waris var krigsinvaliderna en klart avgränsad grupp bland de övriga fysiskt och psykiskt handikappade.

Päinvastoin kuin useat vajaakykyiset, kuuluvat asepalveluksessa olleet miehet kansakunnan parhaaseen ainekseen. Yhä jatkuva huolto- ja koulutustyön tuloksellisuudesta ja sotainvalidien omien järjestöjen kehittävästä toiminnasta huolimatta on näitten parhaassa työiässä olevien miesten suuri joukko muitten invalidien rinnalla kuitenkin nykyisen sukupolven eläessä erittäin huomattava rajoitus kansakunnan elävän työvoiman käyttömahdollisuuksissa.²²⁷

Det sätt som Waris beskrev både de stupade och de invalidiserade visar hur föreställningar om manlighet och kroppslighet var sammanflätade för att skilja mellan dugliga och odugliga samhällsmedlemmar. På flera ställen återkom Waris till kvaliteten på de män som hade deltagit i kriget. Fysiskt, mentalt och ålders- mässigt var männen av det allra bästa materialet, medan de av sämre hade rensats bort i uppbåden. Samtidigt lyftes deras fysiska och mentala kapacitet fram samt att de hade tillhört den allra bästa åldersgruppen i förhållande till arbete och giftermål. Att det handlade om män är i och för sig självklart från sammanhanget men underströks vid flera tillfällen. Att Waris vid flera tillfällen återkom till soldaternas fysiska och mentala egenskaper samt att han ville poängtera att krigsinvaliderna inte hörde hemma bland resten av invaliderna visar på en uppfattad motsägelse mellan manlighet och invaliditet. De män som skulle bli

²²⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 48.

²²⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 48. ”Till skillnad från många andra handikappade hör de män som hade deltagit i militärtjänstgöringen till nationens bästa material. Trots framgångarna av kontinuerlig vård och skolning samt verksamheten inom krigsinvalidernas egna föreningar begränsas nationens arbetskraft storligen av att dessa män i den bästa arbetsföra åldern nu finns i invalidernas led.” Översättning H.L.

landets kommande ledare placerades i stället i ett fullständigt beroendeförhållande. Samtidigt accentuerades det hierarkiska förhållandet mellan olika handikappade där krigsinvaliderna utgjorde dess absoluta topp på grund av vad de i form av manlig status en gång hade betytt för nationen. Hierarkin baserades alltså inte endast på arbetsförmåga, utan även på den position de handikappade grupperna hade i samhället i stort.

Det var inte endast i Heikki Waris texter som olika typer av handikapp hierarkiserades. Minna Harjula visar i sin studie hur invalidbegreppet under början av 1900-talet utformades till ett begrepp som var reserverat för dem som ansågs vara mest värdiga, medan det uteslöt människor vars invaliditet var medfödd eller ansågs vara självförvållad.²²⁸ Även Heli Leppälä visar på hierarkiseringen av de handikappade. Vid en tid då arbete sågs som målet för den handikappades samhällsduglighet koncentrerades resurserna på dem som hade de bästa möjligheterna att integreras på arbetsmarknaden. Samtidigt fanns det ett behov inom invalidförbunden att positionera sig gentemot de mentalt handikappade och mentalt sjuka. Krigsinvaliderna och de som hade invalidiserats i arbetsolyckor ansågs ha en mera försvarlig rätt till socialhjälp, eftersom deras defekter inte var medfödda och de därför egentligen tillhörde det bästa människomaterialet.²²⁹

3.3 Arbete som kunskap

Indelningen i försörjare och försörjda samt i arbetsförmögna och -oförmögna var i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* statistiskt mätbara kategorier. Waris diskuterade visserligen svårigheterna med att dela in befolkningen i arbetsföra och icke-arbetsföra baserat på handikapp och sjukdom men presenterade ändå siffror för hur många som kunde räknas till de olika kategorierna.²³⁰ De följande tre kapitlen kommer att behandla mera abstrakta sätt att skilja mellan olika arbetare, nämligen genom graden av kunskap och aktivitet samt genom socialt beteende.

Yrkeskunskap är en grundläggande bas varpå arbetare inom det industriella arbetet har indelats och genom hela sin produktion betonade Heikki Waris yrkeskunskapens roll.²³¹ I avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsin-*

---

²²⁸ Harjula, 175, 178.

²²⁹ Leppälä, 151.

²³⁰ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 38, 44.

²³¹ Heikki Waris använde det finska ordet *ammattitaito* som på svenska kan översättas till både

gin pitkäsillan pohjoispuolelle poängterade Waris att den viktigaste sociala skillnaden inom arbetarsamhället bestämdes utgående från graden av yrkeskunskap. Fabriksarbetarna, hantverkarna och byggarbetarna hade oftast tillskansat sig en hög yrkeskunnighet på de gamla hemorterna. De placerade sig därför väl på arbetsmarknaden i staden och blev det sociala toppskiktet bland arbetarna. Den stora majoriteten tillhörde dock inte denna grupp utan var söner och döttrar till torpare, backstugusittare och inhysesshjon. Dessa saknade möjligheter till försörjning på landsbygden och kunskap i specifika yrken, och efter flytten till staden anslöt de sig till arbetskarlarna, dvs. diversearbetarna. Den senare gruppen växte kraftigt under Waris undersökningsperiod, vilket satte sin prägel på arbetarsamhället.²³² Boendeförhållandena, hälsoförhållandena och de sedliga förhållandena försämrades i takt med proletariseringen av arbetarsamhället, vilket i synnerhet inverkade på den kommande generationen.²³³

I Waris senare produktion förlorade indelningen mellan yrkeskunniga och icke-yrkeskunniga sin kvantifierbara roll och i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* grupperades inte den industriellt arbetande befolkningen enligt den grad av kunskap som krävdes för att utföra arbetet. Det betydde emellertid inte att yrkeskunskapen skulle ha förlorat betydelse. I genomgången av Finlands näringsgrenar tog Waris upp det industriella arbetet som den näst största näringsgrenen efter lantbruket. Det var också den näringsgren som fick mest utrymme i boken. Före genomgången av de olika näringsgrenarna diskuterade Waris några karakteristiska drag som skiljde den finländska industrin från andra näringsgrenar och industrin i andra länder. Dessa var yrkeskunskap, den fackliga organiseringen, sociala risker som arbetslöshet och yrkesskada samt kvinnornas andel.²³⁴ Yrkeskunskapen stod först i ordningen. Enligt Waris hade yrkeskunskapen haft en stark ställning i det förindustriella samhället men betydelsen av yrkeskunskap förändrades i samband med näringsfriheten och liberalismen mot slutet av 1800-talet. Yrkesskolningen vid arbetsplatserna försvagades och allt mindre kunskap

---

yrkeskunskap och yrkesskicklighet. Det första anspelar mera på kompetens uppnådd via skolning medan det andra snarare via långvarigt utövande. För det sätt som Waris använde ordet *ammattitaito* skulle båda begreppen kunna användas, eftersom ordet användes i samband med det industriella arbetet där kompetensen kunde uppnås på båda vägarna.

²³² Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 158–170.

²³³ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 212, 284. Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 8, 29–30, 115–116, 153, 163–165. Waris återkom på flera ställen i avhandlingen till hur utsatta barnen var för hälso- och moralrisker. Han drog dock slutsatsen att de som hade undgått den synnerligen höga spädbarnsdödligheten hörde till de fysiskt utvalda och livskraftiga. Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 162.

²³⁴ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 145.

behövdes för att klara av de olika delarna i den rationaliserade och mekaniserade produktionen.²³⁵ Även i *Työläisyhteiskunnan syntyminen* hade Waris framhåvt att maskinernas introduktion hade spjälkat upp arbetet i så små moment att arbetet krävde allt mindre yrkeskunskap.²³⁶ Trots yrkeskunskapens förlorade betydelse ansåg Waris att det ändå var viktigt att poängtera

År 1948 ansåg alltså Waris att yrkeskunskapen hade tappat mark på grund av mekaniseringen. I takt med att teknologin förfinades förändrades även Waris åsikt om hur mekaniseringen inverkade på yrkeskunskapen samt hur förväntningshorisonten definierades. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* från 1961 framhöll Waris att mekaniseringen krävde allt mera specialkunskap.²³⁷ Han fortsatte på samma linje i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (1974). Där skrev Waris att mekaniseringen av speciellt industriarbetet hade medfört att allt mindre kroppsstyrka behövdes i arbetet men för att kunna handskas med lyftkranarna, traktorerna och lastbilarna krävdes en ökad yrkeskunskap. Förutom kunskap värdesattes även vissa karaktärsdrag, såsom vaksamhet, starka nerver, uthållighet och noggrannhet. Waris hävdade att mekaniseringen hade lett till att det inte längre fanns plats för den mängd diversearbetare som förr hade sysselsatts inom exempelvis byggbranschen.²³⁸

Könad kunskap och kvinnliga arbetare

I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* betonade Waris att yrkeskunskapen roll hade förändrats. Vid en jämförelse med *Työläisyhteiskunnan syntyminen* hade yrkeskunskapen inte endast förändrats i förhållande till hur mycket den värderades utan även i förhållande till även vem som förväntades besitta den. I *Työläisyhteiskunnan syntyminen* poängterade Waris att det samhälle han studerade var starkt manligt dominerat, både till antal och karaktär. ”Pitkäsillan pohjoispuoli oli tänä alkuaikanaan todella muusta maailmasta eristetty, kuumeisesti kasvava, miesten hallussa oleva yhteiskunta.”²³⁹ Medan kvinnorna var i majoritet i de övriga stadsdelarna i Helsingfors var de i minoritet i området norr om Långa bron under hela 1800-talet. Då Waris skrev om det stora antalet människor som flyttade från landsbygden in till städerna och som anslöt sig till diversearbetarnas

²³⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 145.

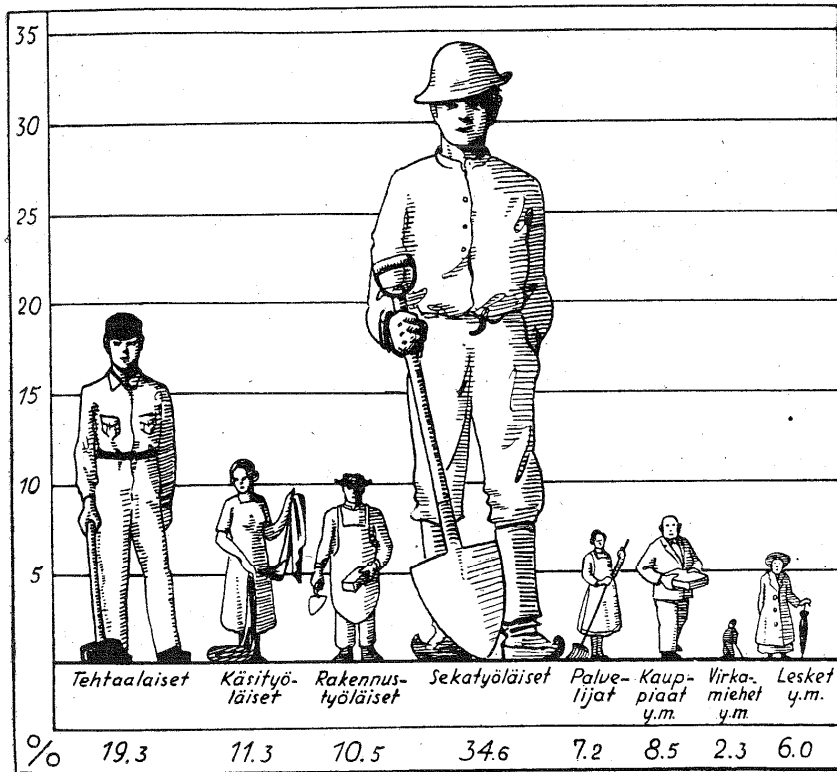
²³⁶ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 159.

²³⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 46.

²³⁸ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, 29, 95–96.

²³⁹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 134. ”Under denna begynnelsetid var norra delen om Långa bron helt avskild från resten av världen, det var ett samhälle som växte kraftigt och som var i männens händer.” Översättning H.L.

snabbt växande antal var det i första hand männen han avsåg, vilket illustreras av tabellen över den yrkesverksamma befolkningen i samhället.

Kuva 14. Pitkäsillan pohjoispuolen väestön yhteiskunnallinen ryhmitys vuonna 1900.

Den sociala strukturen norr om Långa bron år 1900. Från vänster: fabriksarbetare, hantverkare, byggarbetare, diversearbetare, tjänstefolk, köpmän m.m., tjänstemän m.m., änkor m.m. Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 155.

Det fanns kvinnor bland hantverkarna, men Waris poängterade att det var stor skillnad i yrkeskunskapen och -skolningen mellan t.ex. kvinnliga sömerskor eller bagerskor och manliga skraddare eller skomakare. De sistnämnda hade nämligen gedigen skolning och hög yrkeskunskap.²⁴⁰ Även då Waris diskuterade de unga personer som flyttade in från landsbygden jämförde han pigor med smeds- och skomakargesäller.

Nämä ja muut ”kylänloppulaiset” taikka niitten parikymmenen ikään päässeet pojat ja tyttäret, ne eniten kohti pääkaupunkia läksivät. [...] Varsinkin oli paljon piikoja, jotka palveluspaikkansa jätettyään yrittivät pääkaupunkilaiseen paikkaan. Olivatpa toiset tulleet hankkineeksi lapsenkin, jolle oli koetettava etsiä elantoa uudesta kaupunkilaisesta ympäristöstä. Aivan toisessa asemassa olivat ne opinkäyneet sepän- ja suutarinsällit ja muut käsityöläiset, jotka laajemmille työmakkinoilta pyrkivät. Heillä oli oman ammattinsa, josta saattoi olla ylpeä.²⁴¹

I Waris texter fanns en tydlig tudelning mellan personer som flyttade från land till stad. I kapitlet om mobilitet kommer jag att diskutera närmare hur de som flyttade delades upp i för det första personer som hade utgjort de mest begåvade på landsbygden och som flyttade till städerna för att förbättra sin egen eller sina barns sociala position. För det andra var personer som följde med i den första gruppens fotspår, men som saknade mening med flytten in till städerna och som flyttade från ställe till ställe utan att rota sig någonstans. Det intressanta i föregående citat är kontrasteringen mellan pigor och gesäller som flyttade in till staden, vilket visar hur olika arbeten gavs olika status; gesällen hade ett eget yrke som han kunde vara stolt över medan pigan som saknade yrkeskunskap antydningvis inte kände stolthet i sitt arbete.²⁴²

²⁴⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 164.

²⁴¹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 92. ”Dessa och andra utan arbetsutsikter eller deras 20-åriga söner och döttrar var de som i första hand begav sig mot huvudstaden. [...] I synnerhet fanns det många pigor som lämnade sitt arbete och försökte finna en plats i huvudstaden. Vissa hade även skaffat barn som måste försörjas i den nya stadsmiljön. De skolade smeds- och skomakargesällerna och övriga hantverkare var i en helt annan ställning då de strävade till en plats på en större arbetsmarknad. De hade ett eget yrke som de kunde vara stolta över.”
Översättning H.L.

²⁴² Även i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* gör Waris skillnad mellan de yrkeskunniga och de icke-yrkeskunniga genom att påpeka att den förra gruppen kunde känna själslig tillfredsställelse av det arbete de utförde. Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 151–152, 156. Om hur rationaliseringen minskade på arbetslusten och gjorde människor passiva och ointresserade, se

Yrkeskunskapens könskodning under den finländska industrins inledande stadier har diskuterats av annan forskning. I sin studie över arbetsförhållanden i Finland vid sekelskiftet 1900 skriver Kari Teräs att yrkeskunskapen var könsbestämd. De yrken som krävde längre lärotid var starkt mansdominerade och processen från lärling till yrkesman fungerade som en initiationsrit, där den unga pojken blev en fullvuxen man.²⁴³ Waris nämner processen från lärling till yrkesman i kapitlet i *Helsingfors stads historia* (1950).

Lärlingarnas och gesällernas utbildning till yrkeskickliga hantverkare och de gamla fäderneärvda moraliska åskådningarnas inplantning i det unga växande släktet inom skrånas och gesällföreningarnas ram var en konservativ faktor i den snabbt växande stadens arbetarvärld.²⁴⁴

Waris betonade å ena sidan den yrkeskunskap som gick i arv från äldre till yngre män och å andra sidan hur hela institutionen var en stabiliserande faktor i det snabbt förändrande samhället.

I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* diskuterade Waris på flera ställen bristen på yrkeskunskap i olika branscher. Även här var den s.k. yrkesokunskapen könad, men på ett annat sätt än i *Työläisyhteiskunnan syntyminen*.

Ja kun yhä etenevä rationalisointi, jota sotatarviketuotanto on entisestäänkin jouduttanut, tekee mahdolliseksi jakaa työprosessin yhä yksinkertaisempiin vaiheisiin, avaa tämä nuorille, opinkäymättömille, mutta näppärille naisille yhä uusia työmahdollisuuksia koneellistuvassa teollisuudessa.²⁴⁵

Ett av de karakteristiska dragen i den finländska industrin var enligt Waris det stora antalet kvinnor. Då Waris behandlade de olika områdena inom industrin återkom han på flera ställen till det ökande antalet kvinnliga arbetare som saknade yrkeskunskap.

Heikki Waris, *Yksilö ja yhteiskunta: yleisradion opintoesitelmäsarja 1948–1949. 5. opintokirje, teollistumisen vaikutus sosiaaliin oloihin* (Helsinki: Yleisradio 1948), 7–8.

²⁴³ Teräs, *Arjessa ja liikkeessä*, 45.

²⁴⁴ Heikki Waris, 'Huvudstadssamhället', *Helsingfors stads historia. 3.2 Perioden 1809–1975*, red. Eirik Hornborg et al. (Helsingfors: Helsingfors stad 1951), 88.

²⁴⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 147. "Den framskridande rationaliseringen, som har accelererats på grund av krigsvaruproduktionen, gör det möjligt att dela arbetsprocessen i allt enklare moment. Detta ger unga och obildade, men fingerfärdiga kvinnor allt fler arbetsmöjligheter i den mekaniserade industrin." Översättning H.L.

Metallityöntekijöissä on aikaisemmin ollut vain vähän naisia (9 % v. 1936), mutta sota-aikana ja sen jälkeen naisten määrä on yhä kasvanut (15 % v. 1945) metalliteollisuudessa, jonka moniin hyvin yksinkertaistettuihin mekaanisiin tehtäviin on voitu ottaa entistä enemmän naisia.²⁴⁶

Om den kvinnodominerade konfektionsindustrin skrev Waris:

Kaikki nämä teollisuuden alat ovat miltei poikkeuksetta pitkälle koneellistettuja, ja työntekijöistä tulee näin ollen tarkoin rationalisoidun osatyön tekijöitä, joilta vaaditaan näppäryyttä ja kätevyyttä, vaikkakaan ei yleensä pitkää oppiaikaa.²⁴⁷

Waris såg att mekaniseringen och rationaliseringen av industriarbetet gav utrymme åt utbildad kvinnlig arbetskraft. Flera historiker har uppmärksammat hur teknologins utveckling under 1900-talet inverkade på könssegregeringen på arbetsmarknaden samt hur kvinnors och mäns yrkeskunskap definierades. Deborah Simonton visar hur mekaniseringen vid industrialiseringens tidigaste fas segregerade kvinnliga och manliga arbetare och förmanligade yrken som tidigare hade skötts manuellt av kvinnor.²⁴⁸ Samtidigt konstruerades begreppen *skilled* och *unskilled* utgående från kön. Gertjan de Groot och Marlou Schrover argumenterar för att begreppen inte motsvarade en objektiv värdering av mängden kunskap som krävdes för ett arbete, utan berättade mera om hur olika prestationer värderades. Arbete som kvinnor utförde klassificerade ofta som icke-yrkeskunnigt, även i sådana fall där mycket erfarenhet krävdes för att kunna utföra arbetet men där kunskapen ansågs vara en självklar kvinnlig egenskap.²⁴⁹ I takt med att industrialiseringen framskred, framstod den accelererade mekaniseringen och rationaliseringen som orsaker till att kvinnor i större utsträckning fick tillträde till industriellt arbete, eftersom arbetet krävde både mindre kroppslig

²⁴⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 154. ”Bland metallarbetarna har det tidigare endast funnits få kvinnor (9 % år 1936) men under och efter krigsåren har kvinnornas antal bara vuxit (15 % år 1945) i metallindustrin. Man har kunnat ta allt fler kvinnor till de mycket enkla mekaniska uppgifterna.” Översättning H.L.

²⁴⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 155. ”Alla dessa industrigrenar är nästan undantagslöst långt mekaniserade och arbetstagaren är därmed en del av det rationaliserade arbetet som kräver fingerfärdighet och händighet men sällan lång lärotid.” Översättning H.L.

²⁴⁸ Deborah Simonton, *History of European Women's Work. 1700 to the Present* (New York: Routledge 1998), 145–147.

²⁴⁹ Gertjan de Groot & Marlou Schrover, 'General Introduction', *Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, eds. Gertjan de Groot & Marlou Schrover (London: Taylor & Francis 1995), 6. Se även Simonton, 143.

styrka och skolning. Yrkeskunskap förblev dock en markör för det hierarkiska förhållandet mellan olika arbetare och enligt Simonton blev kvinnor sinnebilder för den fogliga, förnöjda och okunniga arbetaren.²⁵⁰

År 1948 var det inte endast industrin som var en växande näringsgren och som attraherade icke-yrkeskunniga kvinnor. Även den expanderande handeln skapade möjligheter för kvinnor utan yrkesskolning att ta sig in på arbetsmarknaden.

Liikealalle pyrkii näet aina paljon ammattipätevyydeltään heikkoa väkeä, varsinkin naistyöntekijöitä, joilta puuttuu joko henkiset edellytykset taikka koulutus – tai molemmat – ja jotka siksi joutuvat helposti työttömiksi ja joitten sijoittaminen jälleen tuottavaan työhön on usein työnvälityksen hankalimpia tehtäviä.²⁵¹

Inte alla kvinnliga yrkesutövare saknade yrkeskunskap. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* nämnde Waris två kvinnodominerade yrken som krävde hög skicklighet eller lång skolning, nämligen bagare och tandläkare.²⁵² Men då avsaknaden av yrkeskunskap diskuterades var den alltid företrädd av kvinnor. I stället för yrkeskunskap lyfte Waris fram andra kvaliteter som kännetecknade goda kvinnliga arbetare, som att de var händiga och fingerfärdiga (*näppärä*).²⁵³ Eventuellt var fingerfärdig ett begrepp som användes för att annorlundagöra vissa grupper av arbetare. Waris använde nämligen begreppet även då han i en artikel i *Suomalainen Suomi* beskrev den afroamerikanska arbetaren.²⁵⁴

Vad ville Waris belysa och argumentera för genom att poängtera kvinnornas höga andel, speciellt inom industrin men även inom andra branscher, samt bristen på utbildning och kunskap bland dessa kvinnor? Det faktum att kvinnor i allt högre grad hade möjlighet att komma in i det industriella arbetet hade enligt Waris konsekvenser för arbetarnas ställning och hur det industriella arbetet utvecklades. Då Waris diskuterade den höga andelen kvinnliga arbetare som ett av den finländska industrins karakteristiska drag skrev han:

²⁵⁰ Simonton, 228–229.

²⁵¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 166. ”Yrkesmässigt svagt folk söker sig ofta till handeln, i synnerhet kvinnliga arbetare, som antingen saknar personliga förutsättningar eller utbildning – eller både och – och som därför lätt bli arbetslösa och vars omplacering i det produktiva arbetet hör till arbetsförmedlingens svåraste uppgifter.” Översättning H.L.

²⁵² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 155, 171. Om yrkesskickligheten bland kvinnliga boktryckare på 1800-talet se även Waris, ’Helsinkiäisyhteiskunta’, 126.

²⁵³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 147, 155.

²⁵⁴ Heikki Waris, ’Terveisiä pumpulipelloilta!’, *Suomalainen Suomi* 21 (2/1953), 115.

Tämä kehityssuunta vaikuttaa toisaalta työvoimapolitiikkaan varsinkin teollisuuden laajentumiskausina, jolloin koulutetusta työvoimasta yleensä on puutetta. Toisaalta se vaikuttaa palkkatyöväen sosiaaliseen rakenteeseen, erityisesti sen palkkatason kehitykseen sekä järjestyneisyyteen eri aloilla.²⁵⁵

Enligt Waris inverkade kvinnors närvaro i det industriella arbetet på hela arbetarklassens sociala struktur, eftersom kvinnor inte krävde bättre löner eller var intresserade av att organisera sig fackligt. Waris diskuterade inte hur situationen inverkade på de kvinnliga arbetarna själva, utan problemen relaterades till det industriella arbetet i sin helhet och indirekt till de manliga arbetarnas position.²⁵⁶ Därmed ger Waris sätt att beskriva kvinnliga arbetare bilden av att kvinnors industriarbete inte var en organisk del av det industriella yrkeslivet, och som kapitlet om familj också belyser, inte heller av familjelivet. Förutom att han presenterade kvinnor som ett kännetecken för industriarbetet i Finland, var den könsbaserade indelningen en återkommande referens i Waris genomgång av de olika delarna av den finländska industrin. För varje yrkeskategori nämndes procentuella andelen kvinnliga arbetare, men kön var inte endast en demografisk kategori utan berättade både om yrkets svårighetsgrad och dess status. Kvinnliga industriarbetare presenterades som ett problem på arbetsmarknaden eftersom det sänkte lönerna och försvagade den fackliga organiseringen. På ett liknande sätt beskrev Waris ryska arbetare i kapitlet 'Huvudstadssamhället' i *Helsingfors stads historia* från år 1950. De ryska arbetarna utgjorde ett främmande arbetarelement som tog arbete från och sänkte levnadsstandarden för de finska arbetarna.²⁵⁷

Syftet med att lyfta fram den höga andelen kvinnliga industriarbetare var även att placera Finland på en utvecklingslinje. Vid tiden för publiceringen av *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* utgjorde kvinnor ca 30 % av industriarbetarna, vilket Waris poängterade var en märkbart högre siffra än i andra nordiska

²⁵⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 147. ”Den här utvecklingen inverkar dels på arbetskraftspolitiken under industrins expansionstid då det allmänt råder brist på utbildad arbetskraft. Dels inverkar den även på arbetarnas sociala struktur, i synnerhet lönenivåns utveckling och organiseringen i olika branscher.” Översättning H.L.

²⁵⁶ Deborah Thom som studerat kvinnliga arbetare i ammunitionerindustrin under första världskriget i England, har visat hur oorganiserade kvinnliga arbetare utan yrkesskolning alltid framställdes som ett problem för hela industrin. Hur situationen inverkade på kvinnorna själva diskuterade däremot inte. Deborah Thom, ”’A Revolution in the Workplace’? Women’s Work in Munitions Factories and Technological Change 1914–1918”, *Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, eds. Gertjan de Groot & Marlou Schrover (London: Taylor & Francis 1995), 107.

²⁵⁷ Waris, 'Huvudstadssamhället', 109.

länder, för att inte tala om andra västerländska länder. Till skillnad från andra länder hade kvinnors andel i industriarbetet dessutom stadigt ökat i Finland.²⁵⁸ Genom att jämföra andelen kvinnliga industriarbetare i Finland med antalet i länder där levnadsstandarden var högre och den industriella utvecklingen längre hunnen blev kön ett medel för att bestämma graden av modernitet i den finländska industrin.

I huvudsak var det kvinnor inom det industriella arbetet som Waris framställde som ett problem, och speciellt då deras antal ökade i branscher som traditionellt hade varit mansdominerade. Kvinnodominansen i tandläkarkåren väckte inte alls samma bekymmer.²⁵⁹ Men det fanns även yrken utanför de rent industriella där Waris poängterade vilka konsekvenser en kvinnodominans kunde ha. Angående kvinnodominansen inom läraryrket skrev Waris: ”Mutta sitä suurempi on naisvalta opetuslaitoksessa (7 000–14 000), jossa opettajakunnan nopea naisistuminen on sekä sosiaalisista että kasvatuksellisista syistä antanut paljon huolen aiheita.”²⁶⁰

Kvinnors förvärvsarbete, och i synnerhet industriarbete, diskuterades alltså i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* i huvudsak i förhållande till de problem det förorsakade. Då kvinnors förvärvsarbete nämndes av andra samtida socialpolitiker, såsom Reino Lento och lite senare Olavi Riihinen, diskuterades det inte i förhållande till låg organiseringsgrad eller dålig löneutveckling. Lento och Riihinen associerade i stället kvinnors höga yrkesfrekvens under 1900-talets första hälft med ökad jämställdhet.²⁶¹ Waris sätt att beskriva kvinnliga industriarbetare hade i stället fler likheter med sättet som Eino Kuusi beskrev dem i verket *Sosiaalipolitiikka* från 1931. Waris framställning kan snarast betraktas som en avskalad version av Kuusis, som ingående utredde skillnaderna mellan kvinnors och mäns fysiska förmågor och uppgifter i samhället. Efter en genomgång av argumenten för och emot särlagstiftning för kvinnliga arbetare konkluderade Kuusi att skyddslagstiftningen skulle styras av biologiska faktum. Kvinnor var dels fysiskt svagare än männen, dels var de mödrar till nationens framtida generation. Av

²⁵⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 146–147.

²⁵⁹ Som kuriosita kan nämnas att Heikki Waris fru Emmi Waris arbetade som tandläkare.

²⁶⁰ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 171. ”Men desto större är kvinnodominansen inom skolväsendet (7000–14000), där det snabba feminiserandet av lärarkåren har skapat mycket bekymmer, både ur social- och uppfostringspunkter.” Översättning H.L.

²⁶¹ Reino Lento, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1951), 62. Olavi Riihinen, *Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus* (Porvoo: WSOY 1965), 35–36.

praktiska orsaker och på grund av nationella intressen skulle de därför behandlas som en skild grupp.²⁶²

År 1974 publicerades den andra upplagan av *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. I översiktverket diskuterade Waris kvinnors industriarbete på samma sätt som han hade gjort 26 år tidigare i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Även i denna bok lyftes kvinnors stora andel av industriarbetskraften fram, liksom dess inverkan på lönenivån, den fackliga organisering samt familjelivet.²⁶³ I båda verken nämnde han även ett annat problem som det kvinnliga industriarbetet medförde, nämligen frågan om skyddslagstiftning för kvinnor i form av nattarbetsförbud. Nattarbetsförbudet hörde till en av de stora tvistefrågorna bland kvinnoakskvinnorna vid sekelskiftet 1900. År 1919 utfärdade ILO en konvention om kvinnligt nattarbetsförbud, som majoriteten av de europeiska länderna ratificerade.²⁶⁴ Finland, Danmark och Norge utgjorde dock undantagen. Ulla Wikander framför att det för Finlands del berodde på att kvinnor hade varit valbara sedan 1906 och de kvinnliga riksdagsledamöterna var övervägande negativt inställda till ett nattarbetsförbud.²⁶⁵ Inte heller bland de manliga riksdagsledamöterna fanns det någon större vilja att införa nattarbetsförbud.²⁶⁶ En undersökning bland nattarbetande kvinnor hade dessutom visat att lagen saknade understöd bland de berörda kvinnorna.²⁶⁷ Det faktum att Finland aldrig införde lagen var någonting som Waris uppmärksammade upprepade gånger. I en text från 1965 beskrev Waris avsaknaden av ett nattarbetsförbud i Finland som ett besynnerligt rudiment från kvinnorörelsens kraftdagar vid 1900-talets början och någonting som skilde Finland från alla andra västerländska länder.²⁶⁸ Fortfarande år 1980, då sista upplagan av *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* publicerades, fanns diskussion om nattarbetsförbud för kvinnor kvar.²⁶⁹

---

²⁶² Eino Kuusi, *Sosiaalipolitiikka II* (WSOY: Porvoo 1931), 527.

²⁶³ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 29.

²⁶⁴ ILO-konventionen var en uppdatering av ett fördrag om kvinnligt nattarbetsförbud som hade slutits i Bern år 1906 mellan 14 stater. Se t.ex. E. Kuusi, 554.

²⁶⁵ Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919* (Göteborg: Makadam 2006), 325–326.

²⁶⁶ Irma Sulkunen, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantumisen* (Helsinki: Hanki ja jää 1989), 52.

²⁶⁷ Wikander, 325–326.

²⁶⁸ Heikki Waris, 'Lasten päivähoiton sosiaalipoliittinen perustelu', *Lapsi ja nuoris* 24 (1/1965), 23.

²⁶⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1980, 114–115.

Likheterna mellan de båda översiktverken kan delvis förklaras av att mycket av det som Waris skrev senare var upprepningar av forskningsresultat från 1930-, 1940- och 1950-talen samt 1960-talets början. Delvis visade även annan forskning att frågor om ekonomisk jämställdhet inte engagerade de ledande socialpolitiska forskarna i Finland vid 1900-talets mitt. Inte heller Pekka Kuusi, som år 1961 publicerade sin plan för socialpolitikens utveckling, diskuterade kvinnors förvärvsarbete. Kvinnor förekom i stället som mödrar i familjepolitiken eller som hustrur till förvärvsarbetande män.²⁷⁰ I kapitlet som behandlar familjen kommer jag att mera utförligt diskutera hur Kuusi positionerade kvinnor i familjepolitiken. Raija Julkunen har lyft fram att varken Pekka Kuusi eller någon annan samtida socialpolitiker lyckades förutspå den förändrade position kvinnor skulle komma att ha på arbetsmarknaden. Med tanke på att Kuusis verk skulle staka ut framtidens socialpolitiska frågor fick det enligt Julkunen konsekvenser för en del av de slutsatser han drog.²⁷¹

Annan forskning som mera direkt berörde kvinnors arbetsmarknadsdeltagande förutspådde en sjunkande trend. År 1955 publicerades Elisabeth Elfvengrens prognos över hur Finlands arbetskraft skulle utvecklas mellan 1950 och 1965. Elfvengren räknade med att kvinnornas yrkesfrekvens skulle sjunka i takt med att andelen sysselsatta inom jordbruket minskade, levnadsstandarden ökade och lönenivån steg. Paralleller drogs till utvecklingen i Sverige och USA där kvinnornas andel på arbetsmarknaden var lägre och levnadsstandarden högre. Elfvengren medgav det skenbart paradoxala i denna jämförelse, eftersom antalet yrkesverksamma kvinnor hade ökat både i Sverige och i USA under de föregående decennierna. Hon hävdade dock att prognosen tog i beaktande skillnader i yrkesmönster i de olika länderna och att Finland hörde till en av de få länder där kvinnor deltog i tungt arbete, vilket av allt att döma skulle minska kraftigt.²⁷²

Julkunen tolkar Elfvengrens prognos som ett uttryck för att samhällsvetarna enbart betraktade kvinnors förvärvsarbete som en ekonomisk nödvändighet.²⁷³ Den husmorsideologi som växte sig stark i västerländska länder under 1950-talet blev aldrig en realitet i Finland, men Elfvengrens prognos visar hur förväntningshorisonten såg ut inför 1960-talet. Julkunen poängterar dock att den här synen inte var allena rådande bland samhällsvetare på 1950-talet. 1956 publi-

---

²⁷⁰ Pekka Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka* (Porvoo: WSOY 1961), 22, 204–206.

²⁷¹ Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset', 15.

²⁷² Elfvengren, 138, 140, 209.

²⁷³ Julkunen, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', 147. Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset', 16.

cerades Alva Myrdals och Viola Kleins verk *Kvinnans två roller* som argumenterade för kvinnors rätt att kombinera förvärvsarbete och familj. Alva Myrdals texter var välkända för de ledande forskarna i Finland, men de hänvisade inte till den här dimensionen av hennes texter.²⁷⁴

Trots likheterna mellan *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* och *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* då det handlade om kvinnors industriarbete var Waris syn på kvinnligt förvärvsarbete inte oföränderlig. I artikeln 'Lasten päivähoidon sosiaalipoliittinen perustelu' (Dagvårdens socialpolitiska motiv) från 1965 diskuterade Waris de olika faktorer som bidrog till behovet av dagvård. En av dessa var naturligtvis mödrarnas förvärvsarbete och Waris poängterade igen den höga andelen förvärvsarbetande kvinnor i Finland jämfört med andra länder. 1965 såg dock Waris att detta var en utveckling som inte skulle ändra och att dagvården borde utvecklas med detta i åtanke. Då Waris år 1948 diskuterade kvinnors förvärvsarbete och i synnerhet industriarbetet hade det varit i relation till de problem det förorsakade. År 1965 poängterade han jämställdheten mellan könen genom att koppla samman kvinnors höga förvärvsfrekvens med det faktum att Finland hade varit först i Europa med kvinnlig rösträtt.²⁷⁵ Även i andra texter från 1960-talet nämnde Waris att Finland införde kvinnlig rösträtt som första land i Europa samt den jämna könsfördelningen bland universitetsstudenterandena, i syfte att poängtera den tidiga utvecklingen i Finland på de här områdena.²⁷⁶ Då Waris diskuterade bildningsnivån i Finland i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* lyfte han fram kvinnor som en symbol för bildningens höga uppskattning i Finland.

Tämä korkeimman sivistystason osoitin selittyä osalta siitä erikoisuudesta, että Suomen kaikissa korkeakouluissa yhteensä on yhtä paljon mies- ja naisopiskelijoita. Lukuvuonna 1967–68 tultiin jo *fifty-fifty* linjalle. Tällaista tosiasiallista tasavertaisuutta korkeakouluopiskeluun ei ole muissa maissa. Naiset saivat Suomessa valtiollisen äänioikeuden aikaisemmin kuin missään muussa Euroopan maassa ja Suomessa naisten osuus aktiivisesta työvoimasta erityisesti teollisuudessa on jo kauan ollut poikkeuksellisen korkea.²⁷⁷

²⁷⁴ Se t.ex Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipoliittikka* 1961, 32.

²⁷⁵ Waris, 'Lasten päivähoidon sosiaalipoliittinen perustelu', 22–24.

²⁷⁶ Se t.ex. Heikki Waris, *Samhället Finland. En sociologisk strukturanalys* (Stockholm: Sveriges Finlandsföreningars riksförbund 1961), 38.

²⁷⁷ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 86–87. "Den höga bildningsnivån förklaras delvis av det specialförhållandet att det finns lika många kvinnliga som manliga höskolestuderanden i Finland. Under läsåret 1967–68 uppnåddes redan ett *fifty-fifty* förhållande. Sådan faktisk jämlikhet i högskolestudier existerar inte i andra länder. Kvinnor fick

Trots att Waris tidigare i boken hade framfört de problem kvinnliga industriarbetare medförde och Finlands eftersläpning i frågan om nattarbetsförbudet, användes exakt samma förhållande på andra ställen för att hänvisa till utveckling och modernitet. Det gemensamma var dock att kön användes som en markör för utveckling.

Trivsel och yrkeskunskap

Det var inte endast i Heikki Waris egen produktion som indelningen i yrkeskunniga och icke yrkeskunniga arbetare var grundläggande. Även i Jouko Siipis doktorsavhandling *Palkkatyöväen viihtyvyys* (Löntagarnas trivsel) från år 1954 var indelningen grundläggande. Siipis avhandling gränsade till två centrala forskningsområden vid ämnet socialpolitik. För det första anknöt avhandlingen till temat anpassning, eftersom studiens syfte var att se hur industri- och byggarbetare trivdes på bostadsorten. Siipi hade tidigare samarbetat med Waris samt Vieno (Faina) Jyrkilä och Kyllikki Raitasuo på undersökningen över hur den karelska befolkningen hade anpassats på de nya bostadsorterna efter andra världskriget. Avhandlingen om arbetarnas trivsel tog upp flera liknande frågor som de som hade behandlats i studien om karelarna. För det andra var avhandlingen även en del av den arbetssociologiska inriktningen som startade i Waris regi på 1950-talet, eftersom avhandlingen fokuserade på trivseln hos vissa specifika yrkesgrupper. Som jag har diskuterat i avhandlingens andra kapitel var det forskningsområdet *industrial relations*, arbetssociologi, som tilldrog sig det största forskningsintresset efter att Heikki Waris hade tillträtt professorsstolen i socialpolitik. Genom att fokusera på arbetarnas trivsel följde Siipi den utveckling socialpolitiken tog efter andra världskriget. I granskningen av Siipis avhandling framhöll Waris att avhandlingstemat var modernt och i linje med socialpolitikens internationella utveckling, där befolkningens ökade trivsel lyftes fram som ett av socialpolitikens främsta mål.²⁷⁸

Siipi studerade hur manliga arbetare trivdes i hemmet, på hemorten och på arbetsplatsen. Kvinnliga arbetare hade inkluderats i ett inledande stadium, men då svaren de gav skilde sig så mycket från männens valde Siipi att lämna dem

---

statlig rösträtt i Finland tidigare än i något annat europeiskt land och i Finland har kvinnors andel av den aktiva arbetskraften, framför allt i industrin, redan länge varit synnerligen hög jämfört med andra länder.” Översättning H.L.

²⁷⁸ Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 29.5.1954 § 5 bilaga Wa, Statsvetenskapliga fakultetens arkiv, Helsingfors universitets centralarkiv, Helsingfors.

utanför studien.²⁷⁹ De undersökta männen delades in i kunniga och icke-kunniga fabriksarbetare samt kunniga och icke-kunniga byggarbetare. Resultaten i studien pekade på två faktorer som klart ökade på männens trivsel; medvetenhet om den egna positionen i arbetslivet och förekomsten av en familj. Familjen var en stabiliserande faktor för såväl de yrkeskunniga som de icke-yrkeskunniga. Barnen och fruarna framstod som viktiga för hur väl den arbetande mannen trivdes på bostadsorten och viljan att bo kvar, även för dem som saknade yrkeskunskap som överlag uppvisade på en lägre grad av trivsel.

R2 [byggarbetare utan yrkeskunskap] ryhmässä riippuvat mielipiteet kotonaviihtyvyydestä, työviihtyvyydestä, työtyytyvyydestä, paikkakunnalla viihtyvyydestä sekä tosiasiallinen vapaa-ajan vietto ja ennen muuta muuttohalu vielä suurelta osalta siitä, eletäänkö edelleen ”vapaita nuoruusvuosia” vai onko jo vakiinnuttu ”vanhan miehen” ja perheenelättäjän asemaan, jolloin tyytyväinen tai ehkä lähinnä alistunut mieliala alkaa olla voitolla.²⁸⁰

Även i de citat som Siipi hänvisade till framträdde familjens och i synnerhet hustruns betydelse för männens trivsel.

Totta j-auta sitä muijan kanssa viihtyy, kun kaks’ viikkoa naimisissa oltu.²⁸¹

Siipi analyserade dock inte citaten närmare, vilket även Raija Julkunen har uppmärksammat i sin artikel om kvinnliga arbetare i arbetssociologin. Enligt Julkunen lyfte citaten fram kvinnors betydelse på ett så tydligt sätt att en modern forskare, med större känslighet för frågor om kön, troligtvis skulle ha analyserat citaten närmare.²⁸²

²⁷⁹ Jouko Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisten palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnillaan* (Helsinki 1954), 50–51. I utlåtandet till Siipis avhandling framhöll Waris exkluderandet av kvinnorna som en styrka i avhandlingen, eftersom det hade gjort undersökningsgruppen enhetlig. Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 13.11.1954 § 7 bilaga Waris Siivestä, Statsvetenskapliga fakultetens arkiv, Helsingfors universitets centralarkiv, Helsingfors.

²⁸⁰ Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, 174. ”Åsikterna om hur man trivs hemma, på jobbet, på bostadsorten och med fritidsaktiviteterna samt framför allt viljan att flytta är i R2-gruppen i stor utsträckning beroende på om man ännu lever ’fria ungdomsår’ eller om man redan har en ’gammal mans’ och familjeförsörjares ställning. Då är man nöjd, eller kanske snarare resignerad.” Översättning H.L.

²⁸¹ Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, 105. ”Klart som f-n att man trivs med sin kvinna när man varit gifta i två veckor.” Översättning H.L.

²⁸² Julkunen, ’Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa’, 149.

Överlag visade studien att de kunniga arbetarna på flera sätt var bättre anpassade och att de vittnade om en högre grad av trivsel. I studien målade Siipi upp en bild av en typisk yrkeskunnig manlig arbetare. Han var en familjefar som trivdes bäst i familjens sällskap och i det egna hemmet. Han värdesatte en god bostad och strävade enligt Siipi till ett småborgerligt liv. Yrkesskickligheten var alltså viktig för hur väl en arbetare trivdes på bostadsorten. Siipi poängterade emellertid att det inte handlade om den faktiska graden av skicklighet. Det som var avgörande var i stället hur medveten arbetaren var om sin egen yrkesskicklighet.²⁸³ Dessa arbetare ställde högre krav på sig själv och på sin omgivning. De var medvetna om sin position och hade ideal som de ville leva upp till. Siipi menade att de skapade en bild av sig själva som kanske inte alltid motsvarade verkligheten men som visade att de hade höga förväntningar.²⁸⁴ Medvetenhet var alltså nyckeln till de manliga arbetarnas trivsel.

3.4 Aktiva arbetare

Nopeasti paisuneen, laajentuneen järjestöelämän piirissä on tapahtunut johtamiskykyisen kansalaisaineksen seuloutuminen, johtajuuden ilmeneminen. Niinpä nuoruuden vuosina järjestöissä ilmennyt aktiivisuus on ollut vaikuttamassa siihen seulontaan, siihen valintaan, joka kunnallisen itsehallinnon sekä valtiollisen kansanvallan puitteissa on sittemmin suoritettu. Valtioelämän johtaviin tehtäviin on kohonnut erityisesti niitä kansalaisia, jotka ovat saaneet ikään kuin peruskoulutuksensa järjestöelämässä. Tälläkin kohdalla pitää paikkansa eräitten tutkijain esittämä kasautumisen teoria: harrastukset, aktiivisuus, toiminnallisuus kasautuu tiettyihin yksilöihin; näistä tulee usein yhteiskunnan johtohenkilöitä.²⁸⁵

Då Waris diskuterade föreningslivet i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* från 1974 poängterade han hur fackföreningsverksamhet formade individen. Enligt

²⁸³ Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, 163–164, 185–186.

²⁸⁴ Siipi, *Palkkatyöväen viihtyvyys*, 109–110, 176–177.

²⁸⁵ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 122. ”Inom det snabbt utvidgade föreningslivet har medborgarmaterialet med ledarförmågor och ledaregenskaper gallrats fram. Föreningsaktivitet vid en ung ålder har medverkat till sällningen och valet som sedan skett inom det kommunala självstyret och det statliga folkstyret. Speciellt de medborgare som fått en typ av grundutbildning inom föreningslivet, har stigit till statens ledande uppgifter. Även på den här punkten stämmer anhopningsteorin som vissa forskare har framfört, att intressen, aktivitet och handlingskraft hopas hos vissa individer, som ofta blir samhällets ledande personer.” Översättning H.L.

Waris var fackföreningsverksamhet, aktivitet och ledarskap nära behäftade med varandra. Ur fackföreningarnas led sållades de aktivaste medborgarna fram, de med ledarförmågor, vilket senare kom hela samhället till gagn. Waris skrev om synbart könsneutrala kategorier, som medborgare och individer, men vid en jämförelse med andra texter skrivna av Waris och övriga socialpolitiker är det klart att begreppen medborgare och individ hänvisade till män. Dels påpekade Waris genomgående kvinnors låga organiseringsgrad samt ringa intresse för fackföreningsverksamhet, dels baserade Waris sina slutsatser om föreningsaktivitet och ledarskap på en avhandling av Paavo Seppänen som hade visat på sambandet mellan fackföreningsaktivitet och goda arbetsprestationer bland manliga arbetare.

Jag ska utgående från två avhandlingar som Waris handledde visa hur begreppen aktivitet, passivitet och reaktivitet användes för att skilja mellan olika typer av arbetare i de arbetssociologiska avhandlingarna. Delvis skapades skillnader mellan manliga och kvinnliga arbetare, men mera intressant är sättet som manliga idealbilder och motbilder konstruerades på. Jag uppmärksammar även att bilderna av de arbetande männen inte var statiska utan förändrades över tid.

Aktiva, passiva och reaktiva arbetare

Under den första arbetssociologiska vågen på 1950-talet undersöktes normer, relationer och attityder bland industriarbetarna. Genom enkätundersökningar och intervjuer med arbetare på en och samma arbetsplats skapade forskarna heltäckande bilder av arbetarnas inställning till arbetet och arbetsplatsen samt av relationerna mellan arbetare och överordnade. Paavo Koli studerade i sin avhandling *Ennakkoluuloista teollisuuden organisaatiossa* (Om fördomar i den industriella organisationen) från år 1955 arbetarnas fördomar gentemot sina överordnade. Koli satte fokus på hur konflikter uppstod i den sociala interaktionen på arbetsplatsen samt hur arbetarnas förutfattade meningar inverkade på deras inställning till arbetet och den industriella organisationen.²⁸⁶ Avhandlingen var socialpsykologisk till karaktär och nästan uteslutande baserad på aktuell amerikansk forskning och teoretisering.²⁸⁷ Uppslag för avhandlingen hade Koli fått då han studerade vid University of Chicago läsåret 1950–1951.²⁸⁸ I avhandlin-

²⁸⁶ Paavo Koli, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä* (Porvoo: WSOY 1955), 19.

²⁸⁷ I utlåtandet av avhandlingen kritiserade Waris Koli för att ha förbigått den europeiska forskningen som hade bedrivits på området. Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 26.11.1955 § 10 bilaga A, Statsvetenskapliga fakultetens arkiv, Helsingfors universitets centralarkiv, Helsingfors.

²⁸⁸ Heikki Lakkala & Seppo Randell, *Paavo Koli – yliopistomies ja edelläkävijä* (Tampere:

gen arbetade Koli med tre olika idealtyper utformade enligt arbetarnas upplevelser av social och ekonomisk diskriminering. De aktiva arbetarna saknade helt fördomar mot arbetsledningen. De reaktiva arbetarna hade negativa fördomar mot arbetsledningen. De passiva hade s.k. positiva fördomar mot arbetsledningen, dvs. de ansåg att det var rätt och riktigt att de var sina chefer underdåniga. Studiens huvudsakliga syfte var att försöka förstå hur reaktiva åsikter formades; de aktiva undersöktes som ett jämförelseobjekt medan de passiva helt föll bort ur studien på grund av deras ringa antal.²⁸⁹ Redan tidigt i studien diskuterade Koli vilken typ av arbetare som var bäst och vilka som var problematiska. Koli beskrev den reaktiva arbetaren som rebellisk, tjurskallig, misstänksam och missnöjd. Dessa egenskaper och fördomar som de reaktiva arbetarna hade gentemot arbetsledningen innebar att de inte kunde leva upp till sin fulla arbetspotential. Endast de aktiva arbetarna, som saknade de mentala hinder som fördomarna utgjorde, hade möjligheten att bli den bästa sortens arbetare.²⁹⁰

Uppgiften blev då att försöka utröna hur och i vilka sammanhang de reaktiva eller de aktiva åsikterna hade formats. Resultaten var intressanta. Kolis undersökning visade nämligen inte att de reaktiva arbetarna var missnöjda med arbetet i sig eller att de vantrivdes på arbetsplatsen och att detta skulle ha varit roten till deras negativa förhållningssätt. Tvärtom trivdes de bättre än de aktiva med sina arbetsuppgifter.²⁹¹ Orsaken till den reaktiva attityden stod i stället att finna utanför arbetet och arbetsplatsen. Det visade sig att de reaktiva i mycket högre grad understödde arbetarrörelsen och oftare var fackföreningsmedlemmar. De aktiva var politiskt likgiltiga och en majoritet var inte ansluten till en fackförening. Läget var omvänt då i fråga om åsikterna om religion. Där var de reaktiva klart mera negativa eller likgiltiga än de aktiva. Enligt Koli kunde detta delvis förklara de aktivas inställning. Den kristna tron innebar att de såg alla som likvärdiga och därmed inte gjorde någon skillnad mellan arbetare och överordnade.²⁹²

Till skillnad från Siipi och Seppänen studerade Koli både manliga och kvinnliga arbetare i sin avhandling och framhöll att skillnaderna dem emellan var av stort intresse för studien.²⁹³ De manliga arbetarna var dock det huvudsakliga

---

Tampereen yliopisto 1984), 9.

²⁸⁹ Koli, 52–63.

²⁹⁰ Koli, 64.

²⁹¹ Koli, 231.

²⁹² Koli, 82–95, 186.

²⁹³ Koli, 39. ”Vi ville i första hand undersöka de manliga arbetarnas reaktioner på våra frågor; provundersökningen hade endast skett i mansdominerade fabriker i Finland och USA och dessutom ansåg vi det viktigt med enhetlighet i fråga om kön.” Översättning H.L.

studieobjektet, vilket framkommer ur Kolis beskrivning av studiens allra första skeden.

Halusimme tutkia lähinnä miestyöntekijöiden reaktioita harkitsemiimme ärsykyksiin; koetutkimuksemme olivat tapahtuneet yksinomaan miesvaltaisissa tehtaissa Suomessa kuin Yhdysvalloissakin ja toisaalta pidimme sukupuoltakin tasarakenteisuuden kriteerinä.²⁹⁴

De kvinnliga arbetarna fungerade då närmast som en kontrast. Studien gav dessutom på flera punkter endast vaga resultat för de kvinnliga arbetarnas del, eftersom många av frågorna inte engagerade de kvinnliga arbetarna. De skrala resultaten föranledde Koli att betrakta kvinnorna som blekare versioner av de idealtyper han hade ställt upp. Kvinnorna fanns med i såväl den reaktiva som den aktiva kategorin men deras åsikter var klart mindre markerade än männens. Däröver hävdade Koli att kvinnor ofta formade sina åsikter efter männen.

Tehtaissa, joissa on sekä mies- että naistyöntekijöitä, ovat naiset alttiita tehtaitensa miesten asenteille ja mielipiteille. Näin voidaan olettaa olevan ennen kaikkea silloin, kun jokin kysymys ei varsinaisesti ole naisia kiinnostava, mutta jolla kumminkin on tärkeä sija työelämässä.²⁹⁵

De manliga arbetarna framstod alltså som en norm som kvinnorna efterföljde och de idealtyper som Koli hade uppställt framstår som formade utgående från manliga arbetare.

Paavo Seppänens avhandling *Tehdas ja ammattiyhdistys* (Fabriken och fackföreningen) från 1958 utkom tre år efter Kolis och behandlade den situation som hade uppstått på arbetsplatserna då antalet fackföreningsmedlemmar ökat kraftigt efter andra världskriget. Han studerade de manliga arbetarnas s.k. dubbla lojalitet mot arbetsgivaren och mot fackföreningen. Även Seppänen delade in de studerade arbetarna i aktiva och passiva men på helt andra grunder än Koli. I Seppänens studie utgjorde de aktiva de som var aktiva inom fackföreningsrörelsen och de passiva de som var passiva inom den samma. Dessa två grupper jämfördes med varandra utgående från frågor om intresse för arbetet, beteende

---

²⁹⁴ Koli, 35.

²⁹⁵ Koli, 138. ”I fabriker där det finns både manliga och kvinnliga arbetare är kvinnorna benägna att böja sig efter männens attityder och åsikter. Man kan anta att detta speciellt gäller sådana frågor som inte direkt intresserar kvinnor men som är viktiga inom arbetslivet.” Översättning H.L.

på arbetsplatsen, relationer till andra arbetstagare, åsikter om fackföreningar samt åsikter om arbetsplatsens organisation. Studien gav entydiga resultat.

Aktiivisten työkäyttäytyminen on ollut passiivisten käyttäytymistä myönteisempää. Aktiiviset ovat pyrkinet lisäämään ammattitaitoaan enemmän kuin passiiviset, he ovat tehneet enemmän aloitteita, heillä on suurempi taipumus pysyä työpaikassaan, ja heidän työsuorituksensa on esimiesten arvioiden mukaan ollut passiivisten suoritusta parempi. Osallistuminen työhön on ollut sekä yrittämisen että tulosten osalta tehokkaampaa aktiivisilla kuin passiivisilla.²⁹⁶

På alla sätt framstod de fackföreningsaktiva som bättre arbetare än de passiva. De var yrkeskunniga och flitiga, vilket innebar att de presterade bättre än de passiva. De var även mera intresserade av att utbilda sig och förbättra sin yrkeskunskap. De var mer sociala och skapade närmare vänskapsband med andra arbetare. De tog fler initiativ till att förbättra förhållandena på arbetsplatsen samtidigt som de visade en större lojalitet gentemot arbetsgivaren genom att stanna längre vid samma arbetsplats. Även arbetsgivarna hade värderat de aktivas arbetsinsats högre än de passivas.²⁹⁷ Seppänen studerade dock inte endast de aktivas och de passivas beteende på arbetsplatsen och inställning till arbetet utan även hur de förhöll sig till arbetsgivarna och arbetsorganisationen. Även här var resultaten entydiga och Seppänen kunde visa på högre engagemang bland de fackföreningsaktiva, men möjligtvis på ett överraskande sätt. De aktiva var genomgående mer kritiskt och negativt inställda till arbetsledningen. Trots att de stannade längre vid samma arbetsplats uttryckte de en större önskan att byta. De var mera kritiska till lönesystemet, arbetsgivaren och åtgärder från ledningens sida att öka på produktionsintensiteten. De passiva kunde inte beskrivas som positivt inställda utan var snarare likgiltiga inför dessa frågor.²⁹⁸

Både Koli och Seppänen presenterade den aktiva arbetaren som en idealbild av den bästa sortens manliga arbetare, men hur detta ideal såg ut varierade stort. Kolis aktiva arbetare var nöjda med sin situation och höjde inte kritiska röster gentemot ledningen eller organisationen. Enligt Koli kunde de aktiva

---

²⁹⁶ Paavo Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys* (Povoo: WSOY 1958), 57–58. ”De aktivas beteende på arbetsplatsen har varit positivare än de passivas. De aktiva har strävat efter att öka sin yrkeskunskap mera än de passiva, de har oftare tagit initiativ, de är mera benägna att stanna på arbetsplatsen och enligt förmännen är deras arbetsprestationer bättre än de passivas. De aktiva har varit effektivare än de passiva både i fråga om försök och resultat.” Översättning H.L.

²⁹⁷ Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 27, 46, 52, 55, 57.

²⁹⁸ Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 93, 102, 112, 118, 121, 128, 142, 145, 147, 149.

arbetarna leva upp till sin fulla arbetspotential tack vare sitt fördomsfria förhållningssätt. De reaktiva arbetarna framstod som en tydlig motbild till idealet; de var kritiska, stridslystna och missnöjda. I en text publicerad 1956 analyserade Heikki Waris närmare de idealtyper som Koli hade ställt upp, där ingendera framställdes i vidare god dager. Enligt Waris var de med negativa fördomar en fläkt från tiden före arbetsmarknadsparternas samarbetsöverenskommelse 1940, medan de som saknade fördomar hade en världsbild som hade stannat på ett infantilt stadium eftersom de saknade förmågan att se sig själva och sina upplevelser som en del av ett större sammanhang.²⁹⁹

Waris hänvisade inte till Kolis idealtyper i sina senare verk. Där fick i stället Seppänens studie desto mera uppmärksamhet, troligtvis på grund av att resultaten sammanföll med Waris egna åsikter om vikten av fackföreningstillhörighet.³⁰⁰ Även i Seppänens avhandling var de aktiva arbetarna arbetsplatsens bästa arbetare, vilket resultaten otvivelaktigt hade bevisat. Men samtidigt var de kritiskt och ofta negativt inställda gentemot arbetsledningen och organisationen. Varför var skillnaden mellan hur aktiva arbetare beskrevs i Kolis och Seppänens avhandlingar så stor? Antti Eskola har uppmärksammat att Kolis reaktiva och Seppänens aktiva arbetare egentligen beskrev samma typ av arbetare, kritiska och fackföreningsaktiva, men i annorlunda ordalag. Detta berodde eventuellt på forskarnas egna åsikter om arbetarmannens position, men Eskola pekar på utvecklingen under de tre år som skiljde mellan avhandlingarna som avgörande för hur kritiska arbetare framställdes. Ett år efter att Koli hade disputerat bröt en generalstrejk ut och Eskola pekar på strejken som en vändpunkt för hur kritiska arbetare uppfattades. Strejken som varade i några veckors tid under mars månad var den mest omfattande strejken i Finland under 1950-talet. Ca 450 000 människor deltog i strejken, vilket utgjorde 10 % av Finlands befolkning.³⁰¹ Enligt Eskola visade strejken att missnöjet inte endast fanns bland vissa reaktiva element bland arbetarna, utan att det var utbrett och skulle tas på allvar.³⁰²

---

²⁹⁹ Heikki Waris, 'Työnjohdon ja työntekijäin väliset suhteet tieteellisen tutkimuksen kohteena', *Työ ja sana* (Helsinki: Suomen henkilökuntalehtien yhdistys 1956), 9–10.

³⁰⁰ Se t.ex. Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 122. Waris, *Teolliset suhteet tieteellisen tutkimuksen valossa*, 2–3. Repo, 196, 235.

³⁰¹ Tapio Bergholm, *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon* (Helsinki: Otava 2005), 484.

³⁰² Eskola, 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', 284. Se även Pauli Kettunen, 'Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivsforskningen i Finland', *Historisk tidskrift för Finland* 77 (3/1992), 410.

Könad aktivitet

Jag hävdar att sättet som Koli och Seppänen beskrev de aktiva, reaktiva och passiva arbetarna inte endast ska förstås som en beskrivning av olika typer av arbetare, utan mera bestämt som en beskrivning av olika manliga arbetare. Seppänen beaktade endast manliga arbetare och motiverade inte varför kvinnorna lämnades bort. Koli studerade både manliga och kvinnliga arbetare men hävdade att kvinnorna utgjorde blekare kopior av männen och att de formade sig efter dem. De studerade kvinnorna i Kolis avhandling visade på en ungefär likadan uppdelning i fackföreningsmedlemskap som männen, men Koli hävdade att de inte var lika påverkade av de normer och ideal som arbetarrörelsen och fackföreningarna skapade. ”Ammattiyhdistysmaailma on ikäänkuin miesten maailma, se on miesten harrastusalue kuten metsästys ja kalastus.”³⁰³ Sättet som forskarna beskrev aktiva och passiva respektive aktiva och reaktiva arbetare på passar in i en modell för manliga idealbilder och motbilder. Forskarna skapade ett dikotomiserat förhållande mellan olika typer av manliga arbetare, där en framstod som idealt och den andra som problematisk baserade på såväl köns- som klassrelaterade föreställningar.

Waris, Siipis, Kolis och Seppänens beskrivning av de kunniga, aktiva och reaktiva männen skulle delvis kunna förstås i termer av skötsamhet och egensinnighet. Begreppen skötsamhet och egensinnighet har använts inom tidigare arbetarhistorisk forskning för att visa på den livsstil och politiska kultur som rådde bland arbetare vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Ronny Ambjörnsson har i sin klassiska studie över ett sågverkssamhälle i Norrland beskrivit hur ett skötsamhetsideal utvecklades bland arbetarmännen vid sekelskiftet 1900. Skötsamheten innefattade nykterhet, bildning och fackföreningsverksamhet, samt karaktärsdrag som ordhällighet, besinning och eftertänksamhet. Ambjörnsson visar hur idealet konstruerades i arbetarnas egna institutioner, som nykterhetsloger och fackföreningar.³⁰⁴ Skötsamheten var därmed inte endast ett ideal som tillskrevs arbetarmän utan även en politisk strategi som arbetarna själva utformade. Skötsamheten blev en kontrast till den egensinniga arbetarkulturen, som har presenterats som karakteristisk för industrisamhällets första stadier. Egensinnigheten var avsiktliga regelbrott för att skapa ett eget utrymme inom de

---

³⁰³ Koli, 90. ”Fackföreningsvärlden är männens värld, männens intresseområde, likt jakt och fiske.” Översättning H.L.

³⁰⁴ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkarsamhälle* (Stockholm: Carlssons 1988), 9. Enligt Kari Teräs var den skötsamhetskultur som Ambjörnsson beskriver mera individualiserad och baserad på självdisciplinering än den som förekom i Finland, där arbetarnas kollektiva intressen gentemot borgarna stod i förgrunden. Teräs, 225.

av borgerligheten satta ramarna. Dessa brott kunde exempelvis handla om att bryta mot ordningsreglerna på arbetsplatsen, men även om att bryta mot de politiska reglerna och förhållningssätten. Ella Johansson, som har analyserat synen på arbetarmanlighet vid sekelskiftet 1900, menar att arbetarmännens skötsamma och egensinniga kultur mera handlade om ålder och samhällsposition än om olika strategier. Bland de unga och ogifta arbetarmännen rådde ett mera egensinnigt förhållningssätt till sociala regler och kulturella normer, medan gifta män anammade en skötsam livsstil.³⁰⁵

Seppänens aktiva arbetare visade prov på skötsamhet i form av fackföreningsaktivitet och yrkeskunskap, men även egensinnighet i form av kritiskhet och missnöje. Jag väljer dock att betona ett annat begrepp som karakteriserade idealbilden av arbetarmännen, nämligen medvetenhet. I både Paavo Seppänens och Jouko Siipis studier framställdes de bäst anpassade respektive bäst presterande arbetarna som medvetna om sin situation och position. Vid en jämförelse mellan Waris, Seppänens och Kolis texter framstår medvetenhet som en klart manligt könad egenskap, medan dess motpol, omedvetenhet, tillskrevs kvinnliga arbetare. Waris återkom gång på gång till kvinnors låga organiseringsgrad, vilken berodde på ointresse och brist på medvetenhet.³⁰⁶ Waris såg ett problem i den stora andelen kvinnliga arbetare inom industrin i Finland, eftersom det höll lönerna på en låg nivå och försämrade den fackliga organiseringen. I andra sammanhang där Waris diskuterade orsaken till vissa fackföreningars svaga förhandlingsposition hänvisade han till kvinnodominansen inom föreningarna.³⁰⁷

Järjestäytymisen suhteelliseen heikkouteen vaikuttaa osaltaan se, että Suomessa naisten osuus valtakunnan työvoimasta on teollisen tuotannon laajetessa kasvanut suuremmaksi kuin muissa Länsi-Euroopan maissa. Jo vuonna 1935 se oli 39 % teollisuuden työntekijöistä, mikä on kaksi vertaa suurempi kuin toisissa Pohjoismaissa. Sodan jälkeisenä aikana naisten osuus työvoimasta on pysytellyt samalla korkealla tasolla. Kaikkialla naisten liittyminen ammatillisiin järjestöihin on osoittautunut tuntuvasti vähäisemmäksi kuin miesten. Naisten järjestymisalttius tuskin näyttää nousseen järjestöjen kasvaessa.³⁰⁸

---

³⁰⁵ Johansson, 115–116.

³⁰⁶ Heikki Waris, 'Sakki ja poppoo. Järjestäytyminen suomalaisessa yhteiskunnassa', *Liiketalous* (4/1954), 32. Heikki Waris, *Workers' Participation in Management in Scandinavian Industry*, University of Helsinki – Institute of Social Policy – Reprint series B no. 4 (1959), 3. Ursprungligen publicerad i *Acta Sociologica* nr 4, 1959.

³⁰⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 52.

³⁰⁸ Heikki Waris, 'Suomen ammattiyhdistysliike', *Oma maa: tietokirja Suomen kodeille* 10

Så här beskrev Waris kvinnors fackliga organisering år 1962. Till skillnad från tidigare texter försökte dock Waris förstå orsaken till kvinnornas låga organisering, och spekulerade om politiska strider och den dubbla lojaliteten i högre grad skrämt kvinnor från fackförbunden. Här syns en tydlig hänvisning till Paavo Seppänens undersökning. De problem i lönenivå och organisationsgrad som kvinnliga arbetare ansågs generera var dock inte föremål för mera djupgående studier under den första arbetssociologiska vågen på 1950-talet. Waris nämnde inte heller i sina texter att det skulle ha funnits ett behov av att medvetandegöra de kvinnliga arbetarna om betydelsen av fackföreningstillhörighet, utan de framställdes konsekvent som det avvikande och problematiska.

3.5 Sociala arbetare

Även frågor om relationer på arbetsplatsen stod i förgrunden för de arbetssociologiska avhandlingarna. Forskarna studerade både arbetarnas relationer till varandra och deras förhållningssätt till chefer på olika nivåer. I Paavo Kolis avhandling om hur fördomar i den industriella organisationen formades och tog sig uttryck var relationen mellan arbetarna och arbetsledningen, eller herrarna som de kallades, grunden för hela studien. Förhållandet mellan arbetarna och herrarna studerades även i Paavo Seppänens och Vesa Laakkonens avhandlingar. Laakkonen studerade i sin avhandling *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (Arbetsstagaren och teknisk utveckling) arbetarnas inställning till arbetets mekanisering och teknologiska utveckling. Avhandlingen utkom samma år som Seppänens och kan ses som en parallellstudie. I de båda avhandlingarna undersöktes samma fabriker men forskarna ställde olika frågor.

De delar av avhandlingarna som behandlade arbetarnas förhållningssätt till herrarna och relation till andra arbetstagare hade några utmärkande drag. För det första illustrerades delarna av talrika citat. Citaten analyserades ofta inte närmare av forskarna utan fick tala för sig själv. Då Kolis reaktiva arbetare utvärderade sina chefer kunde det exempelvis låta på följande sätt.

(Porvoo: WSOY 1961), 289. ”Den relativt låga graden av organisering beror delvis på att kvinnornas andel av nationens arbetskraft i Finland har växt sig större under industrialiseringens expansionsfas än i andra västeuropeiska länder. Redan år 1935 var deras andel 39 % av industrins arbetstagare, vilket är dubbelt mera än i andra nordiska länder. Efter kriget har kvinnornas andel av arbetskraften hållits på samma höga nivå. Överallt har kvinnornas fackliga organisering visat sig vara avsevärt lägre än männens. Kvinnors benägenhet att organisera sig tycks knappast ha ökat med föreningarnas tillväxt.” Översättning H.L.

Joka tavalla antavat huomata sen, että ovat parempia. Herra on herra helvetissäkin.³⁰⁹

Johto on kuin jostakin toisesta maailmasta. Käyvät niinkuin eläintarhassa meitä katsomassa.³¹⁰

De reaktiva arbetarna kritiserade cheferna för att de inte värdesatte deras arbetsinsats, för att de genom yttre attribut, såsom kläder, markerade arbetarnas underlägsenhet och för att cheferna ignorerade dem. Ur citaten i avhandlingarna kan man dock läsa att cheferna inte endast kritiserades för hurdana de var som chefer utan även för hurdana de var som män. Citaten visade alltså för det andra på tydliga könade uppfattningar, vilket blev speciellt tydligt i Seppänen och Laakkonens avhandlingar.

Se on oikein miesten mies.³¹¹

Aika miehekäs tyyppi. Tarkka omassa hommassaan. Hoitaa hyvin asiansa, ei oo pikkumainen eikä tuu turhista sanomaan.³¹²

Hän on herrasmies.³¹³

De chefer som fick positiva omdömen beskrevs som gentlemän, manliga män och karlakarlar. Ur citaten kan man även se att kunnighet ofta associerades med manlighet. Det var dock inte endast i positiva ordalag som arbetarna hänvisade till chefernas manlighet.

Ylpeä miehentötteröhän tuo on.³¹⁴

---

³⁰⁹ Koli, 55. ”De försöker på varje sätt framställa sig som bättre. En herre är en herre även i helvetet.” Översättning H.L.

³¹⁰ Koli, 58. ”Ledningen är som från en annan värld. Kommer och ser på oss som i en djurpark.” Översättning H.L.

³¹¹ Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 150. ”Han är en riktig karlakarlar.” Översättning H.L.

³¹² Vesa Laakkonen, *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (Porvoo 1958), 165. ”En ganska manlig typ. Noggrann i det egna arbetet. Sköter sig bra, är inte småpetig och kommer inte med kommentarer i onödan.” Översättning H.L.

³¹³ Laakkonen, 167. ”Han är en gentleman.” Översättning H.L.

³¹⁴ Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 145. ”Han är en stolt gubbstrutt.” Översättning H.L.

Väinö Linnan kuvaus everstiluutnantti Karjulasta on miun mielestän hyvin sattuva.³¹⁵

I Seppänens avhandling fanns flera citat där cheferna jämfördes med karaktärer ur Väinö Linnas roman *Okänd soldat* (1955), speciellt då det gällde besvärliga överordnade. Karaktärerna i romanen har ofta lyfts fram som exempel på stereotyper av finska män, och gruppodynamiken mellan soldaterna och deras överordnade har av eftervärlden använts som en analogi för arbetsplatsförhållanden.³¹⁶ Att bli jämförd med den brutale Karjula var långt i från smickrande och genom jämförelserna skapade arbetarna schablonbilder av sina överordnade som okunniga, hänsynslösa och inkompetenta. Ett speciellt förakt märktes mot dem som var unga till åldern och där positionen i organisationen inte motsvarade den position som kom med ålderns rätt. Trots att chefernas yrkesskicklighet värderades som en positiv egenskap märktes även ett förakt gentemot dem som hade fått skolning men utan att det hade resulterat i verklig kunskap.³¹⁷

Det var inte endast förhållandet till cheferna som undersöktes utan även relationen arbetarna emellan. I synnerhet i Kolis avhandling blev frågan central och skillnaderna mellan hur manliga och kvinnliga arbetstagare umgicks sinsemellan framstod som det mest intressanta forskningsresultatet. Koli ställde frågor om vem arbetarna umgicks med på arbetsplatsen, om de även umgicks utanför arbetsplatsen och vem de undvek att umgås med. Resultaten visade att de reaktiva och aktiva arbetarna tydde sig till varandra och detta såg Koli som en grogrund för åsikterna i respektive grupper. Resultaten visade emellertid också att män och kvinnor umgicks på helt olika sätt. Medan Koli presenterade den homosociala manliga gemenskapen som stark och långvarig, ofta ända sedan barndomen, framstod kvinnornas umgänge som konfliktfyllt och problematiskt. Enligt Koli fanns det även skillnader mellan hur män och kvinnor uttryckte avoghet gentemot andra arbetare. Männerna kunde ta avstånd från en annan arbetskamrat men det ledde sällan till att kontakten helt bröts, vilket däremot var vanligt bland kvinnorna. Dessutom förklarades osämja bland män med dålig personkemi medan kvinnornas var en öppen konflikt med personangrepp.³¹⁸

³¹⁵ Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 146. ”Väinö Linnas beskrivning av överstelöjtnant Karjula passar bra in på honom.” Översättning H.L.

³¹⁶ Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere: Vastapaino 2008), 172–182.

³¹⁷ Se t.ex. Seppänen, *Tehdas ja ammattiyhdistys*, 145–146.

³¹⁸ Koli, 173–175, 180–183.

Enligt Koli berodde detta på att kvinnor var mera emotionellt styrda och kände en svagare grupptillhörighet.³¹⁹

Igen visar citaten som Koli valde att illustrera sina resultat med på tydligt könade uppfattningar. Klimakteriet eller det faktum att gammelpigor och änkor aldrig kom överens lyftes fram av de manliga kollegorna som orsaker till kvinnornas konfliktfyllda umgänge.³²⁰ Det är även intressant hur Koli valde att placera citaten om kvinnors umgänge. Först fick männen komma till tals och sedan kvinnorna. Det fanns inga citat där kvinnorna skulle ha kommenterat på männens umgänge. Citaten om både arbetarnas förhållande till sina överordnade och umgänget sinsemellan visar på hur olika arbetare fick komma till tals och gavs tolkningsföreträde. Trots att det var arbetarnas egna ord och tankar som framgick av citaten, var de inte slumpmässigt valda och de grupperades ihop för att belysa vissa förhållanden.

3.6 Sammanfattning – Medvetna män och bakåtsträvande kvinnor

I det här kapitlet analyserar jag hur arbete relaterades till kön i Waris egna texter och i de arbetssociologiska avhandlingarna han handledde på 1950-talet, samt visar hur kön var konstituerande och betydelseskapande i de olika sätt som arbete diskuterades på. I fråga om arbete var skillnaderna mellan könen tydliga, och dessa bidrog till konstruktionen av normalitet, avvikelse och hierarkier mellan olika arbetare. Att arbetaren implicit var en man, medan kvinnors arbete gavs marginell eller underordnad ställning går att synliggöra i flera sammanhang. Då Waris diskuterade arbetaren på ett allmänt plan benämndes denna som en man. Likaså definierades landets bästa material (*paras aines*), de som var mest värdefulla, som män i arbetsför ålder. Som min diskussion om rapporten om semesterns planläggning som Waris författade visar, värdesattes det arbete kvinnor i egenskap av mödrar utförde, men denna typ av arbete definierades som marginell i jämförelse med det egentliga lönearbetet. Det sätt som Waris diskuterade industriellt arbetande kvinnor i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* visar ytterligare hur olika arbetare gavs olika status, eftersom kvinnorna lyftes fram för att peka på de sociala problem de medförde. En hierarki med arbete som grund var även tydlig i sättet som Waris presenterade olika handikappade i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Även manlighet var utslagsgivande i hierarkin. Högst stod

---

³¹⁹ Koli, 194.

³²⁰ Koli, 181.

nämligen krigsinvaliderna som på grund av deras forna manliga position som Finlands framtida ledande arbetstagare utgjorde en anomali bland resten av de fysiskt eller psykiskt handikappade.

Vid en jämförelse mellan Heikki Waris översiktsverk och de avhandlingar på temat industriella relationer som han handledde framträder dock ett mera komplext förhållande mellan kön och arbete. De socialpolitiska texterna var stundvis normativa och forskarna gjorde tydliga skillnader mellan idealet och dess motbild. Grunden för idealbilden var det manliga könet, en kropp som kunde utföra fysiskt och mentalt arbete samt en ålder där arbetsförmågan var optimal. För att få status som ett ideal krävdes dock fler komponenter, som yrkeskunskap och aktivitet. I Paavo Kolis och Paavo Seppänens avhandlingar uppställdes den aktiva arbetaren som ett eftersträvansvärt ideal, medan reaktiva och passiva arbetare blev motbilder. Som jag har visat definierades dock den aktiva arbetaren på mycket annorlunda sätt i de två avhandlingarna. I Waris texter märktes intrycket av Seppänens avhandling, eftersom han med stöd av den pekade på de positiva effekterna av fackföreningsaktivitet på individen, på arbetsmarknadsförhållandena så väl som på samhället i stort. Då Waris lyfte fram hur fackföreningsrörelsen utformade ledaregenskaper och vaskade fram framtidens ledare, var det underförstått att dessa ledare var män. Både ur Seppänens och Siipis avhandlingar samt ur Waris texter där han hänvisade till avhandlingarna, framkommer medvetenhet som en dygd för manliga arbetare. Det var de män som var medvetna om sin situation och position som utgjorde de bästa arbetarna. Om den medvetna manliga arbetaren var en idealbild, blev den omedvetna kvinnliga arbetaren motbilden som höll lönerna nere och organiseringsgraden låg.

De texter jag analyserar hade sällan som uttryckligt syfte att diskutera kön, och hänvisningar till kvinnor och män fanns antingen med implicit eller som en bisats. Den intressanta frågan blir då vilken funktion kommentarerna och diskussionerna om kön fyllde. I sammanhanget arbete, ser jag att kön var en markör för utveckling eller brist på sådan. I redogörelsen för Finlands näringsstruktur i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* från år 1948 jämförde Waris med andra västerländska länder för att bestämma var på utvecklingskurvan Finland låg. I utvecklingsberättelsen lyftes de kvinnliga industriarbetarna fram som ett tecken på Finlands eftersläpning i den allmänna västerländska utvecklingen. Ett minskat antal kvinnliga industriarbetare var alltså klart en del av förväntningshorisonten, trots att den reella utvecklingen pekade på det motsatta. Att det inte nödvändigtvis endast gällde det industriella arbetet visar den prognos som nationalekonomen Elisabeth Elfvengren presenterade år 1955, där hon i enlighet

med utvecklingen i USA och Sverige räknade med att kvinnors yrkesfrekvens i alla åldersgrupper skulle sjunka under det kommande decenniet. I förväntningshorisonten fanns även den ökade fackföreningsaktiviteten och arbetsmarknadsparternas ökade samarbete. I den här frågan jämförde Waris med de övriga nordiska länderna och poängterade Finlands stora eftersläpning i arbetsmarknadsparternas överenskommelse.³²¹ Genom att föra in kvinnliga industriarbetare i argumentationen markerades Finlands eftersläpning. I Waris texter från 1960- och 1970-talen användes dock samma förhållanden som på 1940-talet visat på eftersläpning, som argument för utveckling.

---

³²¹ Heikki Waris, *Murrosvaihe työmarkkinajärjestöjen suhteissa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 21 (1962), 2. Ursprungligen publicerad i K.-A. Fagerholm: *mies ja työkenttä*, 1961.

4. MOBILITET

Varattoman merimiehen poika oli käynyt kaksi vuotta kansakoulua ja aloitti kymmenvuotiaana liikemiehen uransa sokean kaupustelijan taluttajana sekä päätyi sitten erääksi aikansa rikkaimmista miehistä ja jalomielisistä lahjoittajista. Kannakselaisen pienviljelijän köyhä poika läksi kouluja käymättömänä 17-vuotiaana puotipojaksi Käkisalmeen ja vähitellen kohosi mahtavaksi tukkukauppiaksi, jonka nimi elää Suomen taiteen suurena hyväntekijänä. Alfred Kordelinin ja Juho Lallukan elämänkaaret ovat todistuksena monista liike-elämän miehistä, jotka kouluja käymättä, perittyä pääomaa omistamatta ja alimmalta portaalta alkaneina ovat voineet kohota johtavaan asemaan ja ilmeiseen taloudelliseen riippumattomuuteen.³²²

I översiktsverket *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* från 1948 skrev Waris om grupper, strukturer och historiska processer, för att ge läsaren ett helhetsperspektiv på det finländska samhället och dess utveckling. I ett sammanhang avvek han dock från helheten och lät den enskilda individen träda fram. I kapitlet om social mobilitet exemplifierades fenomenet genom kända mäns levnadsöden, såsom affärsmannen Alfred Kordelins, nobelpristagaren A.I. Virtanens, författaren Elias Lönnrots och presidenten Kyösti Kallios. Männen lyftes fram för att illustrera den omvälvande samhällsförändring som hade inletts med industrialiseringen. Delen om social mobilitet skilde sig även stilmässigt från Heikki Waris övriga texter. I redogörelsen för de strukturella förändringar och politiska reformer som hade möjliggjort social mobilitet inflikades anekdoterna om de berömda männen, vilket närmast förmedlade en bild av den amerikanska drömmen där framgången var självgjord.³²³

---

³²² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 312–313. ”Sonen till en medellös sjöman hade gått två år i folkskola och inledde som tioåring sin affärsmannakarriär som beledsagare till en blind månglare och slutade som en av sin tids rikaste män och mest generösa donerare. Den fattige sonen till en småbrukare från karelska näset for utan att ha gått i skola som 17-åring till Kexholm för att arbeta som butiksbiträde och steg så småningom till en mäktigt grosshandlare, vars namn är känt i Finland som konstens stora välgörare. Alfred Kordelins och Juho Lallukas levnadslopp är bevis på att många av affärslivets män, utan att ha gått i skola och utan att ha ärvt egendom, har kunnat stiga från det lägsta samhällssteget till en ledande position och ett uppenbart ekonomiskt oberoende.” Översättning H.L.

³²³ En tidigare version av den här texten utkommer även i Hanna Lindberg, ’Omin (ja valtion)

I det här kapitlet behandlar jag hur mobilitet och kön sammankopplades i Heikki Waris texter. I avhandlingens andra kapitel redogjorde jag för hur samhälllig förändring var det främsta ledmotivet i Waris vetenskapliga produktion. Ett resultat av den ekonomiska och tekniska omvandlingen som industrialiseringen förde med sig var rörlighet, både i form av förflyttning från en ort till en annan och från ett samhällsskikt till ett annat. I kapitlet visar jag hur män och kvinnor diskuterades och positionerades på olika sätt i texter om mobilitet samt hur olika komponenter i mobiliteten framhövdes för mäns och för kvinnors del. Genom att lägga fokus på de begrepp som Waris använde kan jag analysera hur ett dikotomt förhållande mellan idealbilder och motbilder konstruerades. Den sociala mobiliteten skapade nämligen enligt Waris uppenbara vinnare och förlorare. Jag argumenterar i kapitlet för att föreställningar om manlighet framträder i konstruktionen av den sociala mobilitetens idealbilder och att texterna om social mobilitet gav uttryck för ett *self-made man*-ideal. Hur kan detta ideal, som primärt handlade om individuella prestationer och ekonomisk framgång, förstås i samband med ett nordiskt samhälle som håller på att bygga upp en välfärdsstat? För att svara på denna fråga fokuserar jag på funktion, dvs. vad Waris ville belysa genom att lyfta fram kön i argumentationen.

De texter jag analyserar återknyter, beroende på hur man räknar, till två eller tre olika forskningsfält, social mobilitet och migration, där den senare i sin tur kan delas in i migration inom landet och utanför. Enligt Pertti Haapala brukar migration och social mobilitet grupperas ihop inom den historiska forskningen, trots att det egentligen är fråga om två ganska olika forskningsfält med olika teoretiska infallsvinklar.³²⁴ I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* behandlade Waris social mobilitet och migration, men om man ser på den forskning som bedrevs om de två företeelserna urskiljs två olika sammanhang. Forskning om förflyttningen inom landet hade bedrivits ända sedan processen startade, dvs. från början av 1900-talet.³²⁵ På 1950- och 1960-talen skrevs flera avhandlingar som behandlade inrikesmigration samtidigt som befolkningsförbundet *Väestöliitto* understödde forskning på området, vilket distribuerades genom *Väestötutkimuksen vuosikirja* (Demografisk årsbok).³²⁶ Med artikeln *Yliopisto sosiaalisen*

---

avuin yhteiskunnan huipulle. Sosiaalinen nousu ja *self made man* -ihanne varhaisessa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa', *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman, Marko Lamberg (Tampere: Vastapaino 2014), under utgivning.

³²⁴ Pertti Haapala, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1989), 66.

³²⁵ Haapala, *Sosiaalhistoria*, 63.

³²⁶ T.ex. Reino Lento, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939*

kohoamisen väylänä (Universitetet som väg till social stigning) från år 1940 om universitetsstudenternas möjlighet till social mobilitet under 1800-talet blev Waris själv en av föregångarna inom den historiska forskningen om social mobilitet. Studien anslöt till en forskningstradition om bildningens betydelse för ståndscirkulationen, vilken hade inletts av Waris handledare Gunnar Suolahti. Efter andra världskriget gavs de här frågorna stort utrymme inom den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen.³²⁷ Enligt Seppo Pöntinen kan den forskning som bedrevs om social mobilitet före 1980-talet ändå betraktas som sporadisk.³²⁸ Därför blev även Waris tidiga insats viktig för mobilitetsforskningen, och då Waris hänvisas till idag är det ofta just i samband med social mobilitet.³²⁹ Den samhällsvetenskapliga mobilitetsforskningen har sitt teoretiska ursprung i sociologen Pitirim Sorokin's bok *Social Mobility* från år 1927. I boken lanserade Sorokin begreppet social mobilitet och gav det en bredare teoretisk innebörd än andra begrepp som beskrev liknande fenomen. Sorokin delade upp den sociala mobiliteten i för det första horisontell och vertikal mobilitet, för det andra i uppåtgående och i neråtgående riktning samt för det tredje över en persons levnadstid eller över flera generationer.³³⁰ I kapitlet visar jag hur Waris begrepps-användning influerades av den samhällsvetenskapliga teoretiseringen och hur han skilde sig från andra samtida forskare.

4.1 Rörlighet i ett samhälle under förändring

Viime vuosisadan puolivälin maatalousvaltaiselle yhteiskunnalle oli ominaista paikallaan pysyminen. Vasta kun suuret nälkävuodet tulivat ja maan talouselämä joutui industrialismin murrokseen, Suomen kansa vähitellen oppi

---

(Helsinki: Helsingin yliopisto 1951). Leo Paukkunen, *Työvoiman liikkuvuus. Kartoittava tutkimus työvoiman muutoksista v. 1958 ja eräistä niihin vaikuttaneista yleisistä syistä* (Helsinki: Taloudellinen tutkimuskeskus 1962). Tapani Purola, *Maassamuuton vilkkaus. Tutkimus maassamuuton vilkkauten aluettaisista eroista ja niihin liittyvistä tekijöistä v. 1951–1955* (Porvoo: WSOY 1964).

³²⁷ Bland de forskare som intresserade sig för utbildning och social mobilitet kan nämnas Eino E. Suolahti, Sven-Erik Åström och Kosti Huuhka. Se även Haapala, *Sosiaalhistoria*, 63.

³²⁸ Seppo Pöntinen, *Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries* (Helsinki: Societas scientiarum Fennica 1983), 26–33.

³²⁹ Se t.ex. Haapala, *Sosiaalhistoria*, 62–69. Arto Nevala, *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1999).

³³⁰ Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Mobility* (Glencoe: The Free Press of Glencoe 1959), 133–134. Boken som publicerades år 1959 bestod av ett nytryck av *Social Mobility* från år 1927 och några andra texter av Sorokin.

liikkumaan. Ja kerran alkuun päästyään se ei olekaan malttanut oikein asettua paikoilleen. Mobiliteetti, l i i k k u v u u s onkin nykyaikaisen industrialistisen yhteiskunnan perusominaisuuksia.³³¹

I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* framställdes den geografiska och sociala rörlighet, som var en följd av näringsfriheten och industrialiseringen vid 1800-talets slut, som ett fenomen som hade omkullkastat landets sociala struktur. I boken, som behandlade de genomgripande sociala och strukturella förändringar som det finländska samhället hade genomgått under en hundraårsperiod, hävdade Waris att skillnaden mellan det förindustriella och det industrialiserade samhället milsvid då det kom till möjligheterna till mobilitet. Under 1800-talets första hälft saknades för det första de praktiska möjligheterna till att enkelt flytta från en ort till en annan, då såväl landsvägarna som båtförbindelserna var underutvecklade. För det andra påpekade Waris att det även saknades en vilja att flytta, både på ett ideologiskt och på ett personligt plan. Enligt Waris hade det under gynnsamma tider inte funnits någon orsak att tro att en annan ort skulle erbjuda något bättre, samtidigt som det hade funnits ett starkt motstånd mot att människor flyttade till en annan ort, speciellt under sämre perioder.³³²

Lika stillastående som den fysiska rörligheten framställdes även den sociala under 1800-talets första hälft. Waris beskrev situationen före 1860-talet med orden: ”Säätykierto oli olematon. Elettiin sosiaalisen staattisuuden, jähmettyneisyyden kautta.”³³³ Att det förindustriella samhället hade karakteriserats av social stagnation var inte ett påstående Waris gjorde grundlöst, utan det var baserat på resultaten i undersökningen om möjligheter till ståndcirkulation genom universitetsstudier. I studien hade Waris kommit fram till att ytterst få studenter lyckades förbättra sin sociala ställning genom universitetsstudier.³³⁴

Restriktionerna för att flytta fritt slopades 1879 i samband med industrialiseringen, men enligt Waris tog det tid innan finländarna var redo röra på sig.

---

³³¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 283. ”Vid mitten av det förra århundradet karakteriserades det agrara samhället av orörlighet. Först efter de stora hungersåren och efter att industrialiseringen hade förändrat landets näringsliv i grunden började det finska folket sakta röra på sig. Och det som en gång inleddes har inte kommit till ro. Mobilitet, r ö r l i g h e t, är en av grundegenskaperna i dagens industrialiserade samhälle.” Översättning H.L.

³³² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 13–14.

³³³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 311. ”Ståndscirkulationen var obefintlig. Man levde i en tid av statiskhet och förstelning.” Översättning H.L. Se även Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 13–16.

³³⁴ Heikki Waris, ’Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–67’, *Historiallinen Arkisto XLVII* (1940), 219.

Först vid sekelskiftet fick mobiliteten sitt verkliga genombrott, och den nådde sin kulmen under 1930-talet.³³⁵ Riktningen gick i två håll; från Finland till Amerika samt inom landet från landsbygd till stad. Båda flyttningsrörelserna var ett resultat av att landsbygden inte längre kunde erbjuda försörjning till de kommande generationerna. Waris framhävde dock att det även fanns andra faktorer som fick de unga männen och kvinnorna att flytta från sina hemorter. Waris nämnde ökad självständighet, högre löner, kortare arbetstider, mindre fysisk ansträngning samt ökad fritid och nöje som faktorer som lockade befolkningen bort från landsbygden och lantbruksarbetet.³³⁶

Enligt Pertti Haapala överdrev Waris statiskheten i det förindustriella Finland, i synnerhet då det gällde den geografiska rörligheten.³³⁷ Trots att de flesta slutade sitt liv på samma ort där det hade inletts, var rörlighet en integrerad del av vissa yrken. Haapala nämner bl.a. tjänstemän, soldater, studeranden, handelsmän och hantverkare, vars rörlighet var stor redan före industrialiseringen.³³⁸ Angående den sociala mobiliteten fanns det ändå fog för Waris att beskriva hur Finland utvecklades från ett statiskt till ett dynamiskt samhälle samt från en byråkrati till en demokrati under loppet av hundra år.³³⁹ I annan samtida litteratur om social mobilitet poängterades det att 1800-talet var ett synnerligen stillastående århundrade. Tidigare århundraden hade visat på en klart större grad av mobilitet och under 1900-talet hörde Finland till de europeiska länder där den sociala mobiliteten var som intensivast.³⁴⁰

Social mobilitet hade enligt Waris möjliggjorts av tre olika faktorer. För det första innebar skolväsendets utveckling att alla gavs möjlighet till utbildning. Den främsta förändringen var att folkskolan grundades på 1860-talet och att finskan likställdes med svenskan som undervisningsspråk. Det hade framför allt stora konsekvenser för den finskspråkiga befolkningens möjlighet till social stigning. För det andra minskade fattigdomen på landsbygden tack vare jordreformerna som från och med 1918 gav landsbygdens jordlösa möjligheter att till ett billigt pris lösa in den jord de brukade. För det tredje skapade strukturomvandlingen på arbetsmarknaden nya arbetsmöjligheter. På landsbygden hade speciellt den

---

³³⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 283.

³³⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 299–301.

³³⁷ Pertti Haapala, 'Kun kaikki alkoi liikkua...?', *Suomalaisen arjen historia 3. Modernin Suomen synty*, toim. Kai Häggman et al. (Helsinki: Weilin + Göös 2007), 48.

³³⁸ Haapala, *Sosiaalhistoria*, 63.

³³⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 331.

³⁴⁰ Sven-Erik Åström, 'Social mobilitet'. Kring ett begrepp och dess tillämpning', *Finsk Tidskrift* (1/1951), 13.

kooperativa verksamheten och skogsindustrin ökat arbetsmöjligheterna. I städerna var det främst genom handel och industri som människor förbättrade sin sociala ställning.³⁴¹

Enligt Waris behövdes politiska reformer för att möjliggöra social mobilitet och han poängterade att den sociala mobilitet delvis var resultatet av aktivt och medvetet politiskt arbete. Det gällde i synnerhet de förbättrade förhållandena för fattiga på landsbygden, som inte var resultatet av en naturlig utveckling, utan ett målinriktat politiskt strävande.³⁴² Socialpolitiken behövdes emellertid även för att handskas med den nya situation som följde på en snabb social förändring. De reformer som hade introducerats sedan sekelskiftet skapade bättre förutsättningar för att stiga socialt, vilket i sig var mycket positivt. Samhället hade dock i vissa fall förändrats snabbare än vad den enskilda människan var förmögen till, vilket kunde leda till social missanpassning. Socialpolitiken och socialvården skulle då användas för att överbrygga klyftorna mellan samhället och individen.³⁴³

För att beteckna förflyttning från en social grupp till en högre eller en lägre använde sig Waris av begreppen *säätykierto* (ståndscirkulation), *liikkuvuus* (rörlighet) och *mobilitteetti* (mobilitet). Begreppet ståndscirkulation hade sitt ursprung i en samhällsordning som inte längre existerade på 1940-talet och Waris använde begreppet endast då han behandlade tiden före industrialiseringen. Begreppet ståndscirkulation pekade även på ett förhållande där vissa åkte upp och andra ner i den sociala hierarkin, men där samhällsordningen hölls intakt, dvs. där erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten sammanföll. Waris sätt att beskriva den nya situation som hade uppstått i samband med näringsfriheten, agrarreformerna och skolreformerna visade på helt nya förhållanden, där utvecklingen löpte linjärt och i många fall mot det bättre. Nya begrepp som rörlighet och mobilitet behövdes för att belysa omvandlingen från ett statiskt till ett dynamiskt samhälle, där förväntningshorisonten var en annan än erfarenhetsrummet. Waris sätt att använda de olika begreppen avvek från hur de användes av andra samtida finländska samhällvetare. I t.ex. sociologen Yrjö Littunens artikel 'Säätykierto tutkimuskohteena' (Ståndscirkulationen som forskningsobjekt) från 1951 användes ståndscirkulation och social rörlighet helt synonymt.³⁴⁴ Samma år publicerades Sven-Erik Åströms artikel om begreppet social

³⁴¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 311–331.

³⁴² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 320–321.

³⁴³ Waris, 'Ihminen ja muuttuva yhteiskunta', 195.

³⁴⁴ Yrjö Littunen, 'Säätykierto tutkimuskohteena' *Suomalainen Suomi* (8/1951), 449–452. Se även

mobilitet. Enligt Åström var skillnaden mellan begreppen ståndscirkulation och social mobilitet teoretisk; medan den förra endast syftade till enskilda individers förflyttning innefattade social mobilitet även grupper.³⁴⁵ En sådan teoretisk skillnad går inte att finna i Waris texter, där såväl kollektiv som individuell rörlighet benämndes med begreppen ståndscirkulation eller social mobilitet. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* låg skillnaden i den historiska tid begreppen syftade på.³⁴⁶ Den historiska medvetenhet som Waris visade i användningen av de olika begreppen var karakteristisk för hur hans vetenskapliga texter skiljde sig från andra samhällsvetares.

I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (1968/1974) var ambitionen ungefär den samma som i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, men nu med fokus på samhällsförändring sedan mitten av 1900-talet. Även i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* gavs rörlighet lika stort förklaringsvärde för de förändrade sociala förhållandena. Waris betonade i boken även urbaniseringen och regional differentiering som en konsekvens av den allt aktivare rörligheten.³⁴⁷ Social mobilitet fick dock en mera undanskymd plats i boken och mycket var en direkt kopia av det som Waris hade skrivit i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. I stället lyfte Waris fram höjd levnadsstandard (*elintaso*) som den faktor som hade ändrat den sociala strukturen mest. Höjd levnadsstandard och social mobilitet är olika fenomen, men de fick liknande position i Waris texter, dvs. att förklara befolkningens förbättrade sociala förhållanden. Förändringen från social mobilitet till höjd levnadsstandard var en utveckling mot ett mera samhällsvetenskapligt grepp i Waris texter. Dels kan även processen från social mobilitet till höjd levnadsstandard betraktas som en ännu större social omvälvning än vad utvecklingen från ståndscirkulation till social mobilitet innefattade. Med höjd levnadsstandard kunde hela systemet av social stratifikation förlora betydelse. Det var även en process från individen till kollektivet. Då Waris i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* framförde social mobilitet som en av det moderna samhällets största förtjänster, betonade han individens möjlighet att komma till rätta, vilket även

---

Tauno Hellevo, 'Pöimintatutkimus säätykierrosta', *Suomalainen Suomi* 20 (2/1952), 93–96. Även den svenska socialpolitikern Åke Elmér använde begreppet ståndscirkulation då han beskrev moderna förhållanden. Åke Elmér, *Från fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under nittonhundratalet* (Stockholm: Aldus/Bonniers 1963), 96.

³⁴⁵ Åström, 6–7. Se även Sten Carlsson, *Att byta samhällsklass. Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu* (Stockholm: Sveriges radio 1972), 9. Med kollektiv social mobilitet kan t.ex. avses olika yrkesgruppers förändrade sociala status.

³⁴⁶ Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä', 200.

³⁴⁷ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 15.

samhället gynnades av. I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* saknades den här individcentrerade infallsvinkeln.

4.2 Vem var mobila? Om kön och klass

Waris hade redogjort för olika faktorer som lockade människor att flytta från landsbygden till städerna samt hur möjligheterna till social mobilitet hade expanderat. Vilka var då de personer som blev geografiskt och socialt rörliga? Den politiska och tekniska utvecklingen hade öppnat dörrarna för förflyttning i både rum och social ställning, men det betydde inte att alla hade de personliga förutsättningarna för att omvandla teori till praktik. Waris poängterade hur olika grupper och olika människotypers personliga kvalifikationer varierade, och detta gällde inte minst då mäns och kvinnors mobilitet presenterades.

Män över Atlanten, kvinnor till städerna

Eftersom arbete var orsaken till flytten till Amerika och från land till stad var den stora majoriteten av dem som flyttade i arbetsför ålder, och personer vars yrkesliv i huvudsak stod framför dem. Waris lyfte ofta fram kön då de olika riktningarna av migration diskuterades. Främst unga män for till Amerika medan kvinnorna var i majoritet bland dem som flyttade från landsbygd till stad. Waris beskrev konsekvenserna av mäns och kvinnors migration på olika sätt. Waris poängterade att den demografiska grupp som var värdefullast för den finländska ekonomin och som hade de bästa personliga förutsättningar för att skapa sig ett gott liv i hemlandet flyttade till Amerika. Dessa, som han betecknade som det viktigaste befolkningselementet, var för det första män och för det andra i den bästa arbetsföra åldern, nämligen i åldersgruppen 16–40 år.³⁴⁸

Trots förlusten som Finland led av de ca 230 000 personer som permanent bosatte sig på andra sidan Atlanten poängterade Waris den personliga vinst som flytten medförde, eftersom den ledde till en nästan given bättre levnadsstandard. Samtidigt påpekade Waris att de finska männens seder och vanor överfördes till de nya samhällena. I Waris kapitel om emigrationen till Amerika i *Suomen kulttuurihistoria* framhävde han att de finska männens häftiga alkoholbruk hade lett till att de var överrepresenterade i brottsstatistiken.³⁴⁹

Waris presentation av kvinnors förflyttning från landsbygd till stad präglades av samma problemdiskurs som karakteriserade diskussionen om kvinnors

³⁴⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 288.

³⁴⁹ Waris, 'Yleinen väestökehitys 1800-luvun puolivälin jälkeen', 35–36.

industriella förvärvsarbete. Waris poängterade att de finländska städerna hade en exceptionellt skev könsfördelning jämfört med andra europeiska städer och det gällde speciellt för åldersgruppen 17–44, där det gick över 1500 kvinnor på 1000 män. Även andra forskare lyfte fram hur kvinnligt präglad inrikesmigrationen var i Finland och att detta inte var fallet i andra länder.³⁵⁰ I *Suomen kulttuuri-historia* från 1936 lyfte Waris fram de konsekvenser städernas könsfördelning hade för samhället.

Helsinki on todellinen naisten kaupunki, jossa asuu naisia suhteellisesti enemmän kuin yhdessäkään toisessa maapallon suurkaupungissa. Tällainen epäsuhta on vaikuttanut syvästi elinkeinoelämään ja koko kaupunkilaiselämän sävyyn sekä synnyttänyt monia vaikeasti ratkaistavia yhteiskunnallisia ja siveellisiä pulmia.³⁵¹

Även i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* poängterade Waris liknande problem som kvinnors migration till städerna medförde, men tolv år senare hade begreppet sedliga problem ersatts av begreppet socialmoraliska.³⁵² Waris preciserade inte vilka de sedliga eller socialmoraliska problemen var, men eftersom de diskuterades i samband med äktenskapsmarknaden i städerna kan man med skäl förmoda att det handlade om sexuella förbindelser utanför äktenskapet. Även risken för prostitution kunde vara ett led i de socialmoraliska problemen. I *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* nämnde Waris att det var främst var flickor från landsbygden som prostituerade sig norr

³⁵⁰ Tapani Valkonen & Kaisa Kukkonen, 'Maaltamuuton valikoivuudesta', *Väestötutkimuksen vuosikirja IX (1965–1966)*, 28–29.

³⁵¹ Heikki Waris, 'Kaupungit ja muut asutuskeskukset', *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*, toim. Gunnar Suolahti et al. (Jyväskylä: Gummerus 1936), 275. "Helsingfors är verkligen kvinnornas stad, där andelen kvinnor är större än i någon annan storstad på jordklotet. En sådan divergens har satt djupa spår på näringslivet och på tonen i hela stadslivet. Det har även gett upphov till många svårlösta samhälliga och sedliga problem." Översättning H.L.

³⁵² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 27. Betydelsen av begreppet sedlighet, *siveellisyys*, har förändrats fullständigt sedan det introducerades av J.V. Snellman vid mitten av 1800-talet. Sedlighet användes ursprungligen för att karakterisera människans personliga politiska handlande men utvecklades snabbt till att innefatta moraliskt beteende, i synnerhet i förhållande till sexualmoral. Vid sekelskiftet 1900 hade sedlighet förlorat sin snellmanska definition och användes i praktiken uteslutande för att beteckna sexualmoral. Under loppet av 1900-talet började begreppet försvinna ur både det svenska och finska språkbruket. Waris använde även i andra texter från 1930-talet begreppet sedlighet. En trolig orsak till att begreppet föll bort år 1948 var att det hade förlorat sin vetenskapliga kredibilitet. För sedlighetsbegreppets historia se *Siveellisydestä seksuaalisuuteen*.

om Långa bron.³⁵³ Farorna som unga flickor kunde råka ut för i städerna antyddes även i boken *Siirtoväen sopeutuminen*. Författarna beskrev i detalj två familjer som ansågs representativa för den karelska befolkningen och hur det hade gått för dem efter evakueringen av Karelen. De två typexemplen utgjordes av en bondefamilj från Gränskarelen som fick en gård i Norra Karelen och en familj från Karelska näset som blev lönearbetare i Helsingfors. Dottern i den ena familjen hade flyttat ensam till Helsingfors för att arbeta och författarna underströk att hon var en normal och ordentlig (*kunnollinen*) ung kvinna.³⁵⁴

I sina andra historiska verk, såsom avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen* och kapitlet i *Helsingfors stads historia*, nämnde Waris exempel på det motsatta förhållandet, alltså förhållanden där männens andel kraftigt hade överstigit kvinnornas. Även i dessa fall framhöll Waris de sedliga problem som det s.k. mansöverskottet medförde, men betonade tillsammans med de sexuella förbindelserna även den kraftiga alkoholkonsumtionen, vilket jag återkommer till i kapitlet om alkoholforskning.³⁵⁵ Såväl kvinnlig som manlig majoritet presenterades alltså som socialt problematiskt, och idealet var en könsbalans i städernas sociala sammansättning. I den svenska versionen av historiken om Helsingfors stad användes begreppet kvinnoöverskott, vilket illustrerar den bild Waris förmedlade av de ideala numerära könsförhållandena.³⁵⁶ Det här kan ses som ett led i Waris ambition att framställa det finländska samhället som homogent, enhetligt och harmoniskt.

Strävare och medföljare

Waris hade alltså konstaterat att de som flyttade till Amerika hade tillhört landets viktigaste demografiska grupp och att de även skulle ha haft goda förutsättningar att klara sig i det egna landet. Att olika människor hade olika personliga förutsättningar betonades även då Waris diskuterade de olika typer av människor som flyttade från landsbygden till städerna. Nedanstående citat visar tydligt hur geografisk och social mobilitet var sammanlänkade eftersom vissa personer flyttade från de gamla bygderna uttryckligen för att förbättra sin egen eller sina barns sociala ställning.

Näyttää todennäköiseltä, että Suomessakin, kuten eräissä muissa maissa, joissa asiaa on tarkemmin tutkittu, maalta kaupunkiin suuntautuvan väestövirran

³⁵³ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 115.

³⁵⁴ Waris et al., *Siirtoväen sopeutuminen*, 28.

³⁵⁵ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 133–134. Waris, 'Helsingkiläisyhteiskunta', 17.

³⁵⁶ Waris, 'Huvudstadssamhället', 15.

mukana on tullut kahta ainesta: ensinnäkin maaseudun 'kermaa', sitä yksilöllisesti ja sosiaalisesti kehityskykyisintä ainesta, jolta kotiseudulla puuttuu itsenäisen toimeentulon mahdollisuudet ja jonka liikkeelle panevana vaikuttimena on ollut pyrkimys sosiaaliseen kohoamiseen joko omalla kohdallaan tai lasten kouluttamisessa. Nämä tietävät, mitä tahtovat, ja p y r k i v ä t määrätietoisesti eteenpäin. Mutta toiseksi tuon virran mukana a j a u t u u sosiaalisesti heikointa, rauhatonta väkeä, joka jo nuorella iällä "lähtee työtä pakoon", pois maaseudun hiljaisuudesta ja yksitoikkoisuudesta ja sitten kuin sattumanvaraisesti muuttelee mitään ammattia kunnolla oppimatta paikkakunnalta toiselle ja kokeilee monissa työpaikoissa mihinkään juurtumatta. Tästä juurettomasta joukosta seuloutuu sitten irtolaisten ja rikoksentekijäin sosiaalinen pohjasakka kaupunkimaisessa ilmapiiirissä.³⁵⁷

Waris använde igen begreppet människomaterial (*aines*) och delade upp de som flyttade från landsbygd till stad i de som var individuellt och socialt mest utvecklingsdugliga och de som var socialt svagast. Kategoriseringen förstärktes av att Waris betonade begreppen *pyrkiä*, sträva efter, och *ajautua*, drivas med, för att beteckna de olika gruppernas rörlighet. Medan vissa utförde en medveten handling genom flytten från land till stad drevs bottenskiktet med, utan någon egentlig egen vilja eller mål och mening med det liv de skulle skapa sig i städerna. Bland den senare gruppen fanns även den mänskliga bottensatsen, lösdrivarna och de kriminella.

Waris hade redogjort för de strukturella, politiska och ekonomiska förändringar som hade möjliggjort social mobilitet men dessa ledde inte per automatik till social höjning. Lika avgörande var de individuella förmågorna och de personliga ambitionerna. Även andra samtida samhällsvetare betonade de personliga egenskaperna vid social mobilitet. I sin artikel för *Suomalainen Suomi* lyfte

---

³⁵⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 301. "Det verkar troligt att i Finland, liksom i vissa andra länder där saken har studerats noggrannare, har den befolkningsström som kommit från landsbygden till städerna fört med sig två element: för det första landsbygdens 'grädda', det individuellt och socialt mest utvecklingsdugliga människomaterialet, som saknar möjlighet till självständig försörjning i hembygden och vars drivkraft att flytta har varit en strävan efter social höjning, antingen för egen del eller för barnens utbildning. Dessa vet vad de vill och s t r ä v a r målmedvetet framåt. För det andra har de socialt svagaste, den oroliga befolkningen, d r i v i t s m e d i denna ström. Redan från en ung ålder 'flyr de från arbetet', bort från landsbygdens tysthet och enformighet och flyttar sedan slumpmässigt från en ort till en annan, utan att lära sig något yrke ordentligt. De prövar på olika yrken utan att rota sig. Ur den här rotlösa gruppen sällas sedan det lösdrivande och kriminella dragget fram i den urbana miljön." Översättning H.L.

sociologen Yrjö Littunen på flera ställen fram framåtsträvan, talang och flit som förutsättningar för social mobilitet.³⁵⁸

Sambandet mellan begåvning och förflyttning från land till stad var ett återkommande inslag i Waris texter. Redan i avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen* hade Waris gjort en likadan indelning mellan de som flyttade till arbetarsamhället på grund av en strävan till att arbeta sig uppåt inom sitt eget yrke och de som flöt med i deras kölvatten.³⁵⁹ Samtidigt var Waris medveten om att det saknades vetenskapliga belägg för att de socialt starkaste å ena sidan och de svagaste å andra flyttade till städerna i Finland. Med stöd i utländsk forskning hävdade Waris sannolikheten i förhållandet. På 1950- och 1960-talen gjordes undersökningar för att pröva påståendet, men resultaten från de olika studierna var inte enhetliga. Vissa studier fann ingen korrelation mellan begåvning och flyttningen från landsbygd till stad.³⁶⁰ Andra igen hävdade att landsbygdens mest begåvade personer var överrepresenterade bland dem som flyttade.³⁶¹

Även historikern Jorma Peltola har uppmärksammat det sätt som Waris delade in befolkningen i de som aktivt strävade framåt och de som passivt flöt med i mobilitetsprocessen. Enligt Peltola presenterade Waris ambitionen till social stigning som en självklar norm medan de som inte kunde leva upp till normen framställdes som avvikande. Peltola ifrågasätter dock den bild som han hävdar att Waris målade upp av den socialt mobila befolkningen. Enligt Peltola var det inte självklart att social stigning ansågs vara eftersträvansvärt av alla samhällsgrupper. Dessutom var det en klar minoritet som *de facto* lyckades förbättra sin sociala position i sekelskiftets Finland.³⁶²

I motsats till Peltolas påstående om att Waris framställde social stigning som en självklarhet bland hela befolkningen hävdar jag att Waris klart poängterade att viljan och ambitionen att stiga i social ställning var klassbunden. I genomgången av klasstrukturen i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* presenterade Waris viljan till social stigning som en markör för klasskillnader. Speciellt medelklassen strävade efter bättre social ställning.

³⁵⁸ Littunen, 449, 450, 452.

³⁵⁹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 92–94, 114–115,

³⁶⁰ Kai von Fieandt, *Helsingin paljasjalkaiset ja uusi asuttajapolvi* (Helsinki: Helsingin kaupunki 1958). Marketta Ritamies, 'Maassamuuttajien ominaisuuksista', *Väestöntutkimuksen vuosikirja X* (1967–1968), 109. Valkonen & Kukkonen, 24–40.

³⁶¹ Erik Allardt, Pentti Jartti, Faina Jyrkilä, Yrjö Littunen, *Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne* (Porvoo: WSOY 1958), 180–181.

³⁶² Jarmo Peltola, 'Yhteiskunta liikaa? Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1900-luvulle', *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, toim. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1996), 161.

Keskiluokan asenteelle on näet ominaista voimakas pyrkimys ylöspäin, pyrkimys sosiaaliseen kohoamiseen, joko päästä itse ylempään palkkaluokkaan ja niin riippumattomaksi tai ainakin kouluttaa lapset sosiaalisesti korkeampaan asemaan ja ”helpoimmille oloille”.³⁶³

Även Littunen hade påpekat att de som hade nått en bättre social ställning tack vare flit och målmedvetenhet i huvudsak var sprungna ur medelklassen.³⁶⁴ Arbetarklassen var däremot mera splittrad och Waris poängterade att viljan att förbättra sin sociala ställning varierade stort mellan olika grupper och personer.³⁶⁵ Målmedvetenhet och ambition minskade ju lägre ner på samhällstegen man förflyttade sig. Enligt Waris hade det varit värst ställt med sekelskiftets egendomslösa.

Talosta ja kylästä toiseen siirtyvät loisperheet olivat vuosisadan vaihteen tienoilla yhteiskunnan kaikkein alin ja irtonaisin kerros, jolla kaiken aineellisen puutteen ja hädän lisäksi oli se todelliselle proletariaatille, köyhälistölle kuuluva ominaisuus, ettei sen piirissä ollut mainittavaa pyrkimystäkään kohota korkeammalle elintasolle. Savo-karjalaisen vanhan kaskenviljelyalueen yksinäistalojen tuvan nurkissa lian ja syöpäläisten keskellä se tilapäisten hankkeitten ja vaivashoidon varassa eleli kädestä suuhun.³⁶⁶

På samma sätt som medelklassen hade karaktäriserats av en stark vilja till social stigning, karaktäriserades sekelskiftets inhysesjon av avsaknaden av den samma. Det är intressant att Waris gav klass så stort förklaringsvärde. Som jag har nämnt tidigare i avhandlingen undvek Waris ofta begreppet klass och tillskrev det aldrig ideologisk eller politisk betydelse. I fråga om social mobilitet var det emellertid

---

³⁶³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 180. ”Det är nämligen karakteristiskt för medelklassen att ha en stark vilja att sträva uppåt, sträva till social stigning, antingen för att egen del nå en högre löneklass och därmed självständighet eller åtminstone för att utbilda barnen till en socialt högre position och till ’ett lättare liv’.” Översättning H.L. Se även Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 323.

³⁶⁴ Littunen, 450.

³⁶⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 156.

³⁶⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 316–317. ”Inhysesfamiljerna, som flyttade mellan olika hem och byar, var vid förra sekelskiftet samhällets allra lägsta och lösaste skikt. Till dem hörde både materiell brist och nöd, och dessutom det som hör det riktiga proletariatet till, att bland dem inte fanns en nämnvärd strävan till en högre levnadsstandard. De levde på fattigvårdens bekostnad i stugornas vrår i de gamla svedjebruken i Savolax och Karelen, bland smuts och skadedjur.” Översättning H.L.

inte möjligt att studera fenomenet om det inte fanns en social hierarki att relatera den till.³⁶⁷ I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* hade dock Waris ersatt klassbegreppet med samhällseliga även i diskussioner om social mobilitet.

Varken Waris eller Littunen redogjorde för vad de baserade sina påståenden på att ambition och vilja till social mobilitet karakteristiskt för medelklassen, men redan Pitirim Sorokin hade poängterat korrelationen mellan ambition och social position i sitt verk *Social Mobility* från år 1927. I boken hävdade Sorokin att de högre samhällsskikten bestod av personer med höga ambitioner, maktlystnad, äventyrlusta och kreativa intellekt.³⁶⁸ Även i andra amerikanska sociologiska undersökningar hade forskare framhävt bristen på ambition bland de lägre samhällsklasserna. Avsaknaden av ambitionen att stiga i social position förklarades delvis av att det var en strategi för de lägre samhällsklasserna att finna sig tillrätta i den underlägsna position de hade.³⁶⁹

Social mobilitet bland män och kvinnor

Enligt Jorma Peltola presenterade Waris uppåtgående social mobilitet som det normala medan det motsatta var avvikande. Jag förstår dock Waris syn på social mobilitet något annorlunda, speciellt om man tar hela hans produktion i beaktande. I stället för social mobilitet som normalitet ser jag det som ett ideal, som därtill gavs manliga förtecken i Waris texter.

I Waris texter framträdde mäns och kvinnors sociala mobilitet på en rad olika sätt, både i explicita och i mer implicita former. På en grundläggande nivå var kön närvarande i så gott som all samtida forskning om social mobilitet, eftersom sonens position i regel jämfördes med faderns eller farfaderns för att visa på graden av social mobilitet mellan generationerna. Då Waris behandlade folkbildning skrev han om social mobilitet på följande sätt.

[...] on vielä muistettava yleinen sosiaalinen kohoaminen, joka tapahtuu sekä koulujen kautta että muita teitä. Missä isoisä viime vuosisadan vaihteessa oli kansansivistystyön piirissä saamassa tietoja ja sivistyksellisiä herätteitä kansanopistosta tai työväenopistosta, hänen pojanpoikansa pyrkii osalliseksi 1960–1970-luvuilla korkeimpaan sivistykseen ja siten vaatii oman osuutensa sillä taholla.³⁷⁰

³⁶⁷ Haapala, *Sosiaalhistoria*, 66.

³⁶⁸ Sorokin, 308.

³⁶⁹ Kaare Svalastoga, *Prestige, Class and Mobility* (Copenhagen: Gyldendal 1959), 206–207. Svalastoga hänvisar i sin tur till sociologiska undersökningar av bl.a. Herbert H. Hyman och Genevieve Knupfer.

³⁷⁰ Heikki Waris, 'Yliopisto ja kansansivistystyö', *Kansansivistys* (4/1953), 112. "[...] man måste

Män omnämndes dock även i andra former. Jag inledde kapitlet med ett citat om två fattiga arbetar- och sjömansöner som på egna meriter hade arbetat sig upp i världen. De två komponenterna i berättelsen, *enskilda individer* som på grund av *personliga förmågor* klättrat upp från botten till toppen av samhällsstegen återkom upprepade gånger i Waris texter om social mobilitet. Som jag tidigare konstaterade var det individcentrerade greppet som Waris använde sig av då han skrev om social mobilitet intressant eftersom det var ett stilistiskt brott från hans andra texter. Följande långa citat belyser hur enskilda personer integrerades i berättelsen om social mobilitet.

Koulu- ja korkeakoululaitoksen hitaalla, mutta kuitenkin jatkuvalla avautumisella sosiaalisesti yhä laajemmille piireille on vuorostaan ollut vaikutus y h t e i s k u n n a n r a k e n t e e s e e n. Kahden taikka nyt jo kolmen miespolven eläessä on syntynyt kokonaan uusi suomalainen sivistyneistö, korkeimmalla henkisellä kehitystasolla oleva kerros, joka juontaa juurensa suurelta osalta suoraan kansan pohjakerroksista. [...] Suomalaisen tieteen maailmassa on kansainvälisesti tunnustettuja taikka kansainvälisesti mittasuhteet täyttäviä tiedemiehiä, jotka syntyperlältään kuuluvat samaan yhteiskunnalliseen kerrokseen ja joita hyvin edustavat kemistiemme *grand old man* ja ainoa Nobel-palkinnon saanut tiedemiehemme, ajurin ja veturinkuljettajan pojat. Talonpoikaisista tai työläiskodeista ovat myös lähteneet myös (sic) useat tämän polven huomattavimmista Suomen taiteen edustajista. Mainittakoon vain tämän hetken kiistattomasti suurin kuvanveistäjäamme sekä ainoa Nobel-palkinnon saanut kirjailijamme, räätälin ja mäkitupalaisen pojat. Nämä nykypolven suomalaisen tieteen ja taiteen etevät edustajat jatkavat jalolla tavalla kahden kyläräätälin pojan, Elias Lönnrotin ja Aleksis Kiven perinteitä todistaen samalla suomalaisten kansanmiesten suuresta henkisestä rikkaudesta ja luovasta kyvystä.

Valtiolisessa elämässä on yleisen ja yhtäläisen äänioikeuteen pohjautuva yksikamarinen eduskunta nostanut johtavaan poliittiseen asemaan talonpoikia ja työmiehiä ja näitten poikia. Mainittakoon lukuisista ainoastaan kaksi: eduskunnan puhemies ja senaatin varapuheenjohtaja 1917, keskipohjalainen pienviljelijä ja kaivostyömies Oskari Tokoi sekä Nivalan talonpoika, joka itse kohosi tasavallan presidentiksi, Kyösti Kallio.³⁷¹

---

hålla i minnet den allmänna sociala stigningen, som både sker via skolan och på andra vägar. Medan farfadern fick information och bildningsimpulser genom folkupplysningen i medborgar- eller arbetarinstitut vid förra sekelskiftet, kan hans sonson på 1960- och 1970-talen sträva efter den högsta bildningen och kräva sin andel av den.” Översättning H.L.

³⁷¹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 229–330. ”Skol- och högskoleväsendet har

Möjligheterna till social mobilitet illustrerades med berättelser om hur söner till lokförare, skräddare, backstugusittare och gruvarbetare hade blivit del av Finlands politiska och akademiska elit. I citatet, såväl som i andra sammanhang, lyfte Waris fram Elias Lönnrot och Aleksis Kivi. Männen var vid tiden redan avlidna och hade levt under en period då möjligheterna till social mobilitet var mycket begränsade. De lyftes dock fram för att visa hur de trots de yttre hindren hade lyckats uppnå stora framgångar och stiga socialt på grund av att de företrädde den finska mannens grundläggande karaktärsdrag: själslig rikedom och kreativa förmågor.³⁷² På samma sätt betonade Waris i andra delar av boken den finska bondens starka inre förutsättningar och själsliga förmågor.³⁷³ Karaktärsdragen gick sedan i arv till följande generationer begåvade män, som tack vare den förändrade situationen hade helt andra möjligheter till social stigning.

Waris fortsatte på följande sätt:

Sadan vuoden kuluessa on tapahtunut täydellinen muutos. Suomalainen yhteiskunta on kehittynyt byrokratiasta demokratiaan. [...] Tämä kehitys ei kuitenkaan ole päättynyt vaan jatkuu. [...] Nykypäivien suomalainen yhteiskunta ei ole rakenteeltaan enää paikallaan pysyvä, jähmettynyt vaan alati muuttuva niin että yhteiskuntaluokkien ja väestöryhmien välillä tapahtuu ainaisia siirtoja. Tällaisessa dynaamisessa yhteiskunnassa yksilölliset pyrkimykset ja mahdollisuudet voivat päästä oikeuksiinsa ja yhteiskunnan

---

långsamt men ändå kontinuerligt öppnats för bredare sociala kretsar, vilket i sin tur inverkat på samhällsstrukturen. Under två eller nu redan tre generationer har en helt ny bildad klass vuxit fram, som är på den högst utvecklade intellektuella nivån och som i många fall härstammar direkt från folkets botten. [...] I den vetenskapliga världen i Finland finns internationellt erkända vetenskapsmän och sådana som håller internationella mått, som är födda i samma samhällliga skikt. Kemins *grand old man* och vår enda Nobelpristagare är goda exempel på det här: söner till en lokförare och en kusk. Även den finländska konstens främsta företrädare har startat från arbetar- och bondeklassen. Nämnas bör vår otvivelaktigt främsta skulptör och den enda Nobelpristagaren i litteratur, söner till skräddare och backstugusittare. Den nutida generationens representanter för vetenskapen och konsten fortsätter i två skräddarsönens fotsår. De bevisar arvet efter Elias Lönnrot och Aleksis Kivi och samtidigt även den finska nationalmannens själsliga rikedom och kreativa förmågor. I det statliga livet har enkammarriksdagen som baseras på allmän och lika rösträtt lyft bönder och arbetare samt deras söner till ledande politisk ställning. Av många kan två nämnas: riksdagens talman och senatens vicetalman år 1917: småbrukaren och gruvarbetaren Oskari Tokoi från mellersta Österbotten och bonden från Nivala som blev landets president, Kyösti Kallio.” Översättning H.L.

³⁷² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 15. Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1968, 33.

³⁷³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 12.

kehitystä ohjaamaan aivan toisessa mitassa kuin entisessä staattisessa yhteiskunnassa.³⁷⁴

Sättet som Waris integrerade männen i texten handlade om någonting mera än endast möjligheterna till social mobilitet. Det berättade om samhällets omvandling och om individens position i samhället. Männen fungerade som en motor som förde utvecklingen mot en bättre framtid. Citatet avslutade boken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, som hade handlat om det finländska samhällets modernisering och strukturella omvandling under en hundraårsperiod, och summerade förhållandet mellan det statiska erfarenhetsrummet och den dynamiska förväntningshorisonten. Att boken avslutades på det här sättet anser jag vara betydelsefullt. I boken tog Waris upp de problem som den samhällseliga förändringen hade medfört, men slutet visade hur det senaste seklets utveckling sist och slutligen hade varit en framgångssaga. Som Waris betonade stod Finland dessutom fortfarande mitt i den samhällseliga omvandlingen, men de avslutande meningarna och de män som nämndes i dem pekade mot en allt ljusare framtid.

Alla såg nämligen inte lika positivt på utvecklingen. I en artikel för *Finsk Tidskrift* från år 1947 med titeln 'Ståndscirkulation i orätt riktning' beskrev historikern Karl Ekman, på samma sätt som Waris, den sociala mobiliteten som en integrerad del av det demokratiska samhället. Ekman påstod dock att utvecklingen nu hade kommit till en punkt då den började gå i fel riktning, eftersom kvantiteten gynnades till förmån för kvaliteten. Som ett bevis på detta lyfte Ekman fram kommunisternas ökade inflytande och han jämförde stegrade löner för grovarbetarna med den sänkta statusen inom de intellektuella yrkena.³⁷⁵ I Waris beskrivning fanns inga uttryckliga partipolitiska referenser, men senare forskare har tolkat in ett politiskt ställningstagande i Waris redogörelse för social mobilitet. Enligt Hannu Soikkanen legitimerade Waris den s.k. rödmylre-regeringen genom att lyfta fram söner till torpare och agrarer och i synnerhet politikerna Kyösti Kallio och Oskari Tokoi.³⁷⁶

---

³⁷⁴ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 331. "Det har skett en fullständig förändring under de senaste hundra åren. Det finländska samhället har utvecklats från en byråkrati till en demokrati. [...] Denna utveckling är inte avslutad utan fortsätter. [...] Dagens finländska samhälle är inte mera till sin struktur stagnerat, utan föränderligt så att det ständigt sker förflyttningar mellan samhällsklasser och befolkningsgrupper. I ett sådant dynamiskt samhälle kan individuella strävanden och möjligheter komma till sin rätta och styra samhällets utveckling i en helt annan utsträckning än i det tidigare statiska samhället." Översättning H.L.

³⁷⁵ Karl Ekman, 'Ståndscirkulation i orätt riktning', *Finsk Tidskrift* (2/1947), 69–71.

³⁷⁶ Hannu Soikkanen, 'Heikki Waris 1901–1989', *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (3/1990), 282.

Även i andra sammanhang relaterade Waris samhällelig utveckling till manlig individuell framgång i diskussioner om social mobilitet.

Osk[ar] Huttunen kuului vielä niihin, jotka vain itseopiskelulla ja kauppakoulun iltalinjalla hankkivat perustan ja pohjan tiedolliselle kasvamiselleen. Hänen tapaisia lahjakkaita, tarmokkaita eteenpäin pyrkiviä miehiä on ollut satoja. Nimenomaan liike-elämä on vetänyt puoleensa monia sellaisia nuoria miehiä, joilla ei aikanaan ole ollut koulunkäynnin mahdollisuuksia, mutta jotka siitä huolimatta ovat raivanneet tiensä yhteiskunnan korkeimmille tasoille.³⁷⁷

Det är igen värt att notera det förhållande mellan personliga förmågor och samhälliga reformer som Waris målade upp. Inte heller Osk. Huttunen hade kunnat utnyttja de möjligheter till utbildning som erbjöds senare generationer, men i likhet med andra män hade hans framgång möjliggjorts av begåvning, flit och målmedvetenhet.

Hur framställde då Waris kvinnor? Var även de socialt mobila? I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* poängterar Waris kvinnors möjlighet till social mobilitet i samband med utvecklingen av affärlivet.

Mutta tämä mahdollisuuksien avautuminen ei koske suinkaan ainoastaan miehiä vaan vielä suuremmassa määrin naisia. Niinpä kauppalaalla avautuu nuorelle, vasta kansakoulunsa päättäneelle tytölle lukuisia valinnan mahdollisuuksia vaatimattomimmasta juoksutyöstä ja konttoriapulaisesta alkaen liikeapulaiseksi, konttoristiksi, kassanhoitajaksi, kirjanpitäjäksi, konttoripäälliköksi, jopa kauppaneuvoksen arvoon asti. Nimenomaan kauppa on osoittanut sellaiseksi alaksi, jolla yritteliäille ja tarmokkaille miehille ja naisille on avautunut eteenpäin pääsemisen teitä, vaurastumisen – jos tappionkin – mahdollisuuksia.³⁷⁸

---

³⁷⁷ Heikki Waris, *Suomalainen yhteiskunta satavuotiskautena 1865–1965*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkimia 32 (1966), 5. Ursprungligen publicerad i *Maalaiskunta* nr 1, 1966. ”Oskar Huttunen hörde fortfarande till dem som endast genom självstudier och handelsskolans kvällskurser skapade sig en grund för att öka sin kunskap. I likhet med honom har det funnits hundratals andra begåvade, handlingskraftiga, framåtsträvande män. Speciellt affärlivet har dragit till sig många sådana unga män, som tidigare inte hade möjlighet till skolgång, men som trots det har kämpat sig till samhällets högsta positioner.” Översättning H.L.

³⁷⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 312. ”Dessa möjligheter berör ingalunda endast män, utan i än högre grad kvinnor. Inom handeln öppnas flera valmöjligheter för en ung flicka som just har avslutat folkskolan, från anspråkslös springflicka och kontorsbiträde till affärsbiträde, kontorist, kassörska, bokförelse, kontorschef, till och med ända till kommerseråd. I

Vid en jämförelse mellan de olika citaten framträder flera intressanta skillnader i sättet som Waris nämnde kvinnor och män i samband med social mobilitet. Då fenomenet diskuterades på ett allmänt plan var det alltid manligt könat, medan Waris uttryckligen lyfte fram kvinnor för att poängtera deras ökade möjligheter till social mobilitet. Kirsti Lempiäinen nämner ett likadant förhållande i sin studie om kön i sociologiska kursböcker. Männerna representerade det allmänna medan kvinnor lyftes fram då författarna uttryckligen ville poängtera någonting angående kön.³⁷⁹

En annan skillnad finns i sättet som Waris betonade samhällelig förändring å ena sidan och personliga förmågor å andra sidan. Enligt Waris kunde kvinnor börja sin karriär som springflicka och de ambitiösa och flitiga hade möjlighet att avancera till kassörska, bokförare och kommerseråd. Både kvinnors och mäns personliga förmågor omnämndes i diskussioner om social mobilitet men jag hävdar att det fanns skillnader mellan hur och i vilka sammanhang förmågorna betonades. Trots att Waris i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* lyfte fram de samhälleliga förändringar som hade möjliggjort social mobilitet kunde han även lyfta fram personer som Aleksis Kivi och Elias Lönnrot, och i andra sammanhang Osk. Huttunen, som endast tack vare sina personliga förmågor hade nått framgång. Då Heikki Waris skrev om Oskari Tokois levnadsöde i en artikel för *Suomalainen Suomi* förklarade han Tokois framgångar på följande sätt: ”Lähtökohtana ja perustana on ollut Oskari Tokoin ilmeinen lahjakkuus.”³⁸⁰ Medan ambitiösa kvinnor kunde nå samhällets topp tack vare den samhälleliga utvecklingen kunde ambitiösa och begåvade män nå toppen även utan den.

En mera tydlig skillnad mellan hur kvinnor och män framställdes i diskussioner om social mobilitet är ändå individualiseringen av männen. Kvinnor förekommer endast som en grupp medan tiotals enskilda män räknades upp. Efter citatet om kvinnors möjlighet att nå så högt upp på samhällsstegen som till kommerseråd följde berättelsen om Juho Lallukkas och Alfred Kordelins liv, som det här kapitlet inleddes med. Vid tiden då Heikki Waris avslutade arbetet på *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* hade två kvinnor fått titeln kommerseråd: Hanna Parviainen år 1926 och Aline Grönberg år 1940. Grönberg skulle eventuellt ha kunnat platsa in bland de personer som Waris räknade upp på de avslu-

---

synnerhet handeln har visat sig vara en bransch som har gjort det möjligt för ambitiösa och flitiga män och kvinnor att bli förmögna – men också att misslyckas.”

³⁷⁹ Lempiäinen, 121.

³⁸⁰ Heikki Waris, ’Merkittävä elämäankaari’ *Suomalainen Suomi* (5/1948), 294. ”Ursprunget och grunden har varit Oskari Tokois uppenbara begåvning”. Översättning H.L.

tande sidorna av boken. Som grundaren till Åbo vadd Ab. var hennes framgång i mångt och mycket självförvärvat.³⁸¹ Även inom andra fält skulle det han funnits kvinnor som likt männen hade tagit sig upp från botten till toppen. Inom politiken var Miina Sillanpää det mest iögonfallande exemplet på en kvinna som hade fötts i mycket anspråkslösa förhållanden och som senare rönste stor framgång som Finlands första kvinnliga minister. Att Waris endast nämnde berömda män i genomgången av hur Finland hade förvandlats socialt berodde alltså inte på en total avsaknad av kvinnor som levde upp till kriterierna. Orsaken till att Waris framställde männen som individualiserade och som individer som tack vare personliga förmågor gått från den djupaste av fattigdom till den högsta av rikedom berodde eventuellt i stället på att de passade in i en modell för manlighet som var känd. Männen kunde nämligen betecknas som s.k. *self-made men*.

4.3 *Self-made men* i en framväxande välfärdsstat

Jag hävdar alltså att sättet som Waris beskrev de finländska männen kan förstås som ett *self-made man*-ideal för finländska förhållanden. I en artikel för *Suomalainen Suomi* om Dwight Eisenhower från 1952 skrev Waris att den amerikanska presidenten hade visat prov på karaktärsdrag som värdesattes högt i Amerika, dvs. att starta från anspråkslösa förhållanden och genom personliga strävanden nå toppen.³⁸² Karaktärsdragen var alltså de samma som hos de finska män Waris några år tidigare hade porträtterat i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Även sociologen Matti Alestalo har konstaterat att Heikki Waris beskrev finländska affärsmäns liv i enlighet med den amerikanska drömmen.³⁸³ Alestalo skriver dock inte att drömmen, både i dess amerikanska version och i det sätt som Waris anpassade den, i huvudsak var riktad till män.

Idealet om *the self-made man* förknippas i första hand med amerikansk kultur och amerikanska ideal vid tiden efter industrialiseringen. Den amerikanska kopplingen är uppenbar i själva begreppet, som myntades 1832 av en amerikansk politiker och som saknar en vedertagen svensk eller finsk översätt-

³⁸¹ Kauppaneuvos Aline Grönberg (1871–1950). Oy Turun Vanun toimitusjohtaja, *Suomen talouselämän vaikuttajat*, <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=443>, 23.5.2011.

³⁸² Heikki Waris, 'Dwight Eisenhower, Yhdysvaltain presidentti', *Suomalainen Suomi* 20 (8/1952), 473.

³⁸³ Matti Alestalo, 'Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen', *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, Tapani Valkonen et al. (Porvoo: WSOY 1985), 181.

ning.³⁸⁴ Under de följande årtiondena befästes den amerikanska drömmen, *from rags to riches*, genom olika medium. Författaren Horatio Alger anses ha populariserat idealet om *the self-made man*. Algers ungdomsböcker, som publicerades under 1800-talets senare hälft, följde alla samma modell med en fattig pojke som genom hårt arbete nådde materiell och personlig framgång.³⁸⁵

Det har även under en lång tid bedrivits forskning om *self-made man* idealet och dess betydelse inom amerikansk kultur, dock oftast utan ett könsperspektiv.³⁸⁶ I den genushistoriska forskningen om män och manligheter som har bedrivits sedan slutet av 1990-talet, har *the self-made man* uppmärksammats för att vara ett uttalat manligt ideal. I sina respektive exposéer över den amerikanska manlighetens historia från sekelskiftet 1800 och framåt har E. Anthony Rotundo och Micheal S. Kimmel visat hur *the self-made man* blev det dominerande manliga idealet i och med industrialiseringen. Rotundo framhåller att ett manligt ideal som hade byggt på mannens position i hushållet och i samhället dominerade före sekelskiftet 1800. I takt med marknadsekonomins utbredning och medelklassens framväxt började dock ett manligt ideal baserat på individuella prestationer överta ett som hade byggt på ärftlig position.³⁸⁷ Michael Kimmel lyfter fram tre manlighetskonstruktioner som var förhärskande vid 1800-talets intåg: den heroiska artesen, den gentila patriarken och den självgjorda mannen. Medan de två första baserade sig på samhällelig position, karakteriserades *the self-made man* av aggressiv tävlan, samlad förmögenhet och förhöjd status förenat med både geografisk och social rörlighet. I och med att *the self-made man* framträdde som det dominerande manlighetsidealet förvandlades också manlighet till något som konstant måste bevisas genom männens handlingar, i stället för att som tidigare vara solitt grundad i mannens position i samhället.³⁸⁸ Kimmel framhåller vidare att idealet om *the self-made man* befästes samtidigt som den moderna kärnfamiljen utmejslades. Då mannens position

---

³⁸⁴ Michael S. Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History* (New York: Oxford University Press 2006), 19.

³⁸⁵ R. Richard Wohl, 'The "Rags to Riches Story": An episode of secular idealism', *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, eds. Reinhard Bendix & Seymour Martin Lipset (Glencoe: The Free Press 1957), 388–395. Wohl hävdar att innehållet i Algers böcker har förvanskats av eftervärlden och att pojkarna i böckerna inte gjorde en resa från djup fattigdom till stor framgång, utan snarare från enkla förhållanden till ekonomisk trygghet.

³⁸⁶ Se t.ex. John G. Cawelti, *Apostles of the Self-Made Man* (Chicago: University of Chicago Press 1965). Irvin G. Wyllie, *The Self-Made Man in America. The Myth from Rags to Riches* (New York: The Free Press 1954).

³⁸⁷ Rotundo, 2–3.

³⁸⁸ Kimmel, *Manhood in America*, 13.

koncentrerades till det offentliga och arbetslivet och kvinnans till det privata och hemmet, kopplades manlighet allt tydligare samman med förmögenhet, framgång och ambition.³⁸⁹ Också i Waris berättelser om *self-made men* fanns alla de viktiga elementen, alltså individuella prestationer, samlad förmögenhet samt geografisk och social mobilitet.

The self-made man kan emellertid inte uteslutande betraktas som ett amerikanskt ideal. David Tjeder har i sin studie om borgerlig manlighet i svenskt 1800-tal visat att individuell framgång och ekonomiskt oberoende blev tydligt knutna till manlighet i samband med industrialiseringen. Medan idealet om *the self-made man* i Amerika främst har kopplats till början av 1800-talet visar Tjeder att det i Sverige blev ett vanligt ideal vid andra hälften av århundradet. I båda fallen framträder idealet som en produkt av industrialiseringen, då samhällena har genomgått avgörande ekonomiska och sociala förändringar. Kai Häggman har pekat på en liknande utveckling i Finland. Enligt Häggman ansåg de borgerliga männen vid 1800-talets slut inte längre att börd allena räckte för samhällelig status. Männen skulle i stället bli sin egen lyckas smed genom att aktivt sträva framåt och uppnå ekonomisk självständighet.³⁹⁰ Både Tjeder och Häggman betraktar *the self-made man* som ett typiskt borgerligt ideal.³⁹¹ Jag har redan diskuterat hur Waris positionerade vilja och ambition att stiga i social rang hos medelklassen. Man kan då eventuellt förstå Waris egen klasstillhörighet som en orsak till varför han så starkt lyfte fram social mobilitet som en dygd.

Andra forskare har inte varit lika övertygade över idealets dominans. Enligt Mark E. Kann var idealet om *the self-made man* bara ett av flera framträdande ideal, och därtill det mest ifrågasatta.³⁹² De framgångshistorier som Waris uppmärksammade representerade egentligen en mera extrem form än vad Kann menar att *self-made man* idealet i grunden stod för. Enligt Kann syftade begreppet *self-made man* inte nödvändigtvis till någon som hade börjat från noll, utan till: "[...] young men who received modest family shares and then demonstrated personal merit by cultivating manly virtues and talents advantageous to economic productivity."³⁹³ Kann framför alltså att idealet gick ut på att på bästa möjliga sätt förvalta det lilla man hade fått. Inte heller enligt

---

³⁸⁹ Kimmel, *Manhood in America*, 40.

³⁹⁰ Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1994), 60, 121–122.

³⁹¹ Tjeder, *The Power of Character*, 199–201.

³⁹² Mark E. Kann, *A Republic of Men. The American Founders, Gendered Language, and Patriarchal Politics* (New York: New York University Press 1998), 14–15, 76.

³⁹³ Kann, 85–86.

Tjeder var inställningen till idealet övervägande positiv; det fanns både ett förakt mot nyrika och misstänksamhet mot att värdera pengar högre än moralisk dygd. Tjeder visar också att förespråkarna för idealet framförde att män skulle vara måttligt framgångsrika, och inte nödvändigtvis stiga till samhällets absoluta topp.³⁹⁴

De forskare som jag här har nämnt placerar alla idealet om the *self-made man* till 1800-talet. Hur kan det förstås i en välfärdsstat under uppbyggnad, där kollektiva intressen skulle gå före individuell framgång? David Tjeder hävdar att idealet förlorade betydelse efter 1930-talet då den svenska välfärdsstaten började ta form. Enligt Tjeder blev det svårt att se det personliga ackumulerandet av förmögenhet som en dygd vid en tid då inkomster skulle utjämnas och sociala klyftor överbryggas.³⁹⁵ Jag hävdar dock att idealet om the *self-made man* i en modifierad form passade alldeles utmärkt ihop med socialpolitiska strävanden i ett nordiskt land på 1900-talet. Det handlade helt enkelt om vilken funktion berättelserna om de självgjorda männen fyllde i Waris texter. Som min analys visar betonade Waris betydelsen av både personliga förmågor och samhälleliga reformer. De två förutsättningarna för social mobilitet uteslöt inte varandra utan kunde förenas inom ramarna för en *self-made man*-modell. Samhället skapade en plattform från vilken det sedan var möjligt för individer med exceptionella förmågor och ambitioner att ta sig vidare. Michael E. Kann hävdar att *self-made man*-idealet i Amerika handlade om män som gjorde sitt bästa för att kultivera den blygsamma familjeandel de hade fått. I Waris version byttes helt enkelt familjeandelen ut mot det som staten kunde erbjuda i form av möjligheter till utbildning och arbetsplatser. Tjeder hävdar att ett manlighetsideal som gick ut på att samla en förmögenhet inte var förenlig med välfärdsstatens mål. De affärsmän som Waris lyfte fram representerade emellertid inte ett själviskt ackumulerande av förmögenhet. I citatet om Alfred Kordelin och Juho Lallukka poängterade Waris att männen hade avslutat sina liv som landets främsta välgörare. Det samma gällde även för Osk. Huttunen. De män som hade varit socialt mobila tack vare lyckosamma affärer presenterades inte som själviska utan deras förmögenhet kom i hög grad resten av befolkningen till gagn genom stiftelserna som hade bildats i deras namn. Likaså var enskilda vetenskapsmäns, politikernas och författares framgångar även hela nationens framgång. Genom att just dessa fattiga pojkar hade fått möjligheten att avancera socialt och bli landets främsta vetenskapsmän och politiker kunde Finland utvecklas till en modern nation.

---

³⁹⁴ Tjeder, *The Power of Character*, 214–220.

³⁹⁵ David Tjeder, 'When Character Became Capital: The Advent of the Self-Made Man in Sweden, 1850–1900', *Men and Masculinities* 5 (1/2002), 74.

Jarmo Peltola kritiserar i sin artikel Waris för att ha gett en för endimensionell bild av social mobilitet under 1900-talets början. Enligt Peltola var social mobilitet en självklar dygd för Waris och något som alla förväntades se som eftersträvansvärt. Jag har redan försökt nyansera den bild som Peltola menar att Waris målade upp av social mobilitet. Likt andra samtida samhällsvetare såg Waris viljan till social mobilitet som tydligt klassbunden. Peltola har ändå rätt i att Waris presenterade social mobilitet i det industrialiserade samhället som lättåtkomligt, som främst personliga brister kunde hindra en från att uppnå. Andra samtida samhällsvetare nämnde även tur vid sidan om vilja och ambition som en faktor till varför vissa lyckades bli socialt mobila.³⁹⁶ Tur eller andra informella hinder som skulle göra social mobilitet mer utmanande för vissa personer finns inte med i Waris framställning. Citatet om kvinnors möjlighet att arbeta sig upp inom handeln illustrerar väl det här tankesättet. Waris skrev att handeln erbjöd flickor som gått ut folkskolan en mängd olika valmöjligheter, därifrån det gick att avancera till de högsta leden. Peltola poängterar även att under den tid som de affärsmän som Waris nämnde byggde upp sina imperier var det ekonomiska klimatet speciellt gynnsamt, vilket gjorde det enklare än det senare skulle bli att bygga upp en affärsverksamhet och att lyckas med den. I sin licentiatavhandling från år 1962 påpekade Oiva Laaksonen precis samma sak.³⁹⁷ Dessutom hävdade Laaksonen att det inte var någon slump att flera av de affärsmän som blev framgångsrika härstammade ur arbetarklassen. Enligt Laaksonen hade handeln mycket lägre status kring sekelskiftet än vad den skulle få några årtionden senare, vilket betydde att söner till arbetare och småbrukare var överrepresenterade bland affärsmännen.³⁹⁸

4.4 Social sänkning

Om *the self-made man* utgjorde idealbilden i Waris skildring av den socialt mobila befolkningen, hur såg då motbilden ut? I Waris texter om social mobilitet gick rörelsen oftast i en riktning; nerifrån upp. Att stigande social mobilitet var normen märktes av det faktum att kapitlet om social mobilitet i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* hette *sosiaalinen kohoaminen* (social stigning). Genom att endast se på uppåtgående social mobilitet följde Waris dock kutymen för både

---

³⁹⁶ Littunen, 452.

³⁹⁷ Oiva Laaksonen, *Suomen liike-elämän johtajisto. Sen sosiaalinen liikkuvuus ja koulutus* (Helsinki: WSOY 1962), 58.

³⁹⁸ Laaksonen, 60.

samtida och senare mobilitetsforskning.³⁹⁹ Forskningen har nämligen alltid varit mycket mindre intresserad av den nedåtgående sociala mobiliteten.⁴⁰⁰ Sten Carlsson, svensk historiker som var verksam samtidigt som Waris, uppmärksammade det här förhållandet och angav olika orsaker till att det just var stigande social mobilitet som intresserade forskarna. Dels berättade stigande mobilitet enligt Carlsson mera om ett lands sociala utveckling, dels om ombytet i de ledande skikten.⁴⁰¹

Om idealet var uppåtstående social mobilitet motsvarade det inte alltid de resultat Waris presenterade i sina olika studier, där det fanns flera exempel på social mobilitet i nedåtgående riktning. Waris delade in befolkningen som flyttade från land till stad i personer som strävade aktivt framåt och personer som drevs passivt med. I den senare gruppen fanns dessutom det sociala bottenskrapet, som lösdrivare och kriminella. Dessa personers sociala status förbättrades knappast av flytten. I avhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen* studerade Waris just de här två grupperna i det uppväxande arbetarsamhället. Det var dock inte den första gruppen som dominerade; Waris poängterade att väldigt få av dem som flyttade till samhället norr om Långa bron lyckades förbättra sin sociala ställning. Den stora majoriteten anslöt sig i stället till diversearbetarnas växande skara.⁴⁰²

Även i studien om den karelska befolkningens anpassning till de nya hemorterna nämndes social mobilitet i nedåtgående riktning. Trots att författarna konstaterade att anpassningen hade gått relativt smidigt fanns det en grupp som hade upplevt en klar försämring i samband med flytten.

Ero köyhän ja rikkaan välillä on vähentynyt, kun moni kotikylänsä varakkain isäntämies on pudonnut alemmaksi siitä asemasta, mikä hänellä – ja usein jo hänen isällään ja isoisällään – oli ollut kotikylässään. Varsinkin staattisen maalaiskylän jäykässä arvoasteikossa selvästi tunnettu ja tunnustettu yhteiskunnallinen asema, sosiaalinen status, on monissa tapauksissa kärsinyt ankanan kolahduksen.⁴⁰³

³⁹⁹ Jfr. med Erik Allardt, *Syntyperää ja sosiaalista kohoamista koskevat arvostukset* (Hämeenlinna: Karisto 1956).

⁴⁰⁰ Peter Burke, *History and Social Theory* (Cambridge: Polity 2005), 64.

⁴⁰¹ Sten Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950* (Uppsala: J.A. Lindblads förlag 1950), 11.

⁴⁰² Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 218–219.

⁴⁰³ Waris et al., *Siirtoväen sopeutuminen*, 163. ”Skillnaden mellan fattig och rik har minskat då mången förmögen husbonde har fallit från den position som han – och ofta redan hans far och farfar – hade i hembygden. Speciellt i den statistiska landbygdsbyns stela hierarki har den kända

Skildringarna av personer som varit socialt mobila i nedåtgående riktning i Waris texter handlade om vissa könade grupper. De karelska patriarkerna hade tillhört den manliga eliten och åtnjutit en respekterad ställning i sina egna samhällen men i samhället i stort representerade de en marginaliserad etnisk grupp. De människor som hade flyttat från landsbygd till stad och inte hittat annat arbete än som diversearbetare var i första hand män. Bland de lösdrivare som fanns i städerna nämnde Waris även de prostituerade, som jag har diskuterat redan tidigare i kapitlet. Det gemensamma för de olika grupperna var att flytten nedåt i den sociala hierarkin oftast gick från en marginaliserad position till en annan. De prostituerade, de kriminella och lösdrivarna gick från en dålig position på landsbygden till en ännu sämre i städerna.

4.5 Sammanfattning – Mobilitetens könade betydelse

Föreställningar om manligt och kvinnligt samt om mäns och kvinnors positioner framträder ur det sätt som Waris beskrev geografisk och social mobilitet som en del av berättelsen om Finlands utveckling från en byråkrati till en demokrati. Rörlighet var enligt Waris en av de främsta markörerna mellan det statiska förindustriella samhället och det dynamiska industrialiserade samhället. Såväl män som kvinnor var geografiskt mobila, men i olika riktningar och med olika konsekvenser. Medan Waris för männens del påpekade hur de som hade flyttat till Amerika utgjorde Finlands bästa befolkningmaterial, betonade han de sociala problem som uppstod då ensamma kvinnor flyttade till städerna för att arbeta. Skillnaden mellan hur Waris beskrev mäns och kvinnors sociala mobilitet var ännu intressantare. Waris poängterade att samhällliga reformer, såsom näringsstrukturens omvandling, hade gjort det möjligt för både män och kvinnor att stiga i den sociala hierarkin, men texterna dominerades av berömda män, som på grund av sin talang och ambition lyckats ta sig från samhällets botten till den absoluta eliten. Waris hade framfört vikten av talang och ambition för möjligheten till social mobilitet och egenskaperna manifesterades i de enskilda män Waris exemplifierade sina slutsatser med. Kvinnor uteslöts inte, men kreativa förmågor och själslig rikedom presenterades som grundläggande egenskaper hos den finska mannen.

---

och erkända samhällliga positionen och sociala statusen i många fall upplevt ett svårt fall.”
Översättning H.L.

I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* framställdes social stigning som ett ideal och genom berättelserna om de enskilda männen maskuliniserades och individualiserades idealet. Det finns uppenbara paralleller mellan hur Waris beskrev de berömda männen med hur idealet om *the self-made man* utformades i Amerika och Norden på 1800-talet. Vad innebar det att Waris betonade ett ideal som värdesatte individuell framgång? Sättet som Waris framställde individuella prestationer på gick mycket väl ihop med tanken om helhetens eller samhällets bästa. Waris lyfte fram hur samhället skapade möjligheter för individer med de allra bästa personliga förmågorna, som samhället sedan kunde dra nytta av.

Waris betydelse låg inte endast i att han utvärderade och gav legitimitet till den socialpolitiska utvecklingen. Han var även en av de främsta auktoriteterna på samhällsförändring, och berättelserna om de enskilda männen som tog sig från fattiga förhållanden och som genom sina extraordinära förmågor lyckades nå samhällets topp belyste den lineära utveckling som Finland fortfarande stod mitt i. Männen symboliserade därmed temporalitet och en positiv förväntningshorisont.

5. FAMILJ

Familjen som samhällsinstitution står som segrare efter de angrepp den utsatts för.⁴⁰⁴

Den här meningen skrev Heikki Waris i boken *Samhället Finland* år 1961. Boken utgavs i Sverige och var en kort introduktion till det finländska samhället och dess struktur. I boken lyftes familjen som institution fram på grund av de omfattande förändringar som hade skett i familjesammansättningen och familjens funktioner efter industrialiseringen. Med stöd i Armas Nieminens forskning om synen på sexualmoral vid sekelskiftet 1900 kunde Waris avsluta redogörelsen med att konstatera att familjen hade överlevt de hot som försökt underminera dess betydelse i samhället och Waris fastslog att kärleken mellan makarna och tron på det monogama äktenskapet bara hade förstärkts med åren. I citatet illustreras förhållandet mellan det förflutna och framtiden. Familjen presenterades som en av de äldst bevarade samhällsinstitutionerna och den som utgjorde grunden för den sociala tryggheten. Familjen utgjorde emellertid inte endast en förgångna institution; efter att ha övervunnit hoten vid sekelskiftet fortsatte familjen i modifierad form att vara stark.

Det skulle gå att argumentera för att Waris gav en förvrängd bild av den verkliga utvecklingen under 1900-talet. Waris diskuterade i andra sammanhang hur familjens funktioner hade minskat i takt med övergången från ett agrart till ett industriellt samhälle, samtidigt som antalet skilsmässor stadigt hade ökat. Citatet visar dock på den vikt Waris lade vid familjen i en värld som snabbt förändrades. Jag ska därför analysera begreppet familj i Waris texter och hur familjen definierades i relation till utveckling och modernisering. I kapitlet analyserar jag även hur föreställningar om faderskap och moderskap tog sig uttryck i de socialpolitiska texterna. Jag visar hur faderskap och moderskap konstruerades diskursivt i förhållande till olika former av frånvaro. I de socialpolitiska texterna diskuterades familjen ofta i förhållande till vad som ansågs normalt och vad som ansågs avvikande, och ofta byggde konstruktionen av de båda på föräldraparternas agerande.

---

⁴⁰⁴ Waris, *Samhället Finland*, 45. Citatet är direkt taget från Nieminens avhandling där det står: ”Perhe on selvinnyt voittajana sitä vastaan tehdyistä hyökkäyksistä”. Armas Nieminen, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle* (Helsinki 1951), 313.

Trots Waris planer på ett större familjesociologiskt projekt om amerika-finländare blev familjesociologi eller familjepolitik inte ett av Waris expertområden längre fram i karriären. Det här kapitlet visar dock att Waris texter fungerar som en spegel för hur familjen framställdes i tidens socialpolitiska och sociologiska litteratur. Därför utgör Waris texter om familjen en god inkörsport till hur familjen, faderskap och moderskap beskrevs och vilken betydelse de tillskrevs i både den socialpolitiska och den sociologiska litteraturen vid 1900-talets mitt. Den socialpolitiska litteraturen byggde i sin tur på psykologisk teoriutveckling om barns utveckling och anknytning till modern, som fick stort inflytande i samband med *Mental Health and Maternal Care* från 1951 för Världshälsoorganisationen. För att förstå hur socialpolitikerna resonerade kring föräldrarnas positioner och hur familjepolitiken skulle utvecklas behövs därför även insyn i hur psykologin såg på barns behov.

En central fråga för det här kapitlet är hur Waris och andra socialpolitiker uppmärksammade den familjepolitiska utvecklingen. De flesta texter jag analyserar är skrivna på 1950-talet och början av 1960-talet. Perioden infaller därmed mellan två av de mest avgörande familjepolitiska reformperioderna, men texterna visar hur Waris utvärderade de tidiga familjepolitiska reformerna och vilken betydelse han ansåg att de hade för socialpolitikens utveckling i stort. De texter Waris skrev under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet ger inblick i hur Waris uppmärksammade den andra familjepolitiska utvecklingsperioden. Under 1900-talet förändrades synen på dagvård från en stödåtgärd för sämre bemedlade till en socialtjänst för hela befolkningen. Kan man se den här förändringen i Waris texter?

5.1 Familj som begrepp och funktion

Efter att Waris hade avslutat andra delen av sin doktorsavhandling var syftet att färdigställa en tredje del som skulle behandla arbetarsamhällets själsliga och sedliga utveckling och där individen och familjen stod i centrum.⁴⁰⁵ Även ett projekt om amerikafinländarnas hem- och familjeliv med fokus på andra generationens emigranter var under planering. Waris företog därför ett längre studiebesök till Chicago år 1934 för att fördjupa sig i den familjesociologiska forskningen och för att få kontakt med de ledande experterna på området. Som jag redogjorde för i det andra kapitlet började de metodologiska inriktningarna som sociologerna i Chicago förespråkade förlora terräng under 1930-talet och Waris avslu-

---

⁴⁰⁵ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 165.

tade varken den tredje delen om arbetarsamhällets uppkomst eller studien om amerikafinländarna.

Familjen blev emellertid aktuell på ett annat sätt under 1930-talet. Sjunkande nativitetssiffror skapade oro för den framtida befolkningsutvecklingen i europeiska länder, vilket utgjorde startskottet för en våg av befolkningspolitiska reformer under 1930- och 1940-talen. I Finland blev frågor om födslootal och befolkningsutveckling aktuella efter att ekonomen och statistikern Gunnar Modeen år 1934 publicerade sina uträkningar för hur befolkningstillväxten skulle utvecklas under 1900-talet. Modeens siffror visade att om nativiteten inte ökade skulle Finlands befolkning aldrig överstiga 4 miljoner och befolkningstalet skulle börja sjunka på 1970-talet.⁴⁰⁶ Samma år publicerades Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* som precis som Modeens rapport visade hur nativiteten drastiskt hade sjunkit under 1900-talets första årtionden. Alva och Gunnar Myrdal ville med sin bok lyfta fram de faktorer som bidrog till att unga människor avstod från att skaffa barn och pekade på bl.a. dåliga arbets- och bostadsförhållanden. Som lösning till problemet med den sjunkande nativiteten föreslog författarna en rad olika socialpolitiska reformer som skulle uppmuntra unga människor att bilda familj och förbättra de förhållanden som barnen föddes i. *Kris i befolkningsfrågan* fick stort gensvar, både i Sverige och i de övriga nordiska länderna. Befolkningsfrågan var dock inte endast ett nordiskt fenomen utan runt om i Europa behandlades liknande frågor och olika socialpolitiska åtgärder med inriktning på familjen genomfördes.⁴⁰⁷

Eftersom syftet med de tidiga åtgärderna var att öka nativiteten samt förbättra hälsan på barnen och mödrarna gick de politiska åtgärderna under namnet befolkningspolitik, och inte familjepolitik som det senare skulle benämnas. Till de konkreta åtgärder Finland vidtog för att öka nativiteten och trygga familjernas utkomst hörde bl.a. moderskapsbidraget som infördes 1937 och barnbidraget som infördes 1948. I befolkningspolitiken ingick även ekonomisk belastning på de barnlösa; 1935 införde Finland i likhet med många andra europeiska länder en så kallad ungarlsskatt, dvs. en tilläggsskatt som betalades av ensamstående och par utan barn. Understöden var till en början riktade till de sämre bemedlade och moderskapsbidraget var ursprungligen ett stöd för mödrar som understeg en bestämd inkomstnivå.⁴⁰⁸ Finland övergav dock snabbt en familjepolitik som en-

---

⁴⁰⁶ Gunnar Modeen, 'Suomen väkiluvun tuleva kehitys ja sen taloudelliset seuraukset', *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 30 (1934), 351–378.

⁴⁰⁷ Heikki Hiilamo, *Akantappolaista isäkiintiöön. Perhepolitiikan pitkä linja Suomessa ja Ruotsissa* (Helsinki: Stakes 2006), 60–62, 66.

⁴⁰⁸ Moderskapsbidraget reviderades 1949 och utvidgades till alla mödrar.

dast var riktad till de fattigaste. Den reform som ofta brukar nämnas som en milstolpe i välfärdsstatens utveckling i Finland är barnbidraget från år 1948. Barnbidraget var det första bidrag som gavs åt alla familjer, oberoende av inkomstnivå, och den dittills mest omfattande socialpolitiska reformen. Reformen var principiellt viktig av främst två olika orsaker, dels var bidraget ett steg mot en universell välfärdsmodell, dels gavs bidraget åt mödrarna. Flera andra länder införde system där understödet tillföll männen i egenskap av familjens försörjare, antingen i form av högre löner för fäder som försörjde en familj eller så att barnbidraget betalades till fäderna (t.ex. Tyskland).⁴⁰⁹

Waris frångick den familjesociologiska inriktningen och den första familjepolitiska reformvågen föregick Waris mest aktiva period, men han återknöt till dessa områden i sina texter från 1950- och 1960-talen. I texten 'Perhe nykyajan yhteiskunnassa - Familjen i det nutida samhället' kombinerade Waris en sociologisk förklaringsmodell med ambitionen att redogöra för den familjepolitiska utvecklingen i Finland. Artikeln var ursprungligen ett tal som Waris hade hållit på den nordiska barnavårdskongressen i Helsingfors år 1958 och Waris menade att syftet med talet var att redogöra för den naturliga krets där det normala barnet är en medlem, dvs. familjen. Texten skrevs vid en tid då familjepolitiken hade etablerats som ett centralt socialpolitiskt fält, men under 1950-talet riktades få nya reformer till familjerna, då socialpolitiken i stället var inriktad på att reformera folkpensionen och arbetslöshetsförsäkringen.⁴¹⁰ Texten publicerades i något reviderad form i boken *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* år 1968 då familjen igen stod i förgrunden för socialpolitiska reformer.

Hur definierades den institution som Waris såg som det normala barnets naturliga krets? I 'Familjen i det nutida samhället' definierade Waris familjen både funktionellt och strukturellt, dvs. han visade hur familjens funktioner hade förändrats då samhället moderniserades och hur detta kom till uttryck i olika familjetyper. Analysen av familjens förändrade strukturer och funktioner dominerade familjesociologin under 1900-talets mitt. Familjen studerades som en del av det omringgärdande samhället och familjens former och uppgifter förstods i relation till yttre faktorer.⁴¹¹ Vad som ansågs tillhöra familjens funktioner under

---

⁴⁰⁹ Anneli Anttonen & Jorma Sipilä, *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa* (Tampere: Vastapaino 2000), 205.

⁴¹⁰ P. Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 181. Hiilamo, 76.

⁴¹¹ Riitta Jallinoja, *Johdatus perhesosiologiaan* (Porvoo: WSOY 1985), 6. Christine Roman, *Familjen i det moderna. Sociologiska sanningar och feministisk kritik* (Malmö: Liber 2004), 22.

olika tider bestämde även socialpolitikens innehåll och Waris poängterade i olika sammanhang att familjen utgjorde grunden för den sociala tryggheten.⁴¹²

I sin genomgång av olika familjetyper inledde Waris med tregenerationsfamiljen, eller med andra ord storfamiljen. Storfamiljen var enligt Waris en historisk kvarleva som tillhörde ståndssamhällets tidsålder, men den hade funnits i de östligaste delarna av Finland längs Ladogas kuster ända fram till vinterkrigets utbrott. Även i andra avlägsna trakter runt om i de nordiska länderna hade storfamiljen varit relativt vanlig. I storfamiljen ingick husfar och husmor samt sönerna med deras fruar och barn. Waris skrev att familjens ursprungliga funktioner fanns inom storfamiljen. I enlighet med de funktioner som William Ogburn hade ställt upp definierades produktion, trygghet, uppfostran, religion, rekreation, reproduktion och emotionell närhet som de ursprungliga funktionerna.⁴¹³ Trots att tregenerationsfamiljen främst hörde till det förflutna lyfte Waris fram de kärnfamiljer som hade öppnat sina hem för en åldrande mormor eller farmor som en rudimentär form av storfamiljen. Waris poängterade den funktion mor- eller farmodern fyllde i ett samhälle där mödrarnas förvärvsarbete blev vanligare men även den friktion som kunde uppstå då vuxna ur olika generationer levde under samma tak.⁴¹⁴

Den vanligaste familjetyper var tvågenerationsfamiljen. Waris poängterade att i denna typ var skillnaderna mellan olika familjer stora; småbrukarfamiljen och dess behov i förhållande till socialpolitiken skilde sig avsevärt från den urbana familjen. Waris skrev att: ”Det är skäl att minnas, att också bland våra dagars familjer finnes olika utvecklingsstadier ännu representerade.”⁴¹⁵ Stadsfamiljen som var på ett högre utvecklingsstadium, fick även i resten av artikeln fick stå som representant för den tvågenerationsfamiljen. I denna familjetyper hade en väsentlig del av människans grundbehov flyttats från familjen till olika institutioner. Produktionsfunktionen hade flyttats utanför familjen och bland annat kläder och mat tillverkades allt mer sällan i hemmet. Familjens trygghetsfunktion hade förflyttats till barnträdgårdar, sjukhus och åldringshem, och uppfostrings-

⁴¹² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 157.

⁴¹³ William F. Ogburn & Meyer F. Nimkoff, *Sociology* (Boston: Houghton Mifflin 1940), 713–717. Se även Alva Myrdal, *Folk och familj* (Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag 1944), 22–25. Georg Karlsson, 'Familjen', *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*, red. Edmund Dahlström (Stockholm: Svenska bokförlaget 1959), 262–263.

⁴¹⁴ Heikki Waris, *Familjen i det nutida samhället*, Helsingfors universitet – Socialpolitiska institutionen – studier 10 (1959), 4–6. Ursprungligen publicerad på svenska i publikationen för den 8:de Nordiska barnavårdskongressen i Helsingfors 27–29 juni 1958 och på finska i *Sosiaalityö* nr 2, 1958.

⁴¹⁵ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 7.

funktionen hade överförts till folkskolan, läroverken och yrkesskolorna. Familjens religiösa funktion fanns numera inom församlingens olika föreningar och fritidssysselsättningar fanns oftast helt utanför hemmet, i synnerhet bland ungdomarna. Familjens biologiska funktion hade enligt Waris även minskat kraftigt i takt med att födelsekontrollen blev mera utbredd. Det enda som Waris hävdade att hade stärkts i och med det finländska samhällets modernisering var familjens känslfunktion. Familjemedlemmarna visade mycket större tillgivenhet till varandra och visade öppet sina känslor för varandra. Detta var enligt Waris egentligen en direkt konsekvens av att de andra funktionerna hade försvagats, och den ömsesidiga tillgivenheten var det band som knöt familjen samman.⁴¹⁶ Ernest W. Burgess och Harvey J. Locke hade argumenterat i *The Family. From Institution to Companionship* från 1945 att familjen hade förändrats från en institution baserad på regler och kontrollerad av normer till en sammanslutning mellan människor med känslomässiga band till varandra.⁴¹⁷

Den tredje familjetypen var engenerationsfamiljen, dvs. de äldre par där barnen redan hade flyttat ut, de yngre par som ännu inte hade fått barn eller par som aldrig fick barn. Det var främst bland de äldre paren som socialpolitiken hade en uppgift och Waris uppmärksammade de utmaningar som uppstod i och med längre medellivslängd och flera äldre som behövde vård. Waris ställde den retoriska frågan om en familj som endast bestod av en generation faktiskt kunde existera, vilket antydde att en sammanslutning som endast bestod av ett gift par kunde gå emot familjebegreppets innehåll.⁴¹⁸ Det samma gällde den sista familjetypen som Waris tog upp, nämligen den ofullständiga familjen. Begreppet i sig säger hur samtiden såg på den här sammanslutningen; det var en familj men den saknade bestämda konstituerande element. Den ofullständiga familjen var en typ där endast en förälder försörjde barnen, på grund av skilsmässa, dödsfall eller övergivande. Hur familjernas, och i synnerhet barnens, trygghet skulle garanteras utgjorde enligt Waris en av socialpolitikens största utmaningar.⁴¹⁹

Waris lyfte fram att den nordiska socialpolitiken var familjecentrerad och benämnde den som familjevänlig.⁴²⁰ För att svara på många av de socialpolitiska utmaningar Waris skisserade upp fanns det redan understöd, bidrag, vårdformer

---

⁴¹⁶ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 7–9.

⁴¹⁷ Ernest W. Burgess & Harvey J. Locke, *The Family. From Institution to Companionship* (New York: American Book Company 1950), 22.

⁴¹⁸ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 9–10.

⁴¹⁹ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 10–11.

⁴²⁰ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 3, 11. Se även Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 29.

och rådgivning att erbjuda. På 1930-talet hade Alva och Gunnar Myrdal förkunnat att familjen var i kris, men vid slutet av 1950-talet fanns det inte någon krisretorik i Waris sätt att framställa familjen eller familjepolitiken. Enligt Christine Roman hade mycket av den sociologiska forskningen en starkt idealiserad bild av familjen.⁴²¹ I boken *Family, Socialization and Interaction Process* (1955) argumenterade Talcott Parsons för att familjens allra viktigaste funktioner stärkts med åren, vilket bevisades av att äktenskapen ökade, nativiteten steg och skilsmässorna hölls på samma nivå.⁴²² I samma anda avslutade Waris 'Familjen i det nutida samhället' med att diskutera äktenskapets ställning i samhället. Precis som i citatet i boken *Samhället Finland* som jag inledde det här kapitlet med underströk Waris att den monogama familjen stod stark trots att samhället drastiskt hade förändrats. Skilsmässorna ökade förvisso, men samtidigt hade giftermålsfrekvensen stigit, vilket Waris såg som det främsta beviset på att tron på familjen bara hade blivit starkare med åren.⁴²³

I Waris användning av begreppet "den monogama familjen" belyses förhållandet mellan erfarenhetsrum och förväntningshorisont. Som fond använde Waris Armas Nieminens forskning om synen på sexualmoral vid sekelskiftet 1900, vilket var en tid då hela familjeinstitutionen utsatts för angrepp. Hotet hade dock endast varit temporärt och den utveckling som hade skett under 1900-talet visade att kärnan i begreppet familj stod stark trots att de yttre förhållandena hade förändrats stort. Då det kom till kärnan i begreppet familj sammanföll alltså erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten.

Eftersom studiet av familjens funktioner hörde till de grundläggande sätt varpå sociologin undersökte familjen som samhällsinstitution var Waris beskrivning av de olika funktionerna och hur de hade förändrats inte unik och överensstämmer med den familjesociologiska huvudfåran under 1900-talets mitt.⁴²⁴ Fokuset på familjens förändrade former och funktioner passade dock även in i det utvecklingsnarrativ som dominerade Waris sätt att skriva. I genomgången inledde han med en typ som i princip var utdöd och som endast funnits i avlägsna och ofta isolerade delar av Norden. Då Waris beskrev den rudimentära form som fortfarande fanns kvar, alltså far- och mormödrar som bodde

---

⁴²¹ Roman, 23–24.

⁴²² Talcott Parsons & Robert F. Bales, *Family, Socialization and Interaction Process* (Glencoe: The Free Press 1955), 4–5.

⁴²³ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 11–12.

⁴²⁴ Se t.ex. Jan Trost, 'Allmänt om familjen', *Familjen i samhället*, red. Georg Karlsson & Jan Trost (Stockholm 1965), 12–22. Erik Allardt & Yrjö Littunen, *Sociologia* (Porvoo: WSOY 1964), 96–97.

tillsammans med sina barns familjer drog Waris paralleller till den kinesiska familjen och skrev: ”Detta påminner om den kinesiska familjen med starka släktraditioner och högt anseende för äldre – typiskt för ett statiskt samhälle i motsats för vårt dynamiska västerländska samhälle.”⁴²⁵ Han gick sedan över till den vanligaste familjeformen, det vill säga kärnfamiljen, men skilde där mellan familjer på olika utvecklingsstadier, där småbrukarfamiljen var den mindre och den urbana familjen den mera utvecklade. Den mest utvecklade fick då även stå som representant för hurdant förhållande tvågenerationsfamiljerna hade till socialpolitiken. Han avslutade med en form som delvis kan beskrivas som överutvecklad, eller som en negativ konsekvens av moderniseringen. Detta gällde i synnerhet de familjer som hade splittrats på grund av skilsmässa. Till skillnad från mycket av den samtida sociologiska litteraturen började inte Waris redogörelsen med familjesammansättningen i primitiva samhällen. Övergången från tregenerationsfamiljen i öst till den moderna stadsfamiljen och jämförelsen med den kinesiska familjen kan ses som ett uttryck för en civilisationsprocess, men ska snarare betraktas som den kontrast han genom hela sin produktion gjorde mellan tiden före och efter industrialiseringen. Meningen om den kinesiska familjen fanns inte med i de senare versionerna av ’Familjen i det nutida samhället’ som publicerades i *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1968 och 1974.

5.2 Övergivande och frånvarande fäder

I vilka sammanhang diskuterades fäder och mödrar i Waris texter? Den här delen av kapitlet kommer att fokusera på de ställen i Waris texter där faderns och moderns position uppmärksammandes i samband med deras frånvaro i form av dödsfall, skilsmässa eller arbete. I Waris texter fanns inga diskussioner som uttryckligen skulle ha behandlat förhållandet mellan föräldrarna och barnen eller mellan modern och fadern. I stället var det föräldrarnas frånvaro och hur denna inverkade på familjen som väckte socialpolitikernas intresse. Socialpolitiken skulle stiga in där det fanns luckor att fylla och en förälders frånvaro utgjorde just en sådan lucka.

Genom att fokusera på hur olika former av frånvaro relaterades till kön och föräldraskap i Waris texter belyser jag hur den normala, hela och fullständiga familjen definierades. Katja Yesilova har i sin studie över familjeuppfostran i Finland under 1900-talets senare hälft lyft fram hur kärnfamiljen konstruerades och normaliserades under efterkrigstiden. Enligt Yesilova ledde psykologins öka-

---

⁴²⁵ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 6.

de inflytande till att familjen förstods som en harmonisk enhet som utgjorde grundförutsättningen för barnens naturliga och normala utveckling.⁴²⁶ Fäders och mödrars frånvaro framträdde dock på olika sätt, vilket var tydligt färgat av samtidens rådande syn på föräldrarnas olika positioner i den harmoniska helheten.

Fadern som försörjare

Fäders frånvaro från familjen kunde antingen vara permanent eller tillfällig. Den tillfälliga frånvaron dikterades av ekonomiska och försörjningsmässiga nödvändigheter. I Waris genomgång av familjetyperna i 'Familjen i det nutida samhället' nämnde Waris i samband med tvågenerationsfamiljen småbrukarfamiljer som fanns lägre ner på utvecklingslinjen än den urbana familjen. Bland dessa familjer var det vanligt att fadern var tvungen att söka arbete utanför den egna gården och därmed vara åtskild från familjen för en längre tid. Detta gällde speciellt för de familjer där fadern sommartid arbetade på det egna jordbruket och vintertid sysselsattes som skogsarbetare. Dessa familjer utgjorde under Waris produktiva period en ansenlig del av jordbrukarfamiljerna. Waris påpekade i flera texter den avvikande arbetsfördelning som rådde mellan parterna då modern ensam ansvarade för både arbetet på gården och skötseln av hushåll och barn under den period då fadern var borta.⁴²⁷ I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* uttryckte Waris förhållandet på följande vis:

Näin pienillä tiloilla, joitten yhteinen määrä on enemmän kuin kolmas osa kaikista viljelmistä, suorittaa useissa tapauksissa suurimman osan varsinaisesta maataloustyöstä vaimo lasten avustamana, sillä mies on suuren osan vuotta kotitilan ulkopuolella ansiotöissä, erityisesti metsätöissä. Vain kiireimpänä kesäaikana hän on sitten omalla tilallaan maatöissä, siis ikään kuin perheenpään – vaimon – avustavana perheenjäsenenä!⁴²⁸

Det anmärkningsvärda låg i att makarnas positioner i familjen omkastades så att modern stod som hushållets överhuvud. Det här arrangemanget bröt mot nor-

⁴²⁶ Katja Yesilova, *Ydinperheen politiikka* (Helsinki: Gaudeamus 2009), 50.

⁴²⁷ Heikki Waris, *Metsätyövoima sosiaalipoliittisena kysymyksenä*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipoliittikan laitos – tutkielmia 29 (1965), 7. Ursprungligen publicerad i *Tapion vuosikirja*, 1964. Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 7.

⁴²⁸ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 22–23. ”På så här små gårdar, som utgör en tredje del av alla jordbruk, utför hustrun med hjälp av barnen det mesta av det egentliga jordbruksarbetet, eftersom mannen en stor del av året är i lönearbete utanför hemgården, speciellt i skogsarbete. Endast under den bråda sommaren är han i arbete på sin egen gård, alltså i princip som familjeöverhuvudets – hustruns – biträdande familjemedlem!” Översättning H.L.

maltillståndet där fadern var familjens överhuvud och ekonomiska ledare. Den svenska etnologen Ella Johansson har uppmärksammat ett liknande förhållande i Sverige och tolkar arrangemanget som ett exempel på hur de nordiska länderna bröt mot ett manligt familjeförsörjarideal.⁴²⁹

Mannens frånvaro från familjen lyftes även fram som den faktor som gjorde att familjens levnadsstandard inte höjdes och att familjen förblev på en lägre utvecklingsnivå. Förhållandet påverkade inte endast de enskilda familjerna. I en text om skogsarbetarnas sociala ställning poängterade Waris att situationen med fäder som arbetade på skogsavverkningsplatser och mödrar som övertog huvudansvaret för familj och gård inverkar på hela det finländska samhällets utvecklingsnivå.⁴³⁰ Waris räknade däremot inte familjer där fadern var frånvarande på grund av arbete till de ofullständiga familjerna i sin genomgång av de olika familjetyperna, trots att tidens samtida psykologiska litteratur definierade dessa som söndriga och eventuellt skadliga för barnens normala utveckling.⁴³¹

Det sätt på vilket Waris framställde familjer där fadern under långa perioder arbetade och levde avskilt från familjen underströk faderns ekonomiska roll och position som försörjare. Även andra socialpolitiker vände sig till mannen då familjepolitik diskuterades ur en ekonomisk synvinkel. Kapitlet om familjepolitik i *60-luvun sosiaalipoliittikka* av Pekka Kuusi handlade om hur familjer skulle kompenseras för det inkomstbortfall barnen medförde. I texten diskuterade Kuusi hur metallarbetarens och småbrukarens konsumtionsmöjligheter skulle tryggas då de bildade familj.⁴³² Raija Julkunen har uppmärksammat att fokus i Kuusis kapitel om familjepolitik enbart låg på familjen som ekonomisk enhet och barn som ekonomisk börda. Därför riktade sig texten även till familjens huvudsakliga försörjare, det vill säga fadern. Ett annat liknande exempel på hur familjepolitiken riktade sig till män fanns i Armas Nieminsens *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään* (Befolkningsfrågan i forntid och nutid) från 1940. Då Nieminen diskuterade hur en person kunde resonera då den skulle bilda familj utgick han från fadern.

Ennakolliset vapaaehtoiset esteet ovat ominaisia ihmiselle, mikä seikka johtuu siitä, että hän järjellisenä olentona kykenee arvioimaan kauaksi tulevaisuuteen

⁴²⁹ Johansson, 127–128.

⁴³⁰ Waris, *Metsätyövoima sosiaalipoliittisena kysymyksenä*, 7.

⁴³¹ John Bowlby, *Moderns och barnets själsliga hälsa* (Stockholm: Natur och kultur 1954), 73.

Trots att Bowlby räknade familjer vars fäder arbetade på annan ort som tillhörande gruppen där ”den naturliga hemgruppen är söndrad och därför ur funktion”, var det inget han diskuterade närmare.

⁴³² P. Kuusi, *60-luvun sosiaalipoliittikka*, 197–198.

ulottuvia tekojensa vaikutuksia. Ihminen tulee täten ajatelleeksi, kykeneekö hän elättämään lapsiansa. Jos hän haluaa saada lisää lapsia, hän joutuu ajattelemaan, onko hänen silloin pakko luopua aikaisemmista tottumuksistaan, onko hänen pakko ryhtyä ankarampaan työhön, onko hänellä mahdollisuuksia antaa lapsilleen sellainen kasvatus, jonka hän itse on saanut, voiko edes hänen kova ponnistelunsakaan suojella hänen perhettään köyhyydestä ja siitä johtuvasta alenemisesta yhteiskunnallisessa arvoasteikossa, onko hänen ehkä pakko turvautua toisten apuun. Tällaiset perusteet pidättävät monia miehiä aikaisesta avioliitosta.⁴³³

Även om det skulle ha funnits an vilja utanför det rationella att skaffa barn hävdade Nieminen att de praktiska invändningarna ofta tog överhand. Människan som förnuftig varelse var i citatet en man och Nieminsens text ger intrycket av att män i högre grad än kvinnor betraktade barnalstring ur rationell och ekonomisk synvinkel.

Den andra formen av frånvaro, alltså den permanenta, hade inte ekonomiska orsaker men nog ekonomiska följder. Då Waris skrev om den ofullständiga familjen i 'Familjen i det nutida samhället' skrev han följande.

Till slut bör också sägas några ord om den ofullständiga familjen. Familjen som försörjes av en änka har under senare tider i Finland blivit uppmärksammas på ett alldeles särskilt sätt, då man under kriget helt naturligt kände en djup solidaritet inför krigsänkornas svårigheter och personliga ansvar. Även andra faderlösa familjer är i behov av materiell hjälp och av stöd i uppfostran. Enahanda behov har också det barn, vars fader har övergivit familjen, försummat sin underhållsskyldighet och låter modern ensam bära ansvaret.⁴³⁴

En ofullständig familj var en familj där ena föräldern saknades, och av citatet framgår att denna förälder förutsattes vara fadern. I annan samtida sociologisk

---

⁴³³ Armas Nieminen, *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään* (Porvoo: WSOY 1941), 45–46. ”För människor är det typiskt med frivilliga hinder, vilket beror på att man som förnuftig varelse klarar av att förutspå resultatet av sina handlingar långt in i framtiden. Människan måste därför fundera över om han klarar av att försörja sina barn. Om han vill ha mera barn måste han fundera över om han är beredd att avstå från sina tidigare vanor, om han måste arbeta hårdare, har han möjligheter att ge barnen en sådan uppfostran som han själv har fått, kan han ens efter hård ansträngning skydda sin familj från fattigdom och från den förlorade samhälleliga status som fattigdomen medför, måste han eventuellt ty sig till andras hjälp. Sådana orsaker hindrar många män från tidigt äktenskap.” Översättning H.L. Jag har översatt det könsneutrala personliga pronomet *hän* till han eftersom det i slutet av citatet framkommer att Nieminen skriver om män.

⁴³⁴ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 10–11.

litteratur ansågs familjer som enbart bestod av far och barn på grund av att modern hade övergivit familjen vara en omöjlighet.⁴³⁵ Faderns roll uppmärksammades då han antingen hade avlidit eller övergivit familjen. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* diskuterade Waris s.k. *perhepinnarit* (underhållsmitare), dvs. fäder som smitit från sin underhållsskyldighet och straffats till tvångsarbete.⁴³⁶

Waris och de övriga samhällsvetarna omnämnde fäder huvudsakligen i samband med försörjarrollen, vilket var tidstypiskt och stöder den bild som andra historiker har givit av den normativa synen på faderskap under 1900-talets mitt. Flera forskare har framfört att moderniseringen under 1800-talet medförde en feminisering av föräldrarollen, varmed de flesta föräldrafunktioner koncentrerades till modern. För fadern återstod endast den ekonomiska funktionen med rollen som familjens huvudsakliga försörjare.⁴³⁷ Denna roll accentuerades under 1900-talets första hälft då fäder både gjordes underhållsskyldiga i lag och i huvudsak uppmärksammades då de hade försummat denna skyldighet. Enligt Jørgen Lorentzen blev det under 1900-talets början vanligt att framställa fäder som underhållsmitare.⁴³⁸ För Finlands del stiftades år 1922 en lag som skulle trygga försörjningen av barn födda utanför äktenskapet. I lagen gjordes även fadern underhållsskyldig, förutsatt att han hade erkänt faderskapet.⁴³⁹ Synen på vad som var faderns ansvar förändrades dock under andra hälften av 1900-talet. Helena Bergman och Barbara Hobson har för Sveriges del diskuterat förändringen från försörjare till omvårdare som 1960- och 1970-talen förde med sig. Andra vågens feminism innebar att även faderns position omvärderades och att båda föräldrarna ansågs vara ansvariga för barnens omsorg. Detta tog sig uttryck

---

⁴³⁵ Trost, 10.

⁴³⁶ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 225.

⁴³⁷ Se t.ex. Robert L. Griswold, *Fatherhood in America. A History* (New York: BasicBooks 1993), 30–33. E. Anthony Rotundo, *American Manhood. Transformations in Masculinity from the Revolution to the Modern Era* (New York: BasicBooks 1993), 28–30. Påståendet att faderns position som uppfostrare skulle ha försvagats under 1800-talet har dock ifrågasatts. Enligt Tomas Berglund, som har studerat faderskap i svenskt 1800-tal, stämde det kanske på ett normativt plan men vid en läsning av dagböcker och brev framkommer faderns mångfacetterade funktion i familjen. Tomas Berglund, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal* (Stockholm: Carlssons 2007).

⁴³⁸ Jørgen Lorentzen, 'Fedrene', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlund 2006), 137.

⁴³⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 223. Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 10.

både i en könsneutral föräldraförsäkring år 1974 och i en möjlighet till delad vårdnad efter separation.⁴⁴⁰

Att fäder i första hand positionerades som försörjare är även synligt i det material som Waris hann samla in om amerikafinländarna. I det bevarade materialet finns minnesberättelser av barn till finländska immigranter och av dem hade Waris gjort korta analyser. Fadern nämndes nästan uteslutande i förhållande till det yrke han hade. I endast ett fåtal fall hade Waris skrivit om relationen mellan far och barn var god eller dålig. Waris kommenterade däremot ofta på relationen mellan mor och barn och i de korta analyserna förekom kommentarer som ”closely attached to mother” och ”controlled by mother”.⁴⁴¹

I *Familjen i det nutida samhället* lyfte Waris fram fadern som *paterfamilias* i tre generationsfamiljen, vilket var en ekonomisk position men som även inrymde mycket mera. Waris poängterade den religiösa funktionen som *paterfamilias* hade som familjens andliga ledare. En liknande beskrivning fanns i boken *Siirtoväen sopeutuminen* från år 1952 om den karelska befolkningens anpassning efter vinter- och fortsättningskrigen. I boken gav författarna exempel på två typiska familjer som de ansåg var representativa för den karelska befolkningen och hur dessa anpassades i de nya hemtrakterna. Bondfamiljen från Gränskarelen var egentligen ett konkret exempel på storfamiljen som fanns i ’Familjen i det nutida samhället’ och även här poängterades familjefaderns andliga ledarskap.⁴⁴² Kopplingen mellan tradition och faderskap fanns även i de standardiserade uttrycken som *isiltä peritty usko* (fäderneärvd tro) och *isiltä peritty moraalinen katsomus* (fäderneärvd moralsyn) som Waris genomgående använde i sina texter.⁴⁴³

Faderns betydelse i konstruktionen av det normala

Trots att familjeförsörjaren var den synligaste rollen fadern tillskrevs betydde det inte att fäder ansågs sakna betydelse för barnets välbefinnande, även om faderns betydelse ofta hänvisades till indirekt. Under 1950-talet fick utvecklingspsykologiska teorier stort genomslag. I nästa del kommer jag att diskutera teorierna om

⁴⁴⁰ Bergman & Hobson, 100–112.

⁴⁴¹ Heikki Waris arkiv III, Riksarkivet, Helsingfors.

⁴⁴² Waris et al., *Siirtoväen sopeutuminen*, 18–31.

⁴⁴³ Waris, ’Helsinkiläisyhteiskunta’, 3, 89. Heikki Waris, ’Historiantutkija matkaoppaana’, *Suomalainen Suomi* 27 (3/1959), 187. Heikki Waris, *Industrialismin varhainen haaste Suomen kirkolle*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 24 (1963), 310. Ursprungligen publicerad i *In arce et vigilia: studia historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies 17. lulii 1962 Societas historiae ecclesiasticae Fennica* (1963).

modersdeprivation och anknytning i den form de utvecklades av den brittiska psykologen John Bowlby, där moderns betydelse för barnets utveckling utgjorde grundstenen. I sin rapport för Världshälsoorganisationen, *Maternal Care and Mental Health*, från 1951 hävdade Bowlby att faderns främsta uppgift var att skapa ekonomiska förutsättningarna för att modern enkom skulle kunna koncentrera sig på barnen. Fadern var dock viktig som ett emotionellt stöd för modern så att hemmet kunde bli den harmoniska miljö som barnen behövde för att utvecklas till tillfredställda människor.⁴⁴⁴

Konsekvenserna av att växa upp utan en far kom implicit fram i Waris texter. Som jag tidigare har uppmärksammat bestod de ofullständiga familjerna alltid av en mor med barn, medan ensamma fäder med barn inte nämndes alls. Den negativa effekten av att växa upp utan en far vittnade andra texter om. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* skrev Waris om utomäktenskapliga barn på följande sätt:

Avioton lapsi, jolta on puuttunut molempien vanhempien normaalissa kodissa antama turva ja tuki, on kuitenkin paljon suurempien terveydellisten ja moraalistien vaarojen alainen kuin aviolapsi, niin kuin kuolleisuus-, turvattomuus- ja pahantapaisuustilastot osoittavat.⁴⁴⁵

Inte heller detta uttalande var unikt för Waris utan speglade en mycket allmän uppfattning om barn födda utanför äktenskapet.⁴⁴⁶ I Margit Törnudds avhandling *Värnlösa barn i samhällets vård* (1956), som Waris handledde, framträdde faderns betydelse för barnens utveckling på lite olika sätt. I avhandlingen var det nästan uteslutande förhållandet mellan mor och barn som analyserades, dels för att så många av de värnlösa barnen inte hade en far närvarande i sina liv, dels för att brister i faderns ansvar inte lika automatiskt ledde till omhändertagande som brister i moderns. Törnudd påstod ändå att det ofta var fadern som utgjorde roten till problemen, vilket hon underströk i beskrivningen av en typisk socialvårdsfamilj.

---

⁴⁴⁴ Bowlby, 11–12.

⁴⁴⁵ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 224. ”Det utomäktenskapliga barnet har gått miste om tryggheten och stödet som erbjuds av båda föräldrarna i ett normalt hem och är trots allt i mycket högre grad utsatt för hälsofaror och moraliska faror än ett barn fött inom äktenskapet, vilket mortalitets-, skyddslöshets- och vanartsstatistiken berättar om.”

Översättning H.L.

⁴⁴⁶ Se t.ex. Trost, 25–26.

Inom familjelivet är barnens far fortfarande familjens huvudman, t.o.m. då hustrun har eget förvärvsarbete. Hustrun hävdar sig likväl med kraft gentemot mannen och de talrika olyckliga äktenskapen bland socialvårdsklientelet präglas framför allt av parternas starka aggressioner gentemot varandra. Hustrun-modern är inte underdånig och i tysthet lidande utan kamplysten och slagkraftig. Primitivreaktioner av olika slag präglar hemlivet.

Familjefadern är huvudsakligen den som skapar problemen. Hans alkoholism, kriminalitet och ovillighet att lämna hustrun pengar till hushållet leder till att hemmet blir upplöst och barnen omhändertagna av samhället. Mödrarnas problem åter är deras bristande förmåga att planera familjens ekonomi, att sköta hushållet och framför allt att sammanjämka ett 8-timmars förvärvsarbete med nödvändig vård och uppfostran av barnen.⁴⁴⁷

Törnudds avhandling och hennes beskrivning av den vanliga socialvårdsfamiljen visar hur fadern framställdes som ursprunget till de sociala problemen men hur reformförslagen och diskussionerna kretsade kring modern. Även andra historiker som har studerat konstruktionen av sociala problem under 1900-talets har pekat på att männen framställdes som roten till problemen. Yvonne Hirdman diskuterar den svenska sexualutredningen från 1936 i sin studie om de s.k. sociala ingenjörerna i Sverige på 1930- och 1940-talen. Enligt Hirdman ansåg medlemmarna i utredningen att befolkningskrisen härstammade från männen och de lyfte fram männens avskärmning från hem och familj som en av industrialiseringens mest oroväckande utvecklingstrender.⁴⁴⁸

I sin avhandling poängterade Törnudd även de positiva effekterna av en närvarande far. I de fall där en fadersfigur förekom lyfte Törnudd ofta fram den nära relation som hade funnits mellan far och barn och att de verkliga problemen först hade börjat då fadern av olika orsaker lämnat familjen. Törnudd framhöll även den högre status en närvarande och skötsam far gav barnhemsbarnen.

Att ha en riktig far betyder redan, att man tillhör en privilegerad klass – förutsatt att denne far är en snyggt klädd person, som vid besöken på barnhemmet vet att skicka sig och inte skämmer ut sig på något sätt. Motsatsen är ingalunda ovanlig, då det gäller de inom äktenskapet födda barnens alkoholistfäder.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁷ Törnudd, 233.

⁴⁴⁸ Hirdman, *Att lägga livet till rätta*, 136.

⁴⁴⁹ Törnudd, 40–42, 68.

Fadern var alltså den som gav familjen legitimitet som en ”hel”, ”normal” och ”fullständig” familj. Det visar både Waris diskussion om småbrukarfamiljerna och Törnudds diskussion om socialvårdsfamiljer, även om fadern inte var den som stod i förgrunden i socialpolitiken eller i psykologin, som de socialpolitiska diskussionerna byggde på.

En antydan om hur män och i synnerhet fäder förorsakade problem som hela samhället fick lida av fanns även i Heikki Waris doktorsavhandling om arbetarsamhället norr om Långa bron. Familjen stod inte i förgrunden för Waris undersökning om arbetarsamhället, men den fungerade som en av de variabler som hans resultat prövades mot. I den del där Waris behandlade alkoholkonsumtion fungerade familjen på just det här sättet. Den misär som fanns i arbetarsamhället i form av alkoholkonsumtion och prostitution ledde i sin tur till att könssjukdomar spreds. Könssjukdomarna drabbade inte endast de som spred dem, de prostituerade och männen som besökte dem, utan värst led familjen som institution.

Se siveellisen elämäkäsitöksen höltyminen, joka ilmenee juuri sukupuolitautilien leviämisessä, vaikuttaa erinomaisen tärkeänä tekijänä yhteiskunnan sisäiseen moraaliseen kehitykseen. Sen vaikutus ulottuu erikoisesti sellaisen ensiarvoisen yhteiskunnallisen laitoksen kuin p e r h e e n ja perhe-elämän kehitykseen, eikä sukupuolitautilien sociali- m o r a a l i s t a vaikutusta voida helposti arvioida liian suureksi.⁴⁵⁰

I avhandlingens sjätte kapitel som behandlar alkoholforskning kommer jag att analysera hur Waris diskuterade alkoholkonsumtionen bland arbetarmännen och hur denna på olika sätt präglade samhället. Männens beteende som ofta genomgående beskrevs i negativa ordalag hade långtgående effekter på familjens välmåga.

I andra sammanhang i avhandlingen betonade dock Waris den positiva inverkan anständiga fadersfigurer hade på unga män som just hade anlänt till arbetarsamhället. Bland dem som flyttade från till arbetarsamhället norr om Långa bron var majoriteten unga och ogifta män som saknade familj eller ett ställe att bo på. Därför hette ett av kapitlen i avhandlingen ”Miten nuorimies asui Pitkäsillan pohjoispuolella” (Hur den unga mannen bodde norr om Långa

---

⁴⁵⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 116. ”Övergivandet av den sedliga livsuppfattningen, vilket spridningen av könssjukdomar visar på, är en mycket viktig orsak till samhällets moraliska utveckling. Dess inverkan när en sådan viktig samhällelig institution som f a m i l j e n och familjelivets utveckling. Könssjukdomarnas social- m o r a l i s k a inverkan kan inte överskattas.” Översättning H.L.

bron). Waris beskrev det utbredda systemet med att arbetarfamiljer hade en eller flera inhysta unga män för att spara in på hyran. Då de unga männen anlände till staden sökte de upp släktingar eller bekanta från de gamla hembygderna och levde hos dem i familjeliknande sammansättningar. Enligt Waris fungerade systemet som bäst då en ung ordentlig man kom i kontakt med en familjefar som var villig att erbjuda honom ett ställe att bo på. I ett sådant förhållande blev inhysesystemet en form av samhällelig kontroll över de unga arbetarna. I kontrast till detta ställde Waris de fall där unga män inhystes endast av ekonomiska orsaker. Enligt Waris var det framför allt änkor som tog in vilka unga män som helst. Dessa så kallade kvartersmadamer frågade inte om de unga männen var välvärdade, nyktra och ordentliga och därför bodde där de män som på grund av sitt vilda leverne inte hade fått plats någon annanstans. Waris poängterade att det här kommersialiserade inhysesystemet och att det därmed förlorade sin kontrollfunktion.⁴⁵¹ Den positiva effekt som en ordentlig familjefar kunde ha på en ung man saknades helt i det här förhållandet.

5.3 Arbetande mödrar

Moderns betydelse i konstruktionen av det normala

Hur diskuterades och framställdes då den andra föräldraparten i det som utgjorde en fullständig familj? I kapitlet om arbete framgick det att Waris ansåg att kvinnors industriarbete medförde många problem, exempelvis dålig löneutveckling. Kvinnors förvärvsarbete inverkade dock inte endast på industriarbetets sociala struktur. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* skrev Waris:

Syystä on tehostettu sitä, että naisten ansiotyö ei ole vain teollisuuden kysymys, vaan että sen sosiaalisesti kaikkein kauaskantoisimmat seuraukset ilmenevät perheoloissa ja syntyneisytydessä.⁴⁵²

Även i 'Familjen i det nutida samhället' förekom frågan om förvärvsarbetande mödrar. De uppmärksammades exempelvis då Waris diskuterade tregenerationsfamiljens moderna form, där farmodern eller mormodern ingick. Waris poängte-

⁴⁵¹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 256–264.

⁴⁵² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 147–148. ”Av goda skäl har det påpekats att kvinnors förvärvsarbete inte endast är en industriell fråga utan de allra längst gående sociala konsekvenserna uppdragas i familjeförhållanden och nativiteten.” Översättning H.L.

rade här hur far- eller mormodern blev ett viktigt substitut för den förvärvsarbetande modern.

Mödrarnas växande förvärvsarbete utom hemmet och svårigheten att få avlönad hemhjälp gör, att mormor behöves i många barnfamilj såsom uppfostrare och barnvakt. Där kan inte heller parktanten, som arbetar sina bestämda timmar, överta hennes uppgift.⁴⁵³

Även andra samtida samhällsvetare poängterade de kvinnliga släktingarnas betydelse i barnuppfostran och som moderns ersättare. Pekka Kuusi nämnde i *60-luvun sosiaalipolitiikka* systrarnas, fastrarnas och farmödrarnas uppfostringsfunktion i det gamla agrarsamhället.⁴⁵⁴ I sin avhandling över värlösa barn framhävde Margit Törnudd att mor- och farmödrarna ofta var de bäst lämpade att överta omvårdnaden av ett barn då modern var oförmögen till det.⁴⁵⁵

Vilka var då konsekvenserna för familjen som mödrars förvärvsarbete medförde? Waris själv gav inga entydiga svar, medan andra socialpolitiker var tydligare. Waris doktorand Veikko Piirainen, senare biträdande professor i socialpolitik vid Tammerfors universitet, skrev år 1954 om förvärvsarbetande mödrar i en introduktionsbok till socialvården. I kapitlet om orsakerna till socialvård nämnde Piirainen föräldrarnas arbete och då i synnerhet moderns.

Perheenäitien osallistuminen ansiotyöhön kodin ulkopuolella on muodostunut teollistuneessa yhteiskunnassa vaikeaksi pulmaksi, jota ei ole kyetty vielä täysin ja tyydyttävästi ratkaisemaan. Se samalla kertaa sekä sitoo äitiä kodin ulkopuolelle että kuluttaa hänen voimiaan niin, että äidin henkilökohtainen kykeneväisyys hoito- ja kasvatustehtäviin alenee. Kodista ei tämänkään vuoksi voi muodostua sitä turvallista perhe-elämän kehtoa, joka luo kestävän pohjan siellä kasvavan polven terveelle kehitykselle.⁴⁵⁶

I väldigt liknande ordalag som Waris framförde Piirainen att mödrars förvärvsarbete utgjorde ett svårt problem för det industrialiserade samhället.

⁴⁵³ Waris, *Familjen i det nutida samhället*, 6.

⁴⁵⁴ P. Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 176–177.

⁴⁵⁵ Törnudd, 44–45, 71.

⁴⁵⁶ Piirainen, 63–64. ”Familjmödrarnas förvärvsarbete utanför hemmen har utvecklats till en svår fråga i det industrialiserade samhället, som man ännu inte har lyckats lösa på ett tillfredsställande sätt. Det både binder modern utanför hemmet och förbrukar hennes krafter till den grad att hennes personliga förmåga att vårda och uppfostra försämras. Hemmet kan därför inte utformas till den trygga vaggan som skapar en bestående grund för den växande generationens sunda utveckling.” Översättning H.L.

Enligt Piirainen förbrukades den förvärvsarbetande moderns krafter till den grad att hennes omsorgs- och uppfostringsförmågor led. Detta ledde i sin tur till att hemmet inte utgjorde den trygghetsbas som barnen behövde för att kunna utvecklas till sunda individer. I läroboken *Väestö ja hyvinvointi* (Befolkning och välfärd) från år 1956 skrev Reino Lento om den s.k. *ansioäitkysymys*, problemet med förvärvsarbetande mödrar. Lento skiljde mellan mödrar som arbetade på grund av ekonomisk nödvändighet och de som arbetade av andra orsaker. Den förra gruppen hade staten en skyldighet att förse med barnkrubbor, barnträdgårdar och daghem. För den andra var situationen mera komplicerad. Trots att Lento framförde att det var förstäligt att kvinnor med hög utbildning ville fortsätta sin karriär efter att de hade fått barn fanns det starka argument mot det.

Nykyaikainen psykologia ja psykiatria korostavat erikoisesti sitä merkitystä, mikä äidin jatkuvalla läsnäololla ja huolenpidolla on lapsen ruumilliselle ja varsinkin henkisellem kehitelykselle. Erittäin tärkeitä tässä suhteessa ovat lapsen kuusi ensimmäistä elinkuukautta ja oikeastaan 2–3 ensimmäistä elinvuottakin. Jos lapsi tänä aikana kokee voimakasta pettymyksen ja turvattomuuden tunnetta, on se omiaan synnyttämään hänessä erilaisia sielullisia komplekseja, joista hän ei sitten myöhemmin enää koskaan voi vapautua. Myös yhteiskunnan kannalta olisi tietysti hyvä, jos sellaiset aviovaimot, joilla ei ole taloudellista pakkoa ansiotyöhön, eivät varsinkaan työttömyyskausina esiintyisi työmarkkinoilla kilpailemassa muiden kanssa.⁴⁵⁷

Lento nämnde ekonomiska orsaker till att gifta mödrar skulle avstå från förvärvsarbete, i synnerhet vid tider av hög arbetslöshet, men viktigare var ändå de psykologiska. Moderns betydelse för barnen och vikten av hennes närvaro under de första levnadsåren ansågs vid tiden vara bevisade.⁴⁵⁸ Under 1900-talets första hälft psykologiserades förhållandet mellan barn och föräldrar och i synnerhet under 1940- och 1950-talen cementerades uppfattningarna om moderns och barnets band till varandra. Inom psykoanalysen utvecklades anknytningsteorin och den tillhörande teorin om modersdeprivation. Dessa sammanfattades i

---

⁴⁵⁷ Reino Lento, *Väestö ja hyvinvointi. Johdatusta väestötieteeseen* (Porvoo: WSOY 1956), 227. ”Den nutida psykologin och psykiatrin betonar särskilt betydelsen av moderns fortgående närvaro och omvårdnad för barnets kroppsliga och framför allt själsliga utveckling. Speciellt viktiga är barnets sex första månader, egentligen de 2–3 första levnadsåren. Om barnet under den här tiden upplever stark besvikelse och otrygghet leder det till olika själsliga komplex som barnet aldrig kommer att frigöra sig från senare i livet. Även samhället skulle gangnas av att sådana hustrur som inte arbetar på grund av ekonomiskt tvång, inte tävlade med andra på arbetsmarknaden, speciellt vid tider av arbetslöshet.” Översättning H.L.

⁴⁵⁸ Se t.ex. Karlsson, 286.

Maternal care and mental health skriven av den brittiska psykiatrikern John Bowlby. Rapporten utgick från den situation som hade uppstått i och med andra världskriget då familjer hade splittrats och barn under långa perioder varit skilda från sina mödrar. Genom en sammanställning av den forskning som hade bedrivits om det unga barnets psykologiska utveckling samt undersökningar om ungdomar och vuxna som led av psykisk ohälsa fastställde Bowlby att barnets anknytning till modern under de första tre levnadsåren var avgörande för den senare mentala hälsan. Enligt Bowlby kunde den biologiska moderns uppgift endast ersättas av ett permanent moderssubstitut, dvs. en person som tog sig an alla de uppgifter en mor i vanliga fall hade. Samtidigt poängterade Bowlby kompetensen hos mödrarna och moderskärleken. Det var därför inte nog att modern mekaniskt utförde sin uppgift, utan hon skulle även finna njutning i den.⁴⁵⁹ Förvärvsarbetande mödrar som var frånvarande under delar av dagen stod inte i förgrunden för rapporten, men Bowlby nämnde i andra sammanhang att även detta förhållande hade samma skadliga inverkan på barnen som en permanent frånvaro.⁴⁶⁰

Enligt Johanna Mykkänen och Ilana Aalto fick anknytnings- och modersdeprivationsteorierna stort genomslag, eftersom de vetenskapliggjorde allmänt hållna åsikter om moderns betydelse för barnets utveckling.⁴⁶¹ Att teorierna även färgade det socialpolitiska fältet vittnar speciellt Lentos citat om. Även den svenska socialpolitikern Karl Höjer skrev i ett kapitel som behandlade daghem i sin socialpolitiska lärobok från 1956 att det bästa för barnen var om mödrarna hade möjlighet att stanna hemma.⁴⁶² Den här åsikten var dock inte allenarådande. Samma år som Höjers bok publicerades Alva Myrdals och Viola Kleins *Women's two roles* (på svenska *Kvinnans två roller* 1957). I boken argumenterade författarna för att Bowlbys teori endast gick att applicera på fall av total separation mellan mor och barn och inte på frånvaro förorsakad av normalt förvärvsarbete. Men inte heller Myrdal och Klein betvivlade att de tre första levnadsåren var avgörande för barnens utveckling och i likhet med många andra samtida experter skrev författarna att det då var önskvärt att modern kunde vara hemma. Efter tre års ålder var det dock nödvändigt för barnens självständiga utveckling att de

---

⁴⁵⁹ Bowlby, 66.

⁴⁶⁰ Marga Vicedo, 'The social nature of the mothers tie to her child: John Bowlby's theory of attachment in post-war America', *British Society for the History of Science* 44 (3/2011), 415.

⁴⁶¹ Johanna Mykkänen & Ilana Aalto, *Isyyden ihanteet, arki ja kokemukset. Raportti isyyden tutkimuksesta Suomessa* (Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto 2010), 23.
<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/isyydenihanteet.pdf>, 22.11.2012.

⁴⁶² Karl J. Höjer, *Den svenska socialpolitiken. En översikt* (Stockholm: Norstedt 1956), 119.

vistades i alla fall under en kort tid i daghem.⁴⁶³ Även Margit Törnudd ifrågasatte delar av Bowlbys teori. I sin studie över värnlösa barn kunde Törnudd visa att avsaknaden av moderlig omsorg under de första levnadsåren inte automatiskt ledde till missanpassning senare i livet. I sitt material hade Törnudd i stället funnit att den vårdform som det omhändertagna barnet fick efter spädbarns-åldern var mera avgörande för barnets utveckling. Törnudd varnade därför att de nya teorierna kunde göra myndigheterna mindre benägna att omhänderta barn som levde i ogynnsamma förhållanden.⁴⁶⁴

1960- och 1970-talens arbetande mödrar

'Familjen i det nutida samhället' publicerades som sagt i flera olika versioner på både finska och svenska vid 1950-talets slut, 1960-talets slut och 1970-talets början. Den version som publicerades i de två upplagorna av boken *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* sammanföll med småbarnsmödrars ökade arbetsmarknadsdeltagande samt ett växande vetenskapligt och samhällligt intresse för kvinnors position i arbetslivet och i hemmet. Ett tidigt bidrag var pedagogen Anna-Liisa Sysiharjus doktorsavhandling från år 1960 om kvinnliga studenters syn på kvinnorollen.⁴⁶⁵ Ett par år senare publicerades antologin *Kvinnors liv och arbete*, där svenska och norska forskare diskuterade hur könsrollerna styrde kvinnors och mäns former och utrymmen för agerande. Den kvinnliga könsrollen framställdes som speciellt konfliktfylld, med både huvudansvaret för barn och hushåll samt i många fall förvärvsarbete. Diskussionerna i Sverige influerade forskare i Finland. Sociologen Elina Haavio-Mannila publicerade 1968 verket *Suomalainen nainen ja mies* som behandlade kvinnors och mäns positioner och förändrade roller.

Den vetenskapliga forskningen möttes av ett politiskt och samhällligt intresse för frågor om jämställdhet samt kvinnors och mäns positioner på arbetsmarknaden och i hemmet. 1960- och 1970-talen var en period av en ny familjepolitisk reformvåg. Medan de befolkningspolitiska reformerna på 1930- och 1940-talen hade positionerat kvinnor som mödrar, stödde den nya socialpolitiken kvinnors möjlighet till att både arbeta och skaffa barn. Det är även denna period som framför allt har lyfts fram i diskussioner om hur olika välfärds-

---

⁴⁶³ Alva Myrdal & Viola Klein, *Kvinnans två roller* (Stockholm: Tidens förlag 1957), 148–153.

⁴⁶⁴ Törnudd, 176, 237, 246.

⁴⁶⁵ Sysiharju tackar i förordet Heikki Waris för inspiration och råd, men nämner inte att han direkt skulle ha bidragit till avhandlingen. Anna-Liisa Sysiharju, *Equality, Home and Work. A Socio-Psychological Study on Finnish Student Women's Attitudes towards the Woman's Role in Society* (Mikkeli 1960), 4.

modeller har förhållit sig till mäns och kvinnors försörjningsansvar. Jane Lewis lyfter fram de reformer som genomfördes under 1960- och 1970-talen i Sverige och visar att de baserades på tanken om båda könen försörjningsansvar.⁴⁶⁶ Utvecklingen i Finland gick i samma riktning. I samband med den allmänna sjukförsäkringen började ersättning vid moderskapsledighet betalas ut år 1964. Ifråga om både sjukförsäkring och betald moderskapsledighet var Finland gravt efter i den allmänna europeiska utvecklingen. Moderskapsledighet hade introducerats 1917 och var från och med 1922 obligatorisk, men den berättigade inte till någon ekonomisk kompensation. Redan före 1960-talet behandlades frågan om betald moderskapsledighet upprepade gånger i riksdagen, men motsattes av både borgerliga partier som bevakade arbetsgivarnas intressen och agrarförbundet som opponerade sig mot att endast lönearbetande mödrar gynnades av reformen.⁴⁶⁷ Då den betalda moderskapsledigheten slutligen introducerades i Finland var den dock en av de generösaste i Europa, och kompenenserade för 40 % av moderns lön i 54 arbetsdagar.⁴⁶⁸

Mera debatt väckte dock frågan om hur vårdnaden av barn under skolålder skulle organiseras. I sin prognos över arbetskraftens utveckling räknade Elisabeth Elfvingren med att yrkesfrekvensen bland alla kvinnor skulle sjunka fram till år 1965. Detta gällde speciellt för ålderskategorierna med barn under skolålder. Från och med 1960 började dock antalet förvärvsarbetande mödrar öka, i synnerhet i städerna där andelen steg från 42 % till 79 % under loppet av 20 år.⁴⁶⁹ Detta trots att dagvårdsutbudet kraftigt understeg behovet; år 1968 var endast 9 % av barnen till förvärvsarbetande mödrar i organiserad dagvård.⁴⁷⁰ Under 1960-talet uppmärksammades därför situationen av många olika intressenter som förespråkade olika lösningar på problemet. Fackföreningarnas kvinnoorganisationer, jämställdhetsorganisationer såsom Förening 9 samt barnskyddsorganisationer såsom Mannerheims barnskyddsförening arbetade för att dagvården skulle utvecklas. Detsamma gjorde vänsterpartierna, medan agrarförbundet (fr.o.m. 1966 Centerpartiet) föreslog att familjer skulle understödjas så att barnen kunde vårdas i hemmet. Enligt Heikki Hiilamo skilde sig dagvårdsdebatten i Finland från den

⁴⁶⁶ Se t.ex. Lewis, 'Gender and Welfare Regimes', 39.

⁴⁶⁷ Jaana Kuusipalo, 'Emännät ja työläisnaiset 1930-1950-lukujen politiikassa. Oppaina Vieno Simonen ja Tyyne Leivo-Larsson', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 171-172.

⁴⁶⁸ Hiilamo, 117-118. År 1971 förlängdes moderskapsersättningen till 72 dagar och 1974 till 174 dagar. År 1978 infördes faderskapsledighet omfattande 12 dagar.

⁴⁶⁹ Henrik Meinander, *Finlands historia 4* (Helsingfors: Schildt 1999), 395.

⁴⁷⁰ Jaana Vuori, *Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnellut asiantuntijoiden kirjoituksissa* (Tampere: Tampere University Press 2001), 383.

som ungefär samtidigt pågick i Sverige. Medan dagvården i Sverige sågs som den klart mest legitima lösningen och som något som gagnade barnens uppfostran, diskuterades dagvårdens fördelar i första hand utgående från mödrarnas behov i Finland. Det fanns därför även större utrymme för att lyfta fram de negativa effekterna på barnen.⁴⁷¹ Enligt Raija Julkunen föll motståndet mot dagvården i Finland slutligen på grund av det faktum att mödrar arbetade även om de inte kunde ordna dagvård och barnen lämnades därmed obebakade. Med brett understöd infördes allmän rätt till dagvård år 1973.⁴⁷² Lagen innebar att kommunerna ålades att förse barn till förvärvsarbetande föräldrar med dagvårdsplats. Lagen var både praktiskt och principiellt betydelsefull; den innebar att småbarnsmödrars möjligheter att förvärvsarbeta underlättades avsevärt och den medförde att dagvården omvandlades från en åtgärd inom barnskyddet till en universell socialtjänst.⁴⁷³ Den senare förändringen innebar alltså att dagvården ansågs vara en rättighet för alla familjer, till skillnad från att betraktas som en nödvändighet för de sämre bemedlade, vilket hade varit den rådande synen från och med 1920-talet.⁴⁷⁴

Det var således i ett nytt vetenskapligt klimat och i förändrade samhällliga förhållanden som 'Perhe nykyajan yhteiskunnassa – Familjen i det nutida samhället' utkom vid 1960-talets slut och 1970-talets början. Versionen av texten från år 1968 var till stor del likadan som den ursprungliga. Waris uppmärksammade dock den situation som hade uppkommit i samband med att ett allt större antal småbarnsmödrar arbetade utanför hemmet, vilket skapade stora utmaningar för det moderna samhället.⁴⁷⁵ Waris hänvisade i sin text till Toini Ristimäkis artikel i *Väestöntutkimuksen vuosikirja* (Demografisk årsbok), där hon undersökte hur förvärvsarbetande mödrar organiserade vården av sina barn

---

⁴⁷¹ Hiilamo, 127.

⁴⁷² Raija Julkunen, 'Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 195–198.

⁴⁷³ Anna-Leena Välimäki, *Lasten hoitopuu. Lasten päivähoitojärjestelmä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla* (Helsinki: Suomen kuntaliitto 1999), 143. Anna-Leena Välimäki & Pirkko-Liisa Rauhala, 'Lasten päivähoidon taipuminen yhteiskunnallisiin murroksiin Suomessa', *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (5/2000), 393.

⁴⁷⁴ Dagvårdsverksamheten var inte ursprungligen endast tänkt som en skyddsåtgärd för barn till fattiga föräldrar. Barnträdgårdsverksamheten spreds från Tyskland under 1800-talets senare hälft och baserades på en ideologi om att barnträgdarna skulle vara ett komplement till familjernas uppfostran och riktad till samhällets alla klasser. Under ledning av utbildade lärarinnor skulle barnen gro som växter i en trädgård; därav namnet på verksamheten. Välimäki & Rauhala, 387–389.

⁴⁷⁵ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1968, 99.

under arbetstid. Ristimäkis undersökning visade att situationen för stads-barn i åldern 3–7 var prekär. Över hälften av de tillfrågade mödrarna angav inte hur de hade organiserat dagvården av barnen medan de själv arbetade, vilket Ristimäki tolkade som att barnen med största sannolikhet lämnades utan övervakning.⁴⁷⁶ Den andra och reviderade upplagan av *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* färdigställdes år 1973, dvs. samma år som lagen om dagvård trädde ikraft. I boken uppmärksammade Waris dock inte dagvårdsfrågan, utan tog i stället igen upp det faktum att finländska kvinnor även förekom i treskiftesarbete och att Finland hörde till de få länder som inte hade infört nattarbetsförbud för kvinnor, vilket enligt Waris storligen på familjen.⁴⁷⁷

De sju reviderade upplagorna av boken *Suomalainen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* utkom mellan 1961 och 1980, en tid då synen på dagvård alltså förändrades. I boken första upplaga förekom dagvård under rubriken *kotikasvatuksen tukeminen*, stöd av hemuppfostran, och behandlades i samband med annan socialvård riktad mot barn, såsom hjälp till föräldralösa barn, mentalt handikappade barn och övergivna barn. Waris placerade dagvården alltså inom ramarna för den socialvård som gavs då familjens egna resurser inte räckte till och beskrev dem på följande sätt:

Nämä laitokset [daghem, barnkrubbor, barnträdgårdar] poikkeavat lastenkodeista ja koulukodeista siinä, että lapset edelleen asuvat ja ovat pääosan ajastaan omassa kodissaan, mutta saavat osakseen erikoispätevyyden hankkineitten opettajien ja lastenhoitajien huolenpitoa, jonka tarkoituksena on täydentää ja tukea kodin kasvatustyötä.⁴⁷⁸

Waris poängterade vidare att dagvården i första hand var till för de sämre bemedlade. ”Täten nämä laitokset joutuvat tukemaan kaikkein vaikeimmassa asemassa olevien kotien kasvatustyötä.”⁴⁷⁹ Att dagvården definierades som ett

⁴⁷⁶ Toini Ristimäki, ’Äitien työvoimaan kuuluvuus ja lasten hoito äidin työssä ollessa’, *Väestöntutkimuksen vuosikirja VII* (1961–1962), 154–160.

⁴⁷⁷ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1968, 99.

⁴⁷⁸ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 236. ”Dessa institutioner [daghem, barnkrubbor, barnträdgårdar] skiljer sig från barnhem och skolhem eftersom barnen fortsättningsvis bor den största delen av tiden i sitt eget hem, men omsorg erhålls delvis av utbildade lärare och barnskötare, vars uppgift är att komplettera och stöda hemmens fostringsarbete.” Översättning H.L.

⁴⁷⁹ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1961, 237. ”Därmed är dessa institutioner tvungna att stöda fostringsarbetet i de hem vars situation är som allra svårast.” Översättning H.L.

stöd i hemuppfostran låg i linje med den utvecklingen dagvården tog på 1920-talet då den just sågs som ett stöd för sämre bemedlade familjer och ensamstående mödrar som var tvungna att arbeta.⁴⁸⁰ I andra delen av doktorsavhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsilla pohjoispuolelle* från år 1934 nämnde Waris den roll barnträdgårdarna och -krubborna spelade i att stöda arbetarklassens barnfamiljer och sprida information om hälsovård och barnskötsel. Enligt Waris bidrog de därmed till att sänka spädbarnsdödligheten.⁴⁸¹ I takt med att socialpolitiken utvecklades var Waris tvungen att revidera och uppdatera *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* och även presentationen av dagvården förändrades efterhand. I bokens sista version från 1980 fanns inte längre kommentaren att dagvården främst var till för de sämre bemedlade men dagvården fanns alljämt under rubriken stöd av hemuppfostran och som en del av barnskyddet.⁴⁸²

Muuttuva suomalainen yhteiskunta och *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* var vällästa läroböcker och översiktverk. I en mera obskyr text från 1965, 'Lasten päivähoidon sosiaalipoliittinen perustelu' (Dagvårdens socialpolitiska motiv), diskuterade Waris dagvårdsfrågan på ett helt annat sätt än han hade gjort i *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*. I texten diskuterade Waris motiven bakom dagvården och det växande antalet förvärvsarbete mödrar var ett av dem. Samtidigt poängterade Waris utbredningen av de statliga och kommunala socialtjänsterna, dit dagvården hörde. Waris avslutade texten med att konstatera att den utveckling som de senaste decennierna hade visat på med största sannolikhet skulle fortsätta och att mera uppmärksamhet därför borde läggas vid dagvårdsfrågan.⁴⁸³

Pekka Kuusi uppmärksammade inte dagvård i *60-luvun sosiaalipolitiikka*; som lösning på småbarnsmödrarnas förvärvsarbete diskuterade han i stället en så kallad morslön (*äidinpalkkio*). Enligt fransk och belgisk modell föreslog Kuusi att en lön skulle kunna betalas till alla mödrar med barn under tre års ålder som saknade regelbundna inkomster. En morslön hade enligt Kuusi två viktiga syften. För det första höjde morslönen hushållsarbetets anseende genom att inkludera det i landets nationalekonomi. För att ytterligare höja hushållsarbetets status och dess nivå framförde Kuusi att mödrar skulle vara tvungna att delta i hushållskurser för att kunna ansöka om lönen. För det andra underlättade morslönen även arbetsmarknadstrycket. En av huvudteserna i *60-luvun sosiaalipolitiikka* var

⁴⁸⁰ Välimäki & Rauhala, 390.

⁴⁸¹ Waris *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 133.

⁴⁸² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka* 1980, 254–256.

⁴⁸³ Waris, 'Lasten päivähoidon sosiaalipoliittinen perustelu', 24.

att 1940-talets befolkningstillökning skulle skapa ett massivt överutbud på arbetskraft på 1960-talet, med stor arbetslöshet som följd. Genom att styra småbarnsmödrarna mot hemmen kunde en del av arbetslösheten undvikas. Kuusi kom dock till slutsatsen att Finland inte ännu var moget för en morslön, eftersom det endast skulle tjäna de familjer där fadern hade hög lön. Morslönen kunde inte motsvara arbetsmarknadens löner, vilket betydde att de sämre bemedlade mödrarna ändå tvungna att förvärvsarbeta.⁴⁸⁴ Kuusi var inte ensam om att föreslå morslön på 1960-talet och frågan återkom under de efterföljande decennierna. Enligt Anneli Anttonen framfördes möjligheten främst i de läger som motsatte sig dagvårdens utveckling.⁴⁸⁵ Då kommissionen för familjefostran gav sitt betänkande år 1976 föreslog de en morslön som väldigt långt var i linje med Kuusis förslag.⁴⁸⁶ Införandet av hemvårdsstödet år 1985 för föräldrar till barn under tre års ålder som vårdades hemma kan betraktas som en modern version av morslönen eftersom den i praktiken i huvudsak betalades till mödrarna.⁴⁸⁷

5.4 Sammanfattning – Utveckling och problem

I avslutningen till kapitlet om arbete diskuterade jag hur arbete och kön kan förstås i samband med olika temporala nivåer samt hur de skapade hierarkisering och dikotomisering. Är det möjligt att förstå temat familj ur ett liknande perspektiv? Som delen om begreppet familj visade var utvecklingsberättelsen en essentiell del av hur Waris presenterade både familjebegreppets former och funktioner. Olika familjetyper presenterades med utgångspunkt i den minst utvecklade tregenerationsfamiljen och presentationen avslutades med den överutvecklade ofullständiga familjen. I presentationen kan man även se en viss hierarki mellan de olika familjeformerna med den moderna kärnfamiljen på toppen och den ofullständiga familjen i botten. Fäder lyftes explicit fram i Waris texter som bärare av tradition och religion, vilket även illustrerades av begreppen *isiltä perityt tavat* (fäderneärvda vanor) och *isiltä peritty usko* (fäderneärvd tro). Trots

⁴⁸⁴ P. Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 204–206.

⁴⁸⁵ Anneli Anttonen, 'Lastenhoidon kaksi maailmaa', *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*, toim. Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (Helsinki: Gaudeamus 2003), 168–171.

⁴⁸⁶ *Perhekasvatustoimikunnan mietintö – Betänkande avgivet av kommissionen för familjefostran* (Helsinki: Sosiaali- ja terveystoimi 1976).

⁴⁸⁷ I Norge infördes en morslön år 1964, som dock endast betalades till ensamstående mödrar. Klas Åmark, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens utveckling i Norge och Sverige* (Umeå: Boréa Bokförlag 2005), 246.

att Waris lyfte fram familjens minskade betydelse, den förändrade synen på familjetillökning samt ökade skilsmässor ville han poängtera familjeinstitutionens fortsatta framtid. Det citat som jag inledde det här kapitlet med visar tydligt på den förväntningshorisont som Waris ville ingjuta i läsarna.

Temat familj tillhörde inte Waris främsta expertområden och stora delar av det han skrev på temat går att finna i andra samtida samhällsvetares texter. På det viset blir ändå Waris texter om familjen intressanta eftersom de fungerar som en spegelbild av hur frågor om familj, fader- och moderskap behandlades under 1950-talet i både den socialpolitiska och sociologiska litteraturen. Detta framgår av hur frånvarande fäder och mödrar framställdes samt av hur konsekvenserna av frånvaron presenterades i Waris texter. Faderns och moderns frånvaro presenterades som olika sidor av samma mynt. Fadern positionerades som familjens huvudsakliga försörjare i Waris, Pekka Kuusis så väl som Armas Niemins texter. Även männens problematiska roll i relation till familjen lyftes fram; de förekom som underhållssmitare i den sociala trygghetspolitiken, samtidigt som Waris underströk de skadliga följderna av männens vårdslösa beteende i arbetarsamhället norr om Långa bron. På ett mera implicit plan blev fädernas frånvaro problematisk då de ofullständiga familjerna behandlades, eftersom det förutsattes att dessa bestod av mor och barn. Konsekvenserna av faderns frånvaro på barnens ”normala” utveckling framställdes som en stor utmaning för den sociala trygghetspolitiken.

På andra sidan av frånvaromyntet stod förvärvsarbete mödrar. Både Waris och andra samtida socialpolitiker och sociologer lyfte fram effekterna som kvinnors förvärvsarbete hade på familjelivet och problemen som uppstod i att skapa ett tryggt hem för barnen. Mellan publiceringen av de olika versionerna av 'Familjen i det nutida samhället' 1958 till 1974 diskuterades förvärvsarbete mödrar livligt och socialpolitiken reagerade med stiftandet av dagvårdslagen 1973. Diskussionen som fördes av både akademiker, politiker och aktivister om mödrars förvärvsarbete och möjligheterna att kombinera arbete med familj lämnade endast svaga spår i de socialpolitiska auktoriteternas texter under 1960-talet.

Lika viktigt som vad Waris och de andra samhällsvetarna skrev om är vad de inte skrev om. Det bör noteras att kvinnors situation och intressen endast lyftes fram då de gick i konflikt med andra intressen, dvs. när kvinnor samtidigt var arbetare och småbarnsmödrar eller då kvinnors arbete utgjorde ett problem för den övriga arbetande befolkningens intressen. Kvinnor förekom exempelvis aldrig enbart som mödrar i Waris texter, inte ens då frågor om nativitet behandlades. Kvinnor blev i stället intressanta då de förekom i klassiskt manliga

positioner såsom den industriella arbetaren, vilket kan förstås som ett exempel på hur den manliga normen fungerade. Raija Julkunen hävdar i sin analys av de socialpolitiska klassikerna att de inte såg socialpolitikens potential att utjämna ojämlikheten mellan könen.⁴⁸⁸ I Jane Lewis typologi av hur olika länder byggt upp socialpolitiken i förhållande till mäns och kvinnors förväntade försörjningsbörd, exemplifierar Sverige en svag enförsörjarmodell eller tvåförsörjarmodell. Förhållandet möjliggjordes till stor del av familjepolitiken, som gick i riktning att understöda mödrars möjligheter att arbeta.⁴⁸⁹ Då Heikki Waris eller Pekka Kuusi diskuterade familjepolitiska utvecklingen var det dock inte i syfte att visa hur reformerna invercade på kvinnors ställning i samhället.

---

⁴⁸⁸ Julkunen, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset', 9–22.

⁴⁸⁹ Lewis, 'Gender and the Development of Welfare Regimes', 168–169.

6. ALKOHOL

Viinaa viljeltiin erikoisen runsaasti Sörnäisten satamassa, jossa jo 70-luvulta alkaen oli totuttu kovaan työntekoon, rajuihin juominkeihin ja elämäntapoihin. Raskaassa lankunkannossa olevat satamatyömiehet eivät tyytyneet pelkkään olueen, vaan vaativat väkevämpää. Sataman läheisyydessä olivat mm. ”Pääskysenpesän” ja ”Huntunhännän” laajalti tunnetut salakapakat ja siveettömyyden pesät, joissa annettiin palttua sekä viinaa että haurellisuutta koskeville asetuksille ja rajoituksille ja jonne ei poliisillakaan tavallisissa oloissa sanottu olevan asiaa.⁴⁹⁰

I andra delen av doktorsavhandlingen *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* behandlade Heikki Waris bland annat alkoholkonsumtionen i arbetarsamhället. Bilden som Waris målade upp av alkoholbruket bland arbetarsamhällets män var inte fördelaktig. Männens vardag kännetecknades av regelbundet och häftigt drickande som en motvikt till det fysiskt tunga arbetet. Alkoholkonsumtionen var inte begränsad till bestämda sammanhang och det var inte endast männen som påverkades av konsumtionen. Sättet som männen brukade alkohol på präglade hela samhället, speciellt dess hälsonivå och sedliga tillstånd. Trots att Waris aldrig påbörjade den tredje del där han hade planerat att studera dessa förhållanden närmare, föll inte frågor om alkoholkonsumtion i skymundan under Waris fortsatta karriär. I samband med att samhällsvetenskaperna etablerades efter andra världskriget initierades flera studier där finländarnas konsumtionsvanor kartlades och forskarna hävdade att föreställningar om manlighet var avgörande för de finska männens förhållningsätt till alkohol.

I det här kapitlet behandlar jag synen på alkoholkonsumtion i den socialpolitiska forskningen. Synfältet är bredare än i de andra kapitlen och mycket utrymme kommer att ges åt andra forskare än Waris. I högre grad än i tidigare kapitel visar jag på en annan viktig aspekt av Waris vetenskapliga arbete, nämligen i rollen som vetenskaplig påverkare. Alkoholforskning var ett viktigt

---

⁴⁹⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 69–70. ”Starkspriten frodades synnerligen rikligt i Sörnäs hamn, där man fr.o.m. 1870-talet hade blivit van vid hårt arbete samt häftiga supfester och livsstil. Hamnarbetarna nöjde sig inte endast med öl utan krävde något starkare. I närheten av hamnen fanns bl.a. de vida berömda lönnkrogarna och osedlighetsnästena ’Svalboet’ och ’Slöjvsansen’, där man trotsade bestämmelserna för och begränsningarna av sprit och oanständighet. Dit hade inte ens polisen i vanliga fall ärende.” Översättning H.L.

tema för Waris, men det är ett tema som framkommer tydligare när man ser på de avhandlingar han handledde och de föreningar han var verksam inom än när man ser på hans egen produktion.⁴⁹¹ Ett centralt forum för forskning om alkohol var Stiftelsen för alkoholforskning som grundades 1950. Waris var en av de grundande medlemmarna i stiftelsen och bidrog till att utforma den forskning stiftelsen bedrev och understödde.⁴⁹²

I studierna om alkoholkonsumtion lyftes kön och manlighet mera explicit fram än vad som var fallet i andra samtida socialpolitiska forskningsfält. Forskarna betonade att män konsumerade alkohol i mycket högre grad än kvinnor och ofta var det endast männens alkoholbruk som studerades. Hurdana män framställdes som mest problematiska i relation till alkoholkonsumtion och vad var betydelsen av andra skillnadsskapande kategorier, såsom klass, ålder och etnicitet? I vilka sammanhang lyftes kvinnor fram och vilka positioner tillskrevs kvinnor i förhållande till alkoholkonsumtion? Alkoholforskningen definierade inte endast vilka könrelaterade grupper som konsumerade alkohol utan även hur föreställningar om manlighet och kvinnlighet inverkade på hur alkohol brukades. Föreställningarna kunde även användas som ett retoriskt verktyg. En del av studierna om alkoholkonsumtion var riktade både till det vetenskapliga samfundet och till allmänheten, vilket inverkade på språket och framställningen i verken och det illustrerades tydligt av det sätt som författarna skrev om manlighet och kvinnlighet.

Genom hela avhandlingen har jag betonat att föreställningar om kön var bundna till andra skillnadsskapande kategorier och jag har framför allt lyft fram klass, men även ålder samt fysiskt och psykiskt handikapp. Även i det här kapitlet framträder män ur arbetarklassen som ett av de huvudsakliga forskningsobjekten i den tidiga socialpolitiken. Jag argumenterar emellertid för att den intressantaste intersektionen i alkoholforskningen är den mellan föreställningar om manlighet å ena sidan samt etnicitet, urbanitet och ruralitet å andra sidan. I tidigare kapitel

---

⁴⁹¹ Under Waris tid som professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet skrevs följande licentiat- och doktorsavhandlingar om alkoholkonsumtion: Pekka Kuusi, *Alkoholijuomien käyttö maaseudulla. Kokeellinen tutkimus alkoholijuomien käytöstä eräissä maalaiskunnissa ja kaupaloissa* (Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö 1956), Erkki J. Immonen, *Alkoholipolitiikka ja lehdistö: sisällönerrittely alkoholipolitiikkaa koskevasta kirjoittelusta viiden päivälehdienpalstoilla* (Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö 1957), Juhani Sääski, *Alkoholijuomaostojen valvonta sosiaalisen kontrollin keinona: myymälätodistuksen ostosmerkintöjen vaikutus ostajien alkoholinhankintoihin* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1959), Antero Aarvala, *Rattijuoppous Helsingissä: rattijuoppoudesta Helsingissä vuosina 1958, 1960 ja 1961 syytetyt miehet* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1968).

⁴⁹² Peltonen, *Remua ja ryhtiä*, 74. Stiftelsen verkar idag under Institutet för hälsa och välfärd.

har jag analyserat Waris uttalanden om kön och manlighet i förhållanden till olika temporala nivåer för att visa hur kön blev en del av den utvecklingsberättelse som Waris målade upp. Även i det här kapitlet kommer historia, tradition, utveckling och civilisation vara centrala analyskategorier och styra uppbygget av kapitlet.

6.1 Det alkoholpolitiska forskningsfältet tar form

Politik och forskning

Forskning om den finländska alkoholkonsumtionen hade redan en lång historia då Stiftelsen för alkoholforskning grundades år 1950. I samband med nykterhetsrörelsens genomslag vid sekelskiftet 1900 började forskning bedrivas på flera olika plan. Forskarna intresserade sig för alkoholpolitikens och absolutismens historia samt för alkoholens fysiologiska effekter.⁴⁹³ Den forskning som bedrevs följde utvecklingen på det politiska planet. 1919 utfärdades ett totalförbud mot alkoholhaltiga drycker, som var i kraft till 1932, varefter ett system med konsumtionsreglering och statligt monopol infördes. Nykterhetsrörelsens intresse för forskning fortsatte dock långt in på 1900-talet samtidigt som även det nygrundande statliga alkoholbolagets Alko forskning på fältet inleddes.

Alkoholforskningen blev mera samhälls- och nutidsinriktad samtidigt som samhällsvetenskaperna på allvar etablerades i Finland efter andra världskriget. I Amerika började modern alkoholforskning, som skulle vara baserad på vetenskapliga metoder och inte vara ideologiskt bunden, bedrivas på 1930-talet.⁴⁹⁴ Samtidigt fanns det nationella frågor som ansågs kunna besvaras med hjälp av samhällsvetenskaplig forskning. Såväl det vetenskapliga som det politiska intresset för befolkningens alkoholkonsumtion var en reaktion på den efterkrigstida situationen. Efter kriget steg alkoholförsäljningen drastiskt, med en ökning på 64 % under loppet av år 1945.⁴⁹⁵ Enligt Kettil Bruun fanns det samtidigt en oro för den generation finska män som hade återvänt från kriget och som saknade arbete eller studier att återgå till. Det i sin tur skapade ett socialt tomrum som alkoholen

---

⁴⁹³ Waris, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', 200–202.

⁴⁹⁴ Ron Roizen, 'E.M. Jellinek etc.! Den amerikanska alkoholforskningens framväxt efter förbudslagstiden', *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 17 (5–6/2000), 355–366.

⁴⁹⁵ Martti Häikiö, *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan Unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006* (Helsinki: Otava 2007), 137.

kunde fylla.⁴⁹⁶ Ett uttryck för det ökade alkoholpolitiska intresset var grundandet av Stiftelsen för alkoholforskning som förse-
 de forskningen med ekonomiska förutsättningar och institutionella ramar. Under 1950- talet finansierade stiftelsen hela 2/3 av all forskning på ämnet.⁴⁹⁷ Stiftelsen finansierades delvis av Alko, men var inte administrativt bunden till bolaget.⁴⁹⁸ Heikki Waris, som var en av grundarna till stiftelsen, påpekade i sin översikt över alkoholforskningens utveckling i Finland att både alkoholbolaget och nykterhetsrörelsen var representerade i stiftelsen och kunde arbeta sida vid sida.⁴⁹⁹ Den senare parten började dock allt mera tappa fotfäste ju längre 1900-talet framskred. Alkos inflytande över forskningen stärktes ytterligare några år senare då en alkoholpolitisk forskningsavdelning grundades inom bolaget.⁵⁰⁰

Heikki Waris hävdade att representanter för Alko och nykterhetsrörelsen kunde arbeta sida vid sida men efter andra världskriget färgades fältet av en person- och ideologikonflikt mellan Pekka Kuusi och Veli Verkko. Historikern Matti Peltonen har redogjort för det gräl som blossade upp mellan de båda männen angående huruvida alkoholbruket i Finland var beroende av ras eller kultur. Veli Verkko utnämndes samtidigt som Waris till professor i sociologi vid Helsingfors universitet år 1948. Verkkos expertområde var kriminologi och han hävdade att finnarnas kriminalitet och den höga brottsbenägenheten i samband med alkoholkonsumtion berodde på ett biologiskt betingat ölsinne. Enligt Verkko var toleransen för alkohol hereditär samt bunden till ras och finnarna tillhörde en av de raser som tålde alkohol sämst. Verkko lyfte fram tesen i sin installationsföreläsning, vilket väckte starka reaktioner.⁵⁰¹ En av de största kritikerna var Pekka Kuusi, som år 1945 hade grundat föreningen Kansalaisryhti (Medborgarhyfs) och året därpå tillträtt i Alkos tjänst. Kuusi hävdade i motsats till Verkko att finländarnas alkoholvanor berodde på alkoholkulturen i landet och att de inte var ett utslag för rasbiologi. Verkkos och Kuusis konflikt handlade både om vetenskaplig prestige och alkoholpolitiskt inflytande. Om finnarnas

⁴⁹⁶ Kettil Bruun, *Alkohol i Norden* (Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers 1973), 244.

⁴⁹⁷ Eerik Tarnaala, 'Kuinka alkoholismista tuli sairaus 1950-luvulla', *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käänneistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 235.

⁴⁹⁸ Heikki Koski & Esa Österberg, 'From large projects to case study consultation – interaction of alcohol research and policy in Finland', *Addiction* 88 (supplement/1993), 145.

⁴⁹⁹ Waris, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', 203–204.

⁵⁰⁰ Salme Ahlström, 'Den samhällsvetenskapliga alkoholforskningens historia i Finland', *Alkoholpolitisk tidskrift för nordisk alkoholforskning* 2 (4/1985), 181.

⁵⁰¹ Matti Peltonen, 'Vetande, makt, sociologi. Debatten mellan Veli Verkko och Pekka Kuusi om det "finska ölsinnet"', *Nordisk alkoholtidskrift* 8 (1991), 226.

alkoholbruk var ett resultat av biologi kunde nykterhet endast uppnås genom lagar och förordningar som förbjöd alkoholkonsumtion. Enligt Kuusi och Kansalaisryhti, som senare bytte namn till Suomen kansan ryhtiliike (Föreningen för pli och hyfs), var lösningen på problemet i stället uppfostran till sundare alkoholvanor och styrning mot svagare alkoholdrycker.⁵⁰² Peltonen visar på ett intressant sätt hur både Verkko och Kuusis argumentation innehöll motsägelser och förändrades över tid. I princip erkände båda att alkoholkonsumtionen både var ett biologiskt och kulturellt fenomen, men de betonade den del de ansåg vara viktigare. På flera plan var det Kuusi som gick segrande ur striden. Både den nykterhetsideologi och rasbiologi som Verkko representerade tappade snabbt understöd efter andra världskriget och han lyckades inte profilera sig som en ledande samhällsvetare under den korta period han satt på professorsstolen.⁵⁰³ Kuusis långa karriär som alkohol- och socialpolitiker hade emellertid endast inletts.⁵⁰⁴ Kuusi skulle komma att utforma en nya alkoholpolitisk linje för Alko, där viner kopplades från inköpsbevisen⁵⁰⁵ i syfte att styra konsumtionen mot svagare alkoholdrycker.⁵⁰⁶

Heikki Waris hade ingen synlig roll i den här debatten. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* hänvisade Waris till Verkko och lyfte fram det finska ölsinnet som en orsak till kriminaliteten i landet.⁵⁰⁷ Då debatten mellan Verkko och Kuusi tog fart under loppet av år 1948, samma år som *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* publicerades, ställde sig Waris på sin senare doktorand Kuusis sida.⁵⁰⁸ Förändringen märktes dock inte på ett tydligt sätt i Waris texter; den biologiska förklaringen till finnarnas alkoholkonsumtion föll bort men ersattes inte med en kulturell. I sin översikt över alkoholforskningen i Finland skrev Waris att Verkko teorier inte hade fått några anhängare, men att det fanns behållning i att den hade initierat diskussion på området.⁵⁰⁹

---

⁵⁰² Alkoholfrågan väckte starka känslor även i Amerika, där alkoholforskarna stod i kamp med nykterhetsrörelsen över vilken grupp som hade hegemoni över alkoholfrågan. Roizen, 365.

⁵⁰³ Verkko dog år 1955.

⁵⁰⁴ Peltonen, 'Vetande, makt, sociologi', 222–223, 226–231.

⁵⁰⁵ Ett s.k. motbokssystem infördes i Finland vid mitten av 1940-talet som skulle begränsa alkoholkonsumtionen och uppmärksamma myndigheterna på potentiella missbrukare. En fullvuxen per hushåll skulle inneha ett inköpsbevis för att ha rätt att handla i Alko. Matti Peltonen, 'Skötsamhetsplikt eller rätt att dricka? Debatten kring motboken i Sverige och Finland under 1950-talet', *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift* 18 (4/2001), 361–362.

⁵⁰⁶ Bruun, *Alkohol i Norden*, 235.

⁵⁰⁷ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 264.

⁵⁰⁸ Peltonen, *Remua ja ryhtiä*, 73.

⁵⁰⁹ Waris, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', 203.

Trots att de flesta socialpolitiska studierna på något plan hade som ambition att påverka den politiska utvecklingen, var detta syfte mera markerat inom alkoholforskningen. Ett år efter att Stiftelsen för alkoholforskning hade grundats publicerades det första forskningsprogrammet, som utarbetats av en kommitté bestående av bl.a. Heikki Waris och Pekka Kuusi. Enligt Salme Ahlström var forskningsprogrammet ett ambitiöst försök att lösa alkoholpolitiska spörsmål med samhällsvetenskapliga metoder.⁵¹⁰ Då Heikki Waris några år senare i en artikel i tidsskriften *Alkoholpolitiikka* redogjorde för stiftelsens första år tonade han ner de politiska ambitionerna med stiftelsens forskning. Waris poängterade att forskningen och politiken kring alkohol var två skilda områden. Forskningen skulle inte dra upp alkoholpolitiska riktlinjer utan lämna den delen helt och hållet åt de politiska beslutsfattarna.⁵¹¹ I en senare text framhöll Waris dock att det var viktigt att vetenskap och politik hade ett nära band till varandra och enligt Waris skulle den vetenskapliga och objektiva alkoholforskningen ligga som grund för den praktiska alkoholpolitiken.⁵¹² Med tanke på att stiftelsen var finansierad av Alko, att studierna ofta undersökte konkreta alkoholpolitiska frågor och att flera personer både figurerade som forskare och som alkoholpolitiker var gränsen mellan politik och forskning diffus.

Enligt Heikki Koski och Esa Österberg varierade förhållandet mellan forskning och politik under Stiftelsens för alkoholforskning första årtionden. I början av stiftelsens verksamhetsperiod var de frågor som forskningen tog upp väldigt långt influerade av aktuella problem inom alkoholpolitiken. Under de efterföljande årtiondena var banden till alkoholpolitiken tidvis svagare för att igen bli starkare under 1970-talet då forskningsresultaten mycket tydligare än tidigare även efterföljdes i alkoholpolitiken.⁵¹³ Enligt Matti Peltonen var forskarnas konkreta inflytande under 1950-talet dock relativt begränsat, i synnerhet i förhållande till den offentliga debatten och till människors alkoholvanor.⁵¹⁴ Detta var ju syftet med Pekka Kuusis Ryhtiliike, som ordnade hyfsningsveckor, tävlingar i skötsamhet samt gav ut guiden *Hyvän käytöksen opas* (Guide till gott

---

⁵¹⁰ Ahlström, 'Den samhällsvetenskapliga alkoholforskningens historia i Finland', 183.

⁵¹¹ Waris, 'Merkitapaus tieteilisessä alkoholitutkimuksessa', 56.

⁵¹² Heikki Waris, *Alkoholforskning och alkoholpolitik*, Helsingfors universitet – Socialpolitiska institutionen – studier 15 (1960), 1. Ursprungligen publicerad i *Alkoholfrågan* nr. 8, 1960.

⁵¹³ Koski & Österberg, 145–148.

⁵¹⁴ Matti Peltonen, 'Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla', *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käänneistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 10–11.

uppförande) 1952 och 1970.⁵¹⁵ Enligt Jukka Ahonen nådde aldrig Ryhtiliikes budskap de breda massorna och organisationen förblev okänd för många.⁵¹⁶

Kön och alkohol

Pekka Kuusi *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* (Det finska spritproblemet i ljuset av en gallupundersökning) från år 1948 kan betraktas som grunden för den samtidsinriktade alkoholforskningen.⁵¹⁷ Verket var banbrytande av flera olika orsaker. För det första var det första gången som gallupmetoden användes i Finland och för det andra var det första verket som utförligt undersökte finländarnas alkoholvanor. I *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* kartlade Kuusi både åsikterna om och bruket av alkohol och verket gav de statistiska data som fortsatt forskning kunde bygga vidare på. Problemetets kärna låg inte i den mängd alkohol finländarna drack sammantaget, utan de skadeverkningar alkoholkonsumtionen medförde. Finland hörde till de europeiska länder där den totala konsumtionen var lägst, men den mängd som konsumerades per gång var stor. Vid en jämförelse med Sverige kunde Kuusi konstatera att att konsumtionen per person var högre i Sverige men att antalet brott i samband med alkoholkonsumtion var hela 15 gånger större i Finland.⁵¹⁸

I studien tillfrågades 3000 män och kvinnor runt om i landet om deras användning av alkoholhaltiga drycker samt deras attityder gentemot alkoholkonsumtion och nykterhet. Vilka slutsatser kom Kuusi fram till angående mäns och kvinnors alkoholvanor och attityder? Enligt Kuusi var resultaten chockande. Den mängd som både män och kvinnor rapporterade att de drack per gång var så stor att Kuusi spekulerade om svaren kunde vara överdrivna för att imponera på intervjuaren.⁵¹⁹ Mest alarmerande var de svar männen gav. Kuusi kunde genomgående konstatera att männens konsumtion var större. Medan 80 % av kvinnorna svarade att de var helt eller så gott som helt nyktra var procenttalet för männens del endast 35.⁵²⁰ Även de liberala attityderna männen gav uttryck för oroade Kuusi. Bland kvinnorna hade nykterhet ett starkt ideologiskt fotfäste, till

⁵¹⁵ Bruun, *Alkohol i Norden*, 245–246.

⁵¹⁶ Jukka Ahonen, 'Raittiusaateen kriisi', *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 351.

⁵¹⁷ I samband med boken producerades även en kortfilm där resultaten presenterades. Filmen finns tillgänglig på http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/suomen_viinapulma_gallup-tutkimuksen_valossa_16014.html#media=16015, 27.11.2013.

⁵¹⁸ Pekka Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* (Helsinki: Otava 1948), 116.

⁵¹⁹ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 64.

⁵²⁰ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 21–26

och med så pass starkt att Kuusi hävdade att det fanns en tydlig dubbelmoral bland kvinnorna. De drack *de facto* mera än vad de rapporterade att de accepterade.⁵²¹ Erik Allardt kunde konstatera samma sak ett drygt decennium senare i sin studie över sambandet mellan normer och praktik i förhållande till alkoholkonsumtion. Även i Allardts studie var skillnaden mellan ideologi och praktik större bland kvinnor.⁵²² Trots dubbelmoralen hävdade Kuusi att det var ett positivt tecken att kvinnor hade en mera negativ inställning till alkohol. Det var nämligen ett steg på vägen mot sundare alkoholvanor.

Kuusis resultat invercade på inriktningen som den fortsatta forskningen tog. Den första studien som finansierades av Stiftelsen för alkoholforskning var *Lappi ja väkijuomat* (Lapland och starkspriten), som skrevs av sociologen Sakari Sariola. Studien publicerades år 1954 och i den undersökte Sariola alkoholkonsumtionen bland män i finska Lapland. I inledningen till studien poängterade Sariola de stora skillnaderna mellan mäns och kvinnors alkoholbruk och han hävdade att kvinnors konsumtionsvanor och åsikter vittnade om att den rådande alkoholpolitiken fungerade bättre på dem än på männen. Studien innefattade därför endast den manliga delen av befolkningen.⁵²³

Sariolas påstående visade hur vissa förhållanden om kön och alkohol betonades till förmån för andra. Statistiken om män och kvinnors alkoholbruk visade nämligen även på siffror som var mera ofördelaktiga för kvinnor än vad Kuusi och Sariola hävdade. Intresset för befolkningens alkoholkonsumtion hade delvis ökat på grund av oron för alkoholbruket bland återvändande krigsveteraner. Det var dock inte endast bland den här gruppen som alkoholkonsumtionen och brotten relaterade till den sköt i höjden vid 1940-talets mitt. I ett par artiklar för *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* lyfte Vilho Harvola fram kvinnors kriminalitet och alkoholbruk före och efter andra världskriget. Harvola presenterade siffror som visade att antalet kvinnor som hade arresterats för fylleri hade ökat i betydligt högre grad än antalet män. Mellan 1938 och 1945 hade arresteringar av män ökat med 28,9 % medan motsvarande siffra för kvinnor var 219,5 %.⁵²⁴ Harvola betecknade utvecklingen som ett ”förkvinnligande” av fylleriet eftersom tiden direkt efter andra världskriget allt mer utjämnade skillnaderna mellan kvinnors

---

⁵²¹ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 42, 87–92.

⁵²² Erik Allardt, 'Drinking Norms and Drinking Habits', *Drinking and Drinkers. Three Papers in Behavioral Sciences* (Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies 1957), 76.

⁵²³ Sakari Sariola, *Lappi ja väkijuomat* (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1954), VIII.

⁵²⁴ V. Harvola, 'Naisten ja nuorison juopuneisuudesta sotien edellä ja nyt', *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* (1/1947), 21–22.

och mäns störande alkoholbruk. Tvärtemot vad Sariola senare skrev såg Harvola att siffrorna visade att alkoholpolitiken hade haft bättre framgång bland män än bland kvinnor.⁵²⁵

Även Pekka Kuusi uppmärksammade i boken *Väkijuomakysymys* (Alkoholfrågan) att andelen kvinnor hade ökat bland dem som arresterades för fylleri. *Väkijuomakysymys* publicerades år 1952 och var en lärobok i alkoholfrågan där allt från alkoholpolitik till alkoholens inverkan på kroppen behandlades. I boken påstod Kuusi att utvecklingen skulle ställas i relation till situationen i andra länder. Skillnaderna mellan mäns och kvinnors alkoholbruk var mycket större i Finland jämfört med andra västerländska länder; därför menade Kuusi att siffrorna var ett tecken på att de finländska kvinnorna började visa samma tendens som kvinnor i andra länder.⁵²⁶ Trots att Harvola uppmärksammade och Kuusi nämnde kvinnors ökade alkoholkonsumtion blev fenomenet inte föremål för mera omfattande studier.⁵²⁷

6.2 Tidsdimensioner och civilisationsprocesser

Problemen relaterade till alkoholkonsumtion ansågs vara akuta efter andra världskriget, men de framställdes som problem med långa rötter. Männens alkoholkonsumtion formulerades i forskningen som sprungen ur den allra tidigaste historien, och som en historisk börda de finländska männen inte kunde göra sig av med. Med andra ord, finnarnas alkoholbruk framställdes i högsta grad som ett närvarande förflutet. Forskningens syfte var dock på längre sikt att förändra det framtida alkoholbruket. I den här delen ska jag utgående från Heikki Waris och Pekka Kuusis texter analysera hur alkoholkonsumtion relaterades till olika temporala nivåer samt till utveckling och civilisering. Hur blev kön och speciellt manlighet en del av den historiska utvecklings- och civilisationsprocessen i Waris och Kuusis texter? Jag visar att Waris och Kuusi hade olika grepp då de pekade på alkoholkonsumtionens historiska utveckling. Medan Wa-

⁵²⁵ V. Harvola, 'Naisten juopumuspidätykset vuonna 1947', *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* (4/1948), 113.

⁵²⁶ Pekka Kuusi, *Väkijuomakysymys* (Helsinki: Otava 1952), 168–170.

⁵²⁷ Enligt Salme Ahlström började forskningen på allvar intressera sig för kvinnors alkoholbruk på 1970-talet, då flera studier lyfte fram hur kvinnors konsumtionsmönster allt mer liknade männens. På 1980-talet ökade intresset för kvinnor som alkoholmissbrukare än mer i samband med diagnostiseringen av *fetal alcohol syndrome* (FAS). Salme Ahlström, 'Naiset, yhteiskuntatieteellinen alkoholitutkimus ja alkoholipolitiikka. Naisten alkoholin käytön tutkiminen – sosiaalinen tilaus?', *Alkoholipolitiikka* 54 (4/1989), 163.

ris skilde åt mellan de olika tidsdimensionerna hade Kuusi ett mera flytande grepp om tid och utveckling, där olika grupper fanns på olika stadier i en pågående civilisering av alkoholbruket.

Alkoholkonsumtion i dåtid och framtid

Vilken roll kommer alkoholen att spela i 'överflödssamhället' med dess allt flera fritidstimmar? Vi vet det inte. Men vi kan vara fullt övertygade om att dess roll kommer att bli en annan än den var i stadssamhällets fattigdomshärjade slumdistrikt eller i de isolerade landsbyarna, där omåttligt drickande och ett grundligt rus var den enda kända formen av lyx eller – för att bruka Thorsten Veblens bekanta formulering – den enda formen av iögonenfallande konsumtion som en fattig människa hade råd med.⁵²⁸

I en text från år 1960 om förhållandet mellan alkoholpolitik och alkoholforskning diskuterade Waris alkoholkonsumtionens framtid i förhållande till dess historia. Waris såg helt klart en framtid för alkoholkonsumtionen i det fritidsdrivna samhälle som höll på att utvecklas, men dess "guldålder" tycktes tillhöra historien. Waris hade en gedigen kunskap om alkoholkonsumtionen i "stadssamhällets fattigdomshärjade slumdistrikt" genom sin avhandling *Työläisyhteiskunnan syntyminen*. Alkoholen hade en given roll i framställningen av hur arbetarsamhället norr om Långa bron i Helsingfors växte fram. Dess centrala position förklarades av Waris som ett resultat av att samhället till en början var tydligt mansdominerat, vilket satte sin prägel. "Niinpä tämän 'miespitoisen' yhteiskunnan elämä olikin 'hurjaa ja friskiä'."⁵²⁹

Före området norr om Långa bron blev ett livskraftigt industrisamhälle utgjordes de första byggnaderna av krogar, som då var placerade långt utanför stadens kärna. Vid Tölövikens strand, på Broholmen och i Sörnäs fanns Helsingfors krogar där män av olika samhällsklasser och nationaliteter samlades.⁵³⁰

Jo silloin, kun uuden ja vanhan Helsingin välinen alue oli vielä autiota metsää ja karjan laidunmaita, ja ennen kuin vakinainen asutus oli vielä levinnyt yli kaupungin siltojen, oli kaupungin ulkopuolella useita sellaisia paikkoja, joissa kaupungin miehinä väki ahkerasti kävi.⁵³¹

⁵²⁸ Waris, *Alkoholforskning och alkoholpolitik*, 6.

⁵²⁹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 133. "Därför var livet i det här 'mansdominerade' samhället 'vilt och häftigt'." Översättning H.L.

⁵³⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 174–176.

⁵³¹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 174. "Redan då området mellan det nya och gamla

Enligt Waris minskade inte alkoholkonsumtionens betydelse då arbetarsamhället hade etablerats. Waris citerade en minnesberättelse av en gammal änka, som berättade om hur hennes mans alkoholkonsumtion hade förvärrats år för år. Eftersom den lokala köpmannen dessutom lät maken köpa öl på kredit växte sig även skulderna allt större. Enligt Waris var det här ett exempel på hur de flesta levde sina liv i arbetarsamhället: ”Tämän vanhan kaakelitehtaalaisperheen elämässä kuvastuu selvästi tavallinen ja jokapäiväinen elämänjärjestys helsinkiläisen työväen maailmassa 1880- ja 90-luvuilla.”⁵³² En regelbunden och stor alkoholkonsumtion bland männen hörde till normaltillståndet i arbetarsamhället och förenade både kringdrivande diversearbetare och yrkesskickliga hantverkare.

Waris såg flera betydande följder av männens alkoholbruk. För det första inverkade det på gemenskapen på arbetsplatsen. Enligt Waris blev alkoholkonsumtion med tiden en så självklar del av arbetskulturen att arbetarna drack under arbetstiden, även med arbetsgivarens kännedom.⁵³³ Alkoholen band arbetarna samman och alkoholkonsumtion var ett av de främsta sätt som unga män initierades i de äldre männens gemenskap. ”Olut- ja viinakaupoissa ja vanhojen ammattimiesten jokapäiväisessä juomaseurassa nuori polvi pian oppi oikeitten ’miesten tavoille’.”⁵³⁴ Det gemensamma drickandet fortsatte efter att arbetstiden hade tagit slut. Till veckosluten tog starkspriten över och många arbetarmän och ynglingar var enligt Waris arbetsoförmögna ännu på tisdagen. Enligt Waris fanns det bland arbetarna enstaka som vägrade dricka alkohol, men han poängterade den upprördhet som nykterheten väckte bland övriga arbetare.⁵³⁵

Helsingfors endast var öde skog och betesmark för boskapen, och innan permanent bosättning hade spridits över stadens broar, fanns det i stadens utkanter sådana platser som den manliga befolkning flitigt besökte.” Översättning H.L.

⁵³² Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 62. ”Den här gamla kakelfabriksfamiljens liv är ett tydligt exempel på den vanliga och dagliga livsordningen bland arbetarna i Helsingfors under 1880- och 1890-talen.” Översättning H.L.

⁵³³ Åke Elmér ger en liknanade beskrivning av alkoholkonsumtionen bland svenska arbetare. Elmér, *Från fattigsverige till välfärdsstaten*, 31.

⁵³⁴ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 63–64. ”I öl- och spritbutikerna och i de gamla yrkesmännens dagliga dryckessällskap lärde sig den yngre generationen snabbt de rätta ’manliga sätten’.” Översättning H.L.

⁵³⁵ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 63–64. För en liknanade beskrivning se Jouko Siipi, *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa* (Helsinki: Tammi 1967), 30.

För det andra inverkade alkoholkonsumtionen på familjelivet. Waris konstaterade, som flera andra forskare senare har gjort⁵³⁶, att fruarna uppmanades att ha ett så rent och trevligt hem som möjligt för att locka hem männen från krogarna. Waris hävdade dock att det var en övermäktig uppgift för de flesta kvinnor på grund av de bristfälliga förhållanden som rådde i arbetarsamhället.⁵³⁷ Det var inte heller endast familjefaderns alkoholkonsumtion som hade negativ inverkan på familjelivet. Även de inhysta unga männen störde familjerna.⁵³⁸

Den tredje konsekvensen av alkoholkonsumtionen var den socialmoraliska, med vilken han främst avsåg den friare sexualiteten och den ökade prostitutionen som alkoholkonsumtionen förorsakade. Det här ledde i sin tur till den fjärde konsekvensen, nämligen den socialhygieniska. Den friare sexualiteten innebar att könssjukdomarna ökade och alkoholkonsumtionen ledde även i sig till att både kroppen och själen försvagades.⁵³⁹

De problem som uppstod på grund av alkoholkonsumtion förorsakades alltså av männen i arbetarsamhället. Alkoholkonsumtion beskrevs som ett specifikt manligt beteende, som på flera avgörande sätt formade det arbetarsamhälle Waris studerade. Männen var naturligtvis inte ensamma i att forma det som Waris kallade för det socialmoraliska tillståndet. Även en del kvinnor deltog i att sprida könssjukdomar, men inte genom alkoholkonsumtion utan genom prostitution. Prostitutionen berörde emellertid endast en bråkdel av kvinnorna medan alkoholkonsumtionen i arbetarsamhället inte enbart var begränsad till arbetarna. Enligt Waris kom män av alla samhällsklasser till området norr om Långa bron, och framför allt till Sörnäs hamn för att förtära alkohol.⁵⁴⁰

Waris återkom till hur männen ur de högre stånden åkte till stadens utkanter för att dricka alkohol i en annan av sina historiska verk *Savo-karjalaisen osakunnan historia* (Savokarelska studentnationens historia) som utkom 1939. I historiken över den savokarelska studentnationens vid Kejsarliga Alexanders universitet historia, 1833–1852, beskrev Waris det sociala livet bland studenterna. Waris framställde studenternas sociala liv som präglad av den maskulina miljö de befann sig i men som överlag behärskat.

⁵³⁶ Se t.ex. Barbara Weinstein, 'Making workers masculine: the (re)construction of male worker identity in twentieth-century Brazil', *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Manchester: Manchester University Press 2004), 287.

⁵³⁷ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 255–256.

⁵³⁸ Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (Helsinki: Weilin + Göös 1973), 298.

⁵³⁹ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen II*, 75, 115–116.

⁵⁴⁰ Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen I*, 41.

Ylioppilaselämän ulkonaiset muodot Helsingissä olivat toiset kuin keskiaikaisissa ja saksalaisissa yliopistoissa, mutta sittenkin ylioppilasosakunnan toiminnassa oli eräitä piirteitä, jotka viittasivat sen luonteeseen pelkkien miesten yhtymä keskellä muuta yhteiskuntaa. Tämä seikka on vaikuttanut toisaalta ylioppilaitten elämäntapaan ja siveellisyyteen, toisaalta osakunnan piirissä tapahtuvaan toverilliseen seurusteluun.⁵⁴¹

Till det kamratliga umgänget hörde bland annat alkoholkonsumtion. I nationen, eller avdelningen som det vid tiden officiellt hette, fanns det dock enligt Waris män av olika börd, vars sociala umgänge utformades på olika sätt. Bland de adliga studenterna bestod umgänget i huvudsak av olika bjudningar bland societeten i Helsingfors. I dessa sammanhang var umgänget förfinat och alkoholkonsumtionen mycket sparsam. Waris skriver att "[...] juutiin kotitarpeiksi ja vain jotkut hiukan enemmänkin [...]".⁵⁴² Ständstillhörigheten avgjorde hur de manliga studenterna brukade alkohol. De studenter som tillhörde adeln utgjorde en minoritet i den savokarelska studentnationen, och bland de övriga studenterna gick det något vildare till. Waris poängterade att sönerna till kaplaner, löjtnanter, länsmän och lantmätare saknade familjära band i staden och levde uteslutande i den manliga sammanslutning som studentnationen utgjorde. Dessa faktorer bidrog till att de sökte sig till restauranger och caféer vid stadens utkanter, dvs. de krogar som Waris tidigare hade beskrivit i *Työläisyhteiskunnan syntyminen*. I studenternas egna miljöer hölls alkoholkonsumtionen på en rimlig nivå, medan det gick häftigare till då studenterna förflyttade sig till arbetarområdena.⁵⁴³

Heikki Waris behandlade olika manliga gruppers alkoholkonsumtion i sina historiska verk på liknande sätt som senare genushistorisk forskning om män och manligheter, trots att han givetvis saknade den teoretiska begreppsapparatur som senare har utvecklats. Waris beskrev alkoholkonsumtionen både i arbetarsamhället och bland studenterna som en homosocial initiationsrit till vuxen manlighet. I den manshistoriska forskningen har kopplingen mellan alkoholkonsumtion

---

⁵⁴¹ Heikki Waris, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1833–1852* (Porvoo: WSOY 1939), 5. ”De yttre formerna av studentlivet i Helsingfors var annorlunda än i de medeltida och i de tyska universiteterna, men det fanns ändå i studentnationernas verksamhet vissa drag som härrörde ur det faktum att de var exklusivt manliga sammanslutningar mitt i det övriga samhället. Det här förhållandet har inverkat dels på studenternas livsstil och sedlighet, dels på det kamratliga umgänget inom nationen.” Översättning H.L.

⁵⁴² Waris, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1833–1852*, 56. ”[...] man drack för husbehov och endast vissa lite mera [...]” Översättning H.L.

⁵⁴³ Waris, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1833–1852*, 59–61.

och föreställningar om manlighet ofta påvisats. I t.ex. Craig Herons studie av kanadensiska arbetare under 1900-talets första hälft blev den offentliga alkoholkonsumtionen ett sätt för arbetarmännen att skapa ett eget utrymme som var åtskilt från familjen och de plikter som hörde där till. Dessutom var det ett sätt att öppet bryta mot de normer om skötsamhet som den borgerliga kulturen hade föreskrivit för arbetarna.⁵⁴⁴ I David Tjeders doktorsavhandling om manlighetens idealbilder och motbilder bland 1800-talets borgerliga män presenteras alkoholkonsumtion som en viktig markör för manlighetens gränser. Trots att Tjeder visar att ”drinkaren” framställdes av tidens moralister som en av manlighetens främsta motbilder, presenterades alkoholkonsumtion även som en viktig initiationsrit till vuxen manlighet bland de borgerliga studenterna.⁵⁴⁵ På liknande sätt som Waris behandlade alkoholkonsumtion i sina verk från 1930-talet har moderna forskare understrukt alkoholen betydelse i formerandet av homo-socialt umgänge, som framför allt exkluderat kvinnor och inkluderat män av samma sociala klass.⁵⁴⁶

Männens position som de främsta alkoholkonsumenterna poängterades även på de ställen i Waris översiktsverk där han diskuterade alkohol. Männens lyftes fram då Waris ville poängtera tradition och gamla vanor. Ett exempel är följande mening ur *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*: ”Laurantai on vanhastaan suomalaisen miehen juoma-aika.”⁵⁴⁷ Förhållandet mellan historia, kön och alkoholkonsumtion betonades även i Pekka Kuusis bok *Väkijuomakysymys*. Då Kuusi beskrev alkoholvanornas utveckling i Finlands historia poängterade han att endast männen drack under den förhistoriska perioden. I bondesamhället då alkoholhaltiga drycker blev en del av vardagen började även kvinnor och barn konsumera alkohol. Den tredje historiska fasen utgjordes av industrialiseringen då alkoholvanorna på flera sätt förändrades. För denna period poängterade Kuusi inte någonting speciellt i förhållande till kön men benämnde alkoholkonsumenten i huvudsak som en arbetarman.⁵⁴⁸ Vid en blick på den alkoholforskning som föregick Waris och Kuusis kan en liknande tendens skönjas. I Väinö Voionmaas verk *Yhteiskunnallinen alkoholikysymys* (Den samhälleliga alkoholfrågan) från 1925 nämndes kön mycket sällan. En av de få gånger Voionmaa

---

⁵⁴⁴ Craig Heron, 'The Boys and Their Booze: Masculinities and Public Drinking in Working-class Hamilton, 1890–1946', *The Canadian Historical Review* 86 (3/2005), 412.

⁵⁴⁵ Tjeder, *The Power of Character*, 104–111.

⁵⁴⁶ Se Heron, Kimmel, Rotundo, Stearns, Tjeder.

⁵⁴⁷ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 102. ”Lördagen har sedan gammalt varit den finska mannens dryckestid.” Översättning H.L.

⁵⁴⁸ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 59–66.

nämnde kön var i en genomgång av alkoholbrukets historia, men då i förhållande till kvinnor. Han påstod nämligen att kvinnligt fylleri hade varit vanligt inom den egyptiska kulturen.⁵⁴⁹ Även här var alltså kön en markör för tidlig förändring.

I Heikki Waris historiska böcker blev alkoholkonsumtionen en viktig del av arbetarnas och studenternas samhällen, men hur förhöll sig Waris till frågan då han behandlade samtidens eller framtidens problem? I Waris produktion från 1960- och 1970-talen kan man se en intressant förändring i synen på alkohol. I det citat som inledde det här avsnittet såg Waris att ett grövre alkoholbruk främst hörde till ett förgånget samhälle. Texten var skriven år 1960 och trots att det fanns utmaningar även i framtiden går det att skönja en uppfattning om att de ändå inte skulle vara så stora som de en gång hade varit. Den här uppfattningen förändrades något under 1960-talet. 1965 gjorde Waris en rapport över konsumtionen av alkoholdrycker jämfört med andra drycker i Finland. I den kunde Waris konstatera att konsumtionen av alkohol fram till 1950-talet hade varit mycket låg, men att den under 1960-talet tydligt hade börjat öka. Waris förutsåg även att alkoholkonsumtionen skulle fortsätta att öka på grund av den höjda levnadsstandarden och bildningsnivån (*sivistystaso*) samt urbaniseringen.⁵⁵⁰ I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* från 1974 hade alkoholkonsumtionen blivit ett ännu större problem.

[...] erilaisten alkoholijuomien kulutuksessa on tapahtunut erityisesti 60-luvulla siirtymistä Suomen miehille kuuluneesta viinavaltaisuudesta myös viinin ja oluen käyttöön väkevien juomien rinnalla; Suomi on ollut Euroopan alimman alkoholikulutuksen maa [...], mutta nyt 70-luvun alussa on tilanne muuttunut, kun alkoholin käyttö on pahasti lisääntynyt. Tilanne on tullut vakavaksi.⁵⁵¹

Som förklaring framförde Waris samma orsaker som tidigare, nämligen den ökade fritiden och den höjda levnadsstandarden. Som citatet visar såg dock Waris allvarigare på situationen än i texterna från 1960-talet. Dessutom nämnde Waris nu användningen av narkotika som en ny stor utmaning för samhället. Ett av

⁵⁴⁹ Väinö Voionmaa, *Yhteiskunnallinen alkoholikysymys* (Porvoo: WSOY 1925), 29.

⁵⁵⁰ Waris, *Alkoholijuomien ja muitten juomien kulutus Suomessa*, 121, 127–128.

⁵⁵¹ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 80. [...] speciellt under 60-talet har det skett en förändring i konsumtionen av olika alkoholdrycker. Från de finska männens tidigare spritdominans har även vin och öl börjat konsumeras vid sidan av starka drycker. Finland har varit det europeiska land som konsumerat minst alkohol [...], men nu under början av 70-talet har situationen förändrats och användningen av alkohol har gravt ökat. Situationen har blivit allvarlig." Översättning H.L.

problemen som Waris framförde var att då alkoholkonsumtionen undersöktes för hela befolkningen i ett land räknades alkoholportionerna alltid per invånare. Då ignorerades det faktum att alkoholkonsumtionen fortsättningsvis var häftig bland en del manliga grupper i Finland.⁵⁵² I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* möttes alla de tre tidsdimensionerna: Waris framställde alkoholproblemet som både tillhörande framtiden, nutiden och det förflutna. Medan alkoholkonsumtionen i Waris tidigare texter antingen hade framställts som ett problem som låg bakåt i tiden eller som en fråga som hörde framtiden till, var alkoholkonsumtion nu ett aktuellt och brännande problem. Samtidigt blev kopplingen mellan det förflutna och samtiden tydligare, då Waris framhävde att alkoholkonsumtionen bland vissa män fortfarande var ovanligt hög; en rest från starkspritens grepp om Finland.

Alkoholbruk som civilisationsprocess

I Heikki Waris produktion var de olika tidsperioderna dåtid, nutid och framtid åtskilda och inrutade medan Pekka Kuusis produktion och de två böckerna *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* och *Väkijuomakysymys* illustrerar en mera flytande uppfattning om tid och utveckling. I *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* hade Kuusi påvisat männens större alkoholkonsumtion och liberalare attityder. Hur skulle siffrorna tolkas? Enligt Kuusi fanns svaren i den finländska alkoholkulturen, som i sin tur var bunden till Finlands rurala karaktär och ställning i en pågående civilisationsprocess. Tradition och historia tillhörde alltså inte endast det förflutna utan framställdes som ett ok som de finländska männen bar med sig.

Då Kuusi redogjorde för den mängd alkohol som finländarna drack per gång i *Suomen viinapulma* hävdade han att resultatet var chockerande. Det chockerande låg inte endast i mängden i sig utan vilken bild den gav av det finländska folket.

Samojedit, lappalaiset ja 1500-luvun intiaanit ovat särpineet – niin ainakin historioitsijat väittävät – pullokaupalla. Mutta nämä ovat kaikki alkukantaisia, periferisiä kansoja. Olisiko suomalainen mies tosiaan humalanhimossaan yhtä hillitön. Täällä on kolme sukupolvea jo oppinut pitämään kynää kädessä ja kaksi sukupolvea ehtinyt vaelttaa vaaliuurnilla. Primitiivisyyden peikon olisi meistä jo kaikota.⁵⁵³

⁵⁵² Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 80.

⁵⁵³ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 64–65. ”Samojeder, lappar och

Enligt Kuusi placerade sig de finska männen i sitt bruk av alkohol på samojedernas, lapparnas och indianernas civilisationsnivå. Han uttryckte dock skepsis. Kuusi lyfte fram andra tydliga utslag för civilisation, som läskunnighet och demokrati, och hävdade att de inte var förenliga med det sätt som de finska männen konsumerade alkohol på. Kuusi spekulerade om det möjligen var så att respondenterna hade överdrivit den mängd de drack, vilket Kuusi menade att i sig var ett tecken på de finländska männens brist på utveckling (*kehittymättömyys*).⁵⁵⁴

I *Väkijuomakysymys* redogjorde Kuusi närmare för alkoholens position i civilisationsprocessen. I genomgången av hur alkoholbruket förändrades över tid poängterade Kuusi sambandet mellan primitivitet och redlöst alkoholbruk.

Erityisen valaisevia ovat tällöin alkukantaisten kansojen juomatavat: kohtuullista käyttöä ei tunneta lainkaan, yksinäinen päihtynyt on outo ilmestys, mutta tietyissä juhlatilaisuuksissa juodaan niin että koko miespuolinen väestö on umpihumalassa. [...] Miksi useat primitiiviset kansat eri aikoina ja maapallon eri puolilla ovat juoneet väkijuomia näin. Rodulliset tekijät eivät tässä ilmeisestikään selityksenä päde. Ratkaisu on löydettävissä alkukantaisten kansojen asennoitumisesta väkijuomiin ja eritoten juopumukseen.⁵⁵⁵

Genom att betona alkoholbruket bland män i primitiva samhällen argumenterade Kuusi mot att alkoholbruket var biologiskt betingat. Enligt Kuusi var överdriven alkoholkonsumtion vid speciella tillfällen, följt av långa perioder av total avhållsamhet, karakteristiskt för alla primitiva folkslag. I takt med att civilisationsprocessen framskred förfinades även sättet som alkohol brukades på.

1500-talets indianer drack redlöst – om man får tro historikerna. Men de är alla primitiva och perifera folkslag. Är den finska mannen faktiskt lika omättlig i sin jakt efter en fylla. Under tre generationer har vi lärt oss att skriva och under två generationer har vi gått till valurnorna. Vi borde redan ha schasat iväg primitivitetens spöke.” Översättning H.L.

⁵⁵⁴ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 65.

⁵⁵⁵ Kuusi, *Väkijuomakysymy*, 127. ”Speciellt belysande är de primitiva folkslagens dryckesvanor: man känner inte över huvud till måttligt bruk, en enskild berusad är en främmande syn men vid vissa festliga tillfällen dricker man så att hela den manliga delen av befolkningen är redlöst berusad. [...] Varför har de flesta primitiva folk under olika tider och på olika ställen på jordklotet druckit starksprit på det här sättet. Orsaken går tydligen inte att finna i rasförhållanden. Svaret går att finna i de primitiva folkslagens attityd till starksprit och framför allt till berusning.” Översättning H.L.

Väkijuomien nauttaminen on kautta vuosituhansien ollut eräs inhimilliseen kanssakäymiseen kuuluva olennainen piirre. Samalla kun tapa käydä ja olla ihmisissä on aikojen kuluessa hienostunut, samalla väkijuomien nauttaminenkin on kultivoitunut. Meillä Suomessa kulttuurin kehitys on kulkenut tällä alalla hitaasti. Kanssakäymisessämme me edelleenkin tuijotamme sekä toisiamme että pulloa pitkään ja syvään. Meissä suomalaisissa elää yhä epäluuloinen ja varovainen metsien mies.⁵⁵⁶

Problemet låg alltså i den kulturella underutvecklingen i Finland, vilket den misstänksamme och försiktige skogsmannen fick symbolisera. Vad var då orsaken till att Finland släpade efter i den kulturella utvecklingen? De underutvecklade umgängesvanorna berodde enligt Kuusi på landets glesa bebyggelse. Finländarna var helt enkelt inte vana vid att umgås med varandra. Då landet urbaniserades och stora grupper flyttade från landsbygd till stad ledde ovanan till problem i det naturliga umgänget och i en sådan situation underlättade alkohol umgänget. Genom politiska reformer och folkbildning kunde civilisationsprocessen påskynas. Kuusi poängterade vikten av social trygghet för att minska de skadliga effekterna av alkohol men samtidigt hävdade han att socialpolitikens utveckling under de senaste årtiondena ändå inte hade medfört förändringar i alkoholkulturen. Finland var socialt mera utvecklat än det var kulturellt, därför skulle fokus i framtiden riktas mot folkbildning och att förändra det rådande nationalidealet.⁵⁵⁷

Kön gavs stort förklaringsvärde då det kom till olika sätt att bruka alkohol på. Enligt Kuusi fanns det nämligen redan bland de primitiva folkslagen stora skillnader mellan hur kvinnor och män konsumerade alkohol. Då Kuusi skrev att överdriven alkoholkonsumtion var typisk för alla primitiva folkslag avsåg han dock endast den manliga delen av befolkningen eftersom kvinnor inte hade tillträde till ”supfesterna” (*juomingit*). Enligt Kuusi var kön den starkaste kontrollerande faktorn då det kom till konsumtionen av alkohol.

---

⁵⁵⁶ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 346. ”Att bruka alkohol har genom tiderna varit ett väsentligt drag i mänskligt umgänge. Samtidigt som sättet att umgås på har förfinats med tiden, har även nyttjandet av alkohol kultiverats. Hos oss i Finland har kulturen utvecklats långsamt på detta område. I umgänget med varandra stirrar vi fortsättningsvis på varandra och djupt ner i flaskan. I oss finländare lever fortfarande en misstänksam och försiktig skogarnas man.” Översättning H.L.

⁵⁵⁷ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 346–349.

Naiset eivät osallistu juominkeihin, koska muutoin – näin asia selitetään – sukupuoli”rikoksien” tulvaa ei kyetä estämään. Ulkoisten tekijäin mahti väärinkäyttöä edistävänä ja rajoittavana on tässä huipussaan.⁵⁵⁸

Skillnaden mellan hur kvinnor och män konsumerade alkohol var ett viktigt argument för Kuusi då han poängterade konsumtionens kulturbundenhet. Kuusi hävdade nämligen att om biologiska skillnader skulle förklara bruket av alkohol bland olika folkgrupper borde skillnaderna i kvinnornas alkoholkonsumtion följa samma linje som männens. Kuusi pekade på det faktum att i vissa länder var kvinnornas andel av missbrukarna lika stor som männens medan i andra var skillnaderna betydande.⁵⁵⁹ Även andra personer lyfte fram kvinnors alkoholkonsumtion som ett argument mot att alkoholbruket var biologiskt betingat. Matti Peltonen skriver i sin redogörelse för den alkoholpolitiska debatten mellan Kuusi och Veli Verkkö att även politikern Ensio Hiitonen och forskaren Erkki J. Immonen uppmärksammade samma förhållande som Kuusi några år tidigare i recensioner av Verkkös bok *Lähimmäisen ja oma henki*. Enligt Peltonen väckte inte argumenten direkt några gensvar eller motargument från de stridande parterna.⁵⁶⁰

Det var alltså genomgående männen som representerade en rural mentalitet och låg civilisationsgrad. Därmed kopplades manlighet och primitivitet ihop i Kuusi texter. I den genushistoriska forskningen om män och manligheter har sambandet mellan föreställningar om manlighet och primitivitet uppmärksamats. Den amerikanska historikern Gail Bederman har diskuterat sambandet mellan kön och civilisationsdiskurser i Amerika vid sekelskiftet 1900. Bederman visar hur diskurser om civilisation och manlighet formades för att legitimera de vita männens dominans över både kvinnor och män av andra raser.⁵⁶¹ Bederman understryker dock att förhållandet mellan manlighet och civilisation var komplex; samtidigt som vita män ansågs vara längst hunna i civilisationsutvecklingen fanns en rädsla för ”övercivilisering”. Från och med 1900-talets början uppmanades män att värna om sina primitiva drag för att inte feminiseras.⁵⁶² Hos Kuusi var

---

⁵⁵⁸ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 128. ”Kvinnorna deltar inte i supfesterna eftersom man annars inte skulle kunna förhindra mängden sexualbrott’ – i alla fall är det så saken förklaras. De yttre faktorernas makt för att förhindra och begränsa missbruk är här på sin topp.” Översättning H.L.

⁵⁵⁹ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 129.

⁵⁶⁰ Peltonen, ’Vetande, makt, sociologi’, 234–235.

⁵⁶¹ Gail Bederman, *Manliness & Civilization. A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917* (Chicago: University of Chicago 1995), 29.

⁵⁶² Bederman, 77.

primitivitetens både etnifierad och könad men utan någon antydning om att det skulle finnas positiva drag i ett primitivt beteende.

Matti Peltonen har uppmärksammat hur den samhällsvetenskapligt inriktade alkoholforskningen presenterade en ambivalent bild av vilka samhällsgrupper som utgjorde alkoholpolitikens problembarn. I Kuusis verk presenterades hela den manliga befolkningen i Finland som ett problem. Samtidigt lyfte han fram hur olika grupper handskades med alkoholkonsumtionen på olika sätt. Då graden av civilisation framskred förändrades sättet att bruka alkohol och samtidigt styrdes konsumtionen av klasstillhörigheten.

Vaikka väkijuomia käytetäänkin ns. yläluokkaan kuuluvien keskuudessa runsaasti, yleinen mielipide vaatii siellä kelvollista käyttäytymistä ja siksi pyrkimys humalan hallitsemiseen vaikuttaakin juomatapoihin hillitsevästi. Alaluokan keskuudessa taas väkijuomien käyttäjiltä ei juuri vaadita pidättyvyyttä. Väkivaltaisuus ja rajuus onkin usein ominaista heidän väkijuomien käytölleen. Ns. keskiluokka näyttää olevan väestön raittein osa, niin meillä kuin muuallakin.⁵⁶³

Olika sociala klasser hade olika gränser för vad som var accepterade former av alkoholkonsumtion. Peltonen lyfter fram första upplagan av läroboken *Sosiologia* från 1958 skriven av Erik Allardt och Yrjö Littunen. Författarna beskrev alkoholbruket bland de olika samhällsklasserna på ett mycket liknande sätt som Kuusi. Peltonen skriver att framställningen inte byggde på några forskningsresultat utan snarast representerade klassbaserade föreställningar hos den bildade eliten om olika gruppers alkoholvanor. Enligt Peltonen försvann den klassbaserade beskrivningen av alkoholbruket i lärobokens senare upplagor.⁵⁶⁴ Sättet som 1950-talets alkoholforskare skrev om alkoholvanor vittnade också om ett arv från tidigare forskares syn på vem som utgjorde alkoholpolitikens objekt. Enligt Väinö Voionmaa fanns det avgörande skillnader mellan arbetarklassens och överklassens bruk av alkohol, där den förra präglades av fylleri och alkoholism medan den senare hade ett individuellt förhållande till alkohol. Således var

---

⁵⁶³ P. Kuusi, *Väkijuomakysymys*, 130. ”Trots att alkohol brukas friskt bland medlemmar ur den s.k. överklassen krävs det av dem ett anständigt beteende och därför hålls berusningen under kontroll och dryckasvanorna dämpas. Bland underklassen krävs ingen återhållsamhet av de som brukar alkohol. Våld och hårdhet är ofta karakteristiskt för deras bruk av alkohol. Den s.k. medelklassen tycks vara befolkningens nyktraste del, så väl hos oss som annorstädes.” Översättning H.L.

⁵⁶⁴ Matti Peltonen, ”Ny” alkoholforskning och 1950-talets etikethandböcker’, *Alkoholen och kulturen*, red. Anders Gustavsson (Uppsala: Uppsala universitet 1998), 133–134.

alkoholkonsumtionen bland överklassen enligt Voionmaa varken en socialpolitisk fråga eller fokus för nykterhetsrörelsens verksamhet.⁵⁶⁵ I Heikki Waris doktorsavhandling hade arbetarna framställts som de huvudsakliga konsumenterna av alkohol, men som jag diskuterade tidigare presenterade Waris alkoholbruket som mera platsbundet än klassbundet, eftersom han poängterade att män ur olika samhällsklasser kom till arbetarsamhället för att konsumera alkohol.

6.3 Alkoholbruk och manliga grupper

I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* poängterade Heikki Waris att alkoholkonsumtionen i Finland karakteriserades av vissa manliga gruppers häftiga alkoholbruk.⁵⁶⁶ Vilka var dessa manliga grupper? I sin doktorsavhandling hade Waris framhåvt alkoholens betydelse bland manliga arbetar i samhället norr om Långa bron. I sin genomgång av alkoholens roll inom olika historiska perioder hade Pekka Kuusi framställt den urbana arbetaren som den huvudsakliga alkoholkonsumenten och han hade även poängterat att de verkliga alkoholproblemen uppstod då människor med en rural mentalitet flyttade till urbana miljöer och utsattes för de utmaningar dessa bjöd på. I den forskning som initierades på 1950-talet stod dock inte den urbana arbetarmannen i förgrunden, utan i stället var det olika befolkningsgrupper på landsbygden och problem som glesbygden gav upphov till som ansågs vara mest akuta för alkoholforskningen. Exempelvis Kuusis doktorsavhandling från 1956 behandlade förändringar i konsumtionsmönster och attityder efter att Alko öppnat butiker på landsbygdsorter. Den första studien som publicerades av Stiftelsen för alkoholforskning var Sakari Sariolas *Lappi ja väkijuomat* (Lappland och starkspriten 1954) som behandlade alkoholkonsumtionen i Lappland. Om redlöst alkoholbruk, som Kuusi hävdade, var ett uttryck för primitivitet var alkoholforskarnas intresse för det rurala samtidigt ett intresse för de grundläggande karaktärsdragen hos finländska män.

Lapplands skogshuggare

I *Väkijuomakysymys* hade Pekka Kuusi hävdade att en misstänksam och försiktig skogsman levde inom finländaren och Sariolas bok var en konkret studie av skogarnas män. Sariola undersökte alltså konsumtionsvanorna bland män på ett

---

⁵⁶⁵ Väinö Voionmaa, *Yhteiskunta ja alkoholikysymys* (Helsinki: Raittiusjärjestöjen yhteistoimikunta 1944), 9–10.

⁵⁶⁶ Waris, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* 1974, 80.

antal bostadsorter och skogsavverkningsplatser i finska Lappland. Alko hade beställt studien och dess utformning och ändamål var stiftelsens gemensamma projekt.⁵⁶⁷ Enligt egen utsago var Waris involverad i både planeringen av studien och övervakningen av hur studien utfördes. Waris hävdade att studien hade varit en stor framgång eftersom den nådde en så stor del av målgruppen och lyckades få de intervjuade männen att öppna sig angående sitt bruk av alkohol.⁵⁶⁸

Waris beskrev *Lappi ja väkijuomat* som en studie av den inåtvända och tystlåtna mannen i den allra manligaste delen av Nordbotten (*Peräpohjola*).⁵⁶⁹ Lappland studerades på grund av de säregna sociala förhållanden som stiftelsen ansåg att förvärrade alkoholbruket. Fylleriet, hembrännandet, och den illegala handeln lyftes fram av Sariola som orsaker till att just den här delen av befolkningen utgjorde ett särskilt stort problem.⁵⁷⁰ Likt Kuusi, som hade framfört det ociviliserade i finnarnas sätt att använda alkohol, betonade Sariola hur alkoholförhållandena i Lappland var särdeles primitiva.⁵⁷¹

En stor del av studien ägnades åt de män som levde långa tider på skogsavverkningsplatser, avskilda från sin familj och resten av samhället. Skogshuggarna ansågs vid tiden representera ett stort socialt problem i Finland, med sina osäkra arbetsförhållanden, låga levnadsstandard, dåliga bostadsförhållanden samt avskildhet från familj och samhälle. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* nämnde Waris skogsarbetarna som den grupp som stod på det lägsta utvecklingsstadiet av alla arbetare i Finland.⁵⁷²

Ero taloudellisessa ja sivistyksellisessä tasossa, ns. yhteiskunnallinen välimatka on suuri esim. helsinkiläisen kirjapainajan ja jonkun Pohjois-Karjalan korpiseudulla asuvan metsätyömiehen välillä, jolla ei ole edes oma asunto.⁵⁷³

Skogsarbetarnas svåra ekonomiska situation och låga levnadsstandard uppmärksammades i det efterkrigstida Finland i flera olika sammanhang, eftersom de

⁵⁶⁷ Sakari Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland* (Helsinki: The Finnish Foundation for Alcohol Studies 1956), 7–8.

⁵⁶⁸ Waris, 'Merkitapaus tieteellisessä alkoholitutkimuksessa', 55–56.

⁵⁶⁹ Waris, 'Merkitapaus tieteellisessä alkoholitutkimuksessa', 56.

⁵⁷⁰ Sariola, *Lappi ja väkijuomat*, V.

⁵⁷¹ Sariola, *Lappi ja väkijuomat*, IX.

⁵⁷² Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 156–157.

⁵⁷³ Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 187. "Det är stor skillnad i ekonomisk nivå och bildningsnivå, dvs. det samhälleliga avståndet, mellan t.ex. en boktryckare från Helsingfors och en skogshuggare från någon nordkarelsk ödemark som inte ens har egen bostad." Översättning H.L.

arbetade för det som kom att bli landets främsta industrigren. Exempelvis president Urho Kekkonen återkom ofta till frågan och benämnde skogsarbetarnas ställning som en nationell skam.⁵⁷⁴

Två år efter att *Lappi ja väkijuomat* hade utkommit publicerades en förkortad engelsk version. Även andra studier som stiftelsen publicerade översattes till engelska eftersom man hade ambitionen att nå en publik utanför Finland. De engelska versionerna är i många fall intressantare än de finska, eftersom författarna då var tvungna att förklara sådant som hade varit överflödigt för en finländsk publik. I den engelska versionen målades Lappland upp som ett i mångt och mycket outvecklat område. Det hårda klimatet, de små jordbruken, de långa avstånden och den utvecklade infrastrukturen innebar att Lappland inte var på samma nivå som resten av landet.⁵⁷⁵ Lappland beskrevs även som ett ställe där ytterligheterna förstärktes. I politiken hade kommunismen ett starkt fotfäste och det religiösa livet karakteriserades av en utbredd laestadianism. Enligt Sariola framstod Lappland som oberört av de förändringar som industrialiseringen hade medfört och han skrev att de åsikter och föreställningar som männen gav uttryck för i studien var som tagna från sekelskiftet.⁵⁷⁶

För en internationell publik måste även skogshuggaren, på finska populärt benämnd som *jätkä*, presenteras närmare.

The *jätkä* generally has seasonal employment, not necessarily in logging. He is somewhat outside of established communities; and has no settled home. He is proud of his independence and freedom. He does the hardest sort of work when he feels like working. He dreads discipline in any form, and even discards the moral values prevailing in other sections of society. He is whimsical, leaving his job for trifling reasons or none at all. He is thought to be unable to preserve his savings. Nevertheless, the *jätkä* has a very definitive code of behaviour of his own. A *jätkä* respects, in the first place, honesty and direct masculine manners.⁵⁷⁷

I den engelska versionen av studien valde Sariola att använda det finska begreppet, troligtvis för att visa på en vidare social och kulturell betydelse av *jätkä*. Som Sariolas beskrivning visade associerades nämligen begreppet *jätkä* inte

---

⁵⁷⁴ Lauri Heikinheimo et al., *Suomalainen metsätyömieks* (Porvoo: WSOY 1972), 5. Under ledning av professor Lauri Heikinheimo utforskades skogshuggarnas ekonomiska ställning grundligt under 1950- och 1960-talen.

⁵⁷⁵ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 9–11.

⁵⁷⁶ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 45.

⁵⁷⁷ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 13–14.

endast med ett visst yrke, utan innefattade även en uppsjö av andra karaktärsdrag som ansågs vara typiska för skogshuggaren. Han var självständig och obunden, både i förhållande till det egna hemmet och till samhället i stort. Han styrdes av känslor och arbetsmoralen var beroende av det egna lynnet. Skogshuggarna levde enligt sina egna normer och respekterade ett manligt agerande. Etnologen Hanna Snellman har diskuterat den romantiserade bilden av skogshuggaren, som från och med sekelskiftet 1900 förmedlades via skönlitteraturen, och lite senare även via film och TV. Sariolas beskrivning av Lapplands skogshuggare sammanfaller långt med den romantiserade bild som Snellman beskriver. Skogshuggaren ansågs vara fri och obunden. Under den arbetslösa perioden mellan skogshygge och stockflottning (*luppoaika*) levde han ett bekymmerslöst liv, då alla pengar som han hade tjänat slösades på alkohol och andra nöjen. Enligt Snellman fanns det i den romantiserade bilden ingen antydning om den utsatta position med perioder av arbetslöshet och dåliga arbetsförhållanden som präglade skogshuggarnas liv.⁵⁷⁸ Snellman menar att den kulturella konstruktionen av en *jätkä* som förmedlades via film, tidningar och folktradition blev så dominerande att den även invercade på hur skogshuggarna senare beskrev sina liv under 1900-talets mitt.⁵⁷⁹

Hur beskrev Sariola skogshuggarnas konsumtion av alkohol? Skogshuggarlägren var strikt homosociala förutom några köksor och den homosociala miljön färgade synen på alkohol. Enligt Sariola var inte överdriven alkoholkonsumtion endast accepterad, utan den försvarades även starkt och framställdes som en nödvändighet på grund av det tunga arbetet. Det faktum att skogshuggarna så starkt försvarade sitt bruk av alkohol såg Sariola som en del av mentaliteten hos en *jätkä*. ”He identifies himself with group norms providing liberal use of intoxicants – this is the ‘jätkä’ mentality, the emancipation of group ethics from conventionalism.”⁵⁸⁰ Även bland skogshuggarna fanns det dock gränser för vad som var accepterat vid fylleri. En gräns gick vid att tappa kontrollen över sin ilska och bruka överdrivet våld. Bland de undersökta männen fanns det några fall där våldet i samband med berusning hade lett till dödsfall. En annan gräns gick vid att dricka så oansvarsfullt att arbetet led eller att vara tvungen att förlita sig på sina arbetskamrater för mat och pengar.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Hanna Snellman, ’Tukkilaisromantiikan ja muistitiedon välittämä kuva Lapin jätkistä’, *Kotiseutu* (1/1988), 16–18.

⁵⁷⁹ Hanna Snellman, *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen uitto- ja metsätyöstä* (Oulu: Pohjoinen 1996), 35–37.

⁵⁸⁰ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 70.

⁵⁸¹ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 61–63.

Homosocialiteten inverkade även på andra sätt på männens alkoholbruk. Sariola menade att den sexuella frustration som många av männen gav uttryck för var en av orsakerna till den överdrivna alkoholkonsumtionen. Den sexuella frustrationen var ett led i att de förvägrades många av de mänskliga grundbehoven.⁵⁸² Därför föreslog Sariola att ett steg mot en ökad nykterhet bland skogshuggarna var att bryta upp lägerlivet och göra det möjligt att arbeta med skogsavverkning samtidigt som de levde med sina familjer.⁵⁸³ Den goda effekten av att bryta upp det homosociala samhället som skogshuggarna levde i var ett återkommande tema i den tidiga socialpolitiska litteraturen. I en artikel från 1964 om skogsarbetarna som ett socialpolitiskt spørsmål, diskuterade Waris förändringar i levnadsstandarden mellan 1920- och 1960-talet. I artikeln lyfte Waris fram hur levnadsstandarden höjdes då den homosociala miljön bröts upp av att kvinnor kom in i lägren och tog över matlagningen.⁵⁸⁴ Även Jouko Siipi tog upp kvinnornas goda inflytande på skogshuggarnas levnadsstandard i boken *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*.⁵⁸⁵ Homosocialiteten bland skogshuggarna framställdes alltså inte av forskarna som något positivt, utan som en faktor som förvärrade de sociala förhållandena och som höll levnadsstandarden på en låg nivå.

Polityrgubbar på skid-row

De lappländska skogshuggarna var inte den enda manliga gruppen som utpekades som problematisk då det kom till alkoholkonsumtion. Sariola nämnde också de s.k. polityrgubbarna (*puliukko*)⁵⁸⁶ i städerna, som i brist på pengar vilken substans som helst som innehöll alkohol och som stod lägst i hierarkin bland alla alkoholister. I 1950-talets samhällsvetenskapliga alkoholforskning stod inte alkoholisterna i förgrunden och problemen med alkoholkonsumtion formulerades inte i första hand som ett medicinskt problem. Det var i stället konsumtionsmönstren och attityderna bland gemene man som skulle kartläggas och styras genom alkoholpolitiken. I litteraturen erkändes förvisso alkoholismens sjukdomsstatus. Alkoholism hade börjat uppfattas som en sjukdom från och med

---

⁵⁸² Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 59–62.

⁵⁸³ Sariola, *Drinking Patterns in Finnish Lapland*, 75–76.

⁵⁸⁴ Waris, 'Metsätyövoima sosiaalipoliittisena kysymyksenä', 6–7.

⁵⁸⁵ Siipi, *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*, 51.

⁵⁸⁶ Orden polityrgubbe, poligubbe, *puliukko* är folkliga benämningar i Finland på kringströvande alkoholiserade män och motsvaras i Sverige av a-lagare. Namnet polityrgubbe kommer från att de ansågs vara beredda att dricka vad som helst som innehöll alkohol.

1930-talet, då Anonyma Alkoholister startade sin verksamhet i USA. År 1948 kom verksamheten i gång i Finland och år 1951 definierade Världshälsoorganisationen alkoholism som en sjukdom.⁵⁸⁷

Alkoholisten, och mer specifikt polityrgubben, som social kategori studerades i en artikel skriven av Eero Tuominen i Eino Kailas festskrift år 1960. Kaila var professor i psykiatri vid Helsingfors universitet och en av grundarna till Stiftelsen för alkoholforskning. I artikeln behandlade Tuominen de män som levde på *skid-row* i Helsingfors. *Skid-row* var ursprungligen en amerikansk benämning på slumdistrikten i de större städerna, där asociala, sjuka, gamla och mobila män samlades. Syftet med artikeln vara att beskriva det mångfacetterade mannamaterialet (*miesaines*) som befolkade *skid-row* och speciellt att se på de intrikata normsystem och sociala hierarkier som existerade bland polityrgubbarna, som enligt Tuominen var det absoluta bottenskiktet bland männen på *skid-row*.⁵⁸⁸

Det fanns flera likheter mellan skogshuggarna som Sariola hade beskrivit och männen på *skid-row* i Tuominens artikel. Likt skogshuggarna saknade den här gruppen män kontakt med sin familj, men medan det för skogshuggarnas del var en temporär situation var ofta banden brutna för gott mellan polityrgubbarna och familjerna. En stor del av dem som levde på *skid-row* saknade arbete, medan en del arbetade sporadiskt, vilket också påminde om skogshuggarnas arbetsituation. Likheten var dock störst i hur Sariola och Tuominen beskrev skogshuggarna respektive polityrgubbarna som slutna grupper där egna förhållningsregler gällde. Enligt Tuominen fanns det bland polityrgubbarna i Helsingfors flera olika gäng som i sin tur bestod av mindre grupper och där det rådde en inbördes hierarki. Grupperna representerades av en ledare som ledde gruppens aktivitet och som organiserade alkoholinköpen. Tuominen skrev att polityrgubbarnas gemenskap karakteriserades av skyldigheter, solidaritet och gemensam front mot myndigheter och organisationer som försökte hjälpa dem.⁵⁸⁹ Tuominen hade inlett kapitlet med att beskriva polityrgubbarna som den mest marginaliserade sociala gruppen på *skid-row* i Helsingfors, men han tillskrev männen aktörskap genom att beskriva strukturen och normsystemen som de själva hade skapat.

---

⁵⁸⁷ Tarnaala, 228–231.

⁵⁸⁸ Eero Tuominen, 'Kodittomat miehet Helsingin "Skid Rowlla"', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan täyttäässä 60 vuotta 24 II 1960*, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 169.

⁵⁸⁹ Tuominen, 169–171.

6.4 Föreställningar om manligt och kvinnligt

Som jag nämnde i inledningen var alkoholforskningen mera tydlig med hur fenomenet var kopplat till kön jämfört med annan samtida socialpolitisk forskning. I den här delen ska jag fokusera på andra texter eller andra delar i de verk jag redan har nämnt där kön inkluderades i analysen och där forskningsresultaten förklarades genom att peka på föreställningar om manlighet och kvinnlighet. Föreställningar om kön kunde emellertid användas på ett helt annat sätt i de verk som var ämnade för en bredare läsekrets. I Pekka Kuusis verk användes kön som ett pedagogiskt och retoriskt medel varigenom budskapet om den skadliga alkoholkulturen skulle nå ut till folket.

Kön som analysredskap

År 1956, åtta år efter att *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* publicerats, skrev alkohopolitikern Arvo Linturi en artikel i *Alkoholipolitiikka* där han diskuterade resultaten av undersökningen. Linturi betonade att studien hade visat att: ”*Suomen väkijuomakäyttö oli siten miesten käyttö, mikä tapahtui miesten omassa piirissä ja jota siitä johtuen pääasiassa miesten omat katsomukset ohjasivat.*” (kursiv i original).⁵⁹⁰ Enligt Linturi hade resultaten klart visat att alkoholkonsumtion var ett manligt problem, som skedde i manliga sällskap och som styrdes av männens uppfattningar.

Flera forskare framförde att föreställningar om manlighet och kvinnlighet styrde både mängden alkohol som konsumerades och sättet som alkohol konsumerades på. Heikki Waris, Sakari Sariola, Pekka Kuusi, Kettil Bruun och K.E. Lanu framhävde alla att männens alkoholbruk var en konsekvens av att det ansågs manligt med häftigt alkoholbruk. Som jag diskuterade då jag behandlade Heikki Waris skildring av alkoholkonsumtionen bland arbetarmännen framhävde Waris att alkoholkonsumtion ansågs vara en inkörsport till ett ”riktigt manligt sätt”. I de samhällsvetenskapliga undersökningarna på 1950-talet framhävdes det ofta att alkoholbruket förvärrades av att det ansågs vara ett manligt beteende. Sakari Sariola inledde sin studie om alkoholbruket i Lappland med att diskutera olika faktorer som inverkade på alkoholbruket och ett av dessa var männens behov att bevisa sin manlighet.⁵⁹¹ I sin doktorsavhandling om hur konsumtionsvanorna förändrades efter att Alko hade öppnat butiker på några

⁵⁹⁰ Arvo Linturi, 'Ostajaintarkkailun tavoitteista ja menetelmistä', *Alkoholipolitiikka* 21 (1956), 75. "Finländarnas alkoholbruk var alltså männens bruk, som pågick i männens egna kretsar och som därför styrdes av männens egna synsätt." Kursiv i original, översättning H.L.

⁵⁹¹ Sariola, *Lappi ja väkijuomat*, VII.

landsbygdsorter undersökte Kuusi i vilka sammanhang alkoholkonsumtion förekom. Kuusi kunde på flera ställen konstatera att männen konsumerade alkohol i homosociala sammanhang. ”Taulukko 60 tuo maaseudun *alkoholijuomien käytön maskuliinisuuden* voimakkaasti esille.”⁵⁹² (Kursiv i original). Med citatet pekade Kuusi på att ju större och mera manliga sällskapen var, desto mera alkohol konsumerades. För kvinnor å andra sidan blev alkoholkonsumtion en heterosocial aktivitet och alkoholkonsumtion förekom nästan aldrig i enkönade kvinnliga sammanhang. Även på andra ställen i boken fanns kommentarer om att alkoholkonsumtionen i homosociala miljöer förvärrade bruket av alkohol. Kuusi skrev i sin avhandling: ”Taipuvaisin näyttää mies olevan humalaan silloin, kun häntä ympäröi maskuliinisen massan uho.”⁵⁹³ Även sociologen Kettil Bruun drog slutsatsen att alkoholkonsumtionen styrdes av föreställningar om manlighet. Bruuns doktorsavhandling från 1959 var en experimentell studie där han observerade små grupper av manliga arbetare då de bjöds på alkohol. Syftet var att utreda beteende, roller och normer under alkoholpåverkan. Utgående från sina observationer formulerade Bruun de normer som styrde konsumtionen av alkohol och som främsta punkt nämnde han hur uppfattningar om manlighet styrde sättet som alkohol konsumerades på. Enligt Bruun ansågs det vara manligt att dricka mycket men utan att bli berusad.⁵⁹⁴

1950-talets socialpolitiker har kritiserats av senare forskare för att ha ignorerat frågor om kön. Det var dock inte fallet i alkoholforskningen. Som jag redan framhävde gällande Waris beskrivning av arbetares och studenters alkoholkonsumtion, sammanföll även övriga forskares slutsatser med dem som senare gjorts inom genushistorisk forskning om män och manligheter. Likheten är inte endast begränsad till hur alkoholkonsumtion formade gruppstillhörighet inom homosociala miljöer utan framkommer även av hur forskarna behandlade de sociala begränsningarna av alkoholkonsumtion.⁵⁹⁵ Forskarna poängterade att synen på manlighet styrde alkoholkonsumtion men att det samtidigt fanns gränser och att förlora kontrollen över sitt drickande gränsade till det omanliga.

Även kvinnors lägre konsumtion av alkohol och det låga antalet missbrukare bland kvinnorna förklarades med att ett stort intag av alkohol stred mot

⁵⁹² P. Kuusi, *Alkoholijuomien käyttö maaseudulla*, 214. ”Tabell 60 lyfter kraftigt fram det maskulina i landsbygdens alkoholkonsumtion.” Översättning H.L.

⁵⁹³ P. Kuusi, *Alkoholijuomien käyttö maaseudulla*, 317. ”En man tycks vara mest benägen till fylla då han omringas av trycket från den maskulina massan.” Översättning H.L.

⁵⁹⁴ Kettil Bruun, *Drinking Behaviour in Small Groups. An Experimental Study* (Helsinki: The Finnish Foundation for Alcohol Studies 1959), 46–47, 51, 91.

⁵⁹⁵ Se t.ex. Peter N. Stearns, *Be a Man! Males in Modern Society* (New York: Holmes & Meier 1990), 90. Rotundo, 180.

de kulturella förväntningarna på kvinnor. I en artikel om kulturens inverkan på alkoholproblem skrev K. E. Lanu att:

Kaikkialla, missä alkoholia käytetään, on yhtäpitävästi todettu sukupuolierojen vaikuttavan merkittävästi käyttäytymiseroihin. Alkoholi on suuremmissa määrässä maskuliininen kuin feminiininen väline. Vastaavasti naisalkoholistien luku on vähäisempi kuin miespuolisten. Erottavat tekijät ovat peräisin ennen kaikkea kulttuuritekijöistä: naisten alkoholin käyttöä ei hyväksytä; naisen kehittyminen alkoholistiksi edellyttää myös huomattavasti voimakkaampaa poikkeamista kulttuurinormista kuin miehen.⁵⁹⁶

Lanu disputerade år 1956 på en avhandling om det konsumtionskontrollsystem Finland hade vid tiden. I avhandlingen, som hade Heikki Waris som handledare, kunde han dra slutsatsen att systemet hade flera brister. I Martti Kailas festskrift från år 1960 deltog Lanu med artikeln 'Kulttuuriristiriidat ja alkoholismi' (Kulturkonflikter och alkoholism). I sitt bidrag behandlade Lanu hur kulturkonflikter förvärrade alkoholmissbruk bland manliga alkoholister samt hur de roller som männen förväntades spela inverkade på deras beroende av alkohol. I artikeln var könsrollen en av de roller som bäst förklarade männens alkoholbruk.⁵⁹⁷ I citatet ovan hävdade han att de rådande könsförväntningarna hade en dämpande effekt på kvinnors alkoholbruk. Enligt Salme Ahlström var dock dylika påståenden baserade på forskarnas egna föreställningar, eftersom det vid tiden inte fanns någon forskning som skulle ha studerat huruvida alkoholbruk ansågs okvinnligt.⁵⁹⁸

Lanus sätt att integrera kön i analysen är mycket intressant. Då han diskuterade sambandet mellan könsroller och alkoholbruk poängterade han hur mannen fungerade som norm i samhället.

---

⁵⁹⁶ K.E. Lanu, 'Kulttuuriristiriidat ja alkoholismi', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan täyttässä 60 vuotta 24 II 1960*, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 83–84. "Överallt där alkohol brukas har det enheligt konstaterats att könsskillanderna storligen inverkar på konsumtionen. Alkohol är i större utstreckning ett maskulint än ett feminint verktyg. Därmed är även antalet kvinnliga alkoholister lägre än antalet manliga. Skillnaderna beror framför allt på kulturen: kvinnors alkoholbruk accepteras inte och för att en kvinna skall utveckla alkoholism krävs ansenligt starkare avvikelser från de kulturella normerna än för en man." Översättning H.L.

⁵⁹⁷ Lanu använde inte själv begreppet könsroll (*sukupuolirooli*) men skrev om kön och rollförväntningar.

⁵⁹⁸ Salme Ahlström, 'Naiset alkoholipoliittisena kohderyhmänä', *Alkoholipoliittikka* 48 (4/1983), 190.

Suomalaisen kansanluonteen kuvauksessa mies on ollut etualalla ja nainen taustalla. Tämä asetelma kuvastaa perinteellistä roolijakoa eri sukupuolten kesken. Kun suomalaisesta sanotaan, että hän on eristynyt, itseensä sulkeutunut, sisukas ja päättäväinen, omista asioistaan kiinnipitävä ja vaikeasti avautuva, mutta samalla kuitenkin huumorintajuinen, kuvataan tällöin yleensä suomalaista maskuliinista perustyyppiä. Mies on edustanut vallitsevaa asemaa, nainen alistuvaa. Mies on edustanut auktoriteettia, määräyksiä ja ohjetta antavaa hahmoa, paitsi suvussa ja perheessä, myös yleensä yhteiskunnassa. Lueteltuja piirteitä korostetaan tällä hetkellä, siitä huolimatta, että reaalaiset olosuhteet ovat muuttuneet.⁵⁹⁹

Passagen ingick i en diskussion om hur makarnas olika uppfattningar om jämställdhet inverkade på mannens alkoholbruk. Enligt Lanu höll maktförhållandet mellan makarna på att förändras men på det individuella planet hade alla inte ännu anpassat sig till förändringen. Lanus sätt att beskriva mannen som norm var mycket ovanlig för den socialvetenskapliga forskning som bedrevs i Finland före 1960-talet, och för tankarna till den senare feministiska kritiken av den manliga normen.

Kön som ett retoriskt medel

I flera samhällsvetenskapliga verk om alkoholkonsumtion diskuterades alltså kön på ett helt annat sätt än i annan samhällsvetenskaplig forskning och uppfattningar om både manlighet och kvinnlighet framhövdes för att förklara hur alkoholkonsumtionen tog sig uttryck. I Pekka Kuusis verk *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* användes föreställningar om manlighet och kvinnlighet som ett medvetet pedagogiskt verktyg. *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* var å ena sidan en redovisning för de siffror som gallup-undersökningen hade fått fram angående finländarnas bruk av och åsikter om alkohol. Den var å andra sidan även en sedeslärande skrift, där resultaten skulle fungera avskräckande med tanke på den låga graden av civilisation de visade på. I den här bemärkelsen användes föreställningar om manlighet och kvinnlighet för att uppmana till ett

---

⁵⁹⁹ Lanu, 'Kulttuuriristiriidat ja alkoholismi', 96. "Vid beskrivningen av den finska nationalkaraktären har mannen stått i förgrunden och kvinnan i bakgrunden. Detta återspeglar den traditionella rollfördelningen mellan de båda könen. När man säger att finnen är tillbakadragen, sluten, djärv och bestämd men samtidigt har sinne för humor beskriver man oftast den finska mannens grundtyp. Mannen har representerat den dominerande ställningen, kvinnan den underlägsna. Mannen har representerat auktoriteten, figuren som ger order och direktiv, såväl i släkten och familjen som i samhället. De uppräknade karaktärsdragen betonas fortfarande trots att de verkliga förhållandena har förändrats." Översättning H.L.

måttligt alkoholbruk. Kuusi avslutade boken med en uppmaning till både unga kvinnor och unga män.

Kun suomalainen neitonen tietää, että todellinen nainen ei viihdy humalaisen seurassa, kun suomalainen nuorukainen tuntee että hieno mies, vahva mies, reilu jätkä hallitsee itsensä ja tietää tekonsa, oli tilanne mikä hyvänsä, silloin on kansamme ryhdistynyt. Silloin on myöskin raittius paljon voittanut.⁶⁰⁰

Kuusi hade likt flera andra forskare konstaterat att föreställningar om kvinnlighet och manlighet var avgörande för förhållningssättet till alkohol bland män och kvinnor. Därför var ett led i förbättrade alkoholvanor även förändrade uppfattningar om vad som ansågs manligt och vad som kvinnor accepterade av sina män. I *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* lyfte Kuusi även fram det viktiga inflytande som hustrun hade över sin mans beteende.

Unohtaa ei sovi sitä ikuista mahtia, joka naisella mieheen on. Moraaliseksi ankkuriksi pääseminen ja sellaisena pysyminen vaatii kuitenkin naiselta paitsi sydäntä myös älyä. Hellän käden ja rakkaan äänen alla mies taipuu, vaikka nainen ajaa lujaakin kotipolitiikkaa. Mutta nalkutus, katkaisee ankkuriköyden heti.⁶⁰¹

Kuusi gav kvinnor ett stort ansvar över männens alkoholbruk. Det kan jämföras med det jag tidigare skrev om hur Waris beskrev männens alkoholbruk i arbetarsamhället. Waris hävdade att kraven på kvinnorna att locka sina män från alkoholens frestelser som samtidens moralister ställde var för hårda.

Sättet som Kuusi diskuterade förväntningarna på mäns och kvinnors beteende vittnar om den flytande gränsen mellan vetenskap och politik. Den bild som Kuusi hade målat upp av den ociviliserade finska mannen som en redlös alkoholkonsument och den finska kvinnan som accepterade men i tysthet fördömde sin mans beteende var ännu mer uttalad i den verksamhet som *Kansalaisryhti* bedrev. Två veckor efter utgivningen av *Suomen viinapulma* lanserades den

⁶⁰⁰ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 153. ”Då en finsk fröken vet att en riktig kvinna inte trivs i sällskap med ett fyllo och då den finska ynglingen känner att en fin man, en stark man och en rejäl gosse kan kontrollera sig själv oberoende av situation, då har vår nation skärpt sig. Då har även nykterheten vunnit mycket.” Översättning H.L.

⁶⁰¹ P. Kuusi, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa*, 152. ”Den eviga makt som kvinnan har över mannen skall icke förglömmas. Att bli ett moraliskt ankare, och att förbli ett sådant, kräver dock av kvinnan både hjärta och intellekt. Mannen böjer sig under en mild hand och en mjuk röst, även om kvinnan driver en hård hushållspolitik. Tjat bryter dock direkt av ankartåget.” Översättning H.L.

första s.k. hyfsningsveckan i föreningens regi, där målet var att fostra folket till sundare alkoholvanor. Inför veckan producerades en rad olika sorters material, bl.a. en kortfilm där resultaten i gallupundersökningen presenterades. I flygbladet *Villi-ihmisten ikäväntorjuntaa* (Vildarnas bekämpning av tristess) illustrerades flera av de poänger som Kuusi hade gjort i *Suomen viinapulma*, dvs. hur finnarna var det enda europeiska land där männens alkoholvanor fortfarande var på barbarernas nivå. I flygbladet fanns en illustration där några utländska gäster besökte Finland och förfasades över vilden som söp och slogs men som trots det kunde gå arm i arm med en städad kvinna.⁶⁰²

6.5 Sammanfattning – Det könsmedvetna fältet

I det här kapitlet har jag visat på de mångfacetterade sätt som kön integrerades i forskningen om alkoholkonsumtion. Undersökningarna om finländarnas konsumtionsvanor, som Pekka Kuusis *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* från år 1948, gav tydliga resultat angående mäns och kvinnors alkoholbruk. Män konsumerade klart mera än kvinnor och mäns attityder var liberalare än kvinnornas. De studier som bedrevs på 1950-talet om specifika gruppers alkoholkonsumtion fokuserade därför ofta exklusivt på män och i synnerhet på problematiska grupper såsom skogshuggarna. Forskarna betonade även hur föreställningar om manlighet inverkade på alkoholkonsumtionen. Heikki Waris, Pekka Kuusi, Sakari Sariola, Kettil Bruun och K.E. Lanu drog alla i sina respektive studier slutsatsen att de finska männen ansåg det vara manligt att supa och att detta var en bidragande orsak till alkoholförhållandena i Finland. Om alkoholbruket var kulturellt bundet, som Pekka Kuusi hävdade, var den rådande synen på manlighet tvungen att förändras. Flera forskare kom dessutom till slutsatsen att alkoholkonsumtionen förvärrades i exklusivt manliga sällskap, vilket föranledde exempelvis Sariola att föreslå att de homosociala miljöerna som de lappländska skogshuggarna levde i skulle brytas upp och skogshuggarna ges möjlighet att leva med sina familjer. Såväl manlighet som homosocialitet framställdes av forskarna som problematiska och kvinnor tillskrevs makten att kunna förändra dem.

Jämfört med de andra forskningsområden som jag har studerat i den här avhandlingen var kön explicit föremål för diskussioner i forskning om alkoholkonsumtion. Om 1950-talets socialpolitiker i andra sammanhang kan kritiseras för att ha varit könsblinda, kan det samma inte sägas för texter om alkohol.

---

⁶⁰² Peltonen, 'Vetande, makt, sociologi', 227–230.

Resonemang om kön och manlighet ingick både i utgångspunkterna, analyserna och resultaten. Jag har också visat på andra intressanta sätt som kön fick betydelse i texterna om alkoholforskning. I Waris, Kuusis och Voionmaas texter inkluderades kön i argumentationen då det handlade om tradition, historia eller förändring. Kön blev på det här sättet en markör för temporalitet, vilket jag även påvisat i andra delar av den här avhandlingen. På samma sätt som jag tidigare har uppmärksammat hur föreställningar om manlighet var inflätade i föreställningar om andra hierarkiserade kategorier har jag även här påvisat flera ställen där kön möter klass, ålder och etnicitet. Alkoholkonsumtion placerades ofta bland arbetarklassens män eller bland unga män, såsom studenter. Intressantare är dock hur Pekka Kuusi vävde in föreställningar om etnicitet, primitivitet och ruralitet i sin framställning av hur män konsumerade alkohol. Finländska män presenterades som en grupp som hade särdeles stora problem med alkohol, men orsakerna låg enligt Kuusi inte i biologin utan i kulturen. Alkoholproblemet ringades därmed in till en etnisk och könad grupp. Denna grupp, som Kuusi hävdade karakteriserades av en rural mentalitet, uppvisade i sitt alkoholbruk flera tecken på primitivitet, vilket summerades i metaforen om den försiktige och misstänksamme skogsmannen.

7. KÖN OCH SOCIALPOLITIK – SAMMANFATTANDE ANALYS OCH AVSLUTANDE DISKUSSION

I citatet som inleder den här studien hävdade Waris att han hade blivit intresserad av forskningsobjektet för sin doktorsavhandling, arbetarsamhällets framväxt norr om Långa bron i Helsingfors, då han lärde känna män ur arbetarklassen och fascinerades av ett själsliv som tidigare hade varit obekant för honom. Waris karriär tog senare en annan riktning än den socialhistoriska inriktningen som avhandlingen representerade. Under 1950-talet blev han en av de främsta vetenskapsmännen inom de framväxande samhällsvetenskaperna samt en auktoritet på den finländska socialpolitiken och det finländska samhället under förändring. Syftet med den här avhandlingen har varit att visa att föremålet för intresset, den arbetande mannen, i många fall stod i centrum för Waris fortsatta vetenskapliga produktion och verksamhet. Detta gällde i synnerhet för 1950-talet, i ett samhälle som återhämtade sig från krig men som blickade framåt och byggde upp en modern välfärdsstat. Samtidigt sökte den nya vetenskapliga disciplinen socialpolitik sin form för att svara på frågor som uppkommit i samband med de genomgripande samhällsförändringarna.

Med Heikki Waris i förgrunden har jag i den här studien analyserat den tidiga socialpolitiska forskningen i Finland ur ett könsperspektiv. Utgångspunkten har varit den kritik rörande könsblindhet och mannen som norm som tidiga feministiska forskare riktade mot Waris och andra samtida socialpolitiker. Syftet har varit att synliggöra de explicita och implicita uttryck för kön i vetenskapliga texter som deltog i välfärdsstatens utveckling. I avhandlingens inledning ställde jag frågor som på ett övergripande plan har styrt analysen. Den första frågan handlade om de former kön tog i de socialpolitiska texterna. Jag har analyserat den socialpolitiska forskningens teman, frågor, forskningsobjekt och forskningsresultat för att se när och hur kön integrerades i studiernas olika nivåer. Eftersom jag behandlar forskningsfältet socialpolitik har jag även sett på de socialpolitiska frågor i relation till kön som forskarna uppmärksammade samt vilka frågor de förbisåg. Den andra frågan handlade om de bilder och representationer av män och kvinnor som skapades och förmedlades genom texterna. Jag har således analyserat hur män och kvinnor beskrevs och visat hur modeller eller idealbilder för manlighet konstruerades i en nordisk kontext vid en tid då välfärdsstaten byggdes upp. Den tredje frågan handlar om den funktion kön

fyllde i texterna, dvs. vilka förhållanden forskarna belyste genom att lyfta in kön i diskussionen. Som material har jag inte endast använt mig av de texter Waris författade utan även av doktorsavhandlingar han handledde samt texter publicerade av stiftelser han var med i.

Med hjälp av könsteoretiska perspektiv och verktyg, såsom intersektionalitet, homosocialitet, idealbild och motbild har jag i avhandlingen kunnat synliggöra hur socialpolitikens forskningsobjekt könades, hur representationer av män och kvinnor konstruerades samt vilken funktion kön och könade föreställningar hade i texterna. Jag har läst mitt material och strukturerat min analys med fokus på begrepp och diskurser där kön blir betydelseskapande. I kapitlen "Arbete" och "Mobilitet" har jag tagit fasta på begrepp som Waris och de övriga socialpolitikerna använde i sina texter för att visa hur dessa både formade och formades av könade föreställningar. Jag har fokuserat på begrepp som försörjare, yrkeskunskap, aktiva arbetare, (människo)material och mobilitet. På andra ställen har materialet öppnat för en mera diskursfokuserad läsning och jag har analyserat diskurser om frånvaro i relation till fäder och mödrar samt det sätt som Waris och andra forskare beskrev utveckling och civilisering. Då jag har studerat utvecklingstänkandet i Waris texter har jag använt mig av begreppen erfarenhetsrum och förväntningshorisont som utvecklats av Reinhart Koselleck. I Heikki Waris vetenskapliga produktion utgjorde industrialiseringen och övergången från ett byråkratiskt till ett demokratiskt samhälle ett metanarrativ. Waris texter hade därför ofta formen av en utvecklingsberättelse där det finländska samhällets omvandling från agrart till industrialiserat samhälle utgjorde kärnan. Genom koncepten erfarenhetsrum och förväntningshorisont har jag i avhandlingen kunnat synliggöra den betydelse Waris gav historien samt de förväntningar han hade på framtiden, samtidigt som jag visar funktionen av kön i de temporala dimensionerna.

Jag ser det som nödvändigt att i det här avslutande kapitlet ge en utförligare presentation av de gemensamma dragen i de olika kapitlen. Kapitlet fungerar inte endast som en sammanfattning av de slutsatser som jag redan redogjort för, utan jag hoppas kunna ge en vidare förståelse för könets former och funktioner samt bilder och representationer i de socialpolitiska texterna.

7.1 Könets former

Problem och studieobjekt

Ett sätt att undersöka hur den tidiga socialpolitiska forskningen utgick från en implicit manlig norm har varit att se på vilka ämnen och områden som studerades inom forskningen. Dessa områden har även delvis styrts utav upplägget för avhandlingen. Vid en närmare blick på Heikki Waris egen produktion samt den forskning som bedrevs i anslutning till socialpolitiska institutionen vid Helsingfors universitet framträder tre dominerande teman, nämligen arbete, mobilitet och alkohol. Orsaken till att just dessa teman stod i förgrunden var både inom- och utomvetenskapliga. Då samhällsvetenskaperna etablerades i Finland efter andra världskriget med inriktning på att studera det moderna, industrialiserade samhället, fanns starka internationella förebilder, i huvudsak i Amerika. Samtidigt fanns det även ett samhälleligt intresse för de här ämnena. Som Paaavo Seppänen kommenterade i en senare tillbakablick på den tidiga samhällsvetenskapliga forskningen fanns det pragmatiska orsaker till att just dessa forskningsfält stod i förgrunden; det var dessa frågor som intresserade forskningsfinansiärerna.

I min analys har jag dock visat hur även manlighet utgjorde en grund för de tre forskningsteman. Inom forskningen om industriella relationer, som blev den dominerande forskningsinriktningen inom ämnet socialpolitik på 1950-talet, stod männen i förgrunden. I sin egen doktorsavhandling hade Waris studerat uppkomsten av det största arbetarsamhället i Helsingfors, ett samhälle som enligt Waris var manligt präglat både till demografi och till karaktär. I den tvådelade avhandlingen diskuterade Waris hur olika sociala faktorer inverkar på arbetarsamhället, och mansöverskottet sågs som en bidragande orsak till de dåliga sociala förhållandena i stadsdelen. Då Heikki Waris senare blev professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet stod fortfarande temat arbete i förgrunden för den forskning som han initierade. Avhandlingar på temat industriella relationer kan ses som studier i den manliga arbetarens sociala förhållanden, eftersom flera studier inte beaktade kvinnliga arbetare. Detta berodde inte på att de kvinnliga industriarbetarna skulle ha utgjort en för marginell del av den totala arbetskraften; som Waris ofta poängterade utgjorde kvinnorna en stor andel av industriarbetarna i Finland, vilket var ett förhållande som enligt Waris särskilde Finland från andra västerländska länder. I stället motiverades valet av praktiska orsaker och forskningsmässiga avväganden. I t.ex. Jouko Siipis avhandling hade kvinnor intervjuats i avhandlingens inledande stadier men då deras svar skilde sig för

mycket från männens hade de fallit bort. Det var även i linje med Heikki Waris rekommendationer. Waris nämnde i förgranskningen till flera avhandlingar fördelarna med att endast beakta den manliga arbetskraften eftersom det gjorde undersökningsobjektet enhetligt. Det kan dock med goda skäl förmodas att kvinnorna lämnades utanför studierna även av andra orsaker än de rent praktiska. Enligt Antti Eskola berodde intresset för industriella relationer på den nya situation som hade uppkommit i arbetsmarknadsrelationerna på 1940-talet och det ökade fackföreningsdeltagande som följde därpå. Waris hade i sina tidigare texter med enfasett poängterat kvinnors ringa intresse för arbetsmarknadsfrågor och då var det troligtvis inte heller ett problem att de lämnades utanför studier som undersökte åsikter om arbetsplatsdemokrati.

Inom alkoholforskningen var det ännu mer uppenbart att kön och mera specifikt manlighet var en grundläggande komponent i problemformuleringen. Det ökade intresset för alkoholforskning och alkoholpolitik vid slutet av 1940-talet berodde delvis på den situation som uppstod efter andra världskriget då kriminaliteten i samband med unga mäns alkoholkonsumtion ökade kraftigt. Redan äldre forskning, såsom Heikki Waris historiska studier, hade visat att alkoholkonsumtion var en aktivitet som skedde i manliga sällskap och som förvärrades av att dryckenskap ansågs vara ett mått på manlighet. Denna bild stärktes ytterligare av modern samhällsvetenskaplig forskning. Den statistiska information som bl.a. Pekka Kuusi presenterade visade att problemet låg hos männen i fråga om både beteende och attityder. Slutsatserna inverkar på den forskning Stiftelsen för alkoholforskning initierade, och förhållandena i Lappland och de manliga skogshuggarna var föremålen för den första studien. I de specifika studierna ställdes ofta kvinnor utanför den alkoholpolitiska forskningen, eftersom kvinnornas alkoholbruk visade att alkoholpolitiken inte behövde utvecklas i förhållande till dem. Jag har dock även visat att det delvis handlade om hur de ledande forskarna tolkade siffrorna. I flera artiklar för *Alkoholiliikkeen aikakaus-kirja* poängterade Vilho Harvola hur kriminalitet till följd av alkoholkonsumtion även för kvinnors del hade ökat drastiskt efter andra världskriget och att den procentuella ökningen hade varit mycket kraftigare bland kvinnor än bland män. Harvolas resultat hade emellertid inte någon inverkan på alkoholforskningens huvudfära.

Inom mobilitetsforskningen framträdde kön på lite annorlunda sätt. Mobilitetsforskningen hade inte sitt ursprung i problem hos den manliga delen av befolkning, som fallet var i alkoholforskningen. Inte heller utgjorde män eller deras erfarenheter lika självklart den modell som forskningen utgick från som i den arbetssociologiska forskningen. De könade utgångspunkterna var dock givna

i såväl operationaliseringen som exemplifieringen av forskningsområdet. I undersökningar där graden av social mobilitet undersöktes var det alltid sonens sociala position som jämfördes med faderns eller farfaderns. Då Heikki Waris i sina översiktsverk diskuterade möjligheterna till social stigning i det moderna samhället fungerade framgångsrika män som hade tagit sig upp från samhällets botten i stället som modellexempel för den sociala mobiliteten.

Familjen stod i centrum för endast ett par artiklar av Heikki Waris och bland de avhandlingar han handledde var det endast ett fåtal som tangerade frågan. Kortare hänvisningar till familjen och dess medlemmar fanns i stället genomgående inskjutna i de socialpolitiska texterna eftersom familjen utgjorde grunden för den sociala tryggheten. Raija Julkunen har hävdade att Waris behandlade familjen som en enhet utan beståndsdelar, dvs. att han inte uppmärksammade familjemedlemmarnas olika positioner och uppgifter. Jag kan genom min analys delvis hålla med Julkunen; för att vara ett så uppenbart könat tema behandlades familj med en förvånansvärd könsblindhet. Waris nämnde att kvinnorna var de huvudsakliga förmånstagarna av familjepolitiska understöd, men diskuterar inte vilka effekter det hade på förhållandena inom familjen eller kvinnors position i samhället. Kvinnornas position accentuerades inte heller i kapitlet om nativitet i Waris översiktsverk. I utlåtandet om Armas Nieminens doktorsavhandling om synen på sexualmoral vid sekelskiftet 1900 lyfte Waris fram författarens ”kalla objektivitet” i behandlingen av ämnet som en av avhandlingens främsta styrkor. Eventuellt påverkade det här ställningstagandet även det sätt som ämnet familj behandlades på i andra sammanhang.

Frågor, analys och resultat

I avhandlingen har jag även uppmärksammat hur kön integrerades på olika nivåer i de socialpolitiska studierna, dvs. i frågorna, i analysen och i resultaten. Kön var oftast endast en demografisk variabel, likt ålder och civilstånd, för vilken resultaten räknades upp rutinmässigt utan närmare analys. Det fanns dock några exempel på undersökningar där kön som kategori gavs betydelse utöver det statistiskt demografiska. Även om Heikki Waris föredrog att kvinnor och män inte behandlades inom ramarna för samma studie fanns det några arbets-sociologiska avhandlingar som inte följde den här rekommendationen. I Paavo Kolis avhandling om fördomar bland arbetarna undersöktes både manliga och kvinnliga arbetare och Koli hävdade att skillnaden mellan dem var en central fråga för studien. Resultaten visade dock att kvinnornas svar var svåra att passa in i de färdigt uppställda alternativen och modellerna. Kolis slutsats var därför att

kvinnorna utgjorde blekare versioner av de idealtyper som han hade ställt upp. Jag har framfört att problemet med att integrera kvinnliga arbetare i så väl Paavo Kolis som Jouko Siipis avhandlingar var att frågorna som ställdes och de idealtyper som uppställdes beskrevs med den manliga arbetaren i åtanke.

I alkoholforskningen var skillnader mellan män och kvinnor en utgångspunkt; gallupundersökningen som publicerades 1948 visade tydligt att män drack mera än kvinnor och att deras alkoholbeteende var mera destruktivt. Samtidig förutsattes det att detta berodde på de rådande normerna kring manlighet och kvinnlighet. Sakari Sariolas motiverade ämnet för sin studie, dryckesvanorna bland männen i finska Lappland, bl.a. genom att hävda att en man ansågs bevisa sin manlighet genom alkoholkonsumtion. Eftersom könsskillnaderna var för givet tagna var de sällan en del av problemformuleringen i de mera fördjupade studierna. Manlighet diskuterades däremot såväl i analysen som i resultaten i ett flertal studier. Heikki Waris, Pekka Kuusi och Kettil Bruun kom i sina respektive studier fram till att det ansågs manligt att dricka alkohol och att detta ökade konsumtionen, speciellt i exklusivt manliga sällskap. Pekka Kuusi avslutade därför *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* med en uppmaning till unga finska män att de var tvungna att förändra sin uppfattning om vad som utgjorde en riktig man om alkoholvanorna någonsin skulle förändras. Störst könsanalytisk skärpa visade dock K.E. Lanu prov på i en artikel om alkoholberoende och kulturkonflikter. Enligt Lanu hade män varit i förgrunden i den kulturella framställningen av en människa, och när t.ex. finländska karaktärsdrag beskrevs var det egentligen män som åsyftades. Utan att använda begreppet förklarade Lanu hur en manlig norm fungerade.

I de ovannämnda exemplen lyftes kön och manlighet explicit fram men jag har också uppmärksammat texter där subjektets kön inte explicerades eller problematiserades men där könstillhörigheten var underförstådd. I kapitlet om arbete har jag analyserat en kommittérapport om semesterns planläggning som Waris var sekreterare för. Industrierbetaren stod i fokus för utredningen och i den svenska versionen av rapporten benämndes arbetaren konsekvent med de personliga pronomina han och honom. Kvinnor diskuterades också i texten men som hustrur till arbetare eller småbrukare och som en specialgrupp inom semesterlagstiftningen. Den hierarkiska könsskillnaden var tydlig i texten. Mannen representerade den vanliga arbetaren som endast implicit omnämndes som ett kön medan kvinnor uttryckligen lyftes fram som en mera marginell grupp med särskilda behov. Även i samband med Waris texter om social mobilitet har jag kunnat visa på ett liknande förhållande, dvs. att kvinnor lyfts uttryckligen fram medan männen var de implicita subjekten i övriga delar av texterna.

Den socialpolitiska lagstiftningen

Heikki Waris var professor i ett ämne som hade en självklar praktisk förankring. Den socialpolitiska forskningen var enligt Waris ”action oriented” och skulle undersöka de faktiska sociala förhållandena för att möjliggöra en gynnsam utveckling för den praktiska socialpolitiken. Därför har jag i avhandlingen diskuterat hur Waris uppmärksammade den socialpolitiska lagstiftningen och utvecklingen inom denna samt hur dessa frågor relateras till kön. Lika intressant som de frågor Waris uppmärksammade är de frågor han inte uppmärksammade. Därför har jag även diskuterat tystnader i materialet.

År 1978 höll Waris ett tal under Socialpolitiska föreningens 70-årsjubileum där han bl.a. redogjorde för socialpolitikens största landvinningar efter andra världskriget. Dit hörde exempelvis förflyttningen av den karelska befolkningen efter andra världskriget samt samarbetsöverenskommelsen mellan arbetsgivar- och arbetstagarorganisationerna AFC och FFC och de därpå följande kollektivavtalen. Det var alltså frågor som stod Waris egna forskningsintressen nära och som jag har argumenterat för i avhandlingen ansågs den senare främst beröra manliga arbetarna. Implicit träder alltså den manlige förvärvsarbetaren som norm fram i det sätt som Waris utvärderade socialpolitiken.

Hur förhöll sig Waris i sina vetenskapliga texter till socialpolitiska frågor som i första hand berörde kvinnor? Waris tillträdde som professor samma år som Finland införde barnbidrag på universella principer. Barnbidraget var kulminationen på de befolkningspolitiska reformer som infördes som ett svar på den sjunkande nativiteten under 1900-talets första hälft. Reformerna riktades till mödrarna och kan tolkas som ett förstärkande av tvåförsörjarmodellen. Waris nämnde i olika sammanhang vikten av familjepolitiken och benämnde den nordiska socialpolitiken som familjecentrerad på grund av att stödformerna till familjerna utgjorde en stor andel av socialutgifterna. Waris diskuterade även det faktum att det var kvinnorna som understöddes i familjepolitiken men drog inte paralleller till ökad ekonomisk självständighet. Intressantare är dock hur Waris diskuterade småbarnsmödrars ökade förvärvsarbete under 1960-talet i boken *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. I boken uppmärksammade Waris den situation som uppstod i familjerna i och med att allt fler mödrar tog del av avlönat arbete. Boken utkom 1968 och en andra reviderad upplaga år 1974. Mellan de två åren blossade en debatt upp rörande huruvida kommunerna skulle utveckla det mycket bristfälliga dagvårdsutbudet, vilket resulterade i en dagvårdslag år 1973. Waris nämnde inte den här debatten i den reviderade upplagan, utan diskuterade

i stället frågan om skyddslagstiftning för kvinnor i form av nattarbetsförbud, något som Finland aldrig introducerade. I en text från 1965 om orsakerna till behovet av dagvård skrev Waris att avsaknaden av ett nattarbetsförbud var en underlig kvarlämna från förra sekelskiftet. I *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*, där Waris systematiserade den socialpolitiska lagstiftningen, placerades dagvården inom socialvården och definierades som stöd av hemuppfostran i alla de sju reviderade upplagorna som utkom mellan 1961 och 1980. Detta trots att dagvården under 1970-talet definierades som en social tjänst och att han i andra sammanhang under 1960- och 1970-talen omnämnde den som en del av de växande sociala tjänsterna.

I avhandlingen har jag ofta hänvisat till socialpolitikern Raija Julkunen och framför allt hennes artikel 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset'. I artikeln lyfter Julkunen fram att ingen av socialpolitikens klassiker, dit Waris räknas, lyckades med att förutspå den riktning utvecklingen på arbetsmarknaden och den ökade andel kvinnor som tog del av avlönat arbete. I en prognos från år 1955 över arbetskraftens utveckling framförde ekonomen Elisabeth Elfvingen att kvinnors deltagande på arbetsmarknaden skulle sjunka i takt med att levnadsstandarden ökade och strukturomvandlingen fortskred. Med denna förväntningshorisont räknade inte heller socialpolitikerna med de förändringar på det socialpolitiska fältet som 1960- och 1970-talen förde med sig i form av dagvård och andra socialtjänster som utvecklades med den nya situationen i åtanke. Då Pekka Kuusi år 1961 lade fram sin plan för socialpolitikens utveckling på 1960-talet diskuterade han en morslön som skulle underlätta det väntade arbetskraftsöverskottet och uppvärdera hushållsarbetet.

I avhandlingen har jag diskuterat hur mycket av det som Waris skrev på 1960- och 1970-talen var återanvändningar av det som han hade skrivit på 1940- och 1950-talen, vilket märks tydligt i sättet som Waris diskuterade kvinnors förvärvsarbete och dagvården på. Detta gäller i synnerhet i läroböckerna och översiktverken, där den etablerade kunskapen redovisades. I mera obskyra texter av Heikki Waris från 1960-talets andra hälft träder dock en annan bild fram. I dessa poängterade Waris det ökade antalet kvinnor på den formella arbetsmarknaden, räknade med att denna utveckling skulle fortgå samt uppmärksammade det växande behovet av dagvård. I flera sammanhang nämnde Waris även att Finland var det första europeiska land med kvinnlig rösträtt. Kommentaren förekommer speciellt i texter på svenska och engelska på 1960-talet och är tydligt ett sätt att markera den tidiga utvecklingen i Finland på detta område.

7.2 Bilder av män och kvinnor

Hur beskrev Heikki Waris och de andra socialpolitikerna män och kvinnor? I forskningen om välfärdstatens historia har kön lyfts fram som en viktig analyskategori under de senaste decennierna. Forskningen har uppmärksammat hur olika välfärdsmodeller formade och formades av föreställningar om kön, och olika typologier har definierat de nordiska staterna som tvåförsörjarmodeller, där kvinnors och mäns möjligheter till förvärvsarbete och barnvård har varit mest jämlika. Den här avhandlingen har studerat vetenskapsfältet socialpolitik, och vetenskapsmännen inom detta fält deltog i att utveckla och definiera den finländska välfärdsstaten. I tidigare forskning om kön och den finländska välfärdsstatens historia har det hävdats att mäns intressen styrde hur den socialpolitiska forskningen utformades. Jag har speciellt diskuterat med forskning av Raija Julkunen och Anneli Anttonen som för Finlands del har uppmärksammat de tidiga socialpolitiska forskarnas könsblindhet. Postulatet om den manliga normen motiverade den tidigare forskningen att vända blicken mot kvinnors position i välfärdsstatens utveckling. Resultaten från den här studien visar att det är möjligt att öppna upp påståendet om socialpolitikens manliga norm genom att visa på motiv, begreppsanvändning och tystnader. Jag ser dock att ett av studiens främsta bidrag är att den visat hur mycket mer det går att läsa ur de s.k. könsblinda texterna, dvs. att det har varit möjligt att analysera hur manliga idealbilder konstruerades.

Den andra delen av mitt forskningsfrågekomplex har därför handlat om de bilder och representationer av män och kvinnor som forskarna konstruerade och förmedlade i sina texter. Jag hävdar att texterna förmedlade ideal för den finländska befolkningen och att dessa ideal oftast var manligt könade. I analysen har jag arbetat med motsatspar eftersom de socialpolitiska texterna ofta skapade normativa dikotomier av sina studieobjekt, där en grupp framställdes som problematisk medan den andra framstod som representant för ett ideal. Jag har använt begreppspar idealbild och motbild för att analysera det här förhållandet och för att visa hur föreställningar om manlighet och kvinnlighet var inbyggda i den polaritet som skapades mellan olika grupper och olika individer. Samtidigt har jag genomgående poängterat det intersektionella perspektivet, dvs. att föreställningar om kön alltid var sammanflätade med andra maktassymmetrier, såsom ålder, klass, handikapp och etnicitet.

Mannamaterial

Idealbilden som framträder ur Heikki Waris texter konstruerades i första hand kring begreppet *aines*, material eller element. Waris använde genomgående olika versioner av begreppet *aines* i diskussioner om den finländska befolkningen, ofta med hänvisning till olika grupperns kvalitet. Detta illustrerades av begrepp och uttryck som mannamaterial, odugligt material och det bästa befolkningsmaterialet. Kön, ålder och handikapp var konstituerande komponenter i definitionen av begreppet *aines*. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* definierade Waris Finlands bästa befolkningsmaterial som män i arbetsför ålder. Ännu tydligare blev motsättningen mellan det bästa och det odugliga materialet då Waris i samma bok diskuterade de stupade och invalidiserade soldaterna. Waris använde begreppet *paras miesaines*, det bästa mannamaterialet, då han diskuterade den förlust Finland led i samband med vinter- och fortsättningskrigen. Waris poängterade att de som hade stupat i kriget hade tillhört landets bästa element, dvs. män i arbetsför ålder av god fysisk och mental kvalitet, medan det odugliga materialet hade rensats bort i uppåden. Även då Waris beskrev krigsinvalidernas situation markerade han skillnaden mellan krigsinvaliderna och de övriga handikappade, genom att poängtera deras forna position som nationens bästa material. Därmed befästes en hierarki mellan olika ”människomaterial” baserad på manlighet, kroppslighet och ålder.

Försörjare

Hänvisningarna till den manliga fysiska kvaliteten var ett grundläggande sätt att skilja mellan idealbilder och motbilder. Ett mera komplext sätt som idealbilder och motbilder framträdde på i de socialpolitiska texterna är i relation till försörjning. I tabellerna över den yrkesverksamma befolkningen i Finland följde Waris i stort de rådande kriterierna för hur befolkningen skulle grupperas och delade in befolkningen i försörjare och försörjda. Trots att kategorierna inte i sig var könsbestämda färgades användningen av begreppen av föreställningar om kön, där mannen positionerades som försörjaren och kvinnan som den försörjda, vilket i synnerhet framkommer ur Waris kategorisering av jordbruksbefolkningen i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*.

I kapitlet om familj har jag uppmärksammat bilden av mannen som den huvudsakliga familjeförsörjaren medan moderns arbete diskuterades i relation till det problem som uppstod i barnens normala utveckling. Familjeförsörjarpositionen diskuterades inte uttryckligen, men att den ansågs vara mannens naturliga position framkommer ur sammanhang där andra arrangemang diskuterades. Detta blir speciellt tydligt då Waris behandlade småbrukarfamiljer där mannen

under stora delar av året arbetade på annan ort. Waris återkom vid flera tillfällen till hustruns arbetsbörda både i jordbruk och i hushåll samt det nästan absurda i att hustrun blev familjens överhuvud medan makens roll reducerades till den biträdande familjemedlemmens. Waris betonade ytterligare problemet i detta arrangemang genom att framhäva den låga utvecklingsgrad dessa familjer stod på, vilket påverkade hela det finländska samhällets utvecklingsnivå. I Sakari Sariolas studie om alkoholkonsumtionen bland männen i Lappland framstod skogs-huggarlägren och den homosociala miljö dessa utgjorde som särdeles problematiska. Som förslag till hur alkoholkonsumtionen bland dessa män kunde minskas föreslog Sariola att männen skulle beredas möjlighet att bo med sina familjer samtidigt som de arbetade med skogsavverkning. Även andra socialpolitiker betonade de goda effekterna av såväl heterosociala miljöer som heteronormativa lösningar på skogsarbetarnas situation.

Aktiva arbetare och medvetna män

I underkapitlen om kunskap och aktivitet i kapitlet ”Arbete” pekar jag på än mer intrikata förhållanden mellan idealbild och motbild. Jag har uppmärksammat hur Waris betonade vikten av yrkesskicklighet i det industriella arbetet, betydelsen av facklig organisering samt aktiviteten inom fackföreningarna. I den nya situation som uppstod i och med arbetsmarknadsparternas överenskommelse under 1940-talet framstod det stora antalet kvinnliga industriarbetare, som ofta saknade yrkeskunskap och som var likgiltiga inför den fackliga organisationen, som ett problem eftersom det försämrade arbetarnas förhandlingsmöjligheter och i förlängningen deras löner och status.

Som kapitlet som behandlar Paavo Seppänens och Paavo Kolis avhandlingar visade var inte heller de manliga arbetarna en enhetlig grupp. Båda forskarna uppställde aktivitet som ett ideal men baserade det på helt olika kriterier. För Koli var en aktiv arbetare en person som saknade fördomar gentemot arbetsledningen och -organisationen och som därmed var fri att leva upp till sin fulla arbetspotential. Motbilden, de reaktiva arbetarna, var fördomsfulla och tjurskalliga och, som Kolis undersökning kom fram till, fackligt organiserade. Tre år efter Kolis avhandling disputerade Paavo Seppänen och även i hans avhandling framställdes aktiva manliga arbetare som en idealbild. I Seppänens avhandling syftade dock aktivitet uttryckligen till facklig aktivitet och de fackligt aktiva arbetarna framställdes som de mest kritiska men samtidigt som de genomgående bästa arbetarna. Mellan Kolis och Seppänens avhandlingar hade alltså en föränd-

ring inträffat i hur kritiska och medvetna manliga arbetare uppfattades, där motbilden hade förvandlats till idealbild. Kolis och Seppänens användning av begreppet aktivitet visar hur det signalerade positiva egenskaper hos arbetande män, trots att aktivitet i hänvisade till helt olika saker i studierna. Waris tog fasta på Paavo Seppänens resultat och hänvisade till dem i flera texter. I *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* poängterade Waris med stöd av Seppänens avhandling hur fackföreningsrörelsen vaskade fram de aktivaste individerna och samhällets framtida ledare.

I kapitlet om arbete har jag argumenterat för att Waris och Seppänen beskrev vikten av medvetenhet för den industriellt arbetande befolkningen och att detta blev utmärkande för idealbilden, den manliga fackföreningsaktiva arbetaren, medan omedvetenhet eller likgiltighet karakteriserade dess motsats, som tydligast företrädades av kvinnliga arbetare. Även i Jouko Siipis avhandling om trivsel bland manliga industriarbetare framträdde medvetenhet som avgörande för huruvida männen trivdes eller inte. Siipi kom nämligen i avhandlingen till slutsatsen att de män som uppvisade den högsta graden av trivsel var de som var medvetna om sin position och sin status i arbetet.

Även i kapitlet om mobilitet har jag visat på betydelsen av aktivitet och medvetenhet. I *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* presenterade Waris social mobilitet som en av det industrialiserade samhällets största förtjänster, och han visade hur mobiliteten hade möjliggjorts av ekonomiska och sociala reformer. Då Waris lyfte fram enskilda personers sociala mobilitet betonade han dock snarare aktivitet, talang och framåtanda. Även här målade Waris upp ett motsatspar mellan det bästa befolkningsmaterialet som medvetet strävade framåt mot höjd social status och det sociala drägget som saknade ambition och målmedvetenhet. Waris illustrerade det bästa befolkningsmaterialet och social mobilitet som fenomen genom berättelser om framgångsrika män som hade startat från samhällets botten och arbetat sig upp till dess absoluta topp. Jag argumenterar därför att Heikki Waris förmedlade ett *self-made man*-ideal. I kapitlet visar jag hur detta ideal konstrueras både i förhållande till kön och till klass. Enligt Waris och andra samtida samhällsvetare var framåtanda och ambition karakteristiska för medelklassen och toppskiktet ur arbetarklassen. Andra ur arbetarklassen och i synnerhet landsbygdens jordlösa under 1900-talets början utmärktes i stället av total likgiltighet inför den egna situationen. Berättelserna om de män som hade startat sina liv som söner till torpare och arbetare men som genom sitt hårda arbete och sin osvikliga ambition hade nått samhällets topp stod egentligen i strid med det som Waris på andra ställen skrev om olika samhällsklasser. Kanske det

var just därför dessa mäns levnadsöden var värda att återberätta, eftersom deras liv inte följde de mönster som samhällvetarna stakade ut för dem.

Medvetenhet var även en nyckel i alkoholforskningen. Forskningsproblemet inom alkoholforskningen var tydligt artikulerat: den finländska befolkningen drack för mycket, och problemet var situerat i den finländska mannen och i synen på manlighet. Männerna skulle därför medvetandegöras om konsekvenserna av sitt beteende. Förutom kön handlade alkoholbruket även om etnicitet, men medan den könade aspekten ansågs självklar och statistiskt underbyggd var den etniska mera omstridd och ambivalent. Forskarna var överens om att alkoholkonsumtionen var speciellt alarmerande i Finland men oeniga om huruvida detta berodde på kultur eller biologi. För Pekka Kuusi, som var en av förespråkarna för den kulturella förklaringen, blev etnifierandet ett effektivt medel i kampen mot den redlösa alkoholkonsumtionen. Som jag har visat i kapitlet om alkohol använde sig Kuusi av jämförelser mellan finska män och indianer, samojeder och lappar för att övertyga sina läsare om omöjligheten i att finska män, som kunde både skriva och rösta, placerade sig på samma nivå som dessa primitiva folkslag.

Trots att alkoholforskarna lyfte fram att alkoholproblem var etniskt laddade, var de samtidigt bundna till samhällsklass. Flera forskare poängterade skillnaderna i alkoholbruk mellan olika samhällsklasser och lyfte fram männen ur arbetarklassen som de främsta alkoholkonsumenterna. Waris hade redan i sin avhandling lyft fram de skadliga effekter som de manliga arbetarnas alkoholkonsumtion hade på hela arbetarsamhället vid 1800-talets slut. Då de första studierna i moderna alkoholförhållanden genomfördes stod Lapplands skogsarbetare i förgrunden. I samhällsvetarnas beskrivning av en *jätkä* möttes föreställningar kön, klass, etnicitet och ruralitet. I olika sammanhang lyftes skogsarbetarna i norr och i öst fram som de mest ociviliserade och levande under de mest primitiva förhållanden. Skogen blev en metafor för den låga civilisationsgrad som finländarnas alkoholbruk vittnade om och skogshuggaren, i sin homosociala miljö där manlighet accentuerades till överdrift, förkroppsligade primitiviteten.

För att sammanfatta den sammantagna bilden av de analyserade texterna, bestod alltså idealbilden, eller för att använda Waris begrepp det bästa befolkningsmaterialet, av en man i arbetsför ålder utan psykiska eller fysiska handikapp. Han var yrkeskunnig, oftast inom det industriella arbetet. Han var organiserad, exempelvis fackligt eller kyrkligt, och han tog aktiv del i hur dessa organisationer gestaltade sig. Han var begåvad och framåtsträvande. Han var medveten om sin situation och kunde använda den till sin fördel.

Genom min analys av hur idealbilder konstruerades och hur dessa könades manligt har jag kunnat bidra till kunskapen om manlighet i en framväxande välfärdsstat. Författarna till den manshistoriska antologin *Män i Norden* från 2006 uppmärksammar behovet av forskning om synen på manlighet i de nordiska ländernas historia och välfärdsstatens utveckling nämns som en faktor som utmärker Norden. Ändå problematiserar inget av bidragen i antologin välfärd och manlighet. Den idealbild av en manlig medborgare som jag har synliggjort i de socialpolitiska texterna från 1900-talets mitt illustrerar tydligt att detta handlar om en tid då välfärdsstaten skulle byggas upp. Behovet av organiserade manliga arbetare ansågs vara stort i ett samhälle där situationen på arbetsmarknaden skulle tryggas genom avtal och i samförstånd. Medvetenhet framställdes som en dygd och i många fall var forskarnas uppgift att medvetandegöra männen ur de lägre klasserna. Samtidigt poängterades kärnfamiljens stabiliserande funktion, medan homosociala miljöer, framför allt skogshuggarlägren, framställdes som socialt destruktiva och ociviliserade. Kärnfamiljen skildrades som den mest naturliga sammansättningen och dess urbana version som den som hade kommit längst i utvecklingen.

Kunde kvinnor representera idealet? I Waris och de övriga samhällsvetarnas texter kunde kvinnor framställas som yrkeskunniga, socialt mobila och framför allt som nyktra. Då det gällde yrkeskunnigheten och den sociala mobiliteten associerades det mycket ändå mycket starkare till män. Kvinnor framställdes inte heller på samma sätt som män som framåtsträvande eller begåvade och definitivt inte som fackligt aktiva. Waris poängterade inte kvinnors fysiska och mentala kvaliteter, inte ens i frågor om nativitet. Idealet utslöt alltså inte nödvändigtvis kvinnor men att det var format utgående från en man och att det passade därmed sämre in på kvinnor.

Michael S. Kimmel skriver i sin klassiska översikt om manlighetsidealets utveckling i Amerika under 1800- och 1900-talen att: "masculinity is largely a homosocial enactment". Med denna mening avser Kimmel att manlighet i första hand konstrueras i jämförelser mellan olika män och stärks i enkönade miljöer. Det material jag har studerat understöder dock inte det här påståendet. Förutom att jag har visat på den vikt Waris och övriga socialpolitiker lade vid kärnfamiljens betydelse och kvinnors närvaro i männens liv har jag även genomgående uppmärksammat hur könsskillnader konstruerades i olika sammanhang. Min primära teoretiska utgångspunkt är att diskurser om manlighet och kvinnlighet konstruerar och är hierarkiskt beroende av varandra, vilket jag upprepade gånger har visat i avhandlingen. I de socialpolitiska texterna konstituerade skillnaderna mellan män och kvinnor varandra och kvinnor lyftes fram som en kontrast till

männen, som oftast representerade normaliteten. De manliga arbetarna blev kunniga och medvetna genom kontrasten till de okunniga och omedvetna kvinnliga arbetarna.

7.3 Könets funktioner

I avhandlingen har jag också fokuserat på frågan varför. Frågan varför hänvisar inte till Heikki Waris eller de övriga samhällsvetarnas personliga åsikter, förhållningssätt eller intentioner utan jag har i stället avsett undersöka de funktioner uttalanden om kön eller könade föreställningar fyllde i texterna. Vad kommenterade, poängterade eller exemplifierade forskarna genom att lyfta fram kön i argumentationen? Jag har funnit att kön speciellt lyftes fram för att diskutera sociala problem samt för att markera utveckling eller brist på sådan.

Det akademiska ämnet socialpolitik undersökte samhälleliga förhållanden som låg till grund för sociallagstiftningen. I flera fall var därför syftet med att föra in kön i argumentationen att uppmärksamma olika samhälliga problem. I många texter var kön primärt en demografisk kategori, men i Heikki Waris texter var dock syftet med att jämföra antalet män med antalet kvinnor i en given kontext att uppmärksamma de problem som olika könskonstellationer medförde. Detta blev speciellt uppenbart i kapitlet om den industriellt arbetande befolkningen i *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* från 1948. Waris redovisade antalet kvinnor för varje yrkesgrupp i syfte att berätta om den kunskapsnivå, lönenivå och organisationsgrad som yrket innefattade, dvs. indirekt den status yrket åtnjöt. I de olika texterna om Helsingfors stads historia nämnde Waris ofta könsfördelningen i staden i stort eller i olika stadsdelar, med syftet att visa hur såväl en manlig som en kvinnlig majoritet medförde s.k. sedliga problem. Begreppen kvinno- och mansöverskott som användes för att beskriva dessa förhållanden visade hur idealet var en balans mellan de båda könen, vilket kan ses som ytterligare ett uttryck för Waris ambition att beskriva samhället som enhetligt, homogent och harmoniskt.

Jag har genomgående diskuterat hur Heikki Waris texter präglades av ett historiskt perspektiv på samtida problem och framtida frågor, och med hjälp av begreppen erfarenhetsrum och förväntningshorisont har jag analyserat framställningen av utveckling i de socialpolitiska texterna. Jag har i flera sammanhang uppmärksammat hur kön användes som ett argument och en markör för utveckling. I min analys visar jag på såväl explicita som implicita diskussioner om kön som hade som avsikt att placera Finland in i en västerländsk modernitets-

process. Sambandet mellan kön och utveckling är som intressantast i Heikki Waris översiktverk *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. I boken stod den kvinnliga industriarbetaren och de s.k. *self-made men* i olika ändor av modernitetsprocessen. Waris lyfte fram den höga andelen kvinnliga industriarbetare som ett karakteristiskt drag i den finländska industrin, och diskuterade samtidigt den ringa yrkeskunskapen, den låga graden av organisering och de låga lönerna bland kvinnliga arbetare. De kvinnliga arbetarna blev därmed beviset på arbetarnas ofördelaktiga sociala förhållanden och samtidigt en markör för en låg utvecklingsgrad. Genom en jämförelse med andra västerländska länder där den kvinnliga delen av den industriella arbetskraften var mycket lägre, där trenden var sjunkande och där skyddslagstiftning i form av nattarbetsförbud hade införts kunde Waris även placera in Finland på en utvecklingslinje.

Kön kunde likväl lyftas fram som ett bevis för utveckling och framsteg. Om kvinnliga industriarbetare framstod som ett tecken på stagnation kunde kvinnor i andra yrkesgrupper i stället lyftas fram för visa på motsatsen. Som jag beskrev i kapitlet om mobilitet lyfte Waris fram kvinnors möjligheter att avancera inom handeln som ett argument för branschens utveckling. Som ett bevis för att universiteten hade öppnat sig för ett allt bredare befolkningslager nämnde Waris att Finland hade en mycket högre andel kvinnliga studenter än andra länder. Det tydligaste exemplet där kön blev en markör för framsteg är dock sättet som Waris integrerade individuella mäns levnadshistorier i berättelsen om Finlands omvandling från byråkrati till demokrati. Männerna framstod som illustrationer för det finländska samhällets totala omvandling, som inte ännu var avslutad och som pekade mot en bättre och ljusare framtid. Att det var fråga om en helt ny utveckling markerades även av begreppslig förändring där begreppet ständscirkulation hade blivit social rörlighet.

Kön kunde även illustrera social förändring eller rent av omstörtning, som inte direkt anspelade på en lineär utvecklingsprocess. Då Waris diskuterade krigsinvaliderna och de i kriget stupade soldaterna i samband med handikapp som demografisk kategori poängterade han för det första den goda kvaliteten på männen som hade deltagit i kriget och för det andra de grava samhälleliga konsekvenserna för att just dessa män hade stupat eller invalidiserats. Waris uppmärksammade både den negativa effekt det hade på arbetsmarknaden samt på äktenskapsmarknaden.

I alkoholforskningen integrerades kön och manlighet på flera olika nivåer och kommentarerna om män och kvinnor hade uppenbara funktioner. Pekka Kuusis böcker *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* och *Väkijuomakysymys* fanns i gränslandet mellan det populära och det vetenskapliga, vilket

påverkade framställningen och språkbruket i de båda verken. I Kuusis texter kunde kön ha en mycket specifik funktion som retoriskt och pedagogiskt medel. Genom att jämföra moderna finländska män med urbefolkningen samt genom uppmaningar om hur riktiga män skulle bete sig och vad riktiga kvinnor skulle tolerera, använde sig Kuusi av könade föreställningar för att understryka sina slutsatser. Med denna retorik vädjade Kuusi uppenbart till en mycket bredare publik än den rent vetenskapliga.

7.4 Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik

I inledningen målade jag in den här studien i fyra sammanlänkade forskningsfält: feministisk forskning om välfärdsstatens historia, genushistorisk forskning om män, manligheter och välfärd, forskning om experters och vetenskapens betydelse för välfärdsstatens utveckling samt slutligen forskning om Heikki Waris betydelse. Jag har redan redogjort för hur den här studien har bidragit till de två första forskningsfälten, men vad säger min analys och mina resultat om Waris produktion, hans syn på socialpolitik och förändrade samhällsförhållanden? Mina resultat har delvis gett en mera nyanserad bild av de delar ur Waris författarskap som andra forskare redan tidigare har uppmärksammat. I de doktrinhistoriska översikterna av samhällsvetenskapernas historia omnämns Waris som en person som förenade en äldre vetenskapstradition med en yngre. Med en äldre syn på socialpolitik avses att socialpolitiken ett medel för att överbrygga konflikter mellan samhällsklasserna och att betona nationell enhet. Detta framkom speciellt genom ett överbetonande av samstämmighet och homogenitet samt ett undvikande av konflikter. Behovet av balans mellan könen ser jag också som ett led i denna ambition, men medan texterna fram till 1950-talet fokuserade på de sedliga problem och faror som uppstod i städerna med kvinno- eller mansöverskott uppmärksammades senare svårigheterna med att finna en partner och kunna bilda familj. Inflytandet från den framväxande familjepolitiken och stärkandet av kärnfamiljen efter andra världskriget torde ha bidragit till denna utveckling.

Jag ser dock även att min analys har öppnat upp för perspektiv på Waris produktion som tidigare forskare inte uppmärksammat i någon större utsträckning. Med hjälp av en könsanalys som fokuserat på manlighet har jag synliggjort förhållandet mellan kollektiva och individuella intressen i en välfärdsstat i vardande. David Tjeder menar att *self-made man* idealet förlorade sin betydelse i

takt med att den svenska välfärdsstaten växte fram under 1900-talet. I min analys synliggör jag dock den vikt Waris lade vid växelverkan mellan individ och kollektiv. Politiska reformer och ekonomisk utveckling gjorde det möjligt för män med talang och ambition ur de fattigaste hemmen att nå samhällets topp och bli landets ledande politiker, vetenskapsmän och affärsmän. Att det bästa befolkningsmaterialet bereddes väg att nå samhällets politiska, vetenskapliga och ekonomiska topp var för hela nationens bästa. Jag har inte funnit att någon annan av de samhällsvetare som skrev om social mobilitet lade lika stor vikt vid individuella förmågor eller att de skulle ha förmedlat ett *self-made man* ideal. Var Waris gestaltningar av männen eventuellt inspirerade av hans erfarenheter av det amerikanska samhället eller beundrades självförvärd framgång allmänt i Finland under 1900-talets mitt? En studie av kulturella representationer skulle kunna öppna för en vidare diskussion om *the self-made man* i en efterkrigstida kontext, vilket ytterligare skulle bidra till förståelsen av synen på manlighet i ett nordiskt land vid 1900-talets mitt.

Min studie har även öppnat för andra frågor kring mannens position och manlighetens gestaltning vid mitten av 1900-talet som skulle kräva vidare forskning. I diskussioner om familjen var det ofta fadern som framställdes som roten till problemet med värnlösa barn. Framstod män och manliga attribut, såsom alkoholkonsumtion, i allt högre grad som ett problem i takt med att kärnfamiljen ställning stärktes vid 1900-talets mitt? En studie av socialvårdsmaterialet skulle eventuellt kunna ge en mera djupgående bild av synen på faderskap och den problematiska manligheten.

~

1950-talet representerade en nystart för socialvetenskaperna i Finland, med studiet av det moderna industrialiserade samhället som skulle kartläggas och kvantifieras. I redogörelserna för strukturer och samhällsförändring fanns det dock plats för individerna. Waris avslutade boken *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* med att beskriva hur män som besatte den finska mannens nationalkaraktär i form av själsliga rikedom och kreativa förmågor kunde stiga från samhällets botten. Tack vare ekonomiska och politiska reformer kunde söner och sonsöner till arbetarna som hade levt norr om Långa bron i Helsingfors vid 1800-talets sista årtionden nå samhällets topp vid 1900-talets mitt. Det förutsattes dock att dessa män var fysiskt och mentalt friska samt var kunniga, talangfulla, målmedvetna och ambitiösa.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Helsingfors universitets centralarkiv (HUA), Helsingfors

Statsvetenskapliga fakultetens arkiv

Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 24.11.1951 § 4 bilaga A

Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 29.5.1954 § 5 bilaga Wa

Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 13.11.1954 § 7 bilaga Waris Siivestä

Statsvetenskapliga fakultetens protokoll 26.11.1955 § 10 bilaga A

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Heikki Waris arkiv III

Tryckta källor

Aarvala, Antero, *Rattijuoppous Helsingissä: rattijuoppoudesta Helsingissä vuosina 1958, 1960 ja 1961 syytetyt miehet* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1968).

Allardt, Erik, *Syntyperää ja sosiaalista kohoamista koskevat arvostukset* (Hämeenlinna: Karisto 1956).

Allardt, Erik, 'Drinking Norms and Drinking Habits', *Drinking and Drinkers. Three Papers in Behavioral Sciences* (Helsinki: Finnish Foundation for Alcohol Studies 1957), 7–109.

Allardt, Erik, Jartti, Pentti, Jyrkilä, Faina, Littunen, Yrjö, *Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne* (Porvoo: WSOY 1958).

Allardt, Erik & Littunen, Yrjö, *Sosiologia* (Porvoo: WSOY 1964).

Bowlby, John, *Moderns och barnets själsliga hälsa* (Stockholm: Natur och kultur 1954).

Bruun, Kettil, *Drinking Behaviour in Small Groups. An Experimental Study* (Helsinki: The Finnish Foundation for Alcohol Studies 1959).

Burgess, Ernest W. & Locke, Harvey J., *The Family. From Institution to Companionship* (New York: American Book Company 1950).

Böök, Einar, 'Sosialipolitiikka', *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 185–196.

Carlsson, Sten, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950* (Uppsala: J.A. Lindblads förlag 1950).

Carlsson, Sten, *Att byta samhällsklass. Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu* (Stockholm: Sveriges radio 1972).

Ekman, Karl, 'Ståndscirkulation i orätt riktning', *Finsk Tidskrift* (2/1947), 69–71.

Elfvingren, Elisabeth, *Finlands arbetskraft. Struktur och näringstendenser* (Helsingfors: Ekonomiska utredningsbyrån 1955).

- Elmér, Åke, *Från fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik i Sverige under nittonhundratalet* (Stockholm: Aldus/Bonniers 1963).
- Fieandt, Kai von, *Helsingin paljasjalkaiset ja uusi asuttajapolvi* (Helsinki: Helsingin kaupunki 1958).
- Jutikkala, Eino, 'Yhteiskunta, johon kuulumme', *Suomalainen Suomi* (2/1948), 98–101.
- Harvola, V., 'Naisten ja nuorison juopuneisuudesta sotien edellä ja nyt', *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* (1/1947), 21–24.
- Harvola, V., 'Naisten juopumuspidätykset vuonna 1947', *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* (4/1948), 112–113.
- Hellenvuo, Tauno, 'Poimintatutkimus säätykierrosta', *Suomalainen Suomi* 20 (2/1952), 93–96.
- Höjer, Karl J., *Den svenska socialpolitiken. En översikt* (Stockholm: Norstedt 1956).
- Immonen, Erkki J., *Alkoholipolitiikka ja lehdistö: sisällönerittely alkoholipolitiikkaa koskevasta kirjoittelusta viiden päivälehtenpalstoilla* (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1957).
- Karlsson, Georg, 'Familjen', *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*, red. Edmund Dahlström (Stockholm: Svenska bokförlaget 1959), 260–295.
- Koli, Paavo, *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä* (Porvoo: WSOY 1955).
- Kuusi, Eino, *Sosiaalipolitiikka II* (WSOY: Porvoo 1931).
- Kuusi, Pekka, *Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa* (Helsinki: Otava 1948).
- Kuusi, Pekka, *Väkiuomakysymys* (Helsinki: Otava 1952).
- Kuusi, Pekka, *Alkoholijuomien käyttö maaseudulla. Kokeellinen tutkimus alkoholijuomien käytöstä eräissä maalaiskunnissa ja kauppaloissa* (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1956).
- Kuusi, Pekka, *60-luvun sosiaalipolitiikka* (Porvoo: WSOY 1961).
- Laakkonen, Vesa, *Työntekijä ja teknillinen uudistus* (Porvoo 1958).
- Laaksonen, Oiva, *Suomen liike-elämän johtajisto. Sen sosiaalinen liikkuvuus ja koulutus* (Helsinki: WSOY 1962).
- Lanu, K.E., 'Kulttuuriristiriidat ja alkoholismi', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan täyttäässä 60 vuotta 24 II 1960*, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkiuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 81–99.
- Lento, Reino, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1951).
- Lento, Reino, *Väestö ja hyvinvointi. Johdatusta väestötieteeseen* (Porvoo: WSOY 1956).
- Linturi, Arvo, 'Ostajaintarkkailun tavoitteista ja menetelmistä', *Alkoholipolitiikka* 21 (3/1956), 72–78.
- Littunen, Yrjö, 'Säätykierto tutkimuskohteena' *Suomalainen Suomi* (8/1951), 449–452.
- Modeen, Gunnar, 'Suomen väkiluvun tuleva kehitys ja sen taloudelliset seuraukset', *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 30 (1934), 351–378.

- Myrdal, Alva, *Folk och familj* (Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag 1944).
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan* (Stockholm: Albert Bonniers förlag 1935).
- Myrdal, Alva & Klein, Viola, *Kvinnans två roller* (Stockholm: Tidens förlag 1957).
- Nieminen, Armas, *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään* (Porvoo: WSOY 1941).
- Nieminen, Armas, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle* (Helsinki 1951).
- Ogburn, William F. & Nimkoff, Meyer F., *Sociology* (Boston: Houghton Mifflin 1940).
- Parsons, Talcott & Bales, Robert F., *Family, Socialization and Interaction Process* (Glencoe: The Free Press 1955).
- Paukkunen, Leo, *Työvoiman liikkuvuus. Kartoittava tutkimus työvoiman muutoksista v. 1958 ja eräistä niihin vaikuttaneista yleisistä syistä* (Helsinki: Taloudellinen tutkimuskeskus 1962).
- Perhekasvatustoimikunnan mietintö – Betänkande avgivet av kommissionen för familjefostran* (Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö 1976).
- Purola, Tapani, *Maassamuuton vilkkaus. Tutkimus maassamuuton vilkkauden aluettaisista eroista ja niihin liittyvistä tekijöistä v. 1951–1955* (Porvoo: WSOY 1964).
- Piirainen, Veikko *Johdatusta sosiaalihuoltoon* (Helsinki: Sosiaalihuoltajat 1954).
- Riihinen, Olavi, *Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus* (Porvoo: WSOY 1965).
- Ristimäki, Toini, *Kääpiöviljelmien miestyövoiman käyttö* (Helsinki: Helsingin yliopiston maataloustieteellinen laitos 1955).
- Ristimäki, Toini, 'Äitien työvoimaan kuuluvuus ja lasten hoito äidin työssä ollessa', *Väestöntutkimuksen vuosikirja VII* (1961–1962), 154–160.
- Ritamies, Marketta, 'Maassamuuttajien ominaisuuksista', *Väestöntutkimuksen vuosikirja X* (1967–1968), 107–127.
- Sariola, Sakari, *Lappi ja väkijuomat* (Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö 1954).
- Sariola, Sakari, *Drinking Patterns in Finnish Lapland* (Helsinki: The Finnish Foundation for Alcohol Studies 1956).
- Seppänen, Paavo, *Tehdas ja ammattiyhdistys* (Porvoo: WSOY 1958).
- Siipi, Jouko, *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisten palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnillaan* (Helsinki 1954).
- Siipi, Jouko, *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa* (Helsinki: Tammi 1967).
- Sorokin, Pitirim A., *Social and Cultural Mobility* (Glencoe: The Free Press of Glencoe 1959).
- Svalastoga, Kaare, *Prestige, Class and Mobility* (Copenhagen: Gyldendal 1959).

- Sysiharju, Anna-Liisa, *Equality, Home and Work. A Socio-Psychological Study on Finnish Student Women's Attitudes towards the Woman's Role in Society* (Mikkeli 1960).
- Sääski, Juhani, *Alkoholijuomaostojen valvonta sosiaalisen kontrollin keinona: myymälätodistuksen ostosmerkintöjen vaikutus ostajien alkoholinhankintoihin* (Helsinki: Helsingin yliopisto 1959).
- Trost, Jan, 'Allmänt om familjen', *Familjen i samhället*, red. Georg Karlsson & Jan Trost (Stockholm 1965), 5–27.
- Tuominen, Eero, 'Kodittomat miehet Helsingin "Skid Rowlla"', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan täyttässä 60 vuotta 24 II 1960*, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 163–172.
- Törnudd, Margit, *Värnlösa barn i samhällets vård. En undersökning rörande barn som omhändertagits för varaktig samhällsvård av Helsingfors stads barnskyddsnämnd* (Helsingfors: Helsingfors universitet 1956).
- Valkonen, Tapani & Kukkonen, Kaisa, 'Maaltamuuton valikoivuudesta', *Väestöntutkimuksen vuosikirja IX (1965–1966)*, 24–40.
- Voionmaa, Väinö, *Yhteiskunnallinen alkoholikysymys* (Porvoo: WSOY 1925).
- Voionmaa, Väinö, *Yhteiskunta ja alkoholikysymys* (Helsinki: Raittiusjärjestöjen yhteistoimikunta 1944).
- Waris, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I & II* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1932/1934).
- Waris, Heikki, 'Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta Englannissa ja Yhdysvalloissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 30 (1932), 188–195.
- Waris, Heikki, 'Teollisuusyhteiskunnan syntyhistoria' [recension av E. Aaltonen, *Vanhan Forssan elämää I*], *Historiallinen Aikakauskirja* 31 (1933), 50–53.
- Waris, Heikki, 'Suomen terveydellisiä oloja koskevista lähteistä ja tutkimuksista', *Historiallinen Aikakauskirja* 32 (1934), 110–118.
- Waris, Heikki, 'Kaupungit ja muut asutuskeskukset', *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*, toim. Gunnar Suolahti et al. (Jyväskylä: Gummerus 1936), 226–281.
- Waris, Heikki, 'Yleinen väestökehitys 1800-luvun puolivälin jälkeen', *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*, toim. Gunnar Suolahti et al. (Jyväskylä: Gummerus 1936), 11–44.
- Waris, Heikki, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1833–1852* (Porvoo: WSOY 1939).
- Waris, Heikki, *Semesterns planläggning som socialpolitisk uppgift* (Helsingfors 1940).
- Waris, Heikki, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–67', *Historiallinen Arkisto XLVII* (1940), 199–272.
- Waris, Heikki, 'Merkittävä elämänkaari' *Suomalainen Suomi* (5/1948), 294–295.
- Waris, Heikki, 'Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytännössä. Virkaanastujaisesityelmä Helsingin yliopistossa 20.10.1948', *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 269–275.

- Waris, Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Helsinki: Otava 1948).
- Heikki Waris, *Yksilö ja yhteiskunta: yleisradion opintoesitelmäsarja 1948–1949. 5. opintokirje, teollistumisen vaikutus sosiaaliin oloihin* (Helsinki: Yleisradio 1948).
- Waris, Heikki, 'Murrosajan yhteiskuntamme', *Suomalainen Suomi* (6/1950), 327–332.
- Waris, Heikki, 'Lordi Beveridge. Englannin sosiaalihuolto uudessa kehitysvaiheessa', *Huoltaja* 38 (1–2/1950), 10–11.
- Waris, Heikki, 'Huvudstadssamhället', *Helsingfors stads historia. 3.2 Perioden 1809–1975*, red. Eirik Hornborg et al. (Helsingfors: Helsingfors stad 1951), 7–208.
- Waris, Heikki, 'Helsinkiläisyhteiskunta', *Helsingin kaupungin historia. 3.2 Ajanjakso 1809–1875*, toim. Eirik Hornborg et al. (Helsinki: Helsingin kaupunki 1951), 7–211.
- Waris, Heikki, 'Sosiaalisen tasauksen pyrkimys. Nykyajan sosiaalipolitiikan kehityssuunnasta', *Suomalainen Suomi* (8/1951), 453–459.
- Waris, Heikki, 'Sääty-yhteiskunta ja yliopisto' [recension av Sven-Erik Åström, *Ståndssamhälle och universitet*], *Historiallinen Aikakauskirja* 49 (1951), 44–48.
- Waris, Heikki, 'Dwight Eisenhower, Yhdysvaltain presidentti', *Suomalainen Suomi* 20 (8/1952), 472–474.
- Waris, Heikki, 'Ihminen ja muuttuva yhteiskunta', *Huoltaja* 40 (8/1952), 195–199.
- Waris, Heikki, Jyrkilä, Vieno, Siipi, Jouko, Raitasuo, Kyllikki, *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* (Helsinki: Otava 1952).
- Waris, Heikki, 'Terveisiä pumpulipellolta!', *Suomalainen Suomi* 21 (2/1953), 115–117.
- Waris, Heikki, 'Yliopisto ja kansansivistystyö', *Kansansivistys* (4/1953), 107–113.
- Waris, Heikki, 'Merkkitapaus tieteellisessä alkoholitutkimuksessa. Väkijuomien käyttö Peräpohjolassa tutkimuksen kohteena', *Alkoholipolitiikka* (2/1954), 55–56.
- Waris, Heikki, 'Yhteiskunnan suunnittelu. Suunnittelu vai suunnittelemattomuus?', *Suomalainen Suomi* 22 (1/1954), 13–18.
- Waris, Heikki, 'Sakki ja poppoo. Järjestäytyminen suomalaisessa yhteiskunnassa', *Liiketalous* (4/1954), 28–32.
- Waris, Heikki, 'Työnjohdon ja työntekijäin väliset suhteet tieteellisen tutkimuksen kohteena', *Työ ja sana* (Helsinki: Suomen henkilökuntalehtien yhdistys 1956), 5–11.
- Waris, Heikki, *Familjen i det nutida samhället*, Helsingfors universitet – Socialpolitiska institutionen – studier 10 (1959).
- Waris, Heikki, 'Historiantutkija matkaoppaana', *Suomalainen Suomi* 27 (3/1959), 186–188.
- Waris, Heikki, *Kaksi tieteellistä tutkimusta teollisuuden työntekijöistä*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 8 (1959).
- Waris, Heikki, *Teolliset suhteet tieteellisen tutkimuksen valossa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 11 (1959).
- Waris, Heikki, *Workers' Participation in Management in Scandinavian Industry*, University of Helsinki – Institute of Social Policy – Reprint series B 4 (1959).
- Waris, Heikki, *Alkoholforskning och alkoholpolitik*, Helsingfors universitet – Socialpolitiska institutionen – studier 15 (1960).

- Waris, Heikki, 'Tieteellisen alkoholitutkimuksen kehitys Suomessa', *Ihminen ja alkoholi. Martti Kailan täyttäässä 60 vuotta 24 II 1960*, Pekka Kuusi et al. (Helsinki: Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö 1960), 199–207.
- Waris, Heikki, *Samhället Finland. En sociologisk strukturanalys* (Stockholm: Sveriges Finlandsföreningars riksförbund 1961).
- Waris, Heikki, 'Suomen ammattiyhdistysliike', *Oma maa: tietokirja Suomen kodeille 10* (Porvoo: WSOY 1961), 280–295.
- Waris, Heikki, *Murrosvaihe työmarkkinajärjestöjen suhteissa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 21 (1962).
- Waris, Heikki, 'Divided humanity – united in Christ', *Messages of the Helsinki Assembly. The Lutheran World Federation – Christ Today* (Minneapolis: The Augsburg Publishing House 1963), 46–63.
- Waris, Heikki, *Industrialismin varhainen haaste Suomen kirkolle*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 24 (1963).
- Waris, Heikki, 'Sosiaalipolitiikka', *Yhteiskuntatieteiden käsikirja II. Raha – yhteiskuntatieteiden tutkimus*, toim. Heikki Waris et al. (Helsinki: Otava 1964), 644–648.
- Waris, Heikki, 'Alkoholijuomien ja muitten juomien kulutus Suomessa', *Alkoholikysymys* (2/1965), 120–130.
- Waris, Heikki, 'Lasten päivähoidon sosiaalipoliittinen perustelu', *Lapsi ja nuoriso* 24 (1/1965), 20–24.
- Waris, Heikki, *Metsätyövoima sosiaalipoliittisena kysymyksenä*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 29 (1965).
- Waris, Heikki, *Suomalainen yhteiskunta satavuotiskautena 1865–1965*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 32 (1966).
- Waris, Heikki, *Sosiaalipolitiikka oppiaineena ja tieteenalana*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 33 (1966).
- Waris, Heikki, *Teollisuus nykypäivän muuttuvassa suomalaisessa yhteiskunnassa*, Helsingin yliopisto – Sosiaalipolitiikan laitos – tutkielmia 34 (1967).
- Waris, Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo: WSOY 1968).
- Waris, Heikki, *Finland 1918–1968. A Lecture Delivered 5 December 1968* (London: University College London 1968).
- Waris, Heikki, 'Sosiaalipolitiikka oppiaineena ja tieteellisen tutkimuksen kohteena', *Sosiaalinen Aikakauskirja* 63 (1/1969), 11–16.
- Waris, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (Helsinki: Weilin + Göös 1973).
- Waris, Heikki, *Muuttuva suomalainen yhteiskunta* (Porvoo: WSOY 1974).
- Waris, Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan* (Porvoo: WSOY 1980).
- Åström, Sven-Erik, 'Social mobilitet'. Kring ett begrepp och dess tillämpning', *Finsk Tidskrift* (1/1951), 6–13.

Forskningslitteratur

- Abramovich, Mimi, *Regulating the Lives of Women. Social Welfare Policy from Colonial Times to the Present* (Boston: South End Press 1988).
- Ahlström, Salme, 'Naiset alkoholipoliittisena kohderymänä', *Alkoholipoliitikka* 48 (4/1983), 189–197.
- Ahlström, Salme, 'Den samhällsvetenskapliga alkoholforskningens historia i Finland', *Alkoholpolitisk tidskrift för nordisk alkoholforskning* 2 (4/1985), 181–187.
- Ahlström, Salme, 'Naiset, yhteiskuntatieteellinen alkoholitutkimus ja alkoholipoliitikka. Naisten alkoholin käytön tutkiminen – sosiaalinen tilaus?', *Alkoholipoliitikka* 54 (4/1989), 162–167.
- Ahonen, Jukka, 'Raattiusaateen kriisi', *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 328–375.
- Alapuro, Risto & Alestalo, Matti, 'Konkretinen sosiaalitutkimus', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 77–148.
- Alapuro, Risto, 'Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet', *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, toim. Heikki Ylikangas (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1993), 78–92.
- Alestalo, Matti, 'Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen', *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, Tapani Valkonen et al. (Porvoo: WSOY 1985), 101–200.
- Alkoholen och kulturen*, red. Anders Gustavsson (Uppsala: Uppsala universitet 1998).
- Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006).
- Allardt, Erik, *American Impact on Science and Higher Education in Finland* (Helsinki: University of Helsinki 1984).
- Allardt, Erik, *Bondtur och kulturchocker. En intellektuell självbiografi* (Helsingfors 1995).
- Allardt, Erik, 'Yhteiskuntatieteet', *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, toim. Päiviö Tommila (Porvoo: WSOY 2000), 477–535.
- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkarsamhälle* (Stockholm: Carlssons 1988).
- Andersson, Oscar, *Chicagoskolans urbansociologi: forskare och idéer 1892–1965* (Malmö: Égalité 2007).
- Anttonen, Anneli, 'Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 203–226.

- Anttonen, Anneli, *Feminismi ja sosiaalipolitiikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite* (Tampere: Tampere University Press 1997).
- Anttonen, Anneli, 'Lastenhoidon kaksi maailmaa', *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*, toim. Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (Helsinki: Gaudeamus 2003), 159–185.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma, 'European Social Care Services: Is it possible to identify models?', *Journal of European Social Policy* 5 (2/1996), 87–100.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa* (Tampere: Vastapaino 2000).
- Arbetsociologi i de nordiska länderna*, red. Hans Berglind & Carl Magnus Tunevall (Malmö: Liber 1982).
- Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström (Tampere: Vastapaino 1996).
- Bederman, Gail, *Manliness and Civilization. A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917* (Chicago: University of Chicago 1996).
- Berg, Annika, *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2009).
- Bergholm, Tapio, *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon* (Helsinki: Otava 2005).
- Bergholm, Tapio, *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopoliittikkaan* (Helsinki: Otava 2007).
- Bergholm, Tapio & Teräs, Kari, 'Women on the Waterfront. Changes in the Gendered Structures of Working Life in Finland', *The Welfare State. Past, Present, Future*, ed. Henrik Jensen (Pisa: Edizioni Plus - Università di Pisa 2002), 77–86.
- Bergholm, Tapio & Saari, Juho, 'Tapahtumaketju ja solmukohdat: Heikki Waris ja ammattiyhdistysliikkeen eheyttäminen 1964–1966', *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (1/2010), 3–18.
- Berglund, Tomas, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal* (Stockholm: Carlssons 2007).
- Bergman, Helena & Hobson, Barbara, 'Compulsory Fatherhood: The coding of fatherhood in the Swedish welfare state', *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, ed. Barbara Hobson (Cambridge: Cambridge University Press 2002), 92–124.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, 'Eugenics in Sweden: Efficient Care', *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 77–149.
- Bruun, Kettil, *Alkohol i Norden* (Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers 1973).
- Burke, Peter, *History and Social Theory* (Cambridge: Polity 2005).
- Böök, Einar, 'Sosialipolitiikka', *Työväenkysymyksestä sosiaalipoliittikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 185–196.

- Carbin, Maria & Tornhill, Sofia, 'Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25 (3/2004), 111–114.
- Cawelti, John G., *Apostles of the Self-Made Man* (Chicago: University of Chicago Press 1965).
- Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, eds. Reinhard Bendix & Seymour Martin Lipset (Glencoe: The Free Press 1957).
- Connell, R. W., *Masculinities. Second Edition* (Berkeley: University of California Press).
- Deacon, Desley, 'Political Arithmetic: The nineteenth-century Australian census and the construction of the dependant woman', *Signs* 11 (1/1985), 27–47.
- Deegan, Mary Jo, *Jane Addams and the Men of the Chicago School, 1892–1918* (New Brunswick: Transaction Publishers 1988).
- Discourses on Society. The Shaping of Social Science Disciplines*, eds. Peter Wagner, Björn Wittrock, Richard Whitley (Dordrecht: Kluwer Academi 1991).
- Edenheim, Sara, 'Att komma till Scott – teorins roll inom svensk genushistoria', *Scandia* 78 (2/2012), 22–32.
- Ekenstam, Claes, 'Män, manlighet och omanlighet i historien', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlund 2006), 13–47.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo, 'Johdanto', *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001), 11–55.
- Eskola, Antti, 'Työläiset, tutkijat ja asenteet. Suomalaista työnsosiologiaa 1950-luvulla', *Sosiologia* 8 (5/1971), 241–246.
- Eskola, Antti, 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila, *Suomalaisen sosiologian historia* (Porvoo: WSOY 1992), 241–285.
- Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005).
- Feminism & Science*, eds. Evelyn Fox Keller & Helen E. Longino (Oxford: Oxford University Press 1996).
- Griswold, Robert L., *Fatherhood in America. A History* (New York: BasicBooks 1993).
- Groot, Gertjan de & Schrover, Marlou, 'General Introduction', *Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, eds. Gertjan de Groot & Marlou Schrover (London: Taylor & Francis 1995), 1–16.
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920* (Tampere: Vastapaino 1986).
- Haapala, Pertti, 'Muotia vai ei? – Suomalaisen sosiaalishistorian muuttuvat näkökulmat', *Yksilö ja yhteiskunnan muutos: juhlaKirja Viljo Rasila täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986*, toim. Kyösti Kiuasmaa et al. (Tampere: Tampereen yliopisto 1986), 263–276.

- Haapala, Pertti, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1989).
- Haapala, Pertti, 'Kun kaikki alkoi liikkua...', *Suomalaisen arjen historia 3. Modernin Suomen synty*, toim. Kai Häggman et al. (Helsinki: Weilin + Göös 2007), 46–63.
- Haatanen, Pekka, 'Sosiaalhistoria', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 149–199.
- Haavio-Mannila, Elina, 'Etnologia ja sosiaaliantropologia', *Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992), 27–75.
- Harding, Sandra, *The Science Question in Feminism* (Ithaca: Cornell University Press 1986).
- Harjula, Minna, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1996).
- Heikinheimo, Lauri et al., *Suomalainen metsätyömies* (Porvoo: WSOY 1972).
- Hernes, Helga Maria, *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism* (London: Norwegian University Press 1987).
- Heron, Craig, 'The Boys and Their Booze: Masculinities and Public Drinking in Working-class Hamilton, 1890–1946', *The Canadian Historical Review* 86 (3/2005), 411–452.
- Helne, Tuula, 'Sosiaalipolitiikan perusteet', *Sosiaalinen politiikka*, toim. Tuula Helne, Raija Julkunen, Jouko Kajanoja, Sini Laitinen-Kuikka, Tiina Silvasti, Jussi Simpura (Porvoo: WSOY 2003), 41–68.
- Helne, Tuula, 'Sosiaalipolitiikka epävarmassa maailmassa', *Sosiaalinen politiikka*, toim. Tuula Helne, Raija Julkunen, Jouko Kajanoja, Sini Laitinen-Kuikka, Tiina Silvasti, Jussi Simpura (Porvoo: WSOY 2003), 17–37.
- Helsingin Yliopisto 1917–1990*, toim. Rainer Knapas (Helsinki: Otava 1990)
- Hietala, Marjatta, 'From Race Hygiene to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland', *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 195–258.
- Hiilamo, Heikki, *Akantappolaista isäkiintiöön. Perhepolitiikan pitkä linja Suomessa ja Ruotsissa* (Helsinki: Stakes 2006).
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta – Studier i svensk folkhemspolitik* (Helsingborg: Carlsson 1989).
- Hirdman, Yvonne, 'Gunnar Myrdal – feministen?', *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*, red. Claes Ekenstam, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen (Hedemora: Gidlunds förlag 2001), 175–197.
- Hirdman, Yvonne, *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal* (Stockholm: Ordfront 2006).

- History of Social Work in Europe (1900–1960): Female Pioneers and their Influence on the Development on International Social Organizations*, eds. Sabine Hering & Bertheke Waaldijk (Opladen: Leske + Budrich 2003).
- Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1994).
- Häikiö, Martti, *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan Unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006* (Helsinki: Otava 2007).
- In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, eds. Åsa Lundqvist & Klas Petersen (Odense: University Press of Southern Denmark 2010).
- 'Inledning', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlunds förlag 2006), 9–12.
- Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*, toim. Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (Tampere: Vastapaino 2004).
- Jallinoja, Riitta, *Johdatus perhesosiologiaan* (Porvoo: WSOY 1985).
- Johansson, Ella, 'Arbetaren', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlund 2006), 112–132.
- Jordheim, Helge, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi* (Gräbo: Anthropos 2003).
- Julkunen, Raija, 'Nainen suomalaisessa työnsosiologiassa', *Sociologia* 21 (2/1984), 149–159.
- Julkunen, Raija, 'Sosiaalipolitiikan klassikkojen vaietut naiset', *Sosiaalipolitiikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja* 14 (1989), 9–22.
- Julkunen, Raija, 'Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 179–201.
- Kann, Mark E., *A Republic of Men. The American Founders, Gendered Language, and Patriarchal Politics* (New York: New York University Press 1998).
- Kansallisgalleria: suuret suomalaiset. 4 Kehittyvä Suomi (1945–1965)*, toim. Anssi Mäkinen et al. (Espoo 1996).
- Karisto, Antti, Takala, Pentti, Haapola, Ilkka, *Finland i förvandling. Levnadsstandardens, livsföringens och socialpolitikens utveckling i Finland* (Borgå: WSOY 1998).
- Kessler-Harris, Alice, 'Measures for masculinity: the American labor movement and welfare state policy during the Great Depression', *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Manchester: Manchester University Press 2004), 220–237.
- Kettunen, Pauli, 'Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivsforskningen i Finland', *Historisk tidskrift för Finland* 77 (3/1992), 402–417.
- Kettunen, Pauli, *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta* (Helsinki: Tutkijaliitto 1997).
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere: Vastapaino 2008).

- Kimmel, Michael S., 'Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity', *Theorizing masculinities*, eds. H. Brod & M. Kaufman (Thousand Oaks: Sage 1994), 119–141.
- Kimmel, Michael S., *Manhood in America. A Cultural History* (New York: Oxford University Press 2006).
- Kinnunen, Merja, *Luokiteltu sukupuoli* (Tampere: Vastapaino 2001).
- Klinge, Matti, 'Sodan ja muutoksen aika', *Helsingin Yliopisto 1917–1990*, toim. Rainer Knapas (Helsinki: Otava 1990), 121–187.
- Klinge, Matti, 'Politiikka ja korkeakoulupolitiikka', *Helsingin Yliopisto 1917–1990*, toim. Rainer Knapas (Helsinki: Otava 1990), 188–349.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik* (Göteborg: Daidalos 2004).
- Koski, Heikki & Österberg, Esa, 'From large projects to case study consultation – interaction of alcohol research and policy in Finland', *Addiction* 88 (supplement/1993), 143–150.
- Kulawik, Teresa, 'Maskulinism och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20 (1999), 3–17.
- Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, toim. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1996).
- Kurunmäki, Jussi, 'Begreppshistoria', *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, red. Göran Bergström & Kristina Boréus (Lund: Studentlitteratur 2005), 181–217.
- Kuusipalo, Jaana, 'Emännät ja työläisnaiset 1930–1950-lukujen politiikassa. Oppaina Vieno Simonen ja Tyyne Leivo-Larsson', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 157–178.
- Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göransson*, red. Göran Fredriksson et al. (Göteborg: Göteborgs universitet 2003).
- Lakkala, Heikki & Randell, Seppo, *Paavo Koli – yliopistomies ja edelläkävijä* (Tampere: Tampereen yliopisto 1984).
- Larsson, Anna, *Det moderna samhällets vetenskap: om etableringen av sociologi i Sverige* (Umeå: Umeå universitet 2008).
- Lempiäinen, Kirsti, *Sosiologian sukupuoli. Tutkimus Helsingin ja Tampereen yliopistojen sosiologian kurssikirjoista 1946–2000* (Tampere: Vastapaino 2003).
- Leppälä, Heli, 'Duty to Entitlement: Work and Citizenship in the Finnish Post-War Disability Policy, early 1940s to 1970', *Social History of Medicine* 27 (1/2014), 144–164.
- Levin-Clark, Marjorie, 'The Politics of Preference. Masculinity, Marital Status and Unemployment Relief in Post-First World War Britain', *Cultural and Social History* 7 (2/2010), 233–252.
- Lewis, Jane, 'Gender and the Developments of Welfare Regimes', *Journal of European Social Policy* 2 (3/1992), 159–173.
- Lewis, Jane, 'Gender and Welfare Regimes', *Rethinking Social Policy*, eds. Gail Lewis, Sharon Gewirtz & John Clarke (London: SAGE Publications 2000), 37–51.

- Liliequist, Jonas, 'Från niding till sprätt. En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal', *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren (Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999), 73–94.
- Lilja, Kari & Tainio, Risto, 'Finland - Sociologisk forskning inom arbetslivsområdet', *Arbets sociologi i de nordiska länderna*, red. Hans Berglind & Carl Magnus Tunevall (Malmö: Liber 1982), 61–94.
- Lindberg, Hanna, 'Aktiva, kunniga, sociala arbetare. Den arbetande mannen som problem och objekt i 1950-talets socialpolitiska forskning', *Historisk tidskrift för Finland* 97 (1/2012), 127–149.
- Lindberg, Hanna, 'Omin (ja valtioon) avuin yhteiskunnan huipulle. Sosiaalinen nousu ja *self made man* -ihanne varhaisessa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa', *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman, Marko Lamberg (Tampere: Vastapaino 2014), under utgivning.
- Lister, Ruth, 'Gender and the Analysis of Social Policy', *Rethinking Social Policy*, eds. Gail Lewis, Sharon Gewirtz & John Clarke (London: SAGE Publications 2000), 22–36.
- Lorentzen, Jørgen, 'Fedrene', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlund 2006), 133–166.
- Lundqvist, Åsa, *Familjen i den svenska modellen* (Umeå: Boréa 2007).
- Lundqvist, Åsa & Petersen, Klaus, 'Experts, knowledge and the Nordic welfare states. An introduction', *In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, eds. Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (Odense: University Press of Southern Denmark 2010), 9–31.
- Lundqvist, Åsa, 'The Gender Equal Father? The (Welfare) Politics of Masculinity in Sweden, 1960–2010', *Men, Wage Work and Family*, eds. Emma Jeanes & Paula McDonald (London: Routledge 2012), 34–49.
- Lutters, Wayne G. & Ackerman, Mark S., 'An Introduction to the Chicago School of Sociology', *Interval Research Proprietary* (1996), 2–6.
- Lykke, Nina, 'Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 24 (1/2003), 47–56.
- Lykke, Nina, 'Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 26 (2–3/2005), 7–17.
- Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, ed. Barbara Hobson (Cambridge: Cambridge University Press 2002).
- Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren (Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999).
- Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1994).
- Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Manchester: Manchester University Press 2004).
- Matero, Johanna, 'Tieto', *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, toim. Anu Koivunen & Marianne Liljeström (Tampere: Vastapaino 1996), 245–269.

- Matthíasdóttir, Sigríður & Östman, Ann-Catrin, 'Möte mellan manligheter. Nationalism, bondeideal och (åter)skapandet av de övre skiktens manlighetsideal', *Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göransson*, red. Göran Fredriksson et al. (Göteborg: Göteborgs universitet 2003), 91–108.
- Meinander, Henrik, *Finlands historia 4* (Helsingfors: Schildt 1999).
- Men, Wage Work and Family*, eds. Emma Jeanes & Paula McDonald (London: Routledge 2012).
- Mills, Sara, *Feminist Stylistics* (London: Routledge 1995).
- Mosse, George L., *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (New York: Oxford University Press 1996).
- Mykkänen, Johanna & Aalto, Ilana, *Isyyden ihanteet, arki ja kokemukset. Raportti isyyden tutkimuksesta Suomessa* (Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto 2010).
- Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Möklinta: Gidlunds förlag 2006).
- Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994).
- Nevala, Arto, *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1999).
- Nieminen, Armas, *Mitä on sosiaalipolitiikka? Tutkimus sosiaalipolitiikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä* (Porvoo: WSOY 1955).
- Nieminen, Armas, 'Piierteitä Heikki Wariksen toiminnasta ja henkilökuvasta', *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*, toim. Risto Jaakkola, Antti Karisto, J.P. Roos (Espoo: Weilin + Göös 1981)
- Niskanen, Kirsti, *Karriär i männens värld. Nationalekonomen och feministen Karin Kock* (Stockholm: SNS Förlag 2007).
- Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman, Marko Lamberg (Tampere: Vastapaino 2014), under utgivning.
- Orloff, Ann Shola & Monson, Renee A., 'Citizens, workers, or fathers? Men in the history of US social policy', *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, ed. Barbara Hobson (Cambridge: Cambridge University Press 2002), 61–91.
- Paakkanen, Liisa & Eräsaari, Risto, *Yhteiskunta-taloudellinen yhteiskuntatutkimus ja sosiaalipolitiikka. Selektiivinen bibliografia Suomen yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta 1870–1945 ja sosiaalipolitiikkatiedettä koskevasta keskustelusta 1870–1974* (Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys 1975).
- Pateman, Carole, *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory* (Cambridge: Polity Press 1989).
- Peltola, Jarmo, 'Yhteiskunta liikahtaa? Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1900-luvulle', *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, toim. Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1996), 159–180.

- Peltonen, Matti, 'Vetande, makt, sociologi. Debatten mellan Veli Verkko och Pekka Kuusi om det "finska ölsinnet"', *Nordisk alkoholtidskrift* 8 (1991), 221–237.
- Peltonen, Matti, "'Ny" alkoholforskning och 1950-talets etikethandböcker', *Alkoholen och kulturen*, red. Anders Gustavsson (Uppsala: Uppsala universitet 1998), 133–143.
- Peltonen, Matti, 'Skötsamhetsplikt eller rätt att dricka? Debatten kring motboken i Sverige och Finland under 1950-talet', *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift* 18 (4/2001), 359–369.
- Peltonen, Matti, *Remua ja ryhtiä. Alkoholiolet ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa* (Helsinki: Gaudeamus 2002).
- Peltonen, Matti, 'Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla', *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholioleten käänteistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 6–13.
- Prestjan, Anna, *Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal* (Lund: Sekel bokförlag 2009).
- Pöntinen, Seppo, *Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries* (Helsinki: Societas scientiarum Fennica 1983).
- Rainio-Niemi, Johanna, 'Yhdistys Heikki Wariksen kaudella 1949–1963', *Työväensuojelusta sosiaalipolitiikkaan. Sosiaalipoliittinen Yhdistys 1908–2008*, toim. Risto Jaakkola, Sakari Kainulainen, Keijo Rahkonen (Helsinki: Edita 2009), 75–94.
- Raunio, Kyösti, *Sosiaalipolitiikan lähtökohdat* (Helsinki: Gaudeamus 1995).
- Repo, Ville, *Ensimmäinen varis joka lensi Atlantin yli. Heikki Waris – sosiaalipolitiikan uranuurtaja* (Helsinki: Ville Revon perikunta 2011).
- Rethinking Social Policy*, eds. Gail Lewis, Sharon Gewirtz, John Clarke (London: SAGE Publications 2000).
- Reyes, Paulina de los & Mulinari, Diana, 'Intersektionalitet som teoretisk ram vs. mångfaldsperspektivets tomma retorik', *Kvinnvetenskaplig tidskrift* 24 (3–4/2003), 159–162.
- Reyes, Paulina de los & Mulinari, Diana, *Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över o(jäm)likhetens landskap* (Malmö: Liber 2005).
- Riihinen, Olavi, 'Pekka Kuusesta Terho Pulkkiseen 1957–1969', *Työväensuojelusta sosiaalipolitiikkaan. Sosiaalipoliittinen yhdistys 1908–2008*, toim. Risto Jaakkola, Sakari Kainulainen, Keijo Rahkonen (Helsinki: Edita 2009), 97–143.
- Roizen, Ron, 'E.M. Jellinek etc.! Den amerikanska alkoholforskningens framväxt efter förbudslagstiden', *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 17 (5–6/2000), 355–366.
- Roll-Hansen, Hege, 'Categories Negotiated: Gender struggle over the Norwegian census', *Twentieth-century housewives. Meanings and implications of unpaid work*, eds. Gro Hagemann & Hege Roll-Hansen (Oslo: Unipub forlag 2005), 235–251.
- Roll-Hansen, Nils, 'Conclusion: Scandinavian Eugenics in the International Context', *Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, eds. Gunnar Broberg & Nils Roll-Hansen (East Lansing: Michigan State University Press 2005), 259–271.

- Roos, J.P., 'Heikki Waris amerikansuomalaisten omaelämäkertojen tutkijana', *Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*, toim. Risto Jaakkola, Antti Karisto, J.P. Roos (Espoo: Weilin + Göös 1981), 38–59.
- Roos, J.P., 'Sosiaalipolitiikan kehittäjä. Heikki Waris (1901–1989)', *Kansalliskallio: suuret suomalaiset. 4 Kehittyvä Suomi (1945–1965)*, toim. Anssi Mäkinen et al. (Espoo: Weilin + Göös 1996), 112–117.
- Rossi, Leena-Maija, 'Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua', *Kulttuurintutkimus* 23 (3/2006), 19–28.
- Rothstein, Bo, *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State* (Cambridge: Cambridge University Press 1998).
- Rotundo, E. Anthony, *American Manhood. Transformations in Masculinity from the Revolution to the Modern Era* (New York: BasicBooks 1993).
- Saarinen, Aino, 'Naiset sosiaalisena vapaapalokuntana – Filantropia 1800-luvun lopun Tampereella', *Naisten hyvinvointivaltio*, toim. Anneli Anttonen, Lea Henriksson, Ritva Nätkin (Tampere: Vastapaino 1994), 53–72.
- Saloniemi, Antti, 'Suunnitteluoptimistit. Näkökohtia tulevaisuuden suunnittelusta sotien jälkeen', *Äänekäs kansa*, toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka, Anu Suoranta (Tampere: Työväen historian ja perinteen seura 1996), 91–103.
- Satka, Mirja, 'Gender in the History of Social Work: Biographies of Male and Female Social Work Pioneers in Finland', *History of Social Work in Europe (1900–1960): Female Pioneers and their Influence on the Development on International Social Organizations*, eds. Sabine Hering & Berteke Waaldijk (Opladen: Leske + Budrich 2003), 151–159.
- Savikuja, Jari, 'Heikki Waris muuttuvan yhteiskunnan tulkkina. Sosiaalireformisti Waris', *Janus* 10 (4/2002), 291–307.
- Scott, Joan Wallach, 'A Statistical Representation of Work. The Politics of the Chamber of Commerce's *Statistique de l'Industrie à Paris, 1847–1848*', *Work in France: Representation, Meaning, Organization, and Practice*, eds. Steven Laurence Kaplan & Cynthia J. Koepp (Ithaca: Cornell University Press 1986), 335–363.
- Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press 1999).
- Scott, Joan Wallach, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge: Harvard University Press 1996).
- Smith, Daniel Scott, 'The Meanings of Family and Household: Change and Continuity in the Mirror of the American Census', *Population and Development Review* 18 (3/1992), 421–456.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Between Men. English Literature and Homosocial Desire* (New York: Columbia University Press 1985).
- Seppänen, Paavo, '1950-luku: Tehdas ja ammattiyhdistys', *Sosiologia* 29 (3/1992), 181–187.

- Simonton, Deborah, *History of European Women's Work. 1700 to the Present* (New York: Routledge 1998).
- Sipilä, Jorma, *Sosiaalipolitiikka* (Helsinki: Tammi 1970).
- Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*, toim. Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011).
- Skinner, Quentin, *Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method* (West Nyack: Cambridge University Press 2002).
- Skocpol, Theda, *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University 1992).
- Snellman, Hanna, 'Tukkilaisromantiikan ja muistitiedon välittämä kuva Lapin jätkistä', *Kotiseutu* (1/1988), 11–18.
- Snellman, Hanna, *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen uitto- ja metsätyöstä* (Oulu: Pohjoinen 1996).
- Soikkanen, Hannu, 'Heikki Waris 1901–1989', *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (3/1990), 280–282.
- Sommestad, Lena, 'Welfare State Attitudes to the Male Breadwinning System: the United States and Sweden in Comparative Perspective', *International Review of Social History* 42 (supplement/1997), 153–174.
- 'Sosiaalipolitiikan laitoksen opinnäytteet 1949–2003', *Sosiaalipolitiikasta yhteiskuntapolitiikkaan. Sosiaalipolitiikan laitos 1945–2003*, toim. Keijo Rahkonen (Helsinki: Helsingin yliopisto 2003), 17–106.
- Sosiaalipolitiikasta yhteiskuntapolitiikkaan. Sosiaalipolitiikan laitos 1945–2003*, toim. Keijo Rahkonen (Helsinki: Helsingin yliopisto 2003).
- Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981*, toim. Risto Jaakkola, Antti Karisto, J.P. Roos (Espoo: Weilin + Göös 1981).
- Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*, red. Claes Ekenstam, Thomas Johansson, Jari Kuosmanen (Hedemora: Gidlunds förlag 2001).
- Stearns, Peter N., *Be a Man! Males in Modern Society* (New York: Holmes & Meier 1990).
- Sulkunen, Irma, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (Helsinki: Hanki ja jää 1989).
- Suomalaisen sosiologian historia*, toim. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila (Porvoo: WSOY 1992).
- Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, toim. Päiviö Tommila (Porvoo: WSOY 2000).
- Tarnaala, Eerik, 'Kuinka alkoholismista tuli sairaus 1950-luvulla', *Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteistä 1900-luvulla*, toim. Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö, Hanna Kuusi (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006), 218–256.
- Teräs, Kari, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001).

- The Rise of the Social Sciences and the Formation of Modernity: Conceptual Change in Context, 1750–1850*, eds. Johan Heilbron, Lars Magnusson, Björn Wittrock (Dordrecht: Kluwer Academi 1998).
- Theorizing masculinities*, eds. H. Brod & M. Kaufman (Thousand Oaks: Sage 1994).
- Thom, Deborah, 'A Revolution in the Workplace'? Women's Work in Munitions Factories and Technological Change 1914–1918', *Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, eds. Gertjan de Groot & Marlou Schrover (London: Taylor & Francis 1995), 97–118.
- Tjeder, David, 'When Character Became Capital: The Advent of the Self-Made Man in Sweden, 1850–1900', *Men and Masculinities* 5 (1/2002), 53–79.
- Tjeder, David, *The Power of Character: Middle-Class Masculinities, 1800–1900* (Stockholm: University of Stockholm 2003).
- Tuntematon työläisnainen*, toim. Leena Laine & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1989).
- Tuomioja, Erkki, *Pekka Kuusi. Alkoholipolitiikka, sosiaalipolitiikka, ihmiskuntapolitiikka* (Helsinki: Tammi 1996).
- Turtiainen, Jussi & Väänänen, Ari, 'Men of Steel? The Masculinity of Metal Industry Workers in Finland after World War II', *Journal of Social History* 46 (2/2012), 449–472.
- Twentieth-century housewives. Meanings and implications of unpaid work*, eds. Gro Hagemann & Hege Roll-Hansen (Oslo: Unipub forlag 2005).
- Työväenkesymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*, toim. Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (Helsinki: Gaudeamus 2001).
- Työväensuojelusta sosiaalipolitiikkaan. Sosiaalipoliittinen yhdistys 1908–2008*, toim. Risto Jaakkola, Sakari Kainulainen, Keijo Rahkonen (Helsinki: Edita 2009).
- Uusi-Rauva, Sami, *Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris settlementiliikkeen historiakuvan rakentajana* (Helsinki: Suomen Settlementiliitto r.y. 2008).
- Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, toim. Heikki Ylikangas (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1993).
- Vattula, Kaarina, 'Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta', *Tuntematon työläisnainen*, toim. Leena Laine & Pirjo Markkola (Tampere: Vastapaino 1989), 13–38.
- Vicedo, Marga, 'The social nature of the mothers tie to her child: John Bowlby's theory of attachment in post-war America', *British Society for the History of Science* 44 (3/2011), 401–426.
- Vuori, Jaana, *Ädit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa* (Tampere: Tampere University Press 2001).
- Vuori, Jaana, 'Isyyden mallit ja isien valinnat', *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*, toim. Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (Tampere: Vastapaino 2004), 29–63.
- Välimäki, Anna-Leena, *Lasten hoitopuu. Lasten päivähoitojärjestelmä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla* (Helsinki: Suomen kuntaliitto 1999).

- Välimäki, Anna-Leena & Rauhala, Pirkko-Liisa, 'Lasten päivähoidon taipuminen yhteiskunnallisiin murroksiin Suomessa', *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (5/2000), 387–405.
- Weinstein, Barbara, 'Making workers masculine: the (re)construction of male worker identity in twentieth-century Brazil', *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh (Manchester: Manchester University Press 2004), 276–294.
- Wikander, Ulla, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919* (Göteborg: Makadam 2006).
- Wilson, Elizabeth, *Women and the Welfare State* (London: Tavistock Publications 1977).
- Wisselgren, Per, *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapernas formering 1830–1920* (Stockholm: Symposion 2000).
- Wohl, R. Richard, 'The "Rags to Riches Story": An episode of secular idealism', *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, eds. Reinhard Bendix & Seymour Martin Lipset (Glencoe: The Free Press 1957), 388–395.
- Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, eds. Gertjan de Groot & Marlou Schrover (London: Taylor & Francis 1995).
- Work in France: Representation, Meaning, Organization, and Practice*, eds. Steven Laurence Kaplan & Cynthia J. Koepp (Ithaca: Cornell University Press 1986).
- Wyllie, Irvin G., *The Self-Made Man in America. The Myth from Rags to Riches* (New York: The Free Press 1954).
- Yesilova, Katja, *Ydinperheen politiikka* (Helsinki: Gaudeamus 2009).
- Yksilö ja yhteiskunnan muutos: juhla kirja Viljo Rasila täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986*, toim. Kyösti Kiuasmaa et al. (Tampere: Tampereen yliopisto 1986).
- Åmark, Klas, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens utveckling i Norge och Sverige* (Umeå: Boréa Bokförlag 2005).
- Äänekäs kansa*, toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka, Anu Suoranta (Tampere: Työväen historian ja perinteen seura 1996).

Internet

Henkilökuvaa: Heikki Waris (1901–1989)

<http://www.helsinki.fi/vidoot/arkiston_aarteet.html> 6.10.2010.

Suomen talouselämän vaikuttajat, Kauppaneuvos Aline Grönberg (1871–1950). Oy Turun Vanun toimitusjohtaja,

<<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=443>> 23.5.2011.

Suomen viinapulma gallup-tutkimuksen valossa

<http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/suomen_viinapulma_gallup-tutkimuksen_valossa_16014.html#media=16015> 27.11.2013

English Summary

In 1945, the Faculty of Social Sciences was established at the University of Helsinki. Social policy was amongst the disciplines introduced in the newly founded faculty, and Heikki Waris (1901–1989) was appointed the first professor of social policy in 1948. Over the following decades, Waris developed social policy into a leading social science discipline. Social policy as an academic subject was of course entangled with social policy as a political field at a time when Finland was rapidly transforming into a welfare state. Therefore, Heikki Waris has later become known as one of the main architects of the Finnish welfare state and as an expert on societal change. Several decades after Waris retired from the professorship in 1968, feminist scholars called attention to the gendered implications of the welfare state and the development of social policy throughout the twentieth century. Although the Nordic states were often called women-friendly welfare states when compared to models of welfare applied in other countries, Finnish feminists criticized scholars such as Heikki Waris for not paying attention to gender or to questions of equality. Instead, the social policy research initiated and conducted by Waris was seen as based on an implicit male norm.

The aim of this thesis is to investigate the process of how men were positioned as a norm in social policy research of the mid-twentieth century and how masculinity was constructed during a period when the welfare state was being formed. By focusing on gendered forms, gendered types, and the function of gender in academic texts on social policy, the study illuminates and analyses in detail how men's problems and experiences were put in the forefront. The questions I pose in the study are primarily: in which ways were men, women and issues of gender included in social policy research? Was gender only a demographic figure, or was it integrated in the questions, the analysis or the results of the studies? Which positions did the social scientists ascribe men and women and did they create models or ideals of masculinity and femininity? When gender was included in a discussion, what was the function of gender, i.e. which conditions were emphasized by discussing gender? By investigating these questions, the thesis makes a contribution to the study of the history of the welfare state, the history of the social sciences as well as the history of masculinities.

I focus my analysis mainly on Heikki Waris's production, which consisted of over 200 texts, spanning from the early 1930s to the early 1980s. I have focused predominantly on texts written in the 1940s, 1950s and 1960s, the time period

when social policy as an academic discipline was finding its way, and social policy as a political field was rapidly developing. The study also includes academic texts written by social politicians and sociologists working in close connection with Waris, e.g. doctoral theses, which he supervised in the 1950s and the 1960s.

In my analysis of Heikki Waris's texts, I apply gender theory and theoretical frameworks from the field of critical studies on men and masculinities. My theoretical point of departure is Joan Scott's definition of gender as presented in the essay 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis' from 1988. According to Scott, gender is firstly, "a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes", and gender is secondly, a primary means of expressing power relations. As I study texts that were written within a scientific framework and that have strong claims on objective truth, I also base my research on the feminist critique of the male norm within arts and science. Anneli Anttonen has defined the androcentric heritage of social policy as a process by which men and the masculine have been the implicit subject and norm of social policy research. Therefore, the history of social policy has been constructed through men, even though this is not made explicit.

In the concrete analysis of the texts, I have chosen to use different theoretical approaches developed within gender studies as well as studies on men and masculinities. I have taken an intersectional approach when analysing my material, and showed the constant interrelationship between conceptions of gender and other hierarchical categories such as class, ethnicity, and able-bodiedness. With the help of the concept 'heteronormativity', I have shown how men and women were constantly related to their position in the heteronormative family. The concepts 'ideal type' and 'countertype' have been used within gender history on men and masculinities (e.g. Mosse, Tjeder) to show the construction of cultural representations of masculinities in Western society. In this thesis, I use the concepts to highlight the normative nature of the social policy texts and how ideals pertaining to men were constructed in relation to countertypes. Finally, I have used the concept of 'homosociality' to show the positive and negative representations of all-male environments.

To answer the question of the function of gender, I have also applied Reinhart Koselleck's concepts 'space of experience' and 'horizon of expectation'. Heikki Waris was a major authority on societal change at a time when Finnish society was developing at a speed never seen before. Koselleck's concepts help to expose how the past, the present and the future were conceptualised in intellectual thought. In the thesis, I primarily use Koselleck's concepts to show how gender could signify experience and expectation in the social political texts.

The analysis is divided into four chapters, 'Work', 'Mobility', 'Family', and 'Alcohol', which represent different themes in the social policy literature. The themes are chosen because they call attention in different ways to the gendered meanings of Waris's texts. Before the concrete analysis, I describe how social policy developed into an academic discipline during the first half of the twentieth century, and explain Waris's academic background and his conceptualisation of social policy as an academic as well as a political field. The purpose of the chapter is to show the academic context from which the texts originate that I later on analyse. The chapter also highlights some specific features in Waris's academic writing, i.e. change, unity and religiosity.

Work is the most obvious thematic chapter to begin the gender analysis with. Social policy as a political field originated from concern for the social conditions of the working class in the late nineteenth century. Heikki Waris wrote his own dissertation in 1932 on the rise of a working-class community in Helsinki and when social policy was established as a university discipline, industrial relations was one of the main fields of research within the discipline. By focusing on the way Waris and other social politicians differentiated between various types of workers, such as supporter and supported, skilled and unskilled, active and passive, I show the different ways in which the texts were gendered. Questions of work and employment exposed the construction of gender difference in Waris's texts. Finland had a high number of female workers compared to other Western countries, and in the textbook *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* from 1948 Waris counted female workers as a characteristic feature in industrial work in Finland. At a time when Finland was transforming into a modern industrialized state, the presence of women in industrial work was, however, problematic. Unskilled and unorganized women lowered wages and weakened the bargaining position for workers. In this chapter, I argue that female workers were symbols for the underdeveloped status of the Finnish industry.

Waris portrayed female workers as a characteristic feature in Finnish industrial work and as a problem; however, when he initiated further research on industrial relations, women were often excluded from the studies. In the chapter on work, I analyse four dissertations that Waris supervised in the 1950s. They dealt with issues such as work place democracy, adjustment to the workplace, attitudes towards technological change, and relations to superiors as well as to other workers. I show how the studies were built on the experiences and problems of male workers, while women were either excluded or functioned as a contrast to the male workers. Furthermore, I argue that the way the male workers

were portrayed exposed the researchers' normative and dichotomous attitude towards their objects of research, which can be understood through the concepts 'ideal type' and 'countertype'. In Paavo Koli's dissertation from 1955 and Paavo Seppänen's dissertation from 1958, the researchers divided the studied workers into groups of active, passive and reactive workers. Both studies depicted the active worker as the best worker, but in completely different ways. While Koli's active worker was lenient, and untouched by external pressure, Seppänen's active worker belonged to a trade union and knew his rights and position in the work place. In this chapter, I argue that the way Seppänen and Koli described the active, passive and reactive workers should be understood in relation to differing ideals of working-class men.

In the chapter on work, I also focus on the way Waris discussed the physical and mental ability to work in connection with the physically and mentally disabled as well as the mentally ill. Conceptions of masculinity affected the way these groups were described and hierarchically defined. I argue that disabled soldiers were distinguished from other disabled groups because of their former masculine position as soldiers and breadwinners.

Masculine ideals are the main focus of attention in chapter four, 'Mobility'. In this chapter, I analyse how Waris described social and geographical mobility and the explicit as well as implicit gendered meanings of mobility. In *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* Waris depicted mobility as one of the key developments during the previous century, when Finland had transformed from an agrarian bureaucracy to an industrialized democracy. Waris stressed the significance of gender when discussing migration from the countryside to the cities, which mainly attracted young women, and from Finland across the Atlantic, with single men in a clear majority. When discussing emigration, Waris emphasized the loss that Finland experienced when the best 'human stock', i.e. young, able-bodied men, left for America. When discussing young women moving from the countryside to the cities, Waris highlighted the social and moral problems that arose when unmarried women lived alone. In this chapter, I argue that the way Waris described social mobility reveals the strong implicit presence of ideals of masculinity in the texts. When Waris wrote about social mobility, he illustrated his arguments with stories of sons of workers and farmers who, through extraordinary talent, ambition and perseverance had worked their way up in the social hierarchy and ended their lives as leading business men, scientists or politicians. Thus, I argue that social mobility was individualized and masculinized in a way that is reminiscent of the self-made man ideal. Although the concept 'the self-made man' is commonly associated with an American

nineteenth-century model of self-attained success, I argue that the way Waris described the men who had risen from poverty to prosperity corresponded well with the idea of the universal welfare state. The state offered a platform from which men of exceptional talent and ambition could climb the social ladder. Although Waris did not exclude women from the ideal, I call attention to how talent and ambition were presented by Waris as inherent masculine and Finnish traits. In the chapter I also show how the self-made men stood as symbols of a linear temporality, i.e. symbols for how Finland rose from a bureaucratic and static space of experience to a democratic and dynamic horizon of expectation.

In the fourth chapter, 'Family', I show how the concept of family was understood, and how fatherhood and motherhood were formed discursively in Waris's texts. Family policy was not a main field of research either for Waris or the dissertations that he supervised, but a subject that was touched upon in several different contexts. Fathers and mothers were primarily discussed when their absence in the family was cause for concern. The absence of fathers had different consequences than the absence of mothers. The economic position of men was emphasized and fathers were predominantly portrayed as breadwinners. An issue that Waris returned to in several texts was the situation of smallholders, who had to compensate for their low income with wage work far away from the home farm. The absence of a father, the head of the household, meant that these families were kept at the lowest level of modern society. However, I show that the absence of fathers had other consequences, too. The moral, mental and physical dangers that illegitimate children faced, and which were implicitly caused by an absent father, were reoccurring issues in the social political texts. Also texts which directly focused on children whose parents had lost custody called attention to the father as the root of the problem. Waris also discussed absent mothers, but in the form of working mothers who were absent only a part of the day. In the chapter, I show the influence of psychological research on social policy and how working mothers were portrayed, as their absence was seen as detrimental to the normal psychological development of an infant. Social policy measures, such as day care, were conceived as being mainly for the most needy in society. I argue that this stance was still visible in Waris's texts from the 1960s and 1970s, when mothers of young children had entered the workforce on large scale, which family policies such as universal day care (1973) further facilitated.

In the last analytical chapter, I focus on alcohol studies and show a different side to Heikki Waris's role as a social scientist, i.e. as an initiator of research. Alcohol policy was topical after the Second World War, when concern was raised for excessive alcohol consumption among returning war veterans.

With the development of social policy as an academic discipline, as well as the establishment of The Finnish Foundation for Alcohol Studies, research on conditions of and attitudes towards alcohol consumption was initiated on a large scale in the late 1940s. In this chapter, I shed light on how alcohol consumption was portrayed as a fundamental problem among Finnish men. In a Gallup-poll conducted by Pekka Kuusi in 1948, alcohol consumption was presented as both an ethnic and a gender problem. Finns were seen as posing a much bigger problem than other nationalities, and men were proven to be heavier drinkers and more tolerable of alcohol than women. Thus, research on alcohol conditions was steered towards men. I analyse the different ways in which alcohol consumption was presented as a gendered issue and how gendered conceptions intersected with conceptions of class and ethnicity. I also highlight the role of experience and expectation, as heavy drinking was presented as a legacy from Finland's past and Finnish men were portrayed as marked by their primitive and rural heritage. This point of view also affected the direction of alcohol research, and the first study initiated by The Finnish Foundation for Alcohol Studies investigated alcohol consumption among men in Finnish Lapland, especially loggers, who were portrayed as the most masculine and uncivilised group in society. The way the situation of loggers was described exposed interesting perceptions of homosociality and heteronormativity. The exclusively male environment of the logging camps increased alcohol consumption and consequently also social problems. Women were portrayed as solutions to the problems, as the presence of women would reduce the damaging effects of alcohol.

~

The objective of this thesis has been to analyse the concept of the male norm and to show the different ways in which texts written within the field of social policy during the mid-twentieth century were gendered. Men were the sole objects of research in many studies on social policy, and men's experiences were, therefore, the basis of knowledge on social issues. Although Heikki Waris often mentioned the problems that working mothers or female industrial workers gave rise to, they were not at the centre of the in-depth studies of the 1950s. Waris and his contemporaries also did not recognize the ways in which social policy affected gender equality and paid very little attention to reforms such as paid maternity leave and universal day care.

In exposing the male norm, I have focused on the ways in which ideals of masculinity were constructed and men were positioned at a time when the welfare state was being formed. The texts by Heikki Waris emphasized men's mental and physical qualities, which were particularly topical after the Second World War, when a considerable number of men were either diseased or disabled. The emphasis put on bodily and mental abilities was, however, also a way of separating the superior from the inferior human stock, with men of working age representing the former group. Waris also stressed men's breadwinning role, but men's position in the heteronormative family was not only of an economic kind. Families and women were stabilizing factors that prevented social problems. When it came to working-class men, most emphasis was, however, put on talent and ambition on the one hand, and knowledge and organization on the other. When comparing texts on different subjects by different authors, I have found that awareness was constructed as an ideal manly trait. Men of a working-class and agrarian background needed to be aware of their position, their rights, their duties and responsibilities, so that Finland could be transformed into a modern country. As I have shown in the thesis, the function of gender was often to call attention to social progress, or lack thereof, and the men who had become leaders in society due to their knowledge, talent and ambition were the uttermost symbols of a positive development.

Hanna Lindberg

Mannen som objekt och problem

Med utgångspunkt i Heikki Waris (1901–1989) produktion studerar Hanna Lindberg bilderna, formerna och funktionerna av kön i den vetenskapliga socialpolitiska litteraturen från mitten av 1900-talet. Waris var Finlands första professor i socialpolitik och utvecklade ämnet som vetenskaplig disciplin efter andra världskriget i Finland. Den socialpolitiska forskning som då började bedrivas fokuserade på frågor och problem som främst berörde den manliga delen av befolkningen. Lindberg visar hur män och kvinnor positionerades samt hur manlighet konstruerades i den vetenskapliga socialpolitiken vid en tid då välfärdsstaten etablerades.

9 789517 657389